Secolul 20

HUMBOLDT

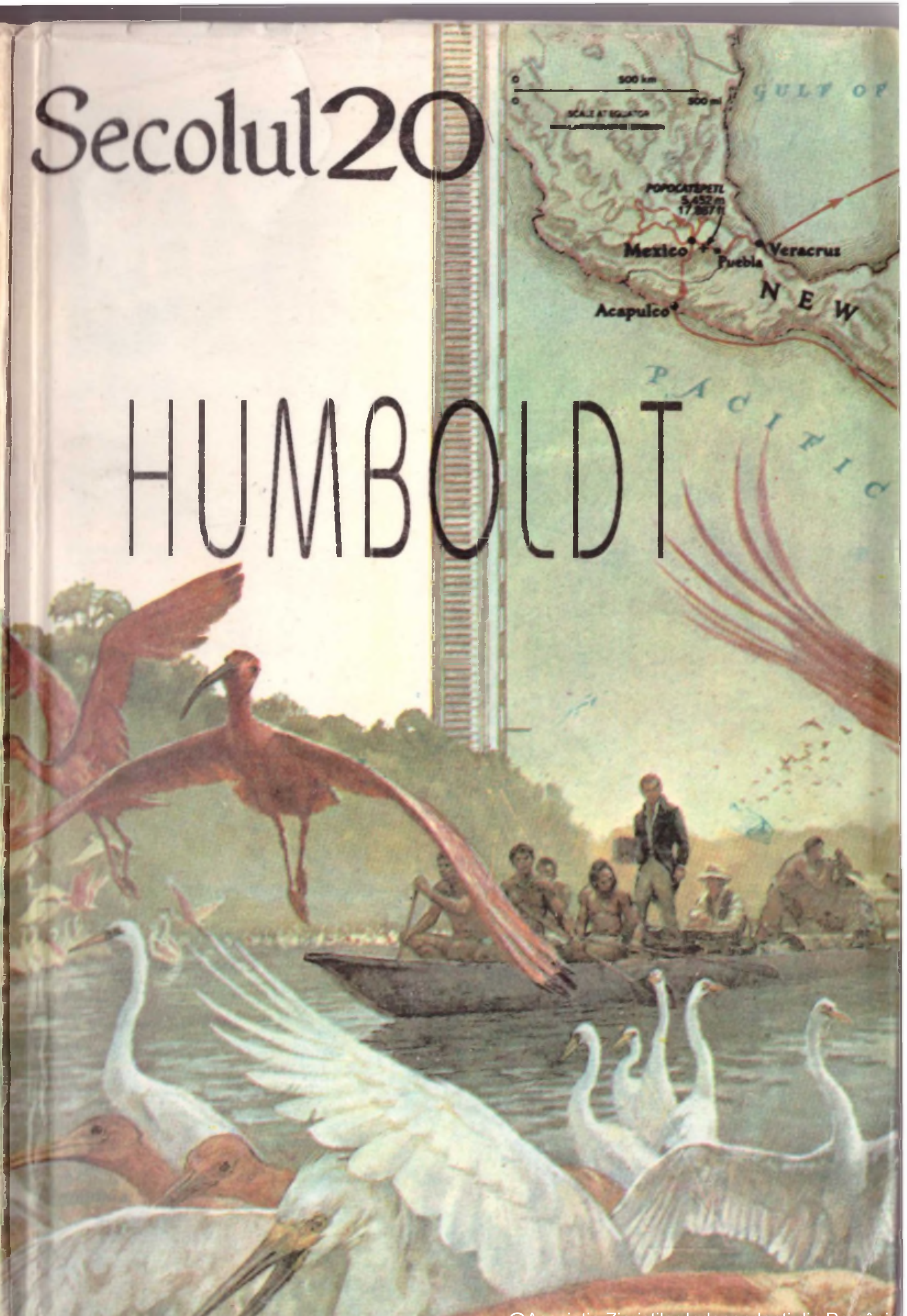

Secolul20

343—345

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

RESPONSABIL DE NUMĂR
ALEXANDRU AL. ŞAHIGHIAN

Revista «Secolul 20»
aduce mulţumiri
Fundaţiei Alexander von Humboldt
pentru importanta contribuţie adusă
la tipărirea acestui număr

Mulţumim, deasemeni, Institutului Goethe
şi Clubului Humboldt din România,
care ne-au susţinut.

COPERTA
Drumul lui Alexander von Humboldt
pe continentul Americii Latine

Secolul 20 REVISTĂ DE SINTEZĂ
editată de Uniunea Scriitorilor din România

LITERATURĂ UNIVERSALĂ — ARTE — DIALOGUL CULTURILOR

redacţia:

DAN HĂULICĂ redactor şef, ŞTEFAN AUG. DOINAŞ redactor şef adjunct, ROGER CÂMPEANU secretar general de redacţie, ALEXANDRU BACIU, GEO ŞERBAN, ALINA LEDEANU, IOANA IERONIM, MARIA DINESCU, ALINA CAMBIR, ALEXANDRU AL. ŞAHIGHIAN, ILIEŞ CÂMPEANU

343-344-345

SUMAR

ALEXANDER VON HUMBOLDT

Secolul 20: *Alexander von Humboldt* ● 7
WOLFGANG PAUL, Preşedinte de Onoare al Fundaţiei Alexander von Humboldt: *Mesaj de salut către revista «Secolul 20»* ● 9
HEINRICH PFEIFFER, Secretar general al Fundaţiei Alexander von Humboldt: *România şi Fundaţia Alexander von Humboldt* ● 10
MIRCEA BABEŞ, Secretar executiv al clubului Alexander von Humboldt din România: *Comunitatea humboldtiană din România* ● 13
HANS MAGNUS ENZENSBERGER: *Alexander von Humboldt (1769—1859)*, în româneşte de Alexandru Al. Şahighian ● 18

«O PERSPECTIVĂ ASUPRA NATURII ÎN ANSAMBLUL EI»
Mărturii despre şi către Alexander von Humboldt

JOHANN WOLFGANG GOETHE, FRIEDRICH SCHILLER, WILHELM VON HUMBOLDT, CARL CĂSAR VON LEONHARD, AUGUST BOECKH, FRIEDRICH ADOLF TRENDELENBURG, HEINRICH BRUGSCH, LUCAS ALEMAN, CARL FRIEDRICH ZELTER, HANNO BECK, ADOLF MEYER-ABICH, CHARLES WILSON PEALE,

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

DOLLY MADISON, ALBERT GALATIN, SIR CHARLES HALLE, JEAN-BAPTISTE BOUSSINGAULT, GREGOR v. HELMERSEN, BAYARD TAYLOR, LORD WILLIAM ROSSE, în românește de Mihai Isbășescu ● 21

KOSMOS
Schița unei descrieri fizice a lumii

MIHAI ISBĂȘESCU: *Observarea naturii și corelațiile ei în geneza literaturii și artei în viziunea lui Alexander von Humboldt* ● 28
ALEXANDER VON HUMBOLDT: KOSMOS — *Mijloace de stimulare a studiului naturii*, în românește de Mihai Isbășescu ● 39
CEDRIC HENTSCHEL: *Despre sinteza literatură-științele naturii la Alexander von Humboldt*, în românește de Ruxandra Mirescu ● 87
MIGUEL ROJAS-MIX: *Însemnătatea lui Alexander von Humboldt pentru reprezentarea artistică a Americii Latine*, în românește de Ruxandra Mirescu ● 93
HANNO BECK: *Cum au îmbogățit Frații Grimm «Kosmosul»*, în românește de Mihai Isbășescu ● 96
JEAN LIVESCU: *Fascinația universalului uman. Alexander von Humboldt și clasicii de la Weimar* ● 98

CĂLĂTORIE ȘI CUNOAȘTERE

ALEXANDER VON HUMBOLDT: *Scrisori americane*, în românește de Horia Stanca ● 107
ALEXANDER VON HUMBOLDT: *Despre o încercare de a urca pe vîrful Chimborazo*, în românește de Horia Stanca ● 112
HANNO BECK: *Humboldt la Bogotá*, în românește de Horia Stanca, cu o însemnare (*Științele naturale și spiritul revoluționar. Despre o întîlnire a lui Humboldt la Bogotá*) de Alexandru Al. Șahighian ● 115
HANNO BECK: *Humboldt în orașul Mexico*, în românește de Horia Stanca ● 121
ALEXANDER VON HUMBOLDT: *Scrisori (în Rusia) către contele von Cancrin*, în românește de Horia Stanca ● 123

«...A ÎNȚELEGE SPIRITUL NATURII CEL ASCUNS SUB VĂLUL FENOMENELOR»

MIRCEA BUZA: *Alexander von Humboldt — precursorul geografiei moderne* ● 129
MARIA-LUIZA FLONTA: *Alexander von Humboldt, biologul* ● 134
OVIDIU DRAGASTAN: *Alexander von Humboldt, geolog și paleontolog* ● 137
CARL TROLL: *Forme de viață ale plantelor — ideile lui Alexander von Humboldt din actuala perspectivă ecologică*, în românește de Ruxandra Mirescu ● 140
HANNO BECK: *Contribuția lui Alexander von Humboldt la cartografie*, în românește de Mihai Isbășescu ● 147

IPOSTAZE ALE ALTERITĂȚII ȘI ÎNTÎLNIRI

WERNER HERZOG
Aguirre sau Mînia lui Dumnezeu

ALEXANDRU AL. ȘAHIGHIAN: *Paradoxurile căutării unui adevăr mai intensiv* ● 154
WERNER HERZOG: *Aguirre sau Mînia lui Dumnezeu*, în românește de Alexandru Al. Șahighian ● 157

JOSÉ LUANDINO VIEIRA
Mafumeira — Arborele suprem

DAN CARAGEA: *Luanda — Luandino* ● 171
JOSÉ LUANDINO VIEIRA: *Mafumeira — Arborele Suprem*, în românește de Dan Caragea ● 177
DAN CARAGEA: *Luandino — (im)posibila sinteză* ● 191

VICTOR SEGALEN
Peripluri în spațiul unui tablou

ȘTEFAN AUG. DOINAȘ: *Victor Segalen și călătoria imaginară* ● 196
VICTOR SEGALEN: *Stele, Cortegii și trofeu. Tributuri ale regatelor*, în românește de Ștefan Aug. Doinaș ● 200

PEISAJ ȘI LITERATURĂ APODEMICĂ
LAWRENCE DURRELL
Meditații asupra unei Venus marine

LAWRENCE DURRELL: *Meditații asupra unei Venus marine. Un îndrumar pentru peisajele din Ródos*, în românește, cu o prezentare, de Livia Szász Câmpeanu ● 213

●

DRAGOȘ GHEORGHIU: *Un Bomarzo austral — Insula Paștelui* ● 225
NICOLAE BALOTĂ: *Excursie prin cuvintele naturii helvete* ● 238

VITALITATEA LIVRESCULUI

VLAD ALEXANDRESCU: *Biblioteca lui Tudor Vianu* ● 250

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

ALEXANDER VON HUMBOLDT

Secolul 20: *Alexander von Humboldt* ● 7
WOLFGANG PAUL, Ehrenpräsident der Alexander von Humboldt-Stiftung: *Grußbotschaft an die Zeitschrift «Secolul 20»* ● 8
HEINRICH PFEIFFER, Generalsekretär der Alexander von Humboldt-Stiftung: *Rumänien und die Alexander von Humboldt-Stiftung* ● 10
MIRCEA BABEŞ, Exekutivsekretär des rumänischen Alexander von Humboldt-Clubs: *Die Humboldt-Gemeinschaft in Rumänien* ● 13
HANS MAGNUS ENZENSBERGER: *Alexander von Humboldt (1769—1859)* ● 18

«EIN ÜBERBLICK DER NATUR IM GROSSEN»
Stimmen über und an Alexander von Humboldt

JOHANN WOLFGANG GOETHE, FRIEDRICH SCHILLER, WILHELM VON HUMBOLDT, CARL CÄSAR VON LEONHARD, AUGUST BOECKH, FRIEDRICH ADOLF TRENDELENBURG, HEINRICH BRUGSCH, LUCAS ALEMAN, CARL FRIEDRICH ZELTER, HANNO BECK, ADOLF MEYER-ABICH, CHARLES WILSON PEALE, DOLLY MADISON, ALBERT GALATIN, CLAUDE LOUIS COMTE DE BERTHOLLET, SIR CHARLES HALLE, JEAN-BAPTISTE BOUSSINGAULT, GREGOR v. HELMERSEN, BAYARD TAYLOR, LORD WILLIAM ROSSE ● 21

KOSMOS
Entwurf einer physischen Weltbeschreibung

MIHAI ISBĂŞESCU: *Die Beobachtung der Natur und ihre Korrelation in der Genesis von Literatur und Kunst in Alexander von Humboldts Anschauung* ● 28
ALEXANDER VON HUMBOLDT: *KOSMOS — Anregungsmittel zum Naturstudium* ● 39
CEDRICH HENTSCHEL: *Zur Synthese von Literatur und Naturwissenschaft bei Alexander von Humboldt* ● 87
MIGUEL ROJAS-MIX: *Die Bedeutung Alexander von Humboldts für die künstlerische Darstellung Lateinamerikas* ● 93
HANNO BECK: *Wie die Brüder Grimm den «Kosmos» bereichert haben* ● 96
JEAN LIVESCU: *Die Faszination menschlicher Universalität. Alexander von Humboldt und die Weimarer Klassiker* ● 98

REISE UND ERKENNTNIS

ALEXANDER VON HUMBOLDT: *Amerikanische Briefe* ● 107
ALEXANDER VON HUMBOLDT: *Über einen Versuch den Gipfel Chimborazo zu besteigen* ● 112
HANNO BECK: *Humboldt in Bogotá, mit einer Erläuterung (Naturwissenschaften und revolutionärer Geist. Über eine Begegnung Humboldts in Bogotá) von Alexandru Al. Şahighian* ● 115
HANNO BECK: *Humboldt in Mexico-City* ● 121
ALEXANDER VON HUMBOLDT: *Briefe (in Rußland) an den Grafen von Cancrin* ● 123

«...DEN GEIST DER NATUR ZU ERGREIFEN, WELCHER UNTER DER DECKE DER ERSCHEINUNGEN VERHÜLLT LIEGT»

MIRCEA BUZA: *Alexander von Humboldt — der Vorläufer der modernen Geographie* ● 129
MARIA-LUIZA FLONTA: *Alexander von Humboldt, der Biologe* ● 134
OVIDIU DRAGASTAN: *Alexander von Humboldt, der Geologe und Paläontologe* ● 137
CARL TROLL: *Lebensformen der Pflanzen — die Ideen Alexander von Humboldts aus der heutigen ökologischen Sicht* ● 140
HANNO BECK: *Alexander von Humboldts Beitrag zur Kartographie* ● 147

HYPOSTASEN DER ALTERITÄT UND BEGEGNUNGEN

WERNER HERZOG
Aguirre oder der Zorn Gottes

ALEXANDRU AL. ŞAHIGHIAN: *Paradoxien der Suche nach einer intensiveren Wahrheit* ● 154
WERNER HERZOG: *Aguirre oder der Zorn Gottes* ● 157

JOSÉ LUANDINO VIEIRA
Mafumeira — der absolute Baum

DAN CARAGEA: *Luanda-Luandino* ● 171
JOSÉ LUANDINO VIEIRA: *Mafumeira — der absolute Baum* ● 177
DAN CARAGEA: *Luandino — die (un)mögliche Synthese* ● 191

VICTOR SEGALEN
Reisen im Blickfeld eines Bildes

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ: *Victor Segalen und die imaginäre Reise* ● 196
VICTOR SEGALEN: *Stelen, Gefolge und Trophäe. Tribute der Königreiche* ● 200

LANDSCHAFT UND APODEMISCHE LITERATUR
LAWRENCE DURRELL
Betrachtungen über eine Meeresvenus

LAWRENCE DURRELL: *Betrachtungen über eine Meeresvenus. Anweisung für die Landschaften von Rhodos, mit einer Einführung von Livia Szász Câmpeanu.* ● 213

●

DRAGOŞ GHEORGHIU: *Ein australer Bomarzo — die Oster-Insel* ● 225
NICOLAE BALOTĂ: *Streifzug durch die Wörter der Schweizer Natur* ● 238

DIE VITALITÄT DES BUCHES

VLAD ALEXANDRESCU: *Die Bibliothek Tudor Vianus* ● 250

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

«Prosperarea deplină și libertatea sînt,
și în natură, idei inseparabile.»

ALEXANDER VON HUMBOLDT

«... n-am cunoscut pe nimeni care să lege o activitate atît de precis orientată cu o asemenea multilateralitate a spiritului», spunea autorul lui Faust despre Alexander von Humboldt, și tot Goethe vorbea de «știința vie» a acestuia. Prospectivă, cu o vocație unică pentru stabilirea legăturii dintre științele naturii și științele spiritului, gîndirea humboldtiană a rămas vie pînă astăzi. Pornind de la impulsul de a călători și explora, și slujindu-se de un mod specific de observare, obiectiv-lucid și întregit de o stimulatoare fantezie, Humboldt accede la o cuprinzătoare viziune a vieții Kosmosului,integrată în spațiul culturii.

Demersul humboldtian presupune astfel deopotrivă o știință și o artă de a privi, iar rezultatul coroborării lor reciproce îl reprezintă o posibilă descriere ideală a peisajului. Propunînd «o perspectivă de ansamblu asupra Naturii», care totodată, cu atentă cunoaștere, îi pune acesteia în valoare părțile, o astfel de descriere prelucrează alternanța de impulsuri provenite de la nemijlocita observare a naturii, pe de-o parte, și de la fantezia artistică pe de alta, și face ca «delimitarea locală» și «ceva nelimitat, ce urcă din adîncul simțirii și al forței spirituale» să-și răspundă. Literatura și topografia, odinioară noțiuni diferite și distincte, după cum s-a remarcat, ajung, în bună măsură datorită și edificării operei humboldtiene, să se apropie și să se întrepătrundă.

Redescoperirea Lumii Noi, întreprinsă de Humboldt, și odată cu aceasta punerea în evidență a ceea ce vom putea numi o nouă spațialitate a ei, întîlnirea cu diversitatea care, consideră Humboldt, constituie un ferment al imaginației, stimulînd simțul pentru natură, au condus neîndoielnic și la sporirea interesului pentru peisagistică, la o lărgire considerabilă a privirii.

Secolul20

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

GRUẞBOTSCHAFT • GRUẞBOTSCHAFT

Professor Dr. WOLFGANG PAUL

Ehrenpräsident der Humboldt-Stiftung
Nobelpreisträger

Ich begrüße es ganz besonders, daß die Kulturzeitschrift «Secolul 20» dem großen Naturforscher, Universalgelehrten und Mäzen Alexander von Humboldt eine Sondernummer widmet. Alexander von Humboldt hat wie kaum ein anderer vor ihm oder nach ihm die internationale wissenschaftliche Zusammenarbeit in den Mittelpunkt seiner Lebensphilosophie gestellt und sie selbst praktiziert. Dabei war für ihn die Zusammenarbeit mit Kollegen aus allen Ländern eine Selbstverständlichkeit. Wissenschaft war für ihn per se international, und die nationalen Grenzen des damaligen Europa waren für Humboldt keine Grenzen des Verstehens und der Verständigung. Der geistige Austausch, die fachwissenschaftliche Diskussion waren für ihn Lebenselixier. In beispielhafter Weise förderte er junge Wissenschaftler und Künstler, von deren Qualifikation und Begabung er überzeugt war, gleich, ob es sich um einen Deutschen, Franzosen, Russen oder Italiener handelte. Einen besseren Namenspatron für eine Stiftung, die sich denselben Zielen international verpflichtet sieht, hätte man nicht finden können. Ich freue mich deshalb, daß die Humboldt-Stiftung heute diese große Tradition in politischer Neutralität fortsetzen kann. Besonders erfreulich ist, daß auch rumänische Wissenschaftler sowohl von der Zahl als auch von der Qualität her sehr angemessen vertreten sind.

GRUẞBOTSCHAFT • GRUẞBOTSCHAFT

MESAJ DE SALUT • MESAJ DE SALUT

Profesor Dr. WOLFGANG PAUL

Președinte de onoare al Fundației Humboldt
Laureat al Premiului Nobel

Salut în mod cu totul deosebit faptul că revista *Secolul 20* închină un număr special marelui cercetător al naturii, savant universal și mecena Alexander von Humboldt. Ca nimeni altul înaintea lui sau după el, Alexander von Humboldt a situat colaborarea științifică internațională în centrul filosofiei sale de viață și a practicat-o el însuși. În acest sens, colaborarea cu colegii din toate țările era pentru el un lucru de la sine înțeles. Pentru el știința era per se internațională, iar granițele naționale ale Europei din acea vreme nu erau pentru Humboldt hotare ale înțelegerii și comunicării. Schimbul spiritual, discuția de specialitate erau pentru el elixirul vieții. A promovat în mod exemplar tineri oameni de știință și artiști de a căror calificare și înzestrare era convins, indiferent dacă era vorba de un german, un francez, un rus sau un italian. Nu s-ar fi putut găsi un patron mai nimerit pentru numele unei fundații, care se simte angajată față de aceleași țeluri internaționale. Mă bucur, de-aceea, că Fundația Humboldt poate continua astăzi această mare tradiție în neutralitate politică. Deosebit de îmbucurător este faptul că și oamenii de știință români sînt reprezentați foarte adecvat atît numeric cît și calitativ.

MESAJ DE SALUT • MESAJ DE SALUT

HEINRICH PFEIFFER
Secretar General al Fundației Humboldt

România și Fundația Alexander von Humboldt

Fundația Alexander von Humboldt a fost înființată deja în 1860, la un an după moartea savantului universal și cercetătorului, de către prietenii din Berlin pentru a aminti activitatea de mecena a lui Humboldt. Capitalul acestei fundații s-a constituit prin donații și subvenții ale Royal Society din Londra, ale Academiei de Științe din Petersburg, din acea vreme, ale Regelui Prusiei și ale Academiei Prusiene de Științe, ca și prin numeroase danii ale unor persoane particulare. Pînă la pierderea întregii averi în cursul inflației din 1923, fundația a acordat burse de călătorie unor cercetători germani ai naturii.

În 1925, Fundația Humboldt a fost reînființată de către Imperiul German din vremea aceea, acum cu scopul de-a sprijini specializarea în Germania a tinerilor străini absolvenți ai învățămîntului superior.

Mai ales din inițiativa unor savanți străini care fuseseră promovați cîndva ca bursieri Humboldt, Fundația Alexander von Humboldt a fost reînființată în 1953 ca o fundație de folos obștesc a dreptului privat. Sarcina ei principală este promovarea oamenilor de știință străini cu înaltă calificare. Fundația AvH oferă burse tinerilor oameni de știință care și-au trecut doctoratul și acordă — începînd din 1972 — Premii de cercetare Humboldt savanților mai în vîrstă recunoscuți internațional prin realizările lor. Ea îndeplinește acest lucru pentru toate disciplinele și națiunile fără cote și independent de rasă, religie, concepție ideologică și sex. Celor anual circa 500 de bursieri și 200 de premiați li se oferă posibilitatea unei șederi pentru cercetări științifice de lungă durată (unul pînă la doi ani) în Republica Federală Germania.

Din 1979 sînt promovați din nou și tineri oameni de știință germani cu doctoratul trecut. Ei obțin Bursa pentru cercetări Feodor Lynen, numită astfel după fostul președinte al Fundației AvH, Feodor Lynen, biochimist și laureat al Premiului Nobel. Prin aceasta, Fundația AvH reia tradiția din 1860 și permite oamenilor de știință germani stagii științifice în străinătate la institute ale foștilor bursieri Humboldt sau laureați ai Premiului Humboldt. Finanțarea bursierilor științifici F. Lynen este suportată împreună de foștii bursieri Humboldt și de Fundația AvH. Astfel este adusă în mod special o contribuție la colaborarea științifică.

Limita de vîrstă este de 40 de ani pentru bursierii Humboldt și de 38 de ani pentru bursierii Feodor Lynen. Cererile de bursă sînt apreciate din punct de vedere științific de către referenții experți ai Fundației și rezolvate definitiv în ședința

plenară a comisiei de selecție alcătuite din circa 100 savanți germani cu participare permanentă și drept de vot. Președinte al acestei comisii este președintele de la Deutsche Forschungsgemeinschaft, care este totodată și vicepreședinte al Fundației AvH. În hotărîrile sale, comisia ține seama pe de-o parte de nivelul realizărilor fiecărui candidat, iar pe de altă parte se orientează și după nivelul pe care oamenii de știință de origine, formație, disciplină și vîrstă comparabile l-au putut atinge. Așadar comisia de selecție nu trebuie să aprecieze doar aptitudinile individuale ale candidaților, dar și situația generală a cercetării științifice din respectivele țări. Prin aceasta se asigură posibilitatea ca și candidații din țări diferit dezvoltate să aibe nu numai o șansă echitabilă, ci să și beneficieze realmente de bursă în caz de calificare dovedită.

La acordarea Premiilor de cercetare Humboldt decizia este luată în funcție exclusiv de calificarea științifică recunoscută internațional. Întrucît aici este exclusă o auto-propunere, alegerea se face la propunerea unui amfitrion științific din Germania.

Bursele Humboldt pentru cercetări sînt acordate pentru minimum șase luni și maximum doi ani. Același lucru este valabil și pentru laureații Premiului Humboldt, firește însă că doar puțini pot lipsi mai mult de un an de la locul lor de muncă. Bursierii germani pentru cercetare științifică pot să lucreze la un institut din străinătate pînă la patru ani.

Toți oamenii de știință promovați de Fundația AvH se bucură de maximum de libertate în a-și planifica și fixa stagiul lor de cercetare. Fundația AvH încearcă însă totodată să le ofere certitudinea că pot conta, în caz de nevoie pe sprijinul expres, individual și flexibil, al Fundației. Orice om de știință își poate alege liber institutul german unde vrea să lucreze. Mai are și posibilitatea de a petrece pînă la patru luni la un institut de cercetare din țările europene, la alegerea sa. Această realizare a ideii europene este unică în felul ei în programele organizațiilor europene de promovare a științei.

După sprijinirea limitată în timp e păstrat un contact ulterior pe viață care se orientează după dorințele profesionale ale foștilor bursieri pentru cercetare științifică.

Alte principii fundamentale ale Fundației AvH sînt autonomia, flexibilitatea, individualitatea, neutralitatea politică, libertatea celor promovați de a-și alege localitatea de domiciliu și a o schimba după dorință, și un program ale cărui cuprins și limitări să poată fi întrezăribile.

Primul președinte al Fundației AvH (1953—1975) a fost fizicianul și laureatul Premiului Nobel Werner Heisenberg, unul dintre puținii cercetători ai naturii care, împreună cu alți reprezentanți ai acestui veac, a modificat radical și a condus la noi făgașuri, prin teoriile sale, concepția despre forțele active ale naturii. Succesorul său a fost, din 1975, biochimistul Feodor Lynen, laureat al premiului Nobel; ca și predecesorul său și totodată vicepreședinte al Societății Max Planck și decorat cu ordinul *Pour le Mérite*. Actualul președinte al Fundației este Wolfgang Paul[1], fizician experimental și profesor de fizică emerit al Universității Bonn. A lucrat în domeniul fizicii atomice și nucleare, ca și al biologiei radiațiilor și a construit în 1953, la Bonn, primul accelerator de înaltă energie al unei universități europene. În plus a participat la planificarea Centrului European de Cercetări Nucleare CERN, iar ulterior a fost director al Bazei de cercetare nucleară Jülich și președintele Consiliului științific de la Deutsches Elektronen Synkroton (DESY) din Hamburg. Profesorul Paul este membru al Ordinului Pour la Mérite și, începînd din 1984, vicecancelar al acestuia.

În decurs de 35 de ani Fundația AvH a promovat circa 12.000 de oameni de

denți din România

știință străini din cadrul a 96 de națiuni. Dintre aceștia, aproximativ jumătate au provenit din Europa, cam în părți egale din țările europene răsăritene și apusene. Circa 60% au fost cercetători ai naturii, 10% oameni de știință ingineri și 30% din domeniul științelor umaniste. Din aceste stagii de cercetare științifică în Republica Federală Germania au rezultat cca. 22.000 publicații științifice, cuprinse într-o bibliografie publicată anual de Fundația AvH. Pînă în 1988 Fundația AvH a mai înregistrat circa 2400 traduceri din limba germană în 30 de limbi ale lumii. Ca limbi-țel au fost în frunte japoneza, spaniola, engleza și sîrbo-croata. Pe locul al nouălea al statisticii se situează limba română cu 62 de traduceri.

Dintre cei 12 000 de bursieri ai Fundației AvH, în decurs de 35 de ani au fost promovați din nou 10.000, fie prin alte stagii de cercetare mai scurte sau participări la congrese în Germania, fie prin donații de literatură științifică sau aparatură științifică.

Schimbul cu România a început în anul 1966. De atunci Fundația AvH a promovat circa 200 de bursieri-cercetători români, dintre care 21% în domeniul științelor umaniste, 60% în cel al științelor naturii și 19% ingineri. Dintre ei 26 de bursieri-cercetători au fost medici, 23 fizicieni, 22 matematicieni, 19 biologi, 18 chimiști. Dintre cercetătorii științelor umaniste au fost 7 filosofi și 7 istorici. Pînă la sfîrșitul anului 1988, foștii bursieri-cercetători din România au primit circa 100 de donații de cărți în valoare de 160.000 DM și circa 80 de donații de aparatură științifică în valoare de 2.100.000 DM.

Experiența Fundației AvH cu oamenii de știință din România este excepțional de pozitivă. Oamenii de știință români și-au cucerit un loc bun în concurența internațională și au contribuit în mod variat și rodnic la colaborarea științifică și la cooperarea activă în cercetare între instituțiile din țara lor și cele din Republica Federală Germania.

MIRCEA BABEȘ

Secretar executiv al Clubului Humboldt din România

Comunitatea humboldtiană din România

În ultimul sfert de veac, într-o vreme pe care cu amară aducere aminte vom continua, vrînd-nevrînd, să o denumim epoca Ceaușescu, în sinul lumii științifice românești a existat o categorie, ce, pînă la un punct, s-a considerat și a fost în general considerată drept o categorie privilegiată. Este vorba de *humboldtieni* — de acei specialiști din cele mai diferite ramuri ale științei și culturii, care datorită sprijinului generos al *Fundației Alexander von Humboldt* din Bonn au beneficiat de stagii îndelungate de cercetare în Republica Federală Germania. Și este vorba, așadar, de un «privilegiu» care nu le-a fost acordat prin grația și după criteriile proprii fostului regim totalitar, ci prin spiritul de solidaritate și consecvența demersurilor unei instituții străine, unice, în felul ei în întreaga lume. În ciuda imobilismului, izolării și suspiciunii împinse pînă la persecuție, ideea *științei fără frontiere* a putut supraviețui în țara noastră pînă în zilele acestui nou început, în bună măsură și datorită acțiunii Fundației Humboldt, a comunității humboldtiene românești și internaționale. Căci, sub simbolul pe care îl reprezintă numele marelui învățat german a funcționat nu numai o benefică colaborare romăno-germană, ci și o reală integrare a cercetătorilor români în știința mondială, în sînul căreia, pe toate meridianele, humboldtienii reprezintă un grup prestigios și solidar.

Fundația ce poartă numele lui *Alexander von Humboldt* a luat ființă oficial la 19 decembrie 1860 și avea inițial scopul de a promova cercetările oamenilor de știință germani în străinătate, în primul rînd în domeniile în care marele cărturar, mort cu un an înainte, își cîștigase o largă și binemeritată celebritate. Cele două războaie mondiale au marcat, în secolul nostru, alte două momente importante în istoria Fundației. Înfrîngerile militare, pierderile umane și distrugerile materiale, pe de o parte, criza morală prin care a trecut poporul german, încercat în egală măsură de sentimentul de frustrare și de acela al culpabilității, pe de altă parte, au constituit parametrii istorici ai acestor momente. După primul război mondial, reînființată în 1925, Fundația Humboldt și-a deplasat activitatea spre subvenționarea exclusivă a cetățenilor străini, încurajați să-și facă studiile universitare sau să întreprindă cercetări științifice în Germania. Această orientare a fost mai clar definită cu ocazia celei de-a doua reînființări, după al doilea război mondial, în 1953. În noul statut, valabil și astăzi, se arată că «scopul Fundației este de a da tinerilor de altă naționalitate, cu înaltă calificare academică, indiferent de sex, rasă, religie sau concepție, posibilitatea să realizeze un proiect de cercetare

...dependenti din România

în Republica Federală Germania şi să păstreze legăturile ştiinţifice făcute cu acest prilej, prin acordarea de burse de cercetare». Ca urmare, începînd din 1953, Fundaţia şi-a concentrat eforturile spre finanţarea stagiilor îndelungate de cercetare pentru specialiştii în vîrstă de pînă la 40 de ani, selecţionaţi exclusiv pe criteriul performanţelor profesionale, lăsînd în seama altor instituţii germane problemele legate de subvenţionarea studenţilor străini, schimburile curente de cercetători, călătoriile de studii, proiecte de colaborare sau asistenţă ştiinţifică realizate cu alte ţări.

În plus, începînd din 1972, Fundaţia acordă în fiecare an un număr important de Premii Humboldt pentru cercetătorii în ştiinţele naturii din S.U.A. şi pentru cercetătorii străini în domeniul ştiinţelor umaniste. Aceste premii asigură laureaţilor mijloacele şi posibilitatea practică de a lucra o temă la alegere, pe un timp mai îndelungat, într-un institut ştiinţific german. De aceleaşi avantaje se bucură mai nou şi deţinătorii premiilor de cercetare pe bază de reciprocitate, asupra cărora Fundaţia a încheiat deja înţelegeri bilaterale cu parteneri dintr-o serie de ţări, în majoritate europene (Belgia, Danemarca, Marea Britanie, Ungaria etc.). Conform, acestor acorduri, candidaţii străini sînt propuşi, respectiv aleşi, de un gremium ştiinţific german, iar candidaţii germani de către forurile partenere din străinătate. Se înţelege că deţinătorii străini ai acestor premii efectuează stagii de cercetare în Germania, iar cei germani în ţările partenere. Pe aceeaşi linie, a unui flux ştiinţific în ambele sensuri, se înscrie şi programul ce poartă numele fostului preşedinte al Fundaţiei Humboldt, Feodor Lynen, şi care prevede acordarea de burse pentru tinerii cercetători germani care au susţinut doctoratul, în vederea efectuării unor stagii îndelungate (1—4 ani) în străinătate, în institutele ştiinţifice ale unor foşti bursieri Humboldt. Reciprocitatea angajează în acest caz doar într-o mică măsură suportul financiar al ţării gazdă şi într-o mult mai mare măsură responsabilitatea creerii condiţiilor de lucru şi a conducerii ştiinţifice a activităţii cercetătorilor oaspeţi.

O imagine de ansamblu a eforturilor depuse de Fundaţia Humboldt în realizarea unor programe de o asemenea amploare şi diversitate, ca şi măsura impactului pe care această acţiune o are în ştiinţa internaţională rezultă în modul cel mai clar din mărturia cifrelor. De-a lungul a trei decenii şi jumătate, între 1953 şi 1988, Fundaţia a acordat unui număr de 10800 de cercetători din 96 de ţări burse (în general cu durata de peste un an) în valoare de 540 milioane mărci. În plus, între 1972 şi 1990, au fost decernate 1566 premii de cercetare Humboldt, iar în ultimii ani au fost premiaţi 85 cercetători străini, pe bază de reciprocitate. În sfîrşit, începînd din 1979, 627 cercetători germani au beneficiat de bursele Feodor Lynen pentru stagii în institutele foştilor bursieri Humboldt din 34 ţări ale lumii.

Este important, totodată, de arătat că foştii bursieri străini, respectiv institutele lor din ţara de origine, au fost în aceeaşi perioadă beneficiarii unor substanţiale ajutoare acordate de Fundaţie, sub formă de aparatură ştiinţifică (ca. 38,6 mil. mărci), literatură de specialitate (5,4 mil. mărci), subvenţii pentru editarea lucrărilor proprii (2,3 mil. mărci), finanţarea unor noi stagii de cercetare sau a participării la manifestări ştiinţifice internaţionale etc.

Că acest impresionant efort financiar şi organizatoric a dat roade, în primul rînd pentru cercetătorii în cauză, pentru instituţiile şi ţările de origine, o probează cele peste 22000 publicaţii ştiinţifice nemijlocit legate de cercetările întreprinse de humboldtieni în cursul şederii lor în Germania. Să mai amintim doar că 13 foşti bursieri Humboldt au fost distinşi cu premiul Nobel şi că foarte mulţi alţii ocupă astăzi poziţii proeminente în viaţa ştiinţifică, culturală, economică şi politică a ţărilor lor.

Şi în cazul României cifrele sînt acelea care atestă în modul cel mai direct amploarea şi efectele acţiunii Fundaţiei Humboldt în favoarea ştiinţei naţionale. Corelate cu anumite date istorice şi comparate cu statisticile altor ţări, ele relevă totodată măsura în care conjuncturi politice mai mult sau mai puţin durabile au influenţat în bine sau, mai ales, în rău starea comunităţii humboldtiene şi a ştiinţei româneşti în general.

O statistică încă incompletă înregistrează între anii 1929 şi 1990 un număr de peste 280 bursieri Humboldt provenind din România, dintre care 65 în anii 1929—1943 şi 215 între 1966 şi 1990. Incertitudinile privesc perioada antebelică şi mai ales anii celui de-al doilea război mondial, pentru care materialul documentar accesibil este extrem de lacunar. Datorită războiului unii bursieri au trebuit să-şi întrerupă studiile şi s-au pierdut în anonimat. Alţii, ca şi generaţia humboldtienilor din anii '30, au avut şansa de a-şi desăvîrşi formaţia, dînd apoi ştiinţei şi culturii româneşti nume de mare rezonanţă. Şi unii şi alţii, după război, au avut însă mai întîi de suportat suspiciunile şi discriminările la care erau supuşi automat toţi cei ce studiaseră vreodată în Germania. Supravieţuirea mai îndelungată şi închistarea sistemului stalinist în România explică şi faptul că, deşi reorganizarea Fundaţiei Humboldt a avut loc în 1953, cercetătorii români au avut acces din nou la astfel de burse abia începînd cu anul 1966. În condiţiile relativei şi, cum s-a văzut, înşelătoarei deschideri din primii ani ai regimului ceauşist, numărul celor ce au putut beneficia de bursele Humboldt a crescut rapid, pînă la 38 în 1970, dar a şi început să scadă în anul imediat următor — anul lansării «micii revoluţii culturale» în România. După 1977 el nu a mai depăşit niciodată, pînă anul trecut, o medie de 2—3 bursieri pe an. Ca urmare, faţă de un total de 180 între 1966 şi 1976, România a avut în anii 1977—1990 doar 35 bursieri Humboldt. Este inutil să mai arătăm că această evoluţie catastrofală a fost determinată nu de o atitudine eventual mai puţin binevoitoare a Fundaţiei şi nici, cumva, de mai slaba calificare a cercetătorilor care au mai avut curajul de a candida, ci de politica premeditată de izolare culturală şi politică, de distrugere a ştiinţei şi intelectualităţii româneşti, de care s-a făcut vinovat vechiul regim. «Performanţa» regimului Ceauşescu în acest domeniu este ieşită din comun, chiar şi în raport cu ceea ce s-a întîmplat în ţările comuniste învecinate: pe ansamblul perioadei 1953—1988, în timp ce România a folosit doar 207 burse Humboldt, Ungaria a beneficiat de 250, Cehoslovacia de 340, Iugoslavia de 390, iar Polonia de nu mai puţin de 764 burse. Urmare a aceleiaşi iresponsabile politici a fost, din păcate, între altele, fenomenul emigrării a numeroşi intelectuali români, care a afectat puternic şi comunitatea humboldtiană. Faţă de ca. 160 foşti bursieri aflaţi astăzi în ţară, există în străinătate alţi ca. 60, care în anii dictaturii au fost nevoiţi să-şi caute o patrie în altă parte şi să-şi întemeieze o nouă existenţă, nu întotdeauna uşoară.

Relativ puţin numeroasă şi încă marcată de handicapul trecutului nostru recent, comunitatea humboldtiană din România poate, totuşi, şi este datoare să contribuie la reînnoirea ştiinţei româneşti, la reluarea şi intensificarea atît de necesară a relaţiilor de cooperare cu ştiinţa germană, cu cea internaţională în general. Experienţa şi prestigiul profesional al membrilor săi pot juca un rol însemnat în acest sens. Să ne amintim că din generaţia antebelică de humboldtieni au făcut parte personalităţi marcante ale ştiinţei şi culturii naţionale de ieri şi de azi, precum *Emil Cioran, Ion Nestor, Aurel Avramescu, Alexandru Dima, Gheorghe Vrabie, Vintilă Horia, Jean Livescu, Ovidiu Papadima, Mihai Isbăşescu, Olga Necrasov, Marin Popescu-Spineni, Ion Hurdubeţiu*. Şi să nu uităm că humboldtienii anilor '60—'70, reprezentaţi, între alţii, de *Ioan Iovit Popescu, Alexandru Zub, Andrei*

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Pleşu, sau *Gabriel Liiceanu*, au ajuns sau se apropie de vîrsta şi reputaţia celor ce le-au fost odată profesori şi maeştri. În sfîrşit, este generatoare de optimism evoluţia din ultimii doi ani, care s-a manifestat în chip favorabil şi în situaţia comunităţii humboldtiene din România. În 1990, dispunînd pentru întîia oară de o deplină libertate de mişcare, 33 cercetători români au putut beneficia de stagii de cercetare oferite de Fundaţia Humboldt. Faptul că dintre aceştia numai şapte se aflau la primul stagiu şi că în acelaşi an au fost selecţionaţi doar doi noi bursieri din România este privit ca un efect întîrziat al izolării şi imobilismului din perioada anterioară. În schimb, în 1991, cînd candidaţii români au putut pentru întîia oară concura în condiţii normale, numărul celor admişi a fost de 18, atingînd un nivel nemaiîntîlnit din anul 1974. Pentru a completa imaginea, ar mai fi de adăugat că, numai în 1990, institutele româneşti în care lucrează foşti bursieri au primit din partea Fundaţiei Humboldt 18 donaţii de aparatură ştiinţifică (în valoare de 234000 mărci) şi 13 donaţii de cărţi.

La această evoluţie pozitivă un aport deloc neglijabil l-a adus, desigur, *Clubul Humboldt din România*, fondat la 7 iulie 1990. Reunind astăzi un număr de 140 foşti şi actuali bursieri, clubul şi-a propus, în primul rînd, să folosească relaţiile îndelungate şi rodnice pe care humboldtienii români le au cu Fundaţia Humboldt, cu personalităţi şi instituţii din cercetarea şi învăţămîntul superior german, în scopul promovării cooperării ştiinţifice dintre cele două ţări. Prilejul mult aşteptat al reluării legăturilor oficiale l-a constituit vizita întreprinsă în România de delegaţia Fundaţiei Humboldt, în zilele de 30 octombrie — 3 noiembrie 1990. Din delegaţia condusă de dl. dr. Heinrich Pfeiffer, secretarul general al Fundaţiei, pe lîngă principalii săi colaboratori, au făcut parte şi profesorii Rolf Hachmann (Saarbrücken), Günther Snatzke (Bochum), Günther Maass (Hannover) şi George Comşa (Bonn). Întrunirea generală cu humboldtienii în Aula Academiei Române, decernarea titlului de *doctor honoris* causa la Universităţii Bucureşti domnului dr. Heinrich Pfeiffer şi acordarea aceluiaşi titlu domnului dr. Dietrich Papenfuss, secretar general adjunct al Fundaţiei, de către Universitatea din Cluj-Napoca, au fost principalele momente festive ale acestei vizite, iar conferinţele prezentate de profesorii germani au dat substanţă ştiinţifică evenimentului. Cel puţin la fel de însemnate au fost însă şi întîlnirile pe care delegaţia germană le-a avut cu reprezentanţi ai conducerii Academiei Române, ai Ministerului Învăţămîntului şi Ştiinţei, ai Parlamentului României, vizitele în institute de cercetare şi muzee din Bucureşti, în sfîrşit, discuţiile purtate cu secretariatul Clubului Humboldt. De aici a rezultat pentru oaspeţii germani o mai clară imagine a nevoilor, dar şi a disponibilităţilor ştiinţei româneşti, a căilor pe care ea poate fi ajutată, dar şi a felului în care, la rîndul ei, se poate implica în cooperarea internaţională. Întîlnirile amintite au contribuit, de asemenea, după chiar mărturia dr. Pfeiffer, la înlăturarea unor prejudecăţi, a unei perceperi negative a României post-revoluţionare, generate în Occident de evenimentele politice din prima jumătate a anului 1990.

Pe aceeaşi linie s-au situat acţiunile desfăşurate de Clubul Humboldt, încă de la înfiinţarea sa, în vederea stabilirii unor contacte strînse cu cluburile similare care fiinţează în peste 25 de ţări şi, nu în ultimul rînd, cu foştii bursieri din diaspora românească. Primul număr al Buletinului Clubului Humboldt din România, apărut în noiembrie 1990, şi suplimentul său, cuprinzînd lista humboldtienilor români din anii 1929—1990, au fost difuzate atît în ţară, cît şi în străinătate. S-au întreprins paşi concreţi pentru informarea cercetătorilor din Republica Moldova, pentru integrarea lor cît mai rapidă în comunitatea humboldtiană. Efortul principal al clubului urmează însă a se concentra, în continuare, în ţară. Difuzarea informaţiilor privind bursele Humboldt, pregătirea celor mai buni tineri cercetători în vederea participării cu succes la competiţia pentru obţinerea acestor burse, atragerea sprijinului instituţiilor şi organismelor oficiale româneşti pentru programele de cooperare cu Fundaţia Humboldt — sînt obiectivele principale ale acestui efort. Importantă este şi organizarea unor conferinţe (de felul celor prezentate în cursul anului 1991 la Institutul Goethe din Bucureşti) sau participarea la alte manifestări publice care pot contribui la o mai bună cunoaştere a tradiţiilor, potenţialului actual şi perspectivelor de viitor ale colaborării ştiinţifice şi culturale româno-germane.

Nu în ultimul rînd, comunitatea humboldtiană trebuie să se angajeze cu întregul ei potenţial, alături de alte asociaţii şi organisme implicate, în procesul de reînnoire şi modernizare a cercetării româneşti, de sporire a performanţelor şi competitivităţii, de integrare a ei în ştiinţa internaţională. În calea acestei integrări nu mai există astăzi obstacole reale, de neînfrînt. A sosit momentul cînd, folosind cu eficienţă ajutorul ce ni se oferă, va trebui să facem dovada deplină a competenţei, seriozităţii şi vocaţiei ştiinţifice.

Bucureşti, ianuarie 1992

Domnului Heinrich Pfeiffer, Secretar General al Fundaţiei Humboldt i se conferă titlul de Doctor honoris causa al Universităţii din Bucureşti (1990)

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

Alexander von Humboldt (1769—1859)

Afară, pictat în ulei, în tonuri foarte albastre, îndepărtatele culmi, palmierii,
sălbatecii goi; înăuntru, în penumbra din coliba acoperită cu frunze,
de pereți spînzurînd blănuri și ferigi uriașe, stă cocoțat pe o șa de samar
un ara colorat, în planul din spate, tovarășul de călătorii examinează o floare
sub lupă, peste lăzile cu cărți sînt risipite orhidee,
pe masă zac banane, hărți și instrumente:
declinatorul, busola, microscopul, teodolitul,
sextantul din alamă lucitoare, cu limbul argintiu;
în centru, o pată de culoare deschisă, șade pe scaunul său de campanie geognostul
mult admirat,
în laboratorul său, în junglă, pictat în ulei, pe malurile rîului Orinoco.

Sub privirile sale, terra incognita se topește ca zăpada.
El își azvîrle rețeaua de curbe și coordonate asupra celor mai îndepărtați ghețari
celor mai pustii lanțuri de munți. Măsoară declinația magnetică,
înălțimea soarelui, salinitatea și azurul cerului. Aborigenii
îl priveau neîncrezători. Ce oameni ciudați și aceștia,
care străbat lumea întreagă în căutare de plante și comparînd finul lor
cu al altora! De ce vă lăsați mîncați de țînțari
doar pentru a măsura un pămînt ce nu vă aparține?
Niște străini, asta sînt, nebuni și eretici. Dar netulburat, călătorul
agită, ca popa cădelnița, butelia de Leyda.

Născut la lumina Cometei lui Messier, el galvanizează broaște,
își aplică lui însuși electrozi și ține comunicări Despre excitarea
fibrelor nervoase și mușchiulare. Ipoteze. Mai tîrziu, aflat pe Fluviul Amazoane-
lor,
urmărește furtunile magnetice, iar în Siberia, aurore boreale. Pirogi
îl duc într-acolo, sănii, vapoare cu aburi, trăsuri și hamacuri.
Țări întregi le descrie, strat cu strat, ca pe o mină. Ca vulcanist
și vulcanolog se cațără pătimaș pe cratere în plină erupție,
le măsoară și pipăie — o adevărată manie. Însingurat, temător
își amintește de tinerii care i-au plăcut. De obicei erau blînzi
și săraci. El îi ajuta în tăcere. Chinuitoarele nopți

și le petrecea scriind. Despre bazalt, observații risipite.
Despre pădurile de chinchină. Memoriu despre curenții marini. Despre popoarele
preistorice

ale Americii și monumentele rămase de pe urma lor.
Prelegeri despre... Contribuții la... Aforisme din... și Aspecte ale...
Comunicare prealabilă cu privire la o butelie de salvare. Despre granițele
inferioare
ale zăpezilor eterne. Despre temperaturile din diferite părți ale zonei
fierbinți, existente la nivelul mării. Despre peștii electrici.
Omul acesta e o întreagă Academie ambulantă. Suie pe munți,
ajungînd la straturile superioare ale atmosferei, coboară într-un clopot de fier,
împreună cu un smintit de englez, pe nume Brunel, pînă pe fundul Tamisei.

L-am admirat întotdeauna; acum însă îl divinizez. Căci numai el
te face să-nțelegi cît de răscolitoare e experiența
unui prim contact cu tropicele. E drept că ceva mai tîrziu, după micul dejun,
Darwin constată decepționat: Găsesc că e foarte vioi,
însă din cale afară de limbut. În fapt, nici pînă azi nu-i prea clar,
în ce constă însemnătatea lui. Dormea doar trei-patru ore pe zi, era vanitos,
entuziast, inofensiv, teribil de ocupat. Excelent dansator,
de la menuet pînă la animalito. Frac albastru, nasturi de aur, vestă
galbenă, pantaloni vărgați, lavalieră albă, pălărie neagră uzată:
îmbrăcămintea lui se oprise la timpurile din Directoire.
O celebritate în acea vreme: Cu greu a stîrnit vreodată un particular
o vîlvă mai mare. Parisul în cumpănă: Noua Clasă nu se-ncrede încă
în propria-i victorie. Amăgitor înflorește acum, după teroare,
candoarea clasicistă, înainte ca răcnetul de fiară al broker-ilor
s-arunce Bursa în delir, în boom și crah, și ca exploatarea deschisă,
sfruntată, directă, seacă să gonească de jur-împrejurul globului pămîntesc...
O perioadă fără ocolișuri. Precisă, curată și omogenă. Burghezia e exemplară și
rece
ca Metrul-etalon. Și generosul nostru erou își aduce obolul
la determinarea acestuia, călătorind cu întreg instrumentarul său de-a lungul me-
ridianului
Dünkirchen-Barcelona. (Ca de obicei, cheltuielile sînt suportate din buzunarul pro-
priu.)

Apoi a învins Reacțiunea. Îndărăt la mizeria germană. Șambelan,
făcînd lecturi regelui și prinților, lacheu, adică, la Curtea din Potsdam.
S-a zăvorît în Berlin, oraș micuț, fără spirit, peste măsură de răutăcios.
În acest deșert de nisip
forfotind de polițiști își amintea ades de tropice. Oare de ce erau atît de se-
ducătoare?
De ce înfruntase toate astea: insecte, liane, ploi torențiale
și privirile posace ale indienilor? Nu pentru cositor și iută,
cupru și cauciuc. Era un om sănătos, purtînd cu el, fără să știe,
boala, un mesager altruist al prădăciunii, un curier
ce nu știa că anunță distrugerea unei lumi pe care necontenit,
pînă la nouăzeci de ani, o zugrăvise plin de dragoste în Tablouri din
natură.

În românește de ALEXANDRU AL. ȘAHIGHIAN

Independenți din România

Alexander von Humboldt
Fotografie de Biow, Berlin 1847

«O PERSPECTIVĂ ASUPRA NATURII ÎN ANSAMBLUL EI»

Cîteva din cele 30 de volume ale monumentalei opere humboldtiene
Voyage aux régons équinoxiales du Nouveau Continent

Vedere spre Jalapa şi Pico de Orizaba în Mexic. Tablou de Johann Moritz Rugendas, pe la 1833 ▶

...denți din România

denți din România

Schițe din Jurnalele de călătorie americană ale lui Alexander von Humboldt

Vulcanii noroioşi de la Turbaco în Columbia. Litografie colorată de Marchais după o schiță de Louis de Rieux (din Atlas pittoresque du voyage de A. von Humboldt şi A. Bonpland, Paris 1810) ▶▶

denți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Desen de Goethe, stimulat de Geografia plantelor a lui Humboldt

Gravură colorată din *Essai sur la géographie des plantes*, Paris, 1805 ▶▶

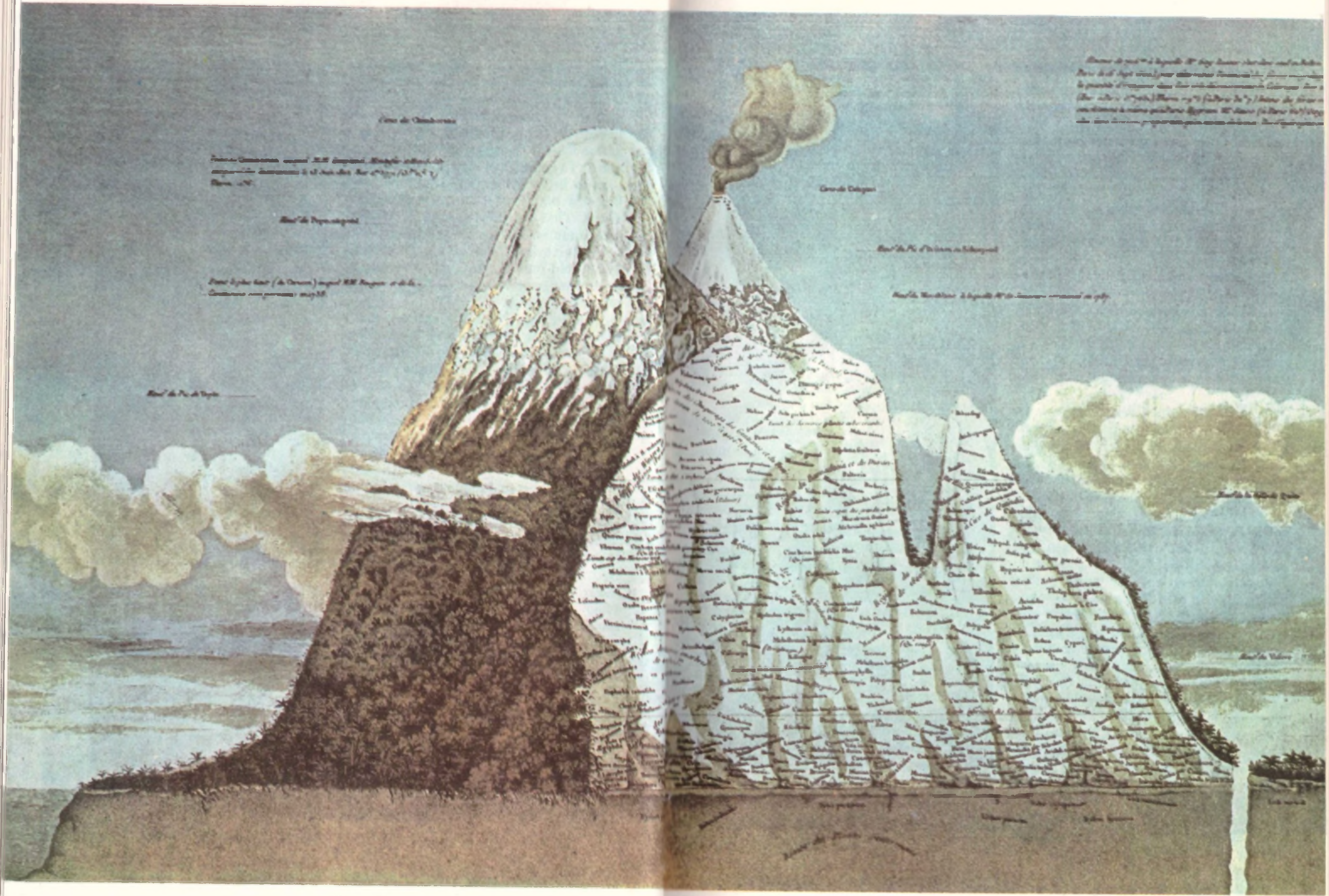

Litografie după un profil al vulcanului Chimborazo desenat de Humboldt

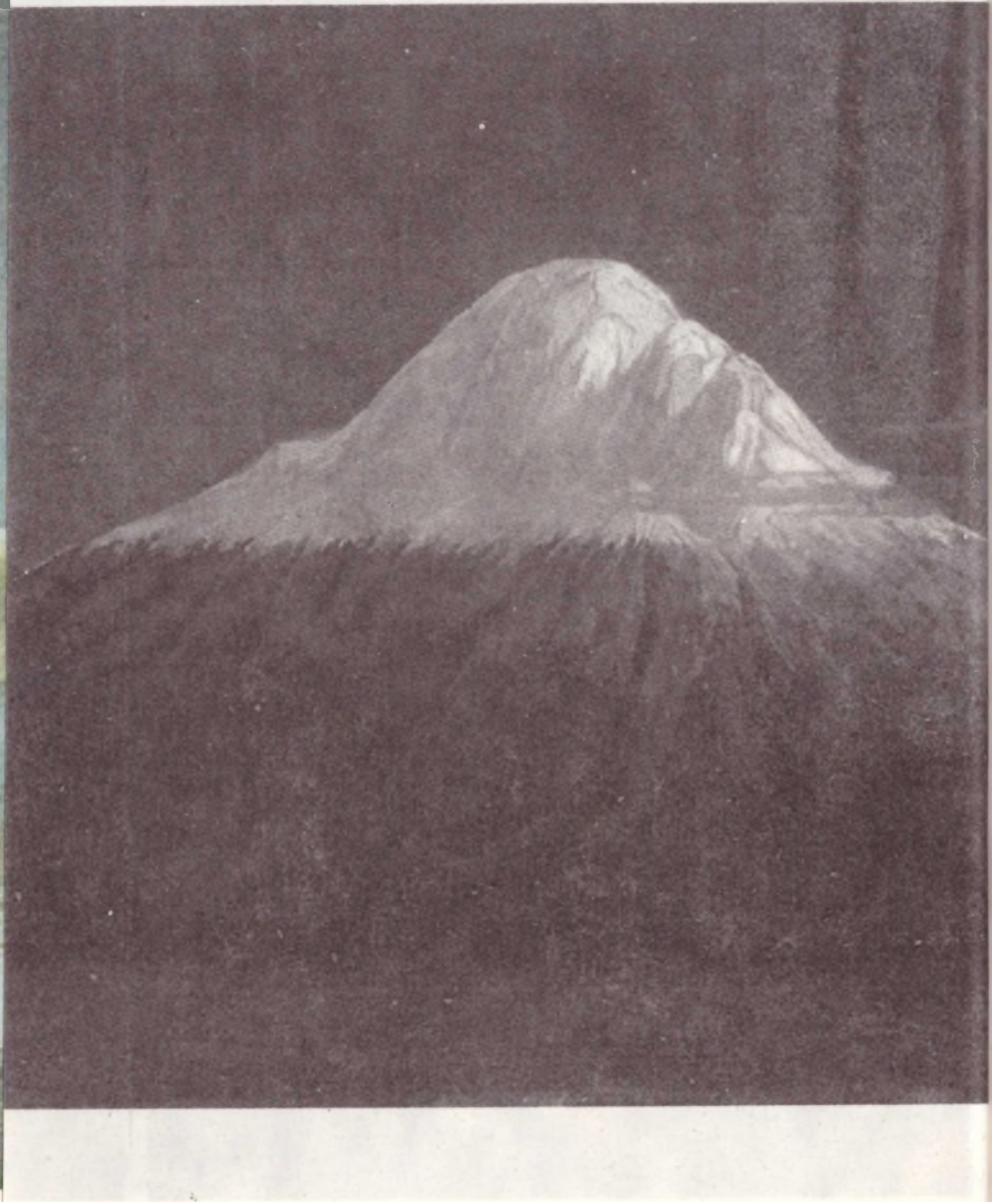

Mărturii despre și către Alexander von Humboldt

Goethe către Johann Friedrich Ungar

Prezența domnului consilier al minelor von Humboldt îmi face, pot s-o spun, o plăcere cu totul deosebită, în măsura în care pot pune în mișcare tot ceea ce mă poate interesa sub diferite aspecte, pot să-l numesc de bună seamă unic în felul său, întrucît n-am cunoscut pe nimeni care să lege o activitate atît de precis orientată cu o asemenea multilateralitate a spiritului, este incalculabil cît mai poate face încă pentru știință.

Weimar, 28 martie 1797

Schiller către Christian Gottfried Körner

Despre Alexandru n-am o părere precisă; mă tem însă că, în ciuda tuturor talentelor sale și a activității sale neostoite, nu va realiza ceva grandios în știința sa. Un orgoliu prea mărunt, agitat, însuflețește încă toată activitatea sa. N-am putut observa la el nici o scînteie de interes pur, obiectiv — și, oricît de ciudat ar putea să sune, găsesc la el, cu toată bogăția imensă a materialului, o sărăcie a judecății, care în cazul obiectului pe care îl tratează este cel mai rău neajuns. Este rațiunea nudă incisivă, care pretinde cu nerușinare să fi măsurat natura cea totdeauna incomprehensibilă și, în toate punctele ei, venerabilă și insondabilă, și cu o impertinență pe care n-o înțeleg, face din formulele sale, care adesea sînt doar vorbe goale și mai totdeauna numai noțiuni înguste, norme-etalon pentru natură. Pe scurt, el îmi pare să fie un organ prea grosolan pentru obiectul lui și, totodată, un om rațional mult prea limitat. Nu are fantezie, și astfel, după părerea mea îi lipsește capacitatea necesară pentru o știință, întrucît natura trebuie să fie contemplată și simțită atît în fenomenele ei cele mai individualizate cît și în legile ei supreme. Alexander impune multora și, de cele mai multe ori, cîștigă prin comparație cu fratele său Wilhelm, pentru că are papagal și știe să se pună în valoare. Dar în ce privește valoarea absolută, aici măcar nu-i pot compara unul cu altul, cu atît mai respectabil îmi pare Wilhelm.

Jena, 6 august 1797

Wilhelm von Humboldt către Goethe

La plecarea sa m-a însărcinat să vă transmit domniei-voastre și lui Schiller cele mai cordiale salutări. Face o călătorie de-o frumusețe unică și este un om norocos. Rareori se întîmplă ca soarta să favorizeze astfel un om, încît să devină ceea ce i-a destinat natura, dar și mai rar ca un om să-și afle atît de timpuriu și de integral chiar și această predestinare. Niciodată nu s-a lăsat indus în eroare pe drumul său și ceea ce l-a susținut în această privință a fost pur și simplu geniul său. Această trăsătură de caracter o pot urmări îndărăt pînă în frageda tinerețe.

Berlin, 26 august 1799

Carl Cäsar von Leonhard

Prezentînd ideile cele mai felurite şi profunde, cu îndemînare şi siguranţă, Humboldt vorbea cu vioiciunea apreciată de toţi cei ce-l cunosc, spiritual şi didactic, despre mineralogie, geologie, botanică, zoologie, paleontologie, intrînd în amănunte şi aspecte unice; nici cele mai recente istorii cotidiene nu rămîneau neatinse. Nici un cuvînt care să nu aparţină scopului, care să nu merite a fi înregistrat, fiecare purta amprenta unui spirit impunător, al unui zel cît se poate de activ, al unei infatigabile forţe de acţiune.

1822

Goethe către Carl Friedrich Zelter

Am privit şi parcurs cele două volume «Fragments de geologie» par Alexandre de Humboldt; cu acest prilej am făcut o observaţie uimitoare, pe care vreau s-o comunic. Talentul excepţional al acestui om excepţional se manifestă în prezentarea orală şi, privind lucrurile mai exact, fiecare prezentare orală vrea să înduplece şi să-l facă pe auditor să creadă că-l convinge. Puţini oameni sînt capabili să fie convinşi; înduplecaţi se lasă cei mai mulţi; şi astfel, studiile care ne sînt înfăţişate aici sînt adevărate cuvîntări, prezentate cu mare facilitate, astfel încît pînă la urmă îţi vine să crezi că înţelegi imposibilul. Faptul că munţii Himalaia s-au înălţat din pămînt pînă la 25 000 picioare înălţime şi, cu toate acestea, se ridică spre cer atît de rigizi şi mîndri, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic, se află dincolo de limitele minţii mele, în regiunile sumbre unde sălăşluieşte transsubstanţierea, iar sistemul meu cerebral ar trebui reorganizat — ceea ce ar fi păcat — dacă trebuie să fie găsite spaţii noi pentru aceste minuni.

Weimar, 5 octombrie 1831

August Boeckh

S-a stins o stea în lumea spiritului pentru această lume. Alexander von Humboldt a parcurs o carieră glorioasă pînă la o limită rară a vîrstei. Viaţa lui a fost fericită prin virtute şi cunoaştere, n-a fost tulburată de ghinioane neobişnuite. Înzestrat din belşug cu daruri spirituale, în tinereţe şi fizice, niciodată delăsător sau istovit, dedicînd pînă aproape de sfîrşitul vieţii noaptea muncii, cu excepţia orelor de odihnă, nu numai receptiv dar chiar entuziast pentru tot ce e nobil şi bun, netulburat de pasiuni, el a atins culmea în marile şi feluritele direcţii ale vieţii sale. Fără a fi sau a vrea să fie om de stat, a exercitat activitatea omului de stat şi înţelepciunea de stat. Ca o legătură mijlocitoare între lumea învăţaţilor şi cercul cel mai înalt, el va fi de neînlocuit pentru multă vreme. Un cetăţean al lumii în cel mai larg şi nobil sens al cuvîntului, un prieten al libertăţii, un om din popor.

1859

Friedrich Adolf Trendelenburg

A creat un lanţ viu de asociaţii ştiinţifice pe ambele emisfere terestre pentru schimbul de idei şi comunitatea năzuinţelor ştiinţifice în sensul său academic, aşa cum n-a făcut-o nimeni altul. După călătoriile care au redescoperit America şi au deschis mai profund Siberia, şi-a început printre noi, în amurgul mult agitatei sale vieţi, ultima mare muncă zilnică şi a purtat imaginea sa despre lume ca un întreg, mişcat şi însufleţit de forţe lăuntrice, aproape de desăvîrşire. La toate popoarele, Kosmosul său a fost primit ca darul unui spirit imens, dacă-i sta în putere să stăpînească precum un rege peste nesfîrşitul material adunat de-a lungul veacurilor şi să-l modeleze, ca un artist, pînă la cea mai graţioasă formă de prezentare. Va mai trece ceva vreme pînă cînd oamenii autorizaţi ai diferitelor discipline vor fi prezentat, fiecare din perspectiva lui, meritele lui Alexandre von Humboldt.

1861

Heinrich Brugsch

Humboldt s-a arătat a fi cel mai îndîrjit duşman al ignoranţei fanfaroane şi al atitudinii ipocrite, care pescuieşte în apă tulbure şi îi linguşeşte pe cei mari ai lumii într-o slugărnicie nedemnă, pentru a-şi atinge scopurile egoist, fie şi pe lungi căi ocolite. Adevărul şi dreptatea străluceau ca scutul de onoare din templu, iar lupta şi strădania pentru desăvîrşire pe cîmpul de luptă al ştiinţei i-a menţinut — pe atunci — octogenarului prospeţimea şi vioiciunea tinereţii. Gingăşia moravurilor şi concepţiile nobile îi păreau a fi cele dintîi cerinţe pentru un om de onoare. Îi plăcea să treacă cu vederea micile slăbiciuni ale firii omeneşti şi le privea ca umbre trecătoare pe oglinda luminoasă a unui om privilegiat prin spirit şi ştiinţă.

1884

Lucas Aleman (ministru de externe al Mexicului)

Prin luminoasele domniei-voastre opere ne putem face o imagine a ceea ce ar putea deveni Mexicul sub o constituţie bună, deoarece poartă în sine toate premisele bunei-stări. Întreg poporul este cuprins de sentimentul recunoştinţei pentru operele domniei-voastre care au arătat lumii ce este el în stare să devină. Conducerea supremă se alătură cordial acestor sentimente generale. Totodată mă împuterniceşte, ca ministru de externe, să vă exprim satisfacţia cu care a aflat intenţia domniei-voastre de-a mai reveni odată în ţara noastră. Sperăm să puteţi realiza acest plan, iar noi să ne putem felicita de-a număra printre cetăţenii noştri un om care se bucură de cea mai înaltă glorie şi de cea mai îndreptăţită consideraţie în lumea culturală.

21 iulie 1824

Carl Friedrich Zelter către Goethe

Acum vreau să amintesc şi de marea satisfacţie pe care mi-au oferit-o superb bogatele prelegeri ale lui Humboldt, în faţa unui auditoriu respectabil, care se citează la mii. Un bărbat se află în faţa mea, în genul meu, şi posedă fără zgîrcenie ceea ce oferă: Cui? Nu face capitole, nici vorbărie prealabilă, nici o ceaţă deşartă, nici o artă. Chiar acolo unde s-ar putea înşela, eşti silit să-l crezi cu plăcere.

1828

Hanno Beck

Rapoartele [lui Humboldt către regele Friedrich Wilhelm IV, din anii 1831—1832, n.n.] dovedesc capacitatea lui Humboldt de-a aprecia just starea de spirit a poporului francez, şi un dar deosebit de a stabili legături cu oamenii

Biblioteca Digitală a Germanilor ... din România

din toate cercurile. Humboldt [...] nu s-a limitat, însă, doar la politică. El a cerut, de pildă, ajutor pentru savanţi şi artişti şi a susţinut acordarea de ordine pentru ei.

1961

Adolf Meyer-Abich

Humboldt este indiscutabil cel mai important şi influent cercetător al naturii în veacul său. Această afirmaţie nu este valabilă doar pentru operele sale, ci şi pentru imensa influenţă personală pe care a exercitat-o în toate problemele — personale ca şi instituţionale — ce erau în legătură cu cercetarea ştiinţifică undeva în lume, nu numai în Germania, ci în întreaga Europa şi America. Niciodată, înaintea lui şi după el, n-a avut aceeaşi însemnătate vreo altă personalitate din lumea cercetării ştiinţifice.

Humboldt se număra ca şi Goethe printre «favoriţii [naturii] pentru care [cum spune însuşi titanul din Weimar — n. tr.] face mare risipă şi cărora le jertfeşte mult. Protecţia ei şi-a legat-o de grandios».

Cine vrea nu numai să înţeleagă, dar şi să aprecieze cum trebuie personalitatea şi activitatea lui Alexander von Humboldt, nu trebuie să se limiteze la ceea ce relatează despre el istoria spiritului german; trebuie, mai curînd, să meargă pe urmele lui Humboldt în America. Căci dintre toţi germanii care au activat în America pentru America, Humboldt a fost de departe cel mai de seamă. Înlăuntrul istoriei spiritului german, el rămîne cel mai mare cercetător al naturii şi totodată ultimul naturalist din epoca lui Goethe şi savant universal pe tărîmul ştiinţelor naturii, care n-a cunoscut doar în general ideile şi teoriile acestora, ci le-a şi stăpînit cu desăvîrşire pînă în ultimele amănunte. În viaţa spirituală americană el reprezintă incomparabil mai mult; acolo el este, pînă în zilele noastre, o tradiţie vie care continuă să fie activă.

1967

Goethe către ducele Karl-August de Weimar

Societatea lui este cu adevărat foarte stimulatoare şi interesantă. Într-o săptămînă n-aţi putea învăţa din cărţi atîta cît îţi explică el într-o oră.

1796

Wilhelm von Humboldt către Caroline von Humboldt

Cu greu va fi cîndva fericit, nu e liniştit şi nici nu va fi vreodată, întrucît nu cred, totuşi, că vreun interes oarecare îi va preocupa inima... Nu va fi niciodată mulţumit cu sine însuşi, pentru că simte că nu-şi poate fi sieşi suficient. Cînd şi cînd a exprimat asta chiar faţă de mine, cu toate că între noi parcă e aşternut peste simţămintele noastre cele mai intime un văl pe care niciunul din noi nu cutează să-l înlăture.

1797

Charles Wilson Peale (pictor)

Baronul [von Humboldt] vorbeşte foarte bine englezeşte, cu accent german. Trebuie să remarc aici că posedă o elocvenţă surprinzătoare; era amuzant felul cum vorbea englezeşte, franţuzeşte şi spanioleşte, amestecîndu-le pe toate într-o vorbire rapidă. Este foarte comunicativ şi posedă un uimitor fond de cunoştinţe în botanică, mineralogie, astronomie, filosofie şi istoria naturală. S-a bucurat de o educaţie liberală şi şi-a adunat cunoştinţele de la savanţii întregii lumi. Căci începînd din al unsprezecelea an de viaţă a tot călătorit mereu şi n-a zăbovit nicăieri mai mult de şase luni, după cîte ne-a povestit.

1804

Dolly Madison (soţia secretarului de stat)

Am avut recent o mare plăcere datorită societăţii unui încîntător baron prusian von Humboldt. Toate doamnele spun că sînt îndrăgostite de el, în ciuda lipsei de farmec personal. Este cel mai politicos, modest, bine-informat şi interesant călător pe care l-am întîlnit cîndva şi este foarte încîntat de America... În compania lui se găsea o suită de filosofi care, deşi erau pricepuţi şi distractivi, nu sufereau comparaţie cu Humboldt.

1804

Din scrisoarea lui Albert Galatin (secretar de stat al finanţelor, U.S.A) către soţia sa

Îl considerăm cu toţii un om neobişnuit iar detaliile călătoriei, pe care vrea să le publice după întoarcerea în Europa, se vor situa — aşa cred — deasupra tuturor celorlalte publicaţii de acest gen. Nu sînt înclinat să mă declar uşor mulţumit cu ceva, iar el n-a fost — după gustul meu — deosebit de simpatic; căci vorbeşte mai mult decît Lucas, Finley şi cu mine laolaltă şi de două ori mai repede decît cineva pe care îl cunosc eu, şi anume nemţeşte, franţuzeşte, spanioleşte şi englezeşte de-a valma. Totuşi am fost cu adevărat entuziasmat, pentru că în mai puţin de două ore am obţinut mai multe informaţii asupra celor mai diferite lucruri, decît am citit sau auzit în ultimii doi ani. Pare să nu aibă mult peste treizeci de ani, şi n-ai nevoie să vorbeşti personal prea mult, căci el prinde cu o precizie desăvîrşită ideea pe care vrei s-o expui, mai înainte ca să fi rostit al treilea cuvînt al frazei tale. Lăsînd de-o parte informaţiile dobîndite în călătorii, întinderea erudiţiei şi cunoştinţelor sale este uimitoare. Trebuie să recunosc, pentru a-mi explica entuziasmul, că era înconjurat de hărţi, tabele etc. care erau, toate, noi pentru mine şi că ne-a permis cu largheţe să copiem unele dintre ele.

Sir Charles Halle (pianist, fondatorul şi dirijorul Orchestrei Halle)

Cînd într-o invitaţie era menţionat «Humboldt va fi prezent», încăperile erau, fireşte, supraaglomerate, iar el era punctul de atracţie către care priveau toţi. Ori unde se afla, în jurul lui se adunau o mulţime de auditori zeloşi, toţi muţi şi plini de devotament. Nu încerca niciodată să înfiripeze sau să dirijeze o conversaţie adevărată, vorbea totdeauna de unul singur; ţinea cuvîntări despre una sau alta şi nu se străduia niciodată să asculte şi părerea altora. Odată am fost rugat să cînt la pian pentru el, şi am privit această invitaţie ca pe un eveniment în viaţa mea. În încăperi s-a lăsat o linişte provizorie, dar în clipa cînd am început

să cînt, Humboldt a început să vorbească despre o temă nouă și, pare-se, interesantă. Intensitatea glasului său creștea cu fiecare crescendo al meu, acoperea cel mai intens forte, și nu-și relua tonul normal decît în timpul frazelor mele delicate. A fost un duet la care n-am rezistat mult.

Paris, 1808

Jean-Baptiste Boussingault (chimist)

Humboldt voia să mă cunoască în primul rînd pentru a mă examina. A vorbit mult și foarte bine. L-am ascultat atent, ca un elev pe profesorul său, și el a fost încîntat că posed «marea artă a ascultatului». Nu a trecut mult și mi-a oferit prietenia sa; și așa a rămas pînă-n ziua morții sale. Mi-a dat diferite instrumente pe care le experimentase în America...

Dar Humboldt a făcut și mai mult. A insistat cu tărie să-mi arate mînuirea instrumentelor și am fixat o întîlnire într-o anumită zi. Locuia pe Quai Napoléon, într-un apartament de la etajul al patrulea cu vedere spre Sena, aproape în fața monetăriei.

Pe atunci Humboldt avea 53 de ani, era de talie mijlocie, avea o siluetă frumoasă, păr alb, o expresie a ochilor nedefinită, o față inteligentă, mobilă, cu cîteva ciupituri de vărsat de cînd fusese bolnav la Cartagena. Îmbrăcămintea lui nu se schimbase din vremea Directoratului: frac albastru, nasturi aurii, vestă galbenă, pantaloni dintr-o stofă în dungi, cisme cu carîmbii răsfrînți — ultima pereche din Paris, care a supraviețuit pînă în 1822 —, cravată albă și o pălărie neagră, ponosită, cu aspect obosit. Lua dineul la Frères Provençaux. Dimineața își petrecea de obicei o oră sau două la Café du Foy, unde trăgea un somn după micul dejun.

[...]

[La o masă de rămas bun dată la plecarea cîtorva oameni de știință]. Am observat că Humboldt nu venise cu cismele lui. Purta ciorapi de mătase și avea o pălărie nouă în cap.

1822

Gregor v. Helmersen (inginer, ulterior general)

În excursii nu mergea niciodată călare. Unde vehicolul nu mai putea înainta, cobora și continua drumul pe jos, urcînd munți înalți sau cățărîndu-se peste grohotișuri fără semne vizibile de oboseală. La mîncare și băutură, chiar după colindări obositoare, păstra cunoscuta lui cumpătare, și adeseori îl costa multă trudă să refuze cantitățile copioase pe care — de altfel bine intenționată — ospitalitatea rușilor voia să le impună oaspeților.

1829

Bayard Taylor, călător american

Seifert s-a dus la o ușă interioară, a rostit numele meu și îndată a intrat Humboldt. A venit cu o prietenie și cordialitate care m-au făcut îndată să simt apropierea unui prieten, mi-a întins mîna și m-a întrebat dacă să vorbim în engleză sau germană... A trebuit să iau loc la capătul unei sofale verzi, în timp ce el remarca faptul că, personal, șade foarte rar pe ea; apoi și-a tras alături un fotoliu de nuiele, s-a așezat în el rugîndu-mă să vorbesc ceva mai tare decît de obicei, întrucît nu mai are auzul atît de bun ca odinioară...

Prima impresie pe care o fac trăsăturile feței lui Humboldt este aceea a unei omenii mari și calde. Fruntea lui masivă tinde înainte și îi umbrește pieptul ca un spic de grîu copt. Dar cînd privești mai jos de ea, vezi o pereche de ochi albaștri, senini, de calmul și seninătatea unui copil... Sub privirea aceasta prinzi încredere... Mă apropiasem de el cu un sentiment firesc de venerație, dar în cinci minute am simțit că îl iubesc...

Seifert apăru în cele din urmă și îi spuse pe un ton care era deopotrivă de respectuos și intim: «E timpul!» Iar eu mi-am luat rămas bun.

«Ați călătorit mult și ați văzut multe ruine», mi-a spus Humboldt, dîndu-mi mîna. «Acum ați văzut una mai mult». «Nu ruină», a fost răspunsul meu involuntar, «ci o piramidă». Am strîns mîna care atinsese mîinile lui Friedrich cel Mare, Forster, Klopstock și Schiller, ale lui Napoleon și ale Josefinei, ale mareșalilor Imperiului, ale lui Jefferson, Hamilton, Wieland, Herder, Goethe, Cuvier, Laplace, Gay-Lussac, — pe scurt mîinile tuturor oamenilor mari pe care i-a dat la iveală Europa în trei sferturi ale unui veac.

Noiembrie 1858
(Dintr-o relatare din «New York Tribune»)

Lord William Rosse (Președinte al Royal Society.)

Este suficient să spunem aici că oricine este familiarizat cu stadiul actual al magnetismului, zoologiei, botanicii, geologiei sau geografiei fizice cunoaște întinsele și valoroasele rezultate ale cercetărilor baronului von Humboldt. În calitate de călător naturalist de înaltă clasă, el a făcut eforturi susținute pentru progresul geografiei fizice în accepțiunea cea mai largă, fără a precupeți eforturile și cheltuielile și cu prețul unor mari primejdii personale. A petrecut vreme îndelungată în cele mai depărtate regiuni ale pămîntului și a cercetat, cu o remarcabilă răbdare și cu o perspicacitate deosebită, legile naturii în condițiile oricăror modificări climatice. Masa datelor adunate și verificate cu multă grijă constituie un fond de informații, din care cosmologii vor putea trage profit vreme îndelungată, cu care prilej vor constata cu uimire că neasemuita grandoare a acestei opere este rodul muncii unui singur om.

1852
(Din cuvîntarea la decernarea distincției «Copley Medal»)

Alexander von Humboldt către François Arago

În vîrtejul unei asemenea harababuri duc o viață tristă și monotonă. Motivele dezgustului și indispoziției mele spirituale nu mai este nevoie să le explic. În ciuda frigului — pînă la minus 20 grade C° — și a interminabilelor călătorii de serviciu la Charlottenburg (castelul regelui la marginea Berlinului) sănătatea și capacitatea mea de muncă s-au păstrat minunat. Doar orele de noapte sînt netulburate. De obicei lucrez de la 9 seara pînă la 3 dimineața. Rareori mă sui mai devreme în pat, dar dorm mai mult decît de obicei, de cele mai multe ori pînă la ora 7 sau 8. Nu pot constata că mă simt mai în putere dacă dorm 8 sau 9 ore, ceea ce ar fi întru totul posibil: căci încă mai pot să dorm cînd vreau, chiar și în timpul zilei. Ceea ce, însă, observ la mine este că îmi pierd controlul mișcărilor musculare. Pot sta în picioare trei sau patru ceasuri fără să obosesc, totuși mă simt nesigur cînd întind mîna după vreo carte, de pe o scară abruptă, sau cînd mă sui într-o trăsură foarte înaltă.

1849
(La împlinirea vîrstei de 80 de ani)

În românește de MIHAI ISBĂȘESCU

KOSMOS
SCHIȚA UNEI DESCRIERI FIZICE A LUMII

MIHAI ISBĂȘESCU

Observarea naturii și corelațiile ei în geneza literaturii și artei în viziunea lui Alexander von Humboldt

Dacă întreaga lume a fost unanim de acord să-i recunoască lui Alexander von Humboldt valoarea universală a multiplelor sale cercetări asupra naturii și a concepției revoluționare referitoare la unitatea cosmosului, în privința profunzimii și poeticității expunerii întîietatea i-a fost totdeauna, în trecut, atribuită de critică fratelui său mai mare Wilhelm, care a tronat cu autoritate în domeniile științelor umaniste și al cărui nume a fost atribuit și menținut pînă astăzi Universității din Berlin. Și, totuși, Alexander s-a remarcat, și el, în domeniul literaturii, chiar dacă creațiile sale n-au putut fi totdeauna încadrate perfect în legile poetice și estetice tradiționale ale acesteia. În plus mai dispunea și de o vastă erudiție în limitele cunoașterii literaturilor lumii din acea vreme, o erudiție care n-a rămas cu nimic mai prejos de cea din domeniile științelor naturii și exacte și care l-a făcut pe chimistul Claude-Louis Berthollet, cînd l-a cunoscut în octombrie 1814 la Institutul Național din Paris, să exclame, «cet homme reunit toute une Académie en lui».

Avea atunci deja 45 de ani, dintre care aproape două treimi închinați fanatic unei neostoite munci de cercetare științifică, în cursul căreia descoperise și descrisese fauna zonei tropicale a Americii de Sud, fapt care-i asigurase din partea contemporanilor porecla elogioasă de «al doilea Columb».

Născut la 14 septembrie 1769 la Berlin, ca fiu al unui maior recent înnobilat și al unei hughenote din familia — semn de predestinare? — Colomb, și anume la doi ani după fratele său mai mare Wilhelm, Alexander von Humboldt și-a trăit copilăria în castelul părintesc de la Tegel, pe atunci lîngă Berlin, a făcut — după obiceiul timpului — școala cu profesori de casă, a studiat apoi la universitățile din Frankfurt pe Oder (1787—1788), Berlin (1788—1789) și Göttingen (1789—1790). O excursie (în 1789) de la Göttingen peste Heidelberg și Mainz (unde a stat o săptămînă la Georg Forster), Köln, Düsseldorf, Münster și Kassel

pare să-i fi inculcat definitiv gustul pentru expediții și descoperiri de lumi noi. În 1790 publică prima carte a unei prodigioase cariere de cercetător expediționar, savant și publicist, despre *Observații mineralogice asupra unor bazalturi de pe Rin*, marcînd preocupările sale incipiente de geolog și mineralog. În 1790—91 studiază la Academia Busch (o școală superioară de comerț) din Hamburg, iar în 1791, reîntors la Berlin, face studii botanice la Wildenow. Numit în 1793 «Oberbergmeister» (un fel de director al minelor) în Franconia și cooptat ca membru al Academiei germane leopoldin-caroline a naturaliștilor, Alexander dezvăluie firea sa de călător pasionat într-o viață profesională nomadă, care-l poartă între 1793 și 1799 prin Italia de nord și Elveția, la Dresda, Viena, Salzburg etc.; interval în care moare mama sa (în 1796), iar el, datorită moștenirii rămase, părăsește serviciul public și începe să-și contureze și realizeze visurile de tinerețe de-a explora lumi și țări necunoscute.

Din aprilie pînă în octombrie 1798 Humboldt pregătește financiar și organizatoric, la Paris, călătoria în America de Sud și îl cunoaște pe naturalistul francez Aimé Goujaud Bonpland, care va deveni tovarășul său de expediție și prietenie pe viață. La 5 iunie 1799, după cinci luni de călătorii geografice și strădanii organizatorice în Spania, mai ales la Madrid, unde obține încuviințarea și recomandarea regelui Spaniei și al tuturor Indiilor pentru călătoria plănuită în țările din Lumea Nouă ale Coroanei, Humboldt, însoțit de Bonpland, pornește de la Coruña, peste Teneriffe, în celebra călătorie prin America de Sud și Centrală, Mexic, Cuba și Statele Unite, care avea să dureze pînă la 3 august 1804, data revenirii la Paris, unde avea să rămînă pînă în 1827. Nu putem insista aici asupra epocalei călătorii care l-a purtat prin Venezuela, Columbia, Ecuador și Peru, pe rîurile Orinoco, Apure, Rio Negro, Casiquiare, Rio Magdalena etc., prin orașele Caracas, San Fernando de Apure, San Carlos, Angostura (Ciudad Bolivar), Nueva Barcelona, Cumaná, Havana, Bogotá, Popayán, Quito, Ibarra, Lima, Guayaquil, Acapulco, Taxco, Mexico City, Puebla, Veracruz, Washington, Philadelphia etc., și pe munții și vulcanii Pico de Teyde (Teneriffa), Pichincha și Chimborazo (în Ecuador), Jorullo (în Mexic) etc. Dar ea și-a pus pecetea pe dezvoltarea sa științifică, l-a propulsat în vîrful ierarhiei științifice europene și i-a oferit materialul pentru mai multe din operele sale capitale.

Anul 1805 aduce o multiplă schimbare în viața sa: alegerea ca membru al Academiei de Științe din Berlin, urmată în anii ulteriori de cooptarea în Institut National (Academia Franceză) din Paris, «Royal Society» de la Londra, «Philosophical Society» din Philadelphia, Academia Rusă din Petersburg etc., prietenia cu oameni de seamă din lumea politică (Președintele Th. Jefferson, Napoleon, regii Friedrich Wilhelm al III-lea și al IV-lea ai Prusiei, Bolivar — care îl socotea «adevăratul descoperitor al Lumii Noi, al cărui studiu a adus Americii mai mult bine decît toți conchistadorii», și care i-a oferit jumătate din averea sa dacă vine să se stabilească în Venezuela —, Metternich, Țarul Nicolae I al Rusiei și soția sa, fiica regelui Prusiei etc.) și din cea științifică sau culturală (fizicianul Arago, chimiștii Berthollet și Boussingault, Chateaubriand, Cuvier, astronomul Delambre, Georg Forster, Benjamin Franklin, naturalistul Luigi Galvani, pictorii Ingres, Gérard și David d'Angers, Hardenberg, Henriette Herz, Rahel Levin, filosoful Moses Mendelssohn, geograful Karl Ritter, Goethe, Schiller, pictorul Karl von Steuben, astronomul Struwe, literatul Varnhagen v. Ense, fizicienii Gauß, Volta, Faraday etc.), precum și lucrările publicate și traduse în mai multe limbi de circulație internațională îi configurează și consacră faima de savant naturalist și gînditor și îl situează în vîrful piramidei oamenilor de știință ai primei jumătăți din secolul al 19-lea. Acum apar cele 35 de volume din *Voyage aux régions équinoxiales*

©Asociația Ziariștilor Independenți din România

du Nouveau-Continent, fait en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, et 1806 (între 1805 şi 1834), *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen, nebst einem Naturgemälde der Tropenländer* (1807), mult apreciata — mai ales literar — *Ansichten der Natur* (*Privelişti din natură*, 1808) şi marea carte despre Mexic *Încercare asupra situaţiei politice a regatului Spania-Nouă* (1809—1814). După un răstimp petrecut (în 1811) la Viena, la fratele Wilhelm care era ambasadorul Prusiei, şi după călătorii ca însoţitor al regelui Fredrich Wilhelm al III-lea la Londra (în 1814) şi la Verona şi Neapole (în 1822) cu care prilej urca de trei ori pe Vezuviu, Humboldt părăseşte Parisul definitiv în 1827 pentru a se stabili la Berlin. Aici ţine în 1827—28 celebrele prelegeri de la Universitatea şi Academia de muzică din Berlin care au făcut senzaţie, au adunat în auditoriu toate notabilităţile şi celebrităţile vremii, burghezia, studenţii şi spiritele progresiste, şi au constituit o primă versiune a materialului folosit pentru Kosmos. În pofida mai multor misiuni diplomatice la Paris în numele regelui Prusiei (în 1830, 1831—32, 1835, 1838—39, 1841, 1842—43, 1845 şi — ca aproape octogenar — în 1847—48) şi a unei interesante călătorii în Rusia şi Siberia pînă la frontiera Chinei (în aprilie-decembrie 1829) cu care prilej s-au descoperit diamante în Caucaz, pierderea unor oameni dragi sau pe care îi preţuia (Carolina, soţia lui Wilhelm, în 1829, Goethe în 1832, Wilhelm în 1835) îi dau tot mai mult sentimentul însingurării şi-l fac să se retragă în munca sa, fără însă a refuza să primească foarte mulţi prieteni, vizitatori şi solicitanţi care au lăsat nenumărate mărturii şi relatări din această perioadă ultimă din viaţa lui. Pentru că Alexander von Humboldt a sprijinit toată viaţa moral şi material nenumăraţi oameni de ştiinţă mai puţin favorizaţi de Fortuna decît el şi a căutat neobosit să descopere în rîndurile tineretului spirite şi minţi deosebite şi să le ajute material în cercetările şi dezvoltarea lor, indiferent de originea etnică şi socială sau de considerente politice.

De la stabilirea la Berlin, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de viaţă, Humboldt începuse să reflecteze serios la un proiect de tinereţe, de a scrie o sinteză a cunoştinţelor epocii despre lume, despre Kosmos. În toamna anului 1834 începe efectiv lucrările de redactare, care vor da la iveală cinci volume apărute între 1845—1862 şi intitulate *Kosmos. Schiţă a unei descrieri fizice a lumii*, opera lui capitală. Între timp mai publică şi rezultatele călătoriei în Rusia şi Siberia, sub titlul *Asie Centrale. Recherches sur les chaînes de montagnes et la climatologie comparée* (3 vol., Paris, 1843—1844).

În afară de obligaţiile săptămînale — obositoare — de-a merge la Potsdam pentru a întreţine şi sfătui pe Friedrich Wilhelm al IV-lea, restul timpului şi l-a petrecut cu lucrul, chiar şi după atacul de cord din 1857, pînă cu puţin timp înainte de moartea sa (6 mai 1859).

Revenind la subiectul articolului nostru, trebuie să precizăm că nu intenţionăm să reabilităm aici polemic — lucru pe care l-au făcut deceniile de la mijlocul veacului nostru — meritele literare ale lui Alexander von Humbold mai ales în dificila specie a «jurnalului de călătorie» sau în «descrierea poetică a naturii» care, îndeosebi în *Privelişti din natură* şi în *Kosmos*, nu stau mai prejos de unanim recunoscuţii Georg Forster, autorul descrierii înconjurului lumii pe corabia lui James Cook, Volney cu al său *Voyage en Egypte et en Syrie* sau Bernardin de Saint-Pierre, sensibilul evocator, în reverii romantic-melancolice, al armoniei din lumea tropicelor. Vrem doar să insistăm asupra unui aspect mai puţin cunoscut al erudiţiei sale în domeniile literaturii şi artei şi asupra teoriei sale cu privire la corelaţiile armonioase dintre observarea şi studierea naturii şi reflectării ei în literaturile şi arta lumii, teorie născută direct din contemplarea naturii în diverse continente, din bogatele lecturi ale literaturilor lumii pe atunci încă aproape necunoscute,

din propria meditaţie filosofică, nelipsită nici din cercetările întreprinse, nici din consemnarea impresiilor, constatărilor şi reflecţiilor asupra cosmosului.

Cînd, după Crăciunul anului 1829, Alexander von Humboldt — la şaizeci de ani — a revenit la Berlin din călătoria în Rusia, pentru a nu mai întreprinde apoi nici o altă expediţie, a început să se gîndească mai serios la alcătuirea unei sinteze plănuite încă de mai demult, care să reunească experienţa şi cunoştinţele acumulate în decurs de o jumătate de veac şi al cărei titlu îl formulează la finele lui 1834, într-o scrisoare către Karl August Varnhagen v. Ense: Kosmos. *Schiţă a unei descrieri fizice a lumii* (Kosmos. *Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*). Primul volum din Kosmos a fost publicat abia în 1845, cînd autorul împlinise şaptezecişişase de ani, volumul al doilea în 1847, al treilea în 1850, al patrulea în 1858, cu un an înainte de moartea savantului, iar ultimele fragmente reunite într-un al cincilea volum abia în 1862. Temeiul concepţiei ce conduce întreaga lucrare îl formulase încă în 1841 în cuvintele «Der eigentliche Zweck ist das Schweben über den Dingen» («Ţelul propriu-zis este planarea peste lucruri»), iar viziunea lui despre lume este dominată de ideea stepei, un fel de «Urwiese» (cîmpia primară), o noţiune în care trebuie să fi fost influenţat de celebra «Urpflanze» (planta primară) a lui Goethe şi care compară stepa cu oceanul (nu numai ca hiperbolă poetică), întrucît «şi marea îşi are cîmpiile ei» (de pildă Marea sau Cîmpia Sargaselor); reflex evident al urmelor lăsate de frecventarea şi teoriile lui Goethe în gîndirea lui Humboldt. De altfel, conştient că împrumutase din «metamorfoza plantelor» a lui Goethe modul de-a gîndi morfologic, Humboldt îi dedică lucrarea sa *Geografia plantelor* (1805), iar Goethe, entuziasmat, schiţează perspectiva «principalelor înălţimi ale celor două continente», desen care va apare (în 1807) într-o altă lucrare a lui Humboldt, *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen*.

Deşi scrisă la o vîrstă înaintată şi terminată, dar nu încheiată, la 90 de ani, nu este o operă de bătrîneţe propriu-zisă a unui om istovit de ani (el şi-a păstrat o perfectă luciditate şi chiar memoria pînă la sfîrşit, în ciuda tînguielilor din ultimii ani — mai mult cochetărie — că nu prea mai ţine minte totul); dar pe-alocuri se simte că gigantismul îi depăşea puterile unui singur om, să fi fost acesta chiar şi în cei mai buni ani de maturitate. Dovadă că volumele publicate nu cuprind întreaga sinteză intenţionată, ci doar un torso, dar indiscutabil cea mai valoroasă parte a sa, chiar dacă, începînd din pragul veacului nostru, n-au mai rămas valabile toate teoriile şi ipotezele sale, ci mai mult părţile faptice, concrete; oricum, aspectele ontologice şi metafizice fuseseră excluse a priori de către autor, dat fiind că era vorba de o «descriere a lumii» şi nu de o «explicare a lumii». De altfel Humboldt încă nu apucase să cunoască ideea evoluţiei biologice din teoria *Originii speciilor*, publicată de Darwin în chiar anul morţii savantului, şi nici *Morfologia generală* a lui Haeckel apărută abia în 1866, care au conceput şi schiţat intuitivul arbore genealogic al speciilor regnului animal, cristalizare a darwinismului valabil pînă astăzi.

În ciuda spiritului său înclinat predominant spre cercetarea ştiinţifică şi interpretarea sistematizatoare a datelor culese, Alexander dispunea şi de coarde profund vibrante pe tărîmul sentimentului şi fanteziei, care l-au ajutat să intuiască şi să simtă convergenţele estetice armonioase ale lumii, dincolo de persistenţa caracterelor diferite ale fenomenelor şi făpturilor similare. Aşa se explică de ce Kosmosul, sinteza definitivă a universului în prezentarea concretă a fenomenelor şi apariţiilor sale, reflectă necontenita grijă a autorului de a păstra un echilibru constant între rezultatele observaţiei pure, analizate doar ştiinţific, şi contemplarea lor interpretativă prin prisma sensibilităţii. Astfel descoperitorul şi cercetătorul zonei

Asociatia Scriitorilor Independenţi din România

tropicale a Americii de Sud, «al doilea Columb», scria în volumul al II-lea din Kosmos (pag. 138):

«Fantezia intuitivă — activitatea spirituală atotînsufleţitoare care a acţionat în Platon, Columb, Kepler — nu trebuie să fie acuzată că n-ar fi realizat nimic în domeniul ştiinţei şi că datorită esenţei ei trebuie să se retragă din aprofundarea realului.»

Sumarul şi tematica variată a diferitelor capitole reflectă vastitatea preocupărilor şi cunoştinţelor lui Alexander nu numai în domeniul ştiinţelor naturale, geografiei, geodeziei, geologiei, meteorologiei şi climatologiei dar şi în cele ale seismologiei, hidraulicii, fizicii, mecanicii, chimiei, cristalografiei, medicinii, matematicii, în special geometriei, astronomiei, opticii, cromaticii etc. ba chiar şi ale filosofiei, eticii, esteticii, istoriei universale, istoriei literaturilor lumii cunoscute etc. Reproducerea titlurilor secţiunilor şi capitolelor celor cinci volume ar putea-o ilustra concret, dar nu acesta este obiectul articolului nostru. Temeiurile studiului de faţă le găsim în cele trei capitole ale primei secţiuni din volumul 2 al Kosmosului, intitulate: *Mijloace de stimulare a studiului naturii. Reflectarea lumii exterioare în fantezie: Descrierea poetică a naturii — Pictura peisagistă — Cultura plantelor exotice definind caracterul fizionomic al stratului vegetal de pe suprafaţa pămîntului*, şi se articulează din capitolele: *I. Descrierea naturii — Sentimentul naturii în diferite epoci şi la diferite neamuri. II. Pictura peisagistă în influenţa ei asupra înviorării studiului naturii — Reprezentarea grafică a fizionomiei plantelor — Caracteristicile formelor ei în diferite zone. III. Cultura plantelor tropicale — Sinteza contrastivă a formelor de plante — Impresia caracterului fizionomic al plantelor, în măsura în care vegetaţia poate produce această impresie.*

Acest adevărat articol enciclopedic de dimensiunile unei cărţi mai mici cuprinde o substanţială prezentare a corelaţiei dintre studiul naturii şi literatură şi — în mai mică măsură — dintre studiul naturii şi artă, o reală contribuţie originală la istoria literaturii şi artei universale, în care erudiţia lui Humboldt, la curent cu ultimele rezultate ale cercetării literaturilor extraeuropene (sud-americane şi asiatice), nu rămîne mai prejos de cea din domeniile ştiinţelor naturii şi exacte. Excursurile sale întru literatură, artă, istorie politică şi istoria culturii îmbrăţişează 2000 de ani din Peru pînă în China, iar autorul recunoaşte avantajele unor descrieri tot mai clare şi mai vii ale peisajelor şi lumii animalelor şi plantelor ce le populează, în maniera lui Forster şi Volney, care au creat «un gen foarte modern» de literatură. De acord cu Schiller, pe care îl admira, dar de care n-a fost prea apreciat, Humboldt constată că poeţii Greciei antice n-au manifestat niciodată acel «interes sentimental cu care noi, modernii, ne putem ataşa de scenele şi caracterele din natură»; prin contrast cu vechii inzi şi evrei, în ale căror opere vibrează sensibil «un profund sentiment al naturii», elenii au făcut din descrierea naturii doar un ornament, întrucît «în creaţia artistică greacă totul se mişcă într-un cerc al umanităţii». Dar Humboldt nu se rezumă la asemenea caracterizări sumare, ci ia în consideraţie şi excepţii precum *Dionysiaca* de Nonnos, lumea pastorală din romanul *Daphnis* şi *Chloe* al lui Longos sau componentele elegiace din *Idilele* lui Theocrit. Ca şi alţi admiratori ai Greciei antice (Schiller, Winckelmann, Goethe, Hölderlin, Wilhelm v. Humboldt şi alţii), Alexander nu i-a cunoscut niciodată direct natura, cultura şi vestigiile locale, dar le-a iubit şi descris mai fidel decît dacă le-ar fi văzut la faţa locului, şi i-a apreciat în mod deosebit, idealist, clima, ale cărei aspecte şi sumbre uneori avea să le zugrăvească criticul Harold Nicolson[1].

[1] Cedric Hentschel, *Zur Synthese von Literatur und Naturwissenschaft bei Alexander von Humboldt*, in volumul *Alexander von Humboldt. Werk und Weltgeltung*. München 1969, pag. 59.

Nici romanii nu oferă, pentru Humboldt, mai multe urme de «autentic sentiment al naturii» căci aveau un «simţ mai serios şi raţional», «orientat spre realitatea cotidiană», ce se deosebea de «sensibilitatea emotivă şi intuitivă» a grecilor. Pornind de la *De rerum natura* a marelui său precedesor Lucretius, Humboldt descoperă la romani «împletirea abstracţiunilor metafizice cu poezia» (ca şi în încercările didactice ale grecilor sau în *Bhagavadgita* a vechilor inzi) şi primele descrieri de natură care îl duc la comparaţii cu peisaje cunoscute: cu regiunea Moselei la Ausonius, cu lanţurile muntoase din Siria şi Palestina la Tacitus, cu stejarii doborîţi dintr-o dumbravă druidă de lîngă Marsilia la Lucan, care-i aminteşte cu nostalgică melancolie, în genul lui Chateaubriand, şi de «întunericul înfiorător şi sacru» al codrilor virgini din Lumea Nouă. Observator suveran şi imparţial, care nu omite nici viaţa bucolică, nici aspecte din vilele lui Cicero de la Tusculum, Arpinum, Cumae sau Antium, nici însingurarea de pe insula Astura, nici priveliştile divin-grandioase ale Vezuviului, prefigurările sentimentalismului modern din opera lui Pliniu cel Tînăr, sau din poemele lui Virgil, Horaţiu şi Tibul, Humboldt nu se abţine de-a remarca şi unele lacune în operele romanilor, ca «omisiunea» lui Ovidiu, în exilul de la Tomis, de-a zugrăvi «stepele scitice», sau a lui Caesar care «n-a înregistrat peisajul montan în trecerea Alpilor», ocupîndu-se în schimb în scrierea sa *De analogia* «doar de probleme gramaticale».

În tranziţia de la «antichitatea păgînă» la «evul mediu creştin», Humboldt surprinde o «nouă atitudine a omului faţă de natură», în care «se împletesc valori etice şi estetice» noi: «din rînduiala lumii şi din frumuseţea naturii se vădeşte măreţia şi bunătatea Creatorului» — un «leitmotiv al atitudinii spirituale creştine». Deşi rămîne permanent sceptic faţă de dogmatism, Humboldt este conştient de faptul că «credinţa creştină a dat poeţilor şi pictorilor noi impulsuri pozitive, ce se îndreaptă spre o concepţie modernă a naturii»: «aplecarea spre însingurarea pădurii şi sihăstrie» îi insuflă lui Vasile cel Mare din Kappadokia deja sentimente «care se contopesc mai intim cu cele ale epocii moderne decît tot ceea ce ne-a rămas din antichitatea greacă şi romană». În schimb Alexander reprobă atitudinea creştinilor din fazele incipiente «care dispreţuiau arta în favoarea naturii» sau «condamnau ca păcătoasă adorarea forţelor naturii — precum adesea la neamurile celţilor şi germanilor».

În perioada de înflorire a creştinismului, Humboldt constată că drumurile se despart sub «acţiunea factorilor istoriei limitaţi în timp» — «evenimente universale care transformă necontenit formele de guvernămînt, moravurile şi concepţiile religioase» şi în care joacă un rol şi «diferenţele de neam şi însuşirile spirituale ale oamenilor», în funcţie de «componentele spaţiului: latitudinea geografică şi altitudinea». Dezvoltînd psihologic această explicaţie, insistă asupra nostalgiei tuturor popoarelor nordice de-a merge spre sud, şi parcă încearcă să deducă din asta o lege estetică universală bazată pe periodicitate şi decurgînd din privarea — fie şi numai temporară — de plăcerile naturii. Oarecum mai puţin sigur şi documentat în domeniul Antichităţii, Alexander porneşte de la «grădina zoologică, incluzînd păduri şi plaiuri, a lui Angilbert la Aachen (sub Carol cel Mare, Carol Magnus) şi recurge, pentru epopeile eroice şi lirica trubadurilor germani, la autoritatea fraţilor Grimm pentru a dezghioca descrierile de natură din mulţimea straturilor suprapuse.

Orizontul european îl întregeşte trecînd de la Europa continentală la vechii Evrei şi Vechiul Testament care i-au cucerit nu numai simpatia, dar şi interesul. Psalmii, Cartea lui Iov, cu observaţiile ei meteorologice, tabloul lui Ruth culegînd spicele, îi oferă material pentru speculaţiile privind imaginea cosmosului şi sentimentul naturii.

© Asociatia Ziaristilor Independenti din România

Lumea şi cultura islamică aduc, şi ele, un bogat material ilustrativ, dar o palidă reflectare a sentimentului naturii, indiferent dacă e vorba de zugrăvirea vieţii beduinilor în *Antar*, sau de descrierea insectelor, a fenomenelor meteorologice, a inundaţiilor din zonele cu stuf, în versurile unui Amrul Kais, în *Nabegha Dhobyani* sau în celebra carte *Hamasa* (cîntul al optulea). Nici perspectivele — instructive mai ales cu privire la unele aspecte ale dezvoltării literaturii europene în sec. 19 — deschise în lumea literaturilor indice şi iranice, sau arameice, reflectate în sublimele poeme ale evreilor şi arabilor — nu scapă ochiului atent — bazat pe vaste lecturi — al lui Alexander.

Darul asociaţiei îl face adesea să se abată de la ordinea cronologică şi dispunerea geografică şi să includă, prin salturi tematice sau temporal-spaţiale ori pentru succesiunea logică de idei sau consecvenţa argumentării, aci aspecte din primul cînt al *Purgatoriului* lui Dante, aci sonetul trist al lui Petrarca, aci aspecte din *Atena dialogus* sau *Historia Venetae* ale cardinalului Bembo, prietenul şi sfătuitorul lui Rafael. Iar farmecul şi interdependenţele fizionomiei plantelor, cu prezentarea lor în literatură, îl poartă aci în insulele Jardinillos, pe care le-a vizitat, aci la «cele şapte sau opt specii de curmali» din Cuba, ori la «pinii de pe munţii din Cibao care nu fac conuri ci fructe-boabe ca măslinele speciei Axarafe din Sevilla».

Arbore dracena în Teneriffa. Înălţimea — 20 m, grosimea — 15 m. *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent*

Împletindu-şi consideraţiile şi sintezele cu pagini şi momente de jurnal, pentru a argumenta ideea centrală, el pune alături însemnările lui Columb (deja la 67 ani), *Arcadiile* lui Sannazaro şi Sidney, *Salicio y Nemoroso* de Garcilaso sau *Diana* lui Jorge de Montemayor cu stanţele *Ierusalimului eliberat* de Tasso, cu *Lusiadele* lui Camoëns, dar şi cu *Araucana* spaniolului Alonso de Ercilla, cu *Romancero caballeresco* adunate de Augustin Duran şi cu alte opere din Spania veacurilor 15—16 sau din ţările sud-americane cucerite de spanioli.

Revenind la Europa mai apropiată de epoca sa, Humboldt încearcă să definească noutatea descoperirii peisajului nu doar ca un fenomen cu aspect morfologic, ci şi ca o nouă trăire psihică a naturii condiţionate antropologic şi zoologic, climatologic şi botanic. În acest sens, dincolo de Forster — pasiunea şi maestrul său —, atenţia lui e îndreptată asupra cvartetului peisagiştilor: Rousseau, Buffon, Chateaubriand şi Bernardin de Saint-Pierre, care, deşi distanţaţi în timp şi diferiţi prin zona peisajului pus sub lupa sensibilităţii şi a măiestriei literar-poetice, alcătuiesc, prin viziune, vibraţie şi forţa sugestivă, un tot destul de unitar. Pentru Humboldt, Rousseau — care îi evocă asociaţii cu Klopstock, Goethe, Schiller şi Byron — reprezintă «prototipul topografului literar» care *«poate reflecta în specificul inefabil a limbii o faţă a naturii ce se sustrăgea descrierii pur obiective»*.

Dacă Buffon întruneşte mai puţin zgomotos sufragiile dintre cei patru componenţi ai cvartetului, în schimb panegiricul principal este adresat lui Bernardin care, «ca ucenic al lui Rousseau, are un condei *mlădios* şi o *viziune autentică, directă a naturii şi vieţii din Martinica şi Mauritius*», iar Humboldt manifestînd o divinizare lacrimogenă a romanului *Paul et Virginie*.

În ciuda paralelelor destul de superficiale dintre Humboldt şi Chateaubriand, manifestate în relaţiile lor amicale din societatea pariziană, existau şi diferenţe substanţiale între ei. Izgonit de revoluţie din patria sa, şi dornic să traverseze America de Nord pînă în California, ca pionier şi naturalist, este îndoielnic dacă în cursul traversării, zugrăvite în Atala, autorul depăşise marile lacuri şi Valea Ohio şi ajunsese să vadă Mississippi. În timp ce Humboldt, mai puţin poet şi mai mult om de ştiinţă, zugrăveşte decît lucruri şi aspecte văzute şi cunoscute.

Cu această privire aruncată asupra contemporaneităţii şi cu observaţia că în «perspectiva majorităţii descrierilor de călătorie recente», «elementul acţiunii trece pe ultimul plan», provocînd o deplasare a interesului» şi o «decolorare literară», Humboldt încearcă să formuleze cîteva elemente ale crezului său estetic: repetă convingerea cu privire la rolul stimulator al fanteziei în descrierea naturii, fie ea literară sau ştiinţifică, de asemenea şi o recomandare: «cu cît obiectele descrierii ating mai mult sublimul, cu atît trebuie evitate mai cu grijă ornamentele exterioare ale limbii». «Adevăratul efect al unei zugrăviri de natură se întemeiază pe compoziţia acesteia; orice sugestie intenţionată... nu poate decît deranja.» — Un cuvînt final care face tranziţia către capitolul închinat picturii peisagiste, nu fără a aminti profundul sentiment al naturii ce răzbate din *Suferinţele tînărului Werther*, *Călătoria în Italia*, *Metamorfoza plantelor* şi din *Poemele* lui Goethe, din care citează ca încheiere versurile:

Un vînt uşor din ceru-albastru bate,
Tăcut e mirtul, laurul înalt e *.

Pentru artele plastice, Humboldt a vădit toată viaţa un interes deosebit şi din toate călătoriile sale a adus desene şi schiţe din peisaje, munţi, vulcani, plante,

* În româneşte de Maria Banuş.

©Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

animale şi oameni făcute de propria mînă. Iar majoritatea ilustraţiilor şi planşelor din cărţile sale au fost făcute de diferiţi artişti după schiţele şi indicaţiile sale. De altfel în tinereţe a studiat gravura cu Chodowiecki, în anii petrecuţi la Paris a cultivat cu entuziasm apropierea de Gérard, iar la bătrîneţe l-a primit la Berlin cu braţele deschise pe David d'Angers, cînd acesta a trebuit să se expatrieze. Din păcate, cele cinci volume ale Kosmosului n-au avut parte de ilustraţii care le-ar fi dat mai multă viaţă, mai ales capitolului despre artă şi observaţia naturii. Dar şi aşa, capitolul II al secţiunii I-a din volumul 2 intitulat *Pictura peisagistă în influenţa ei asupra înviorării studiului naturii*, este un eseu scris cu competenţă de un cunoscător avizat, capabil de concentrare sintetică şi referiri la paralele din literatură.

Humboldt remarcă faptul că «arta antichităţii era dominată de făptura omenească din care cauză peisajul îndeplinea doar o funcţie secundară ca ornament sau cadru»; astfel încît grecii şi romanii, concentraţi numai asupra spaţiului locuibil, n-au simţit şi redat «ceea ce noi numim sălbatic şi romantic». Faptul acesta îl atestă din plin imaginile şi picturile dezgropate la Herculaneum şi Pompei, la fel ca şi *Trecerea oştilor peste Bosfor* pictată de Mandrocles din Samos pentru regele perşilor (după relatarea lui Herodot), sau *Pieirea Troiei* zugrăvită de Polignot în leşa de la Delfi. Tot dintr-o descriere a lui Philostrat, este amintit un peisaj cu un vulcan fumegînd în vîrf şi cu lavă revărsîndu-se în apele mării din apropiere. În rest anticii cultivau doar pictura perspectivică necesară pentru scena teatrelor sau frescele din sălile cu coloane decorative şi cu pereţi imenşi ce trebuiau acoperiţi cu picturi, reprezentînd — în epoca augusteică — vederi de oraşe sau de păşuni cu turme de oi ce semănau mai curînd a hărţi situative; iar după pictorul roman Ludius chiar figuri de oameni. Cam în aceeaşi vreme, în *Sakuntala*, regele Duşyanta cere să i se facă un portret al iubitei sale, dar nu se mulţumeşte doar cu chipul ei ci «îi cere pictoriţei să redea şi locurile îndrăgite de prietena sa, rîul Malini cu un banc de nisip pe care să fie flamingo roz, un lanţ de dealuri cu Himalaya în fundal şi plin de gazele aciuate acolo.»

În Europa, nici pictura bizantină şi nici cea medievală n-au marcat un progres în direcţia peisagisticii, nici în pictura murală sau de tablouri, nici în miniaturile manuscriselor.

Abia în prima jumătate a veacului al 15-lea descoperă Humboldt pe fraţii van Eyck care depăşesc limitele portretelor cu fundal de natură decorativ şi care descoperă farmecul naturii în sine, cînd Jan van Eyck îl însoţeşte în 1428 pe ducele de Burgundia într-o călătorie la Lisabona. Antonello di Messina, un elev al fraţilor van Eyck transplantează la Veneţia concepţia picturală a peisajului, de unde influenţa trece la Domenico Ghirlandajo şi alţi maeştri din Florenţa, la Giorgione, Tizian, la Annibal Carracci şi Domenichino din şcoala bologneză. Prezentarea este în această parte schematică şi lacunară, slujind doar ca un punctaj pentru ideea că e «epoca celor mai mari peisagişti din secolul al 17-lea», cînd natura e descoperită, observată şi redată din ce în ce mai mult, în toată splendoarea şi varietatea ei, iar corelaţiile dintre dispoziţia sufletească şi redarea frumosului naturii se transpun în gingăşia şi blîndeţea expresiei coloristice. Pentru Humboldt epoca descoperirilor geografice influenţează puternic, cu noile privelişti şi vegetaţii, capacitatea pictorilor de-a simţi natura, chiar dacă doar puţinora dintre ei le-a fost dat să vadă frumuseţile Lumii Noi (precum Franz Post din Harlem pe la 1637—1644).

Trecînd uşor şi repede la sec. al 17-lea, Humboldt vede în el o epocă de înflorire a picturii peisagiste, omiţînd sau ignorînd că încă la începutul secolului al 16-lea un Joachim Patinir descoperise şi introdusese peisajul ca subiect în sine al picturii. Pentru el corifeii încadrării organice a peisajului în maniera de

tratare a unei teme sînt Claude Lorrain, «pictorul idilic al luminii şi depărtării ceţoase», Ruysdael cu «întunecatele sale păduri masive şi norii ameninţători», Gaspard şi Nicolas Poussin «cu redările lor veridice», Hobbema şi Cuyp. Această enumerare sumară alternează pe-alocuri cu formulările propriilor concepţii estetice, vădit influenţate de cercetările sale botanice şi meteorologice. Astfel, precum literaturii, el recunoaşte şi picturii o interacţiune rodnică între «observarea directă a naturii» şi «ceea ce urcă neîngrădit din adîncurile simţirii şi din tăria forţei idealizatoare a spiritului». El vede artistul ca «predestinat să împlinească, în procesul de creaţie, această alternanţă de impulsuri», şi să contopească sursele din care ele izvorăsc fie ca «limitare locală», fie ca «ceva neînlănţuit de sol»[1]. Astfel, în viziunea lui, «componentele ce se întregesc complementar», «observaţia» şi «fantezia», extind teoria formulată cu privire la literatură. Fapt dovedit şi de studierea pictorilor romantici contemporani, mai ales în tablourile lui Caspar David Friedrich, ca şi de «raţionamentele analoge» pe care crede că le descoperă în operele unui Otfried Müller şi Carl Gustav Carus.

Fireşte că galeria pictorilor slujind drept argument este relativ sumară, dar să nu uităm că Humboldt nu intenţionează să facă o trecere în revistă exhaustivă a temei propuse şi că nici noi, în limitele acestui articol nu putem urmări şi reda toată bogăţia şi meandrele observaţiilor, constatărilor şi concluziilor sale. Oricum — spune el —, «în ciuda actualei stări de lucruri a reprezentărilor plastice de peisaje, care însoţesc — adesea desfigurează — descrierile de călătorie, desăvîrşirea picturii peisagiste (ca pictură de decor, panorame, diorame şi neorame) a făcut mari progrese şi a intensificat puterea sugestiei vizuale, sporind înşelarea simţurilor, iluzia»; iar fotografiile mai noi vor produce efecte cu adevărat magice, contribuind la reliefarea mai vie a «noţiunii unui întreg al naturii şi a sentimentului unităţii precum şi a acordului armonios din «Kosmos».

Al treilea capitol, intitulat *Cultura plantelor tropicale*, întregeşte eseul despre pictură cu o frescă a cultivării plantelor în general, şi îndeosebi a celor tropicale, cu o incursiune istorică în arta şi estetica grădinăritului peisagist şi ale întocmirii serelor. Ameninţarea conştiinţei sfîrşitului ce se apropia, mai curînd decît penuria de informaţie, va fi făcut ca acest capitol să rămînă mai modest ca întindere şi ca informaţie, deşi deosebit de interesant prin perspectivele inedite deschise în literaturile lumii. Poate că nimeni altul n-ar fi putut sesiza şi formula mai bine decît Humboldt nuanţele de raporturi — în realitate şi în artă — dintre peisajul natural şi cel modelat şi înfrumuseţat de mîna omului. Astfel, el recomandă cititorilor, care vor să-şi facă o idee exactă despre natura luxuriantă şi infinit variată a ţărilor tropicale din lumea nouă, — dacă nu pot merge s-o contemple direct — să recurgă la scrierile unui Martius sau Poeppig, unde o vor studia amănunţit şi în forma cea mai veridică. Insistînd încă o dată asupra intimităţii încă neelucidate sau studiate a corelaţiilor dintre culturile vestice şi orientale, respectiv europene şi asiatice, Humboldt zugrăveşte din lecturi, dar ca şi cum ar fi văzut totul personal, arta grădinăritului în China, evocată în poemele lui See-ma Kuang, poetul veacului al 11-lea care schiţează, cu gingăşia specifică şi picturilor chineze, mostre de gust rafinat, «într-o vreme cînd în Germania poezia se afla încă în mîinile unui cler grosolan şi nu se prezenta nici măcar în limba patriei». Extinzînd exemplificarea grădinăritului peisagist de la grădinile Babilonului pînă la parcurile englezeşti şi franceze din vremea sa, de la Semiramida pînă la prinţul Pückler-Muskau (care crease în 1834, după ce vizitase Orientul, două parcuri naturale celebre), Humboldt reflectează încă o dată, folosind datele erudiţiei ca argumente, la interdependenţa dintre culturi şi conchide că grădinile chineze trebuie să fi slujit de model pentru

[1] Cedric Hentschel, op. cit. p. 75.

© Asociaţia Scriitorilor Independenţi din România

parcurile englezeşti. Dar, în ciuda admiraţiei pentru natura şi parcurile din alte continente, reflecţiile sale estetice şi pragmatice par să confirme admiraţia pentru natura virgină şi repulsia pentru transplantarea ei artificială în parcuri şi sere, care este un delict împotriva principiului suprem al «armoniei» fireşti, căci «prosperarea deplină şi libertatea sînt idei inseparabile chiar şi în natură».

Succesul *Kosmosului* a fost peste aşteptări: pînă în 1872 au apărut nu mai puţin de nouăsprezece ediţii în unsprezece limbi diferite, printre care în franceză şi germană (îngrijite de autor însuşi), în spaniolă, în rusă, poloneză, ungară etc. Cel mai mare şi durabil succes a fost consemnat, fireşte, în lumea de limbă spaniolă, nu numai pentru referirile la ctitoriile spaniole din Lumea Nouă, ci şi din cauza faptului că acolo, datorită influenţei conservatoare a clerului catolic, darwinismul a pătruns foarte lent şi foarte tîrziu. În Europa însă ovaţiile din 1851, cu care au fost salutate primele două volume din *Kosmos*, precum şi autorul acestei opere cu prilejul expunerii bustului făcut de Rauch la Crystal Palace în cadrul celebrei «Great Exhibition» londoneze, s-au pierdut ca un ecou după instaurarea teoriei evoluţioniste a savantului englez. Iar traducerea din franceza originalului în germană a celor trei volume din *Relation Historique du Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent* publicată de Cotta între 1814 şi 1825 a fost un insucces din cauza incompetentei transpuneri a terminologiei biologice şi a deficienţelor stilistice ale traducerii (încredinţate de Humboldt văduvei lui Georg Forster), insucces remediat — doar parţial — abia în 1859—60 printr-o nouă traducere, care colida însă cu afirmarea derwinismului. Vastitatea preocupărilor pe care le asumase atrăgeau sau îndepărtau contemporanii în funcţie de propriile lor ţeluri şi interese. Aşa de pildă, Jules Verne îl priveşte indiferent ca pe un descoperitor îndrăzneţ, din ale cărui *«Relations historiques»* excerptează pasaje şi peisaje pe care le integrează fără scrupule în *Mîndrul Orinoco* ca loc al acţiunii, inclusiv observaţiile asupra ţiparilor electrici; iar un Conan Doyle vădeşte urme indiscutabile ale lecturii cărţilor lui Humboldt, aducîndu-i chiar un omagiu expres în 1912[1]. Iar nenumăraţi savanţi geografi şi naturalişti îi evocă opera şi ideile în mod sec, academic, atunci cînd îşi îndruma cercetările pe făgaşele schiţate de Humboldt (Martius în Brasilia, Poeppig în Peru, fraţii Schomburgk în Guyana, Sartorius în Mexic etc.). Fără a uita că şi un H. Kleist în *Cutremur în Chile* şi *Logodnă la St. Domingo*, Charles Sealsfield în naraţiunea *Virey şi aristocraţii*, A. Stifter în nuvelele sale îi datorează mult pentru decorurile exotice sau observarea naturii, confirmînd puterea de iradiere — dincolo de coliziunea cu darwinismul — a viziunii personale ce-l caracterizează şi amintind de cuvintele lui Thomas Henry Huxley: «Ştiinţele şi literatura nu sînt două lucruri diferite, ci două feţe al aceluiaşi lucru».[2]

[1] Cf. Cedrik Hentschel, op. cit., p. 81.
[2] Ibidem, p. 88.

ALEXANDER VON HUMBOLDT

KOSMOS

Mijloace de stimulare a studiului naturii

Reflectarea lumii exterioare în fantezie: descrierea poetică a naturii ● Pictura peisagistă ● Cultura plantelor exotice definind caracterul fizionomic al învelişului vegetal de pe suprafaţa pămîntului.

Trecem acum din cercul obiectelor în cel al simţămîntului. Rezultatele principale ale observaţiei — aşa cum, dezvăluite de fantezie, aparţin obiectivităţii pure a descrierii ştiinţifice a naturii —, înşirate în ordine strînsă, au fost prezentate în primul volum al acestei opere în forma unui tablou al naturii. Acum privim reflexul imaginii receptate prin simţurile exterioare asupra simţămîntului şi imaginaţiei cu dispoziţie poetică. Ni se dezvăluie o lume lăuntrică. O investigăm nu pentru a adînci în această carte a *naturii* — aşa cum cere filosofia artei — ce anume revine, în posibilitatea efectelor estetice, forţelor firii, în esenţa lor, şi feluritelor direcţii ale activităţii spirituale, ci mai curînd pentru a descrie sursa intuiţiei vii ca mijloc de intensificare a unui sentiment pur al naturii, pentru a iscodi cauzele care, mai ales în vremurile mai noi, au acţionat prin înviorarea imaginaţiei atît de puternic asupra iubirii studiului naturii şi al atracţiei pentru călătorii îndepărtate.

Mijloacele de stimulare sînt, aşa cum am remarcat şi mai înainte, de trei feluri: tratarea estetică a scenelor din natură, descrierile însufleţite ale lumii animalelor şi plantelor, o ramură foarte modernă a literaturii; pictura peisagistă, mai cu seamă în măsura în care a început să înţeleagă şi să interpreteze fizionomia plantelor; o mai larg răspîndită cultură a plantelor tropicale şi însumare contrastantă a formelor exotice. Fiecare din stimulenţii menţionaţi aici ar putea deveni obiectul unei prezentări foarte cuprinzătoare, chiar şi numai pentru corelaţiile sale istorice; dar, în spiritul şi ţelul scrierii mele, pare mai potrivit să dezvoltăm doar puţine idei directoare, să amintim cum, în diferite epoci şi la diferite neamuri, lumea naturii

Alexander von Humboldt, Kosmos, Stuttgart u. Tübingen, J.G. Cotta 'scher Verlag, 1847, vol. II, cap. II.

Asociaţia Scriitorilor Independenţi din România

a acționat cu totul altfel asupra lumii ideilor și sentimentelor; cum, într-o stare de cultură generală, cunoașterea serioasă și impulsurile mai delicate ale fanteziei tind să se întrepătrundă reciproc. Pentru a descrie natura în întreaga ei măreție nu trebuie să zăbovim la aspectele exterioare; natura trebuie prezentată și cum se reflectă înlăuntrul omului, cum aci umple prin această reflectare țara neguroasă a miturilor fizice cu făpturi grațioase, aci dezvoltă germenele nobil al activității artistice descriptive și plastice.

Limitîndu-ne aici la simpla considerare a mijloacelor de stimulare pentru studiul științific al naturii, amintim mai întîi multipla și repetata experiență, cum că adesea impresii senzoriale și împrejurări ce apar întîmplător determină în sufletele tinere întreaga direcție a unei vieți de om. Bucuria copilărească pentru forma țărilor și mărilor interioare, așa cum sînt reprezentate pe hărți, înclinația pentru contemplarea constelațiilor cerești sudice care lipsesc de pe bolta noastră cerească, pozele cu palmieri și cedri libanezi dintr-o biblie ilustrată pot sădi în suflete primele impulsuri către călătorii prin țări străine. Dacă mi-e îngăduit să evoc amintiri proprii, să mă întreb singur, ce a dat primul imbold unei inextinctibile nostalgii după regiunea tropicală, ar trebui să spun: descrierile insulelor din Marea Sudului de către Georg Forster; tablourile lui Hodges reprezentînd malul Gangelui din casa lui Warren Hastings din Londra; un colosal arbore dracena dintr-un vechi turn al grădinii botanice din Berlin. Obiectele, pe care le enumerăm aici ca exemple, făceau parte din cele trei clase ale mijloacelor de stimulare pe care le-am definit mai sus: din descrierea naturii, așa cum izvorăște dintr-o contemplare entuziastă a vieții pe pămînt, din arta reprezentativă a picturii peisagiste și din considerarea obiectivă nemijlocită a formelor naturii.

Dar aceste mijloace de stimulare își exercită puterea numai acolo unde starea culturii moderne și un mers specific al dezvoltării spiritului a făcut, în condițiile favorizării predispozițiilor inițiale, sufletele mai receptive la impresiile naturii.

I. Descrierea naturii. Sentimentul naturii în funcție de varietatea epocilor și neamurilor

S-a spus adesea că bucuria naturii chiar dacă nu era străină antichității, a fost totuși, ca expresie a sentimentului, mai parcimonios și mai puțin viu exprimată decît în vremurile mai noi. «Dacă ne amintim de frumoasa natură», spune Schiller în considerațiile sale asupra poeziei naive și sentimentale, «care îi înconjura pe vechii greci, dacă ne gîndim cît de intim putea trăi acest popor, sub cerul său fericit, cu natura liberă, cu cît mai aproape de natură în simplitatea ei erau felul său de reprezentări, modul său de-a simți, obiceiurile sale, și cît de fidel reprezentată era natura în operele sale poetice, trebuie să ne surprindă remarca, cum că la ei găsim atît de puțin urme ale interesului sentimental care ne atașează pe noi, cei moderni, de scenele din natură și de caracterele naturale. Grecul este, ce-i drept, în cel mai înalt grad exact, fidel, detaliat în descrierea ei, dar cu o participare afectivă care nu-i mai mare decît cea pe care-o vădește el în descrierea unui veșmînt, unui scut, unei armuri. Natura pare să intereseze mai mult mintea lui decît sentimentul său moral; nu-i este atașat profund și cu dulce nostalgie, ca noi cei noi». Oricît de multe lucruri adevărate și excepționale ar cuprinde în amănunt aceste aserțiuni, totuși nu pot fi extinse la întreaga antichitate. De asemenea, faptul de a înțelege totdeauna doar lumea elenică și romană prin antichitate, atunci cînd o opunem vremurilor mai noi, este de bună seamă o concepție limitată. Un profund sentiment al naturii își află expresia în cele mai vechi poeme

Mimosa lacustris

ale evreilor şi indienilor, adică la neamuri foarte diferite, de sorginte semitică sau indoeuropeană.

Putem trage concluzii cu privire la concepţia popoarelor vechi doar din exteriorizarea sentimentelor naturii, care sînt exprimate în rămăşiţele literaturilor lor; de aceea trebuie să adulmecăm aceste exprimări cu atît mai grijuliu şi să le apreciem cu atît mai multă precauţie, cu cît se prezintă mai sporadic printre marile forme ale poeziei lirice şi epice. În antichitatea elenică, în epoca de înflorire a omenirii, găsim fireşte cea mai gingaşă expresie a profundului sentiment al naturii amestecată cu prezentările poetice ale pasiunii omeneşti, cu o acţiune preluată din istoria legendelor; dar atunci partea propriu-zisă de descriere a naturii se prezintă doar ca un ornament, pentru că în creaţia artistică greacă totul se învîrteşte oarecum în cercul omenirii.

Descrierea naturii în varietatea ei polimorfă, poezia naturii ca o ramură separată a literaturii le era complet necunoscută grecilor. Chiar şi peisajul apare la ei doar ca fundal al unui tablou, în al cărui prim plan evoluează personaje umane. Simţul lor era captivat aproape exclusiv de pasiunea din acţiune. Viaţa publică în acţiune a poporului se deplasa din adîncimea visătoare surdă în frămîntarea tăcută a naturii; ba chiar fenomenelor fizice li se adăuga o raportare la umanitate, fie în împrejurările modelărilor exterioare, fie în energia lăuntrică ce le impulsiona. Aproape numai asemenea relaţii făceau contemplarea naturii demnă, în forma ingenioasă a parabolei, să fie inclusă în domeniul poeziei ca mici tablouri separate pline de vioiciune obiectivă.

La Delphi erau căutate peane de primăvară, probabil pentru a exprima precis bucuria oamenilor după depăşirea victorioasă a vicisitudinilor iernii. În *Munci şi zile* a lui Hesiod este întreţesută o prezentare naturalist-descriptivă a iernii (probabil de mîna străină a unui rapsod ionic ulterior). Cu o simplitate nobilă, dar în formă didactică lucidă, acest poem dă indicaţii pentru agricultură, reguli de muncă şi agonisire, recomandări etice pentru o comportare ireproşabilă. Dar se ridică, deasemenea, la mai mult avînt liric doar cînd rapsodul învăluieşte în strai antropomorfic mizeria neamului omenesc sau frumosul mit alegoric al lui Epimeteu şi al Pandorei. Şi în *Teogonia* lui Hesiod, alcătuită din elemente străvechi foarte diferite, se găsesc de mai multe ori, ca de pildă în enumerarea Nereidelor, descrieri de natură a regnului neptunic ascunse sub numele semnificative ale unor personaje mitice. Şcoala de cîntăreţi beoţiană şi, în general, întreaga artă poetică antică se interesează de fenomenele lumii exterioare, pentru a le personifica după chipul oamenilor.

Dacă, aşa cum tocmai am remarcat, descrierea naturii — fie ea prezentare a bogăţiei şi luxurianţei vegetaţiei tropicale, fie zugrăvire vie a obiceiurilor animalelor — a devenit abia în vremea cea mai nouă o ramură separată a literaturii, ea nu lasă impresia că, acolo unde respiră multă senzorialitate, ar fi fost lipsită de receptivitate pentru frumosul din natură; ca şi cum acolo unde forţa creatoare a elenilor în poezie şi arta plastică a zămislit capodopere inimitabile am simţi lipsa expresiei pline de viaţă a unei firi poetice contemplative. Ceea ce noi, cu sentimentul mentalităţii noastre moderne, găsim doar sporadic în acele regiuni ale lumii antice dovedeşte, prin negaţia sa, mai puţin lipsa de receptivitate, cît lipsa unei nevoi vii de-a revela prin cuvinte sentimentul frumosului naturii. Orientate mai puţin spre lumea fenomenelor neînsufleţite cît mai ales spre viaţa în acţiune şi stimularea lăuntrică, spontană a simţămintelor, primele ca şi cele mai nobile orientări ale spiritului poetic au fost epice şi lirice. În aceste forme ale artei, însă, descrierile de natură nu pot fi intercalate decît oarecum întîmplător. Ele nu apar ca produse speciale ale fanteziei. Cu cît influenţa lumii antice se stingea, cu cît florile ei se ofileau, cu atît se revărsa retorica în poezia descriptivă ca şi în cea instructivă didactică. Aceasta era serioasă, măreaţă şi lipsită de ornamente în cea mai veche formă filosofică, semi-sacerdotală, ca poezia *naturii* a lui Empedocle; ea a pierdut treptat, prin retorică, din simplitatea şi din demnitatea ei anterioară.

Fie-ne îngăduit, pentru a explica cele spuse în general, să zăbovim aici asupra unor exemple. Aşa cum cere caracterul epopeii, în cînturile homerice se găsesc, totdeauna doar ca ornament, cele mai graţioase scene de viaţă în natură. «Păstorul se bucură de calmul fără vînt al nopţii, de eterul pur şi de strălucirea stelelor pe bolta cerească; aude din depărtare vuietul torentului brusc umflat din pădure care tîrăşte cu el trunchiuri de stejar şi nămol tulbure». Faţă de măreaţa descriere a singurătăţii pădurii Parnasului şi a văilor lui stîncoase sumbre şi pline de tufişuri contrastează plăcutele imagini senine ale dumbrăvii de plopi bogate în izvoare din insula feacilor Scheria şi mai ales ţara ciclopilor, «unde pajiştile, umflate de iarba plină de sevă şi legănată, înconjură neîngrijita măgură cu viţă de vie». Pindar cîntă într-un ditiramb al primăverii, pe care a pus să-l prezinte la Atena, «pămîntul acoperit de flori noi, cînd în Nemea argeică prima mlădiţă de palmier care se dezvoltă anunţă privitorului primăvara îmbălsămată ce soseşte»; el cîntă Etna, «coloana cerului, hrănitoarea zăpezii eterne»; dar se îndepărtează în grabă de natura moartă şi de privitorii ei, pentru a-l celebra pe Hiron din Siracuza şi luptele victorioase ale elenilor împotriva puternicului popor al Perşilor.

Să nu uităm că peisajul grec oferă farmecul specific al unei contopiri lăuntrice a rigidului şi fluidului; al ţărmului împodobit cu plante sau pitoresc stîncos şi colorat de aer, ca şi al mării tălăzuite, schimbîndu-şi lumina şi plină de sonorităţi. Dacă altor popoare marea şi uscatul, viaţa pe pămînt şi pe apă le-au apărut ca două sfere separate ale naturii, pentru eleni, dimpotrivă, şi nu numai pentru locuitorii insulelor ci şi pentru neamurile uscatului sudic, ele au reprezentat concomitent priveliştea care conferă imaginii lumii, prin contact sau prin interacţiunea elementelor, bogăţia şi măreţia ei sublimă. Şi cum să nu fi fost stimulate acele popoare înţelepte şi cu o dispoziţie fericită de forma coastelor stîncoase încununate de păduri ale ţărmurilor adînc decupate ale Mării Mediterane, de circulaţia schimbătoare după anotimpuri şi orele zilei dintre suprafaţa pămîntului şi straturile inferioare ale atmosferei, de repartizarea formelor vegetale? Cum ar fi putut oare, într-o operă în care dispoziţia poetică atinsese culmea, să nu se topească orice formă de emoţie senzorială a sufletului într-o contemplare ideală? Grecul îşi imagina lumea plantelor în multiple corelaţii mitice cu eroii şi zeii. Aceştia răzbunau pedepsind orice leziune a arborilor şi ierburilor sacrate. Imaginaţia însufleţea deopotrivă făpturile vegetale; dar formele genurilor poetice, la care se limita antichitatea în lumina specificului dezvoltării spirituale greceşti, nu permiteau părţii ce descria natura decît o dezvoltare moderată.

În mod izolat, însă, izbucneşte la poeţii tragici, în plină frămîntare a pasiunii excitate şi a sentimentelor de mîhnire, un profund simţ al naturii în înflăcărate zugrăviri ale peisajului. Cînd Oedip se apropie de dumbrava Eumenidelor, corul cîntă «nobil loc de odihnă al strălucitului Colonos, unde melodioasei privighetori îi place să vină şi să se tînguie cu sunete înalte»; apoi cîntă «noaptea înverzindă a tufişului de iederă, narcisele scăldate de roua cerească, crocusul strălucind auriu şi indestructibilul măslin care se regenerează mereu». În timp ce tinde să preamărească locul naşterii sale, ţinutul Colonos, Sofocle plasează înalta făptură a regelui bătut de soartă şi rătăcitor lîngă neadormitele unde ale rîului Kephissos, înconjurat blînd de imagini senine. Calmul naturii sporeşte impresia durerii trezite de majestuoasă statură a celui orbit, jertfă a unei pasiuni fatale. Şi Euripide se complace

în descrierea pitorească a «imaşurilor Messeniei şi Laconiei care, sub cerul veşnic blînd şi hrănite de ani de izvoare, sînt străbătute de frumosul rîu Pamisos».

Poezia bucolică, născută pe meleagurile Siciliei şi înclinată popular spre dramatic, poartă pe drept numele unei forme de tranziţie. Ea descrie în micul poem pastoral mai mult oameni ai naturii decît peisaje. Astfel apare în desăvîrşirea ei cea mai graţioasă, la Teocrit. De altfel un duios element elegiac este propriu idilei, ca şi cum s-ar fi născut «din nostalgia după un ideal pierdut», de parcă în pieptul omului ar fi amestecată o anumită melancolie în adîncul sentiment al naturii.

Cînd, apoi, poezia a murit în Elada o dată cu viaţa liberă a poporului, ea a devenit descriptivă, didactică, o purtătoare a ştiinţei. Astronomia, descrierea pămîntului, vînătoarea şi pescuitul îşi fac apariţia în perioada alexandrină ca obiecte ale artei poetice, adesea împodobite cu o tehnică metrică excelentă. Formele şi obiceiurile lumii animalelor sînt descrise cu graţie şi adesea cu exactitate, încît noua ştiinţă naturală clasificatoare poate recunoaşte în descrieri genuri şi chiar specii. Dar tuturor acestor genuri poetice le lipseşte viaţa lăuntrică, contemplarea entuziastă a naturii, acel ceva prin care lumea exterioară îi devine aproape inconştient poetului inspirat un obiect al fanteziei. Excesul de element descriptiv se găseşte în cele 48 de cînturi ale poemului *Dionysiaca* de egipteanul Nonnus, care se distinge prin structura înalt artistică a versului. Poetul se complace în prezentarea marilor răsturnări din natură: un ţărm împădurit aprins de trăsnet preface în cenuşe pînă şi peştii din albia rîului Hydaspes; el explică în ce fel aburii ce se înalţă spre cer produc procesul meteorologic al furtunii şi al unei ploi electrice. Înclinat spre poezia romantică, Nonnus din Panopolis este ciudat de inegal, aci înflăcărat şi antrenant, aci plictisitor şi logoreic.

Mai mult sentiment al naturii şi gingăşie a simţirii se manifestă în unele părţi izolate ale florilegiului grec, antologia poemelor ajunse pînă la noi pe căi atît de diferite şi din diverse epoci. În gingaşa tălmăcire a lui Jacobs a fost reunit într-o secţiune tot ceea ce se referă la viaţa animalelor şi plantelor. Sînt mici tablouri, de cele mai multe ori doar aluzii la forme individuale. Platanul care «hrăneşte în rămurişul lui strugurele doldora de must» şi care a ajuns pînă la malurile rîului sicilian Anapus abia sub Dionisius cel Bătrîn, venind din Asia Mică peste insula lui Diomede, este cîntat — poate — prea des; totuşi, în general, simţul antic pare în aceste cîntece şi epigrame mai curînd orientat spre lumea animalelor decît a plantelor. O compoziţie nobilă şi mai mare este idiliumul primăverii al lui Meleagru din Gadara în Coelesiria.

Chiar şi din cauza vechii faime a regiunii trebuie să amintesc descrierea văii împădurite din Tempe, pe care Aelian a schiţat-o probabil după modelul lui Dicaearchus. Este cea mai mănunţită dintre descrierile de natură păstrate de la prozatorii greci, fireşte topografică, dar totodată şi pitorească; căci umbroasa vale este însufleţită prin procesiunea pithiană (theoria) «care rupe crengile ispăşitoare din laurul sacru». În epoca bizantină tîrzie, după sfîrşitul veacului al patrulea, întîlnim deja mai des descrieri peisagiste împletite în romanele prozatorilor greci. Prin aceste descrieri se distinge romanul pastoral al lui Longus, în care, însă, gingaşe *imagini ale vieţii* întrec totuşi cu mult expresia *sentimentelor naturii*.

Scopul acestor file n-a fost să ofere mai mult decît ceea ce sînt în stare să ne explice, prin rememorarea specială a anumitor forme artistice, consideraţiile generale asupra concepţiei poetice a lumii exterioare. Aş părăsi deja sfera florilegiului antichităţii elene, dacă într-o operă căreia am cutezat să-i pun pe frontispiciu titlul de Kosmos ar putea fi trecută cu vederea, în tăcere, descrierea naturii, cu care începe cartea pseudo-aristotelică *Despre Kosmos* (sau despre rînduiala

lumii). Aceasta ne arată «globul pămîntesc împodobit cu o vegetaţie luxuriantă, irigată din belşug şi (cel mai preţios lucru) populat de fiinţe gînditoare». Coloritul retoric al unei atît de bogate imagini ale lumii, total neasemănătoare cu modul de prezentare concis şi pur ştiinţific al stagiriţilor, a fost recunoscut drept unul dintre primele indicii ale neautenticităţii scrierii *Despre Kosmos*. N-are decît să-i aparţină lui Appuleius sau lui Chrisippus sau oricui! Pasajul care descrie natura, la care renunţăm ca argument aristotelic, va fi înlocuit de unul autentic pe care ni l-a păstrat Cicero. Dintr-o operă pierdută a lui Aristoteles el citează în traducere textuală: «Dacă ar exista fiinţe care să locuiască neîntrerupt în adîncurile pămîntului în locuinţe care să fie împodobite cu statui şi tablouri şi alte lucruri pe care cei consideraţi fericiţi le posedă cu îmbelşugare; dacă, apoi, aceste fiinţe ar afla veste despre stăpînirea şi puterea zeilor şi ar ieşi din ascunsele lor aşezări prin crăpăturile pămîntului în locurile pe care le locuim noi; dacă, pe negîndite, ar da cu ochii de pămînt şi de mare şi de bolta cerească, ar cunoaşte cuprinsul norilor şi forţa vînturilor, ar admira soarele în măreţia lui, frumuseţea lui şi acţiunea lui dătătoare de lumină; dacă, în sfîrşit, de-ndată ce s-ar lăsa întunericul peste pămînt, ar zări cerul înstelat, luna cu lumină schimbătoare şi neschimbatul lor mers rînduit de eternitate; atunci cu siguranţă că ar spune: există zei, iar lucruri atît de măreţe sînt opera lor». S-a spus pe bună dreptate că aceste cuvinte, singure, sînt îndestulătoare pentru a adeveri aserţiunea lui Cicero despre «curgerea de aur a cuvîntului lui Aristotel», că în ele adie ceva din forţa însufleţitoare a geniului platonician. Asemenea dovadă a existenţei puterilor cereşti rezultată din frumuseţea şi infinita măreţie a operelor creaţiei întîlnim în antichitate doar foarte izolat.

Acel ceva căruia noi îi simţim lipsa — nu spun în receptivitatea poporului grec, ci în orientările productivităţii lui literare —, se găseşte şi mai rar la romani. O naţiune, care este aplecată, după vechiul obicei al sicullilor, spre agricultură şi viaţă rustică ar fi îndreptăţit alte speranţe; dar, pe lîngă atît de multe înclinaţii spre activitatea practică, caracterul popular al romanilor era în gravitatea lui rece, în înţelepciunea lui ponderată şi lucidă, mai puţin excitabilă senzorial, mai pornită spre realitatea cotidiană decît spre o contemplare poetică idealizatoare a naturii. Aceste deosebiri din viaţa lăuntrică a romanilor şi a triburilor greceşti se reflectă în literatura concepută ca expresie spirituală a firii poporului. La aceasta se mai adaugă, în ciuda înrudirii originii, diferenţa recunoscută din structura organică a celor două limbi. Limbii vechiului Latium i se atribuie o mlădiere mai mică, o mai limitată îmbinare a cuvintelor, o «tendinţă mai realistă» decît mobilitate ideală. În plus, tendinţa epocii augusteice de înstrăinare prin imitarea modelelor greceşti putea deveni o piedică pentru revărsările sentimentului de pace şi pentru un sentiment liber al naturii; dar, purtate de iubirea patriei, spiritele viguroase au ştiut să învingă acele piedici prin individualitate creatoare, prin elevarea ideilor, ca şi prin graţia delicată a prezentării.

Entuziasta poezie a naturii scrisă de Lucreţiu este înzestrată din plin cu geniu poetic. Ea cuprinde întregul Cosmos; înrudită cu Empedocle şi Parmenide, dicţia arhaizantă înalţă gravitatea prezentării. Aici poezia este strîns împletită cu filosofia, fără a cădea din cauza aceasta în «glacialitatea» compoziţiei, care, distanţîndu-se de concepţia plină de fantezie despre natură formulată de Platon, a fost atît de amarnic criticată încă de retorul Menander prin aprecierea rostită în *Imnurile fizice*. Fratele meu a dezvoltat cu multă perspicacitate surprinzătoarele analogii şi deosebiri care s-au născut din împletirea abstracţiunilor metafizice cu poezia în vechile poeme didactice greceşti, în acela al lui Lucreţiu şi în episodul Bhagavad-Gita din epopeea indiană Mahabharata. Marele tablou fizic al lumii zugrăvit de poetul roman contrastează, în atomistica lui glacială şi în visele sale geognostice

Biblioteca Scriitorilor Independenți din România

Vintera granatensis

adesea sălbatice, cu descrierea plină de viață a trecerii neamului omenesc din desișul pădurilor la cultura mai înaltă a spiritului și, deci, și a limbii, la civilizația cetățenească.

Dacă la un om de stat, în cursul unei vieți agitate și pline de activități, într-un suflet agitat de pasiunea politică, se menține un simț viu al naturii și dragoste pentru însingurarea cîmpenească, atunci sursele acestora se află în adîncul unui caracter mare și nobil. Înseși scrierile lui Cicero aduc mărturie pentru adevărul acestei afirmații. Firește că — fapt cunoscut de toată lumea —, în *Cartea legilor* și în aceea *despre orator*, unele lucruri sînt imitate după *Fedrus* de Platon; imaginea italică a naturii, însă, n-a pierdut nimic din individualitatea sa. Platon prăznuiește în linii generale «umbra întunecoasă a platanilor înfrunziți din plin, belșugul plantelor în mireasma deplină a florilor, văzduhul ce adie dulce și estival în corul cicadelor». În mica imagine a naturii zugrăvită de Cicero — după cum a remarcat foarte recent un cercetător plin de duh — totul este înfățișat așa cum poate fi regăsit și azi în peisajul real. Lirisul [actualmente Garigliano — n.tr.] îl vedem umbrit de plopi înalți; dacă coborîm de pe muntele prăvălatec dindărătul cetății Arpinum spre răsărit, recunoaștem dumbrava de stejari de pe rîul Fibrenus, precum și insula — azi numită Isola di Carnello — care a luat naștere prin despicarea rîulețului și în care Cicero se retrăgea «pentru a se deda — după cum spune el — meditației, pentru a citi sau a scrie». Arpinum în munții Volsci era locul nașterii marelui om de stat și splendidele împrejurimi i-au influențat desigur dispoziția sufletească la vîrsta copilăriei. Fără ca omul să-și dea seama, ceea ce natura înconjurătoare, mai mult sau mai puțin stimulatoare, reflectă în suflet se asociază cu ceea ce e adînc și liber înrădăcinat în aptitudinile inițiale, în forțele spirituale lăuntrice.

În vîrtejul funestelor furtuni ale anului 708 (de la întemeierea Cetății), Cicero a aflat, alternativ, mîngîiere în vilele sale de la Tusculum, Arpinum, Cumae și Antium. «Nimic nu e mai îmbucurător», îi scrie el lui Atticus, «decît această însingurare, nimic mai grațios decît acest conac, decît țărmul apropiat și priveliștea pe mare. În pustietatea insulei Astura, la gura rîului cu acelaș nume, pe țărmul Mării Tireniene, nu mă stînjenește nici un om; și dacă în zorii zilei mă ascund într-o pădure densă și sălbatecă, pînă seara n-o mai părăsesc. În afară de Atticus al meu, nimic altceva nu mi-e mai drag decît singurătatea; în ea îmi desfășor frecventarea științelor, dar adesea o fac printre lacrimi. Lupt (ca părinte) împotriva acestui lucru, atît cît îmi stă în putință, dar încă n-am izbutit să înving în asemenea luptă». S-a remarcat adesea că în aceste scrisori, ca și în cele ale lui Plinius cel Tînăr, nu pot fi ignorate anumite rezonanțe de sentimentalism modern. Eu nu găsesc în ele decît rezonanțele unei profunde tihne, care se înalță din pieptul dureros oprimat, în fiecare epocă, în fiecare neam.

Cunoașterea mărețelor opere poetice ale lui Virgiliu, Horațiu și Tibull este atît de intim întrețesută cu răspîndirea generală a literaturii romane, încît este inutil să zăbovim aici la diferitele mostre de sentiment al naturii delicat și veșnic viu care însuflețesc unele dintre aceste scrieri. În epopeea națională a lui Virgiliu, descrierea peisajului a putut să apară în funcție de natura acestei opere doar ca un ornament și să ocupe un spațiu foarte restrîns. Nu se observă o percepere individuală a diferitor localități, în schimb — o înțelegere intimă a naturii în tonuri potolite. Unde este descris mai fericit jocul blînd al talazurilor mării, unde liniștea nopții? Cum mai contrastează cu aceste imagini senine reprezentările viguroase ale furtunii ce se abate în prima carte a *Muncii ogorului*, ale navigației pe ape și acostării la Strofade, ale prăbușirii stîncilor sau ale vulcanului Etna scuipînd foc în Eneida. De la Ovidiu ne-am fi putut aștepta, ca rod al lungii lui șederi

Asociația Editorilor Independenți din România

pe plaiurile de la Tomis (în Moesia Inferioară), la o descriere poetică a stepelor cum nu s-a mai păstrat alta din antichitate. Surghiunitul nu vedea, desigur, genul de stepă care vara este acoperită cu buruieni pline de sevă, înalte de patru pînă la șase picioare și oferind la fiecare adiere de vînt grațioasa imagine a unor valuri de flori în plină mișcare; locul surghiunului lui Ovidiu era un ținut de stepă pustiu și plin de smîrcuri, iar spiritul frînt al celui ce se tînguia nebărbătește era plin doar de amintiri ale plăcerilor lumii vesele și evenimentelor politice din Roma, nu de viziunea pustiului scitic care îl înconjura. În schimb înalt-dăruitul poet care era în stare să zugrăvească orice tablou cu prospețimea naturii ne-a dăruit, alături de repetatele și genericele descrieri de grote, izvoare și «nopți cu lună liniștite», o deosebit de individualizată zugrăvire — prețioasă și geognostic — a izbucnirii vulcanice de la Methone, dintre Epidaurus și Trezene. Am amintit această descriere, am amintit-o și în *Tablou de natură*. Ovidiu ne înfățișează «cum prin forța aburilor zăgăzuiți, pămîntul se umflă asemenea unei bășici umplute cu aer, asemenea blănii țapului căruia îi cresc două coarne, și se boltește ca o măgură».

Cel mai mult regretăm că Tibull n-a putut lăsa moștenire nici o mare descriere a naturii cu caracter individual. Dintre poeții epocii augusteice, el se numără printre puținii care, din fericire străini de erudiția alexandrină și dăruiți singurătății și vieții rustice, s-au adăpat — sentimental și de-aceea simplu — din propriul lor izvor. Firește că elegiile trebuiesc considerate ca tablouri ale moravurilor, al căror fundal îl alcătuiește natura; dar «Sfințirea ogorului» și elegia a șasea din Cartea întîia ne arată ce s-ar fi putut aștepta de la prietenul lui Horațiu și al lui Messala.

Lucan, nepotul retorului M. Annaeus Seneca, este, firește, chiar prea înrudit cu acesta prin ornamentele retorice ale elocuției; totuși găsim la el un excelent tablou de natură al distrugerii pădurii druide de pe țărmul astăzi golaș din jurul Marsiliei. Trunchii de stejari doborîți se mențin în echilibru sprijinindu-se unul de altul; desfrunziți, ei permit primei raze de lumină să pătrundă în întunericul înfiorător și sacru. Cine a trăit îndelung în pădurile Lumii Noi simte cît de viu zugrăvește poetul din doar cîteva trăsături opulența unei vegetații ale cărei uriașe rămășițe mai zac, încă, îngropate în cîteva mlaștini turbifere din Franța. În poemul didactic *Etna* al lui Lucillius Junior, un prieten al lui L. Annaeus Seneca, sînt prezentate, de bună seamă, veridic fenomenele erupției unui vulcan; dar concepția este lipsită de individualitate sau o individualitate mai redusă decît în *Etna*, dialogul tînărului Bembo pe care l-am lăudat.

Cînd în sfîrșit arta poetică, în formele ei ample și nobile, se ofilea, parcă istovită, începînd cu a doua jumătate a secolului al patrulea, strădaniile poetice, despuiate de vraja fanteziei creatoare, s-au orientat în direcția realităților obiective și a descrierii. O anumită cizelare retorică a stilului nu putea suplini ceea ce îi lipsea în materie de sentiment al naturii și de însuflețire, idealizare. Ca produs al acestei nerodnice epoci, în care elementul poetic apare doar ca un ornament exterior întîmplător al ideii, amintim *Poemul Moselei* al lui Ausonius. Născut în Gallia Aquitană, poetul a participat la expediția lui Valentinian împotriva alemanilor. *Mosela*, poemul scris la Trier, slăvește în unele pasaje, nu fără grație, colinele acoperite încă pe atunci de vii ale unuia dintre cele mai frumoase fluvii ale pămîntului patriei noastre; dar topografia seacă a ținutului, enumerarea rîurilor ce se varsă în Mosela, caracterizarea speciilor de pești sub aspectul înfățișării, culorii și obiceiurilor sînt temele principale ale acestei compoziții cu totul didactice.

În operele prozatorilor romani, din care am citat deja unele pasaje remarcabile ale lui Cicero, întîlnim descrieri de natură tot atît de rar ca și în cele ale grecilor.

Doar marii istorici Cezar, Liviu și Tacit oferă unele exemple, în care sînt determinați să descrie cîmpuri de bătălie, treceri peste fluvii sau defileuri muntoase acolo unde simt nevoia de-a zugrăvi lupta oamenilor cu obstacolele naturii. În *Analele* lui Tacit mă încîntă descrierea nefericitei călătorii a lui Germanicus pe apa rîului Ems (Amisia) și minunata descriere geografică a lanțurilor de munți din Siria și Palestina. Curtius ne-a lăsat o frumoasă imagine de natură a sălbatecilor codri pe care armata macedoniană a fost nevoită să-i străbată în plinul de ape Macenderan de la vest de Hecatompilos. Aș aminti-o aici mai amănunțit, dacă am putea deosebi cu oarecare siguranță ce a creat un scriitor, a cărui epocă este atît de incertă, din propria sa fantezie însuflețită și ce a luat din izvoare istorice.

Marea operă enciclopedică a lui Plinius cel Bătrîn, pe care n-o egalează nici o altă scriere a antichității, o vom menționa mai departe, în *Istoria concepției despre lume*. Ea este, cum se exprimă atît de frumos nepotul (Plinius cel Tînăr), «variată precum natura». Un produs al irezistibilei tendințe către colectarea prea cuprinzătoare, adesea lipsită de sîrguință, inegală ca stil, aci simplă și enumerativă, aci bogată în idei, vie și împodobită retoric, este *Istoria naturală* a lui Plinius cel Bătrîn, chiar și numai prin forma ei, săracă în descrieri de natură individuale; dar pretutindeni, unde contemplarea este orientată spre o măreață conlucrare a forțelor din univers, spre bine-rînduitul Kosmos (*Naturae majestas*) nu poate fi trecută cu vederea o însuflețire autentică, izvorînd din lăuntru. Opera aceasta a exercitat o mare influență asupra întregului Ev Mediu.

Ca dovezi ale sentimentului naturii la romani am cita și grațios situatele vile de pe Pincio, de la Tusculum și Tibur, din regiunea premontană Misenum, de la Puteoli și Bajae, dacă ele n-ar fi supraaglomerate de construcții fastuoase, precum cele ale lui Scaurus și Mecena, Lucullus și Hadrian. Templele, teatrele și arenele alternau cu case-colivii pentru păsări și cu construcții destinate creșterii melcilor și a șoarecilor alunari. La Liternum, Scipio Bătrînul își împrejmuise cu turnuri fortificate conacul său rustic, firește mai simplu. Numele unui prieten al lui Augustus (Matius) ne-a fost păstrat, pentru că, iubind constrîngerea și nenaturalul, el a introdus pentru prima oară obiceiul de-a tunde pomii, pentru a-i fasona artistic după modele arhitecturale și plastice. Scrisorile lui Pliniu cel Tînăr ne oferă descrierea grațioasă a două dintre numeroasele sale vile (Laurentinum și Tuscum). Chiar dacă în cele două construcții, împrejmuite de arbuști de cimișir tunși, se găseau îngrămădite mai multe decît de dorit după sentimentul nostru privind natura, aceste descrieri dovedesc totuși, ca și imitarea văii din Tempe la vila tiburtină a lui Hadrian, că, pe lîngă iubirea de artă, pe lîngă grija scrupuloasă pentru confort prin orientarea caselor de țară în funcție de soare și de vînturile predominante, nu le era străină locuitorilor Romei nici plăcerea de a se bucura liber de natură. Adăugăm bucuros că această plăcere era, pe domeniile aparținînd lui Plinius, mai puțin tulburată de priveliștea respingătoare a mizeriei sclavilor. Bogatul om nu era doar unul dintre bărbații cei mai învățați ai vremii sale, dar avea și sentimente pur umane, de milă, pentru oamenii neliberi din clasele inferioare ale poporului, lucru ce este, cel puțin, rar exprimat în antichitate. La vilele lui Pliniu cel Tînăr nu existau cătușe, sclavul agricultor lăsa moștenire, în deplină libertate, ceea ce agonisise.

Despre zăpezile eterne ale Alpilor, cînd se îmbujorează seara sau în faptul zorilor, despre frumusețea ghețarilor albaștri, despre splendida natură a Elveției nu ne-a rămas din antichitate nici o imagine prin cuvinte; și, totuși, treceau necontenit prin Elveția, în drumul lor spre Gallia, oameni de stat și comandanți de oști, iar în suita lor și literați. Toți acești călători nu știu decît să se plîngă de oribilele drumuri impracticabile, latura romantică a scenelor din natură nu i-a preocupat nicicînd. Este lucru cunoscut și faptul că Iulius Cezar, pe cînd se întorcea în Gallia

...nți din România

la legiunile sale, a folosit «timpul trecerii peste Alpi» pentru a alcătui o scriere gramaticală *De analogia*. Silius Italicus (a murit sub Traian, cînd Elveția avea multe ogoare cultivate) descrie ținutul ca un îngrozitor pustiu lipsit de vegetație, în timp ce cîntă cu dragoste toate defileurile muntuoase ale Italiei și malurile acoperite de tufișuri ale rîului Liris (Garigliano). Surprinzător este faptul că priveliștea stranie a coloanelor de bazalt grupate, așa cum le oferă în grupuri multiple Franța mijlocie, Lombardia și malurile Rinului, nu i-au stimulat pe romani la nici o descriere, ba nici măcar menționare.

În timp ce se stingeau sentimentele ce însuflețiseră antichitatea clasică și care îndrumau spiritul spre *acțiune* și spre manifestarea vigorii omului, nu asupra unor *stări* și a contemplării lumii exterioare, își croia drum o nouă mentalitate. Se răspîndea treptat creștinismul; și, cum el acționa în marile probleme ale *libertății* cetățenilor — chiar și acolo unde apărea ca religie de stat — binefăcător pentru clasele de jos, totodată a extins orizontul privirii asupra naturii *libere*. Ochiul nu mai adăsta asupra chipurilor zeilor Olimpului; creatorul (așa ne învață părinții bisericii în limbajul lor artistic, adesea poetic și plin de fantezie) se vădește mare deopotrivă în privința naturii vii sau moarte, în privința luptei sălbatice a elementelor sau a desfășurării tăcute a dezvoltării organice. În cursul descompunerii treptate a dominației romane în întreaga lume dispar firește, încetul cu încetul, în scrierile acelor triste vremuri, forța creatoare, simplitatea și puritatea elocuțiunii; ele dispar mai întîi în țările latine, ulterior și în orientul grecesc. Se manifestă tendința spre însingurare, spre reflecția sumbră, spre adîncirea în cuget; ea se manifestă concomitent asupra limbajului și coloritului stilului.

Cînd pare, deodată, să se dezvolte ceva nou în simțămintele omului, se deslușește aproape totdeauna, oarecum izolat, un germene timpuriu, sădit adînc. Tonul moale al lui Mimnermos a fost calificat adesea ca orientare sentimentală a simțirii. Lumea veche nu este separată în mod abrupt de cea nouă; dar unele modificări în presentimentele religioase ale omenirii, în cele mai delicate simțăminte morale, în modul de viață special au făcut să predomine deodată ceea ce anterior trebuia să scape atenției. Orientarea creștină a sufletului era să dovedească măreția și bunătatea Creatorului din rînduiala lumii și frumusețea naturii. O asemenea orientare — proslăvirea dumnezeirii dinlăuntrul operelor ei — a determinat aplecarea spre descrierea naturii. Cele mai timpurii și detaliate asemenea descrieri le găsim la contemporanii lui Tertulian și Filostrat, la un apărător retoric din Roma, Minucius Felix, de la începutul secolului al treilea. Îl urmărim cu plăcere, în amurg, pe plaja din Ostia, pe care o zugrăvește mai pitoresc și mai prielnică sănătății, decît ne apare astăzi. În discuția religioasă Octavius, credința cea nouă este apărată cu mult curaj împotriva obiecțiilor unui prieten păgîn.

Aici este locul să intercalăm fragmentar cîteva descrieri de natură din părinții greci ai bisericii, întrucît ele sînt cititorilor noștri, cu siguranță, mai puțin cunoscute decît ceea ce iubirea vechi-italică a naturii ne-a păstrat din literatura romană. Încep cu o epistolă a lui Vasile cel Mare, pentru care nutresc încă de multă vreme o anumită preferință. Născut în Cezarea din Capadochia, Vasile renunțase deja, la vîrsta de nu mult peste treizeci de ani, la viața veselă a Atenei, și vizitase deja schimniciile din Coelesiria și Egiptul de Sus, cînd s-a retras într-un pustiu de pe rîul armean Iris, după pilda Esenienilor și a Terapeuților. Acolo, cel de-al doilea frate al său, Naucratius, s-a înecat, după cinci ani de viață anahoretică, în timp ce pescuia. «Sper în sfîrșit», îi scrie el lui Grigore din Nazianț, «să aflu sfîrșitul peregrinărilor mele. Speranța de-a mă reuni cu tine, ar trebui să spun: dulcile mele vise (căci pe bună dreptate speranțele au fost numite vise ale omului treaz) au rămas neîmplinite. Dumnezeu mi-a îngăduit să aflu un loc

Bambusa guadua

Independenți din România

cum ni s-a năzărit adesea în închipuirea noastră. Ceea ce aceasta ne-a făcut să întrezărim la mare depărtare, mi se înfăţişează aevea acum ochilor. Un munte înalt, acoperit cu pădure deasă, este umezit spre miazănoapte de ape proaspete, ce curg necontenit. La poalele muntelui se întinde o cîmpie largă, fertilizată de aburii ce-o umezesc. Pădurea din jur, în care se îmbulzesc alături arbori foarte diferiţi, mă împresoară ca într-un castel întărit. Pe o parte, rîul ce se prăvale spumegînd din munte, alcătuieşte un obstacol greu de trecut, pe altă parte o coamă muntoasă lată închide accesul. Coliba mea e aşezată pe culme astfel, încît pot privi pe deasupra întregii cîmpii, aşa cum pot cuprinde şi întregul curs al rîului Iris, care este mai frumos şi mai bogat în ape decît Strimonul de lîngă Amfipolis. Rîul sihăstriei mele, mai furtunatec decît oricare altul pe care îl cunosc, se sparge de peretele stîncos ce iese în afară şi se rostogoleşte spumegînd în adîncul hăului: o privelişte minunată, încîntătoare pentru drumeţul prin munţi dar întru marele folos al băştinaşilor la prinsul peştelui. Să-ţi mai zugrăvesc aburii rodnici, ce se ridică din (umedul) pămînt, adierile răcorite ce se înalţă din oglinda (frămîntată) a apei? Să mai vorbesc despre cîntecul fermecat al păsărelelor şi despre bogăţia buruienilor în floare? Ceea ce mă încîntă cu osebire este calmul tăcut al ţinutului, care pînă acum este vizitat doar de vînători; căci pustietatea mea hrăneşte cerbi şi turme de capre sălbatice, nu şi urşii şi lupii voştri. Cum să-mi vină să schimb asemenea loc cu altul?! Alcmeon, după ce a aflat Echinadele, n-a mai vrut să rătăcească mai departe».

În această simplă zugrăvire a naturii şi a codrului sînt exprimate sentimente ce se contopesc mai strîns cu cele ale epocii moderne decît tot ceea ce ni s-a păstrat din antichitatea greacă şi romană. Din coliba singuratică în care se retrăsese Vasile, privirea coboară asupra acoperişului de frunze umed al pădurii aflate mai jos. Sălaşul odihnei la care năzuise atîta vreme împreună cu prietenul său Grigore din Nazianţ a fost găsit în sfîrşit. Aluzia poetic mitică de la sfîrşitul epistolei apare ca un glas, ce răsună dintr-o altă lume, anterioară, în cea creştină.

Şi omiliile lui Vasile privitoare la *Hexaëmeron* aduc mărturie despre sentimentul naturii. El descrie blîndeţea nopţilor veşnic senine din Asia Mică, unde — aşa cum se exprimă — stelele, «eternele flori ale cerului», înalţă din vizibil în invizibil duhul omenirii. Cînd vrea să prăznuiască «frumuseţea mării» în legenda despre crearea lumii, el descrie privelişiea suprafeţei fără limite în diferitele ei ipostaze schimbătoare: «cum, alintată de mîngîierea blîndă a vînturilor, reflectă multicolor, lumina aci albă, aci albastră, aci roşietică, răsfaţă ţărmul în jocurile ei paşnice». Aceeaşi atmosferă sentimental-melancolică orientată spre natură o găsim şi la Grigore din Nisa, fratele marelui Vasile. «Cînd văd orice coamă muntoasă», exclamă el, «orice fund de vale, orice cîmpie năpădite de iarbă, apoi variata podoabă a pomilor şi, la picioarele mele, crinii dublu înzestraţi de natură cu miros şi culoare ce stimulează; cînd văd în depărtare marea, către care te conduce norul călător: atunci sufletul mi-e apăsat de o melancolie, ce nu e lipsită de voluptate. Dacă apoi, toamna, dispar roadele, cad frunzele, iar crengile rămîn despuiate de podoaba lor, noi ne cufundăm (în cadrul eternei şi regulatei alternări) în concordanţa forţelor magice ale naturii. Cine pătrunde toate acestea cu ochiul gînditor al sufletului îşi dă seama de micimea omului prin raport cu mărimea universului».

Dacă o asemenea proslăvire a lui Dumnezeu în cadrul unei contemplări cu drag a naturii i-a condus pe grecii creştini la zugrăviri poetice ale acesteia, ei erau totuşi — mai ales în primele vremuri ale noii credinţe şi în conformitate cu specificul firii lor — plini de dispreţ faţă de toate operele artei umane. Chrisostomos spune în nenumărate pasaje: «Dacă vezi zidiri sclipitoare sau dacă privelişiea colonadelor vrea să te ispitească, contemplă repede bolta cerului şi ogoarele întinse pe care pasc turmele la ţărmul mării. Cine nu dispreţuieşte toate creaţiile artei, atunci cînd admiră în linişiea inimii sale, în faptul zilei, soarele ce răsare şi îşi revarsă peste întreg pămîntul lumina aurie (galbenă precum crocusul); sau cînd, odihnind lîngă un izvor în iarba înaltă sau la umbra deasă a pomilor bogat înfrunziţi îşi desfată ochii privind în depărtarea largă ce se pierde estompîndu-se?» Antiohia era înconjurată pe-atunci de sihăstrii, şi în una dintre ele trăia Chrisostomos. Era ca şi cum elocinţa şi-ar fi regăsit elementul, libertatea, la izvorul naturii, în regiunile muntoase pe atunci împădurite ale Siriei şi Asiei Mici.

Dar, cînd în vremurile ulterioare, ostile oricărei culturi spirituale, creştinismul s-a răspîndit printre triburile germanice şi celtice, care, odinioară dedate cultului naturii, slăveau în simboluri brute forţele ce menţineau şi distrugeau, frecventarea imediată a naturii şi descifrarea puterilor ei erau suspectate ca incitînd la vrăjitorie. Această frecventare părea tot atît de primejdioasă precum cultivarea artelor plastice lui Tertullian, lui Clemens din Alexandria şi aproape tuturor părinţilor mai vechi ai bisericii. În secolul al doisprezecelea şi al treisprezecelea, sinodurile de la Tours (1163) şi Paris (1209) au interzis călugărilor lectura păcătoasă a scrierilor fizice. Abia prin Albert cel Mare şi Roger Bacon au fost sfărîmate curajos lanţurile spiritului, natura a fost «despăcătoşită» şi repusă în vechile ei drepturi.

Am înfăţişat pînă aici contrastele care se revelau la greci şi romani, în două literaturi atît de aproape înrudite, în funcţie de deosebirile epocilor. Dar nu numai singur timpul, adică evenimentele istorice care transformă irezistibil forma de guvernare, moravurile şi concepţiile religioase, dau la iveală aceste contraste în maniera de a simţi; şi mai evidente sînt cele pe care le generează diferenţele dintre neamurile de oameni şi predispoziţiile lor spirituale. Cît de diferenţiată ne apare vioiciunea sentimentului naturii la grecii antici, la germanii nordului, la triburile semite, la perşi şi la indieni! S-a exprimat adesea părerea că la popoarele nordice bucuria naturii, vechea nostalgie după încîntătoarele cîmpii din Italia şi Grecia, după minunata luxurianţă a vegetaţiei tropicale trebuie atribuită unei îndelungate privări hibernale de orice putinţă de-a se bucura de natură. Nu contestăm faptul că nostalgia după clima palmierilor este în scădere, după cum ne apropiem de Franţa meridională sau de peninsula iberică; dar denumirea atît de general folosită astăzi şi justificată şi etnologic a popoarelor *indogermanice* ar trebui să ne amintească, în sine, de faptul că nu trebuie să atribuim acelor influenţe ale iernii nordice o eficienţă prea mare. Extrem de bogata literatură poetică a inzilor ne învaţă că, între tropice şi în apropierea lor, la sud de lanţul munţilor Himalaia, păduri veşnic verzi şi bogat înflorite au stimulat viu dintotdeauna imaginaţia *popoarelor ariene din răsărit*, astfel încît aceste popoare s-au simţit mai aplecate spre poezia descriptivă a naturii decît neamurile autentic germanice răspîndite în nordul neospitalier pînă în Islanda. O lipsire de plăcerea naturii sau măcar o anumită întrerupere a acesteia este însă proprie şi climatelor mai fericite din Asia de Sud. Anotimpurile sînt despărţite abrupt între ele prin alternarea ploii atotfertilizatoare cu seceta aducătoare de pustiuri învolburate de praf. În Persia (pe platoul arian vestic) pustiul lipsit de vegetaţie pătrunde ca nişte golfuri în cele mai binecuvîntate ţinuturi roditoare. Pădurile constituie adesea în Asia centrală şi anterioară ţărmurile întinselor mări ale stepelor interioare. Astfel condiţiile speciale ale solului oferă locuitorilor acelor climate fierbinţi, în plan orizontal, acelaşi contrast dintre pustiu şi vegetaţia luxuriantă pe care îl prezintă, în sens vertical, lanţurile de munţi înzăpeziţi din India şi Afganistan. Dar contraste minunate ale anotimpurilor, vegetaţiei şi altitudinii constituie — pretutindeni acolo unde o concepţie vie

din România

despre natură este întrețesută cu intuițiile religioase ale unui popor — elementele stimulatoare ale fanteziei poetice.

Bucuria naturii, specifică înclinației contemplative a națiunilor germanice, se exprimă în mare măsură în cele mai vechi poeme ale evului mediu. Poezia cavalerească a minnesänger-ilor din epoca împăraților Hohenstaufen aduce numeroase exemple. Oricîte variate conexiuni istorice are această poezie cu cea romanică a provensalilor, totuși n-a putut fi trecut niciodată cu vederea principiul ei autentic germanic. Un sentiment al naturii lăuntric, pătrunzător luminează din moravurile germanice, din toate orînduielile vieții, ba și din aplecarea spre libertate. Trăind mult în cercurile de la curte, uneori chiar trăgîndu-se din ele, minnesänger-ii vaganți erau în relații neîntrerupte cu natura. În ei s-a menținut proaspătă o dispoziție sufletească idilică, adesea elegiacă. Pentru a pune în valoare ceea ce a produs o asemenea dispoziție, mă adresez cercetărilor celor mai profunzi cunoscători ai evului nostru mediu german, nobililor mei prieteni Jacob și Wilhelm Grimm. «Poeții patrioți din acea vreme», spune cel din urmă, «nu s-au dăruit nicăieri unei descrieri separate a naturii, uneia care să nu aibă alt țel decît să înfățișeze în culori strălucitoare impresia peisajului asupra sufletului. Firește că vechilor maeștri germani nu le lipsea simțul pentru natură; dar nu ne-au lăsat nici-o altă exprimare a acestui simț decît cea îngăduită în corelație cu evenimente istorice sau cu sentimentele care radiau din poemele lirice. Pentru a începe cu epopeea populară, cu monumentele cele mai vechi și mai valoroase, nici în *Cîntecul Nibelungilor* și nici în *Gudruna* nu aflăm descrierea unei scene din natură, nici unde s-ar fi ivit un prilej pentru asta. În descrierea de altfel destul de detailată a vînătorii în cursul căreia este asasinat Siegfried, doar se amintește de o pajiște bogat înflorită și de un izvor rece. În *Gudruna*, care este în oarecare privință mai rafinat alcătuită, simțul pentru natură iese ceva mai mult în evidență. Cînd fecioara de rege, constrînsă împreună cu soațele ei la munci inferioare de sclave, duce straiele cruzilor ei stăpîni la țărmul mării pentru a le spăla, este precizată vremea cînd iarna tocmai s-a dus și începe cîntecul pe întrecute al păsărelelor. Încă mai ninge și plouă, iar cosița fecioarelor este biciuită de vîntul aspru al mărțișorului. Cînd Gudruna, așteptîndu-și eliberatorii, părăsește tabăra, iar marea începe acum să sclipească sub răsăritul luceafărului de dimineață, ea poate desluși căștile întunecate și scuturile prietenilor. Sînt puține cuvintele care schițează aceasta, dar ele dau o imagine plastică menită să sporească încordarea înaintea unui eveniment istoric important. Nici Homer nu procedează altfel cînd zugrăvește insula ciclopilor și grădinile frumos întocmite ale lui Alcinou: el vrea să prezinte concret belșugul luxuriant al sălbăticiei în care viețuiesc uriașii monștri sau splendida reședință a unui rege puternic. Ambii poeți nu merg pînă la a schița o descriere a naturii în sine».

«Simplei epopei populare îi stau în față povestirile bogate în conținut ale poeților cavaleri din secolul al XIII-lea, care au exercitat o artă conștientă și printre care se reliefează atît de intens Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach și Gottfried von Strasburg în pragul veacului, încît îi putem califica drept mari și clasici. Din cuprinzătoarele lor opere s-ar putea aduna destule dovezi pentru un profund sentiment al naturii, așa cum irumpe el în comparații; dar și lor le era străin gîndul unor descrieri de natură independente. Nu întîrziau desfășurarea acțiunii pentru a se opri să contemple viața calmă a naturii. Cît de mult diferă de ele compozițiile poetice mai noi! Bernardin de St. Pierre are nevoie de evenimente doar ca un cadru al tabloului său poetic. Poeții lirici ai veacului al treisprezecelea, mai ales cînd descriu iubirea ideală (ceea ce nu fac totdeauna), vorbesc adesea de luna mai, de cîntecul privighetorii, de stropii de rouă care strălucesc

pe florile pajiștei: dar totdeauna raportate la sentimente care se desfășoară în mijlocul lor. Pentru a evoca stări sufletești pline de tristețe sînt menționate frunzele veștede, păsărele care au amuțit, semănături îngropate sub zăpadă. Aceleași gînduri, exprimate firește frumos și foarte variat, revin necontenit. Însuflețitul Walther von der Vogelweide și profund-gînditorul Wolfram von Eschenbach, de la care ne-au rămas doar puține poeme lirice, pot fi citați aici ca exemple strălucite».

«La întrebarea, dacă contactul cu Italia din Sud sau, prin intermediul cruciadelor, cu Asia Mică, Siria și Palestina n-a îmbogățit arta poetică germană cu noi imagini ale naturii, nu se poate răspunde în general decît negativ. Nu se observă că, prin cunoașterea Orientului, minnesang-ul s-ar fi îndreptat pe altă cale. Cruciații intrau foarte puțin în legături mai strînse cu sarazinii; ba chiar trăiau în mare încordare și cu alte popoare care luptau pentru aceeași cauză. Unul dintre cei mai vechi poeți lirici a fost Friedrich von Hausen care a murit în oastea lui Barbarossa. Poemele lui conțin multe referiri la cruciadă, dar ele exprimă doar concepții religioase sau durerea de-a fi despărțit de iubită. Atît el, cît și toți cei care au participat la cruciade, precum Reinmar der Alte, Rubin, Neidhart și Ulrich von Lichtenstein, n-au găsit cu cale să spună ceva despre țară. Reinmar a ajuns în Siria ca pelerin după cît se pare în suita ducelui Leopold al VI-lea de Austria. Se tînguiește că gîndul la patrie nu-i dă pace și îl abate de la Dumnezeu. Curmalul e amintit de el de cîteva ori cînd se gîndește la ramurile de palmier pe care pelerinii pioși le poartă pe umăr. Nu-mi amintesc nici ca superba natură a Italiei să fi stimulat fantezia minnesänger-ilor care au trecut peste culmile Alpilor. Walther von der Vogelweide, care a colindat pe multe meleaguri, n-a văzut decît Padul; iar Freidank a fost la Roma, dar observă doar că în palatele celor ce-au stăpînit cîndva acolo crește iarba».

Epopeea animalieră germană, care nu trebuie confundată cu *fabula animalieră* a Orientului, s-a născut din convietuirea cu lumea animalelor, fără să aibă intenția de-a o descrie. Epopeea animalieră, pe care Jacob Grimm o tratează atît de magistral în introducerea ediției sale a lui Reinhart Vulpoiul, atestă o bucurie a naturii intensă. Animalele neînlănțuite de pămînt, dăruite cu glas și pătimaș agitate contrastează cu viața potolită — ca într-o natură moartă — a plantelor. Ele sînt un principiu veșnic activ care însuflețește peisajul. «Vechii poezii îi place să privească viața naturii cu ochi omenesc, ea conferă animalelor, și uneori chiar plantelor, rațiunea și simțămintele omului, pricepîndu-se să tălmăcească în forme și instincte tot ceea ce a perceput cu multă fantezie și copilărește. Plantele și florile au fost culese și folosite de zei și eroi, de-aceea le poartă numele. Parcă simțim cum adie din poezia animalieră germană un iz vechi de codru».

Monumentelor poeziei germane a naturii am fi fost înclinați mai demult să-i alăturăm resturi din poezia celtică-irică, care a circulat o jumătate de veac sub numele lui Ossian, ca niște închipuiri din ceață de la popor la popor; dar vraja a pierit de cînd a fost dată cu totul la iveală comportarea literară a talentatului Macpherson pin editarea «străvechiului text galic», făurit de fapt de el (o retroversiune a operei engleze). Există vechile poeme irice ale lui *Fingal* notate sub numele regilor feniani, în epoca creștină, care nu merg poate nici măcar pînă în veacul al optulea; dar aceste poezii populare conțin puține din descrierile de natură sentimentale care dau un farmec deosebit poemelor lui Macpherson.

Am remarcat deja mai sus că, dacă stimularea sentimental-romantică a simțurilor este specifică familiei de popoare indogermanice din Europa nordică, acest fenomen nu poate fi privit doar ca o consecință a climei, respectiv a nostalgiei intensificate de o îndelungă privațiune. Am amintit cum literatura indică și persană, dezvoltată

© Asociația Oamenilor Independenți din România

sub dogoarea cerului meridional, oferă cele mai încîntătoare descrieri ale naturii elementare atît organice cît şi moarte, ale tranziţiei de la secetă la ploile tropicale, ale apariţiei primului nor pe siniliul adînc al înălţimilor pure, cînd îndelung doritele vînturi etezice încep să foşnească în frunzişul penat al vîrfurilor palmierilor.

Aici e locul să pătrundem ceva mai adînc în domeniul descrierilor de natură indice. «Să ne imaginăm» — spune Lassen în excelenta sa *Arheologie indică* — «o parte din tulpina ariană emigrînd din leagănul său nordvesteuropean în India, unde s-a trezit înconjurată de o natură cu totul nouă, neasemuit de îmbelşugată. Blîndeţea climei, fertilitatea solului, generoasa sa bogăţie de daruri minunate trebuiau să comunice noii vieţi un colorit vesel. Date fiind splendidele predispoziţii ale norodului arian, dată fiind înzestrarea lui spirituală superioară care face ca toate lucrurile sublime şi mărețe pe care le-au înfăptuit inzii să odrăslească dintr-un acelaşi germene, concepţia lor despre lumea exterioară a generat o reflectare profundă asupra forţelor naturii: o reflectare care este temeiul orientării contemplative pe care o găsim intim întreţesută cu cea mai veche poezie a inzilor. O asemenea impresie predominantă precum cea făcută de natură asupra conştiinţei poporului s-a manifestat cel mai limpede în atitudinea lui religioasă fundamentală, în recunoaşterea lui Dumnezeu în natură. Uşurinţa lipsită de griji a existenţei exterioare a venit în sprijinul unei orientări contemplative. Cine se putea deda mai nestingherit şi mai profund contemplării, reflecţiei asupra vieţii pămînteşti, asupra stării omului după moarte, asupra esenţei divinităţii, decît penitenţii indici, brahmanii ce locuiau în codri, ale căror vechi şcoli constituie unul dintre cele mai caracteristice fenomene ale vieţii indiene şi care au exercitat o influenţă esenţială asupra dezvoltării spirituale a întregii seminţii?»

Dacă — aşa cum am făcut în prelegerile mele publice, îndrumat de fratele meu şi alţi cunoscători ai sanscritei — ar trebui să amintesc aici ceea ce a împletit în părţile descriptive ale poeziei indice un simţ al naturii viu şi erupînd frecvent, aş începe cu *Vedele*, primul şi cel mai sacru monument al culturii noroadelor ariene de răsărit. Obiectul lor principal este adoraţia naturii. Imnurile din *Rigveda* conţin descrieri încîntătoare ale aurorei trandafirii şi ale priveliştii soarelui «cu mîini de aur». Marile epopei eroice *Ramayana* şi *Mahabharata* sînt mai recente decît Vedele, dar mai vechi decît *Puranele*. În creaţiile epice, conform esenţei lor, preamărirea naturii este întrelegată cu legende. Dacă în *Vede* rareori poţi localiza scena care i-a însufleţit pe Sfinţii învăţaţi, în poemele epice, în schimb, descrierile de natură sînt mai mult individuale şi legate de anumite localităţi; de aceea, ceea ce conferă în special viaţă este luat din izvorul impresiilor personale. Un bogat colorit caracterizează călătoria lui Rama de la Ayodhya spre oraşul-reşedinţă al lui Janaka, viaţa lui în pădure, imaginea vieţii de sihaştri a panduizilor.

Numele lui Kalidasa a fost prăznuit de multe ori şi de timpuriu la popoarele occidentale. Marele poet a strălucit la înalt-cultivata curte a lui Vikramaditya, aşadar în vremea lui Virgiliu şi Horaţiu. Tălmăcirile engleze şi germane ale poemului *Sakuntala* au trezit o admiraţie închinată din belşug lui Kalidasa. Gingăşia sentimentelor şi bogăţia fanteziei creatoare îi conferă rangul său înalt în ierarhia poeţilor tuturor neamurilor. Farmecul descrierilor sale de natură îl atestă gingaşa dramă *Vikrama şi Urvasi [Vikramorvasiya]*, unde regele rătăceşte prin desişul codrilor pentru a o căuta pe nimfa Urvasi, poemul *Anotimpurile* şi *Mesagerul norilor (Meghaduta)*. Cu o admirabilă naturaleţe este zugrăvită în acesta din urmă bucuria cu care este întîmpinată, după îndelungata secetă tropicală, prima apariţie a unui nor ce se ridică vestind apropiata vreme a ploilor. Termenul *naturaleţe*, de care tocmai m-am folosit, este singurul care poate justifica îndrăzneala de-a aminti, alături de *Mesagerul norilor* din India, un tablou al naturii dinaintea începerii sezonului ploilor pe care l-am schiţat în America de Sud, într-o vreme cînd *Meghaduta* lui Kalidasa nu-mi putea fi cunoscută nici măcar din traducerea lui Chézy. Misterioasele procese meteorologice care se petrec în atmosferă, în formarea nebulozităţii, în forma norilor şi în fenomenele electrice luminoase sînt aceleaşi între tropicele ambelor continente; şi arta idealizatoare, a cărei chemare este de-a eleva realitatea la rangul de imagine, n-ar pierde nimic din farmecul ei dacă spiritul de observaţie analitic al veacurilor ulterioare ar izbuti să confirme naturaleţea unui vechi poem pur contemplativ.

De la arienii de răsărit, inzii brahmanici, şi de la orientarea hotărîtă a simţului lor spre frumuseţea picturală a naturii, să trecem la arienii apuseni, perşii, care se separaseră în ţinutul Zend mai din nord şi erau stăpîniţi iniţial de o adoraţie spirituală a naturii alături de concepţia dualistă despre Ahriman şi Ormuzd. Ceea ce numim *literatură persană* se întinde în urmă numai pînă în vremea Sasanizilor; cele mai vechi monumente ale literaturii au pierit. Abia după ce ţara a fost subjugată de arabi şi s-a înstrăinat de sine, a căpătat iar o literatură naţională sub Samanizi, Gaznevizi şi Seldciuci. Înflorirea poeziei de la Firdusi pînă la Hafiz şi Djami a durat abia patru pînă la cinci sute de ani; ajunge aproape doar pînă în epoca navigaţiei lui Vasco de Gama. Dacă încercăm să dăm de urma sentimentului naturii la inzi şi perşi, nu trebuie să uităm că ambele popoare, privite pe măsura culturii lor, apar izolate unul de altul prin timp şi spaţiu. Literatura persană aparţine evului mediu, iar marea literatură indică, în adevăratul înţeles antichităţii. Natura de pe platoul iranic nu posedă luxurianţa vegetaţiei arborescente, varietatea minunată a formei şi coloritului plantelor care împodobesc pămîntul Hindustanului. Lanţul muntos Vindhya, multă vreme hotarul popoarelor ariene de răsărit, se situează încă în zona tropicală, în timp ce întreaga Persie se află dincolo de tropic, iar poezia persană aparţine parţial regiunii nordice din Balkh şi Fergana. Cele patru *paradisuri* prăznuite de poeţii persani erau încîntătoarea vale Soghd de lîngă Samarkand, Masanrud de lîngă Hamadan, Şa'abi Bowan de lîngă Kal'eh Sofid din Fars şi Ghute, cîmpia de la Damasc. Atît Iranului cît şi Turanului le lipseşte de fapt natura silvestră şi, o dată cu ea, viaţa sihaştrilor din codri, care au influenţat — amîndouă — atît de puternic imaginaţia poeţilor indici. Grădini înviorate prin fîntîni arteziene, pline de tufe de trandafiri şi pomi cu roade ţin locul sălbaticelor şi minunatelor scene de natură din Hindustan. Nu-i de mirare, aşadar, că poezia descriptivă are mai puţină prospeţime de viaţă, că este adesea lucidă şi de o graţie artificială. Dacă, în concepţia băştinaşilor, suprema laudă trebuie adusă — după denumirile noastre — spiritului şi duhului, admiraţia noastră trebuie să se limiteze la fertilitatea poeţilor persani, la imprevizibila varietate a formelor în care ştiu să trateze aceleaşi teme; dar se simte lipsa profunzimii în interiorizarea sentimentelor.

Deasemenea, descrierea peisajului întrerupe doar arareori naraţiunea în epopeea naţională sau poema istoric-eroică a lui Firdusi. Deosebit de graţios şi cu autenticitate locală, descriind totodată blîndeţea climei şi vigoarea vegetaţiei, îmi pare panegiricul ţinutului de coastă Macenderan în gura poetului vagant. Regele Kei Kawus este incitat prin aceste laude să întreprindă o nouă campanie spre Marea Caspică şi să facă noi cuceriri. Poemele primăverii ale lui Enveri, Djelaleddin Rumi, Adhad şi ale semi-indianului Feisi (al doilea, trece drept cel mai mare poet mistic al Orientului) respiră o viaţă proaspătă, acolo unde înclinaţia meschină spre jonglerii comparative nu tulbură neplăcut plăcerea estetică. Saadi în *Bustan* şi *Gulistan* (Livada cu pomi şi grădina de trandafiri) şi Hafiz, a cărui filosofie de

viață veselă a fost comparată cu cea a lui Horațiu, marchează (după cum se exprimă Joseph von Hammer în marea sa lucrare asupra istoriei poeziei persane), primul — epoca eticii, iar celălalt, ca minnesänger, adică poet al iubirii ideale — supremul avînt liric; dar emfaza și manierismul deformează adesea zugrăvirea naturii. Obiectul preferat al poeziei persane — «iubirea privighetorii și a trandafirului» — revine necontenit, obositor, și în artificiile convenționale ale limbajului florilor moare, în Orient, sentimentul lăuntric al naturii.

Dacă de la platoul iranian trecem prin Turan, în Zend Tuirya, spre nord către lanțul Uralilor care separă Europa de Asia, ajungem la leagănul neamului finic; căci Uralul este străvechi-finic, așa cum Altai-ul este vechi-turc. La triburile finice, care s-au așezat pe pămînt european departe spre Vest în depresiune, Elias Lönnrot a adunat din gura carelienilor și a celor din Olonet un mare număr de cîntece finice, în care — după expresia lui Jacob Grimm — «domnește un viu și ingenios simț al naturii, cum aproape nu întîlnim decît în poemele indice». O epopee veche de aproape trei mii de versuri se axează pe lupta dintre fini și laponi și pe destinul unui erou divin, numit Vaino. Epopeea cuprinde o încîntătoare descriere a vieții rustice finice, mai ales în episodul unde femeia faurului Ilmarinen își trimite turmele în codri și rostește rugi pentru ocrotirea lor. Puține neamuri oferă în cultura lor spirituală și în orientarea simțirii lor — așa cum au fost ele determinate prin înrobire degenerantă sau prin sălbăticie războinică, ori prin strădania perseverentă de-a dobîndi libertate politică — mai variate și mai stranii nuanțări în subdiviziunile sale lingvistice decît neamul finic. Ne referim la acei locuitori rustici, astăzi atît de pașnici, la care a fost găsită epopeea, la hunii care au dat iureș în întreaga lume și care multă vreme au fost confundați cu mongolii și la un popor mare și nobil — maghiarii.

În examinarea celor ce par să depindă — în privința vivacității sentimentului naturii și a formei exprimării sale — de diferențele dintre rase, de influența specifică a conformației solului, de structura statală și de atmosfera religioasă, ne mai rămîne să aruncăm o privire asupra popoarelor Asiei care contrastează cel mai mult cu triburile ariene sau indogermanice, cu inzii și perșii. Națiunile *semite* sau *arameice* ne prezintă în documentele cele mai vechi și mai venerabile ale firii lor specifice și ale fanteziei lor creatoare dovezile unui profund simț al naturii. Expresia acelui sentiment se dezvăluie minunat și însuflețitor în legendele păstorilor, în cîntecele corale și ale templelor, în strălucirea poeziei lirice sub regele David, în școala vizionarilor și profeților a căror înaltă însuflețire, aproape înstrăinată de trecut, este îndreptată, plină de presentimente, spre viitor.

Maniera poetică ebraică mai oferă locuitorilor Occidentului, alături de măreția ei interiorizată și sublimă, și farmecul deosebit de-a fi multiplu întrețesută cu amintirile religioase locale ale adepților religiilor foarte răspîndite mozaică, creștină și mahomedană. Prin misiunile favorizate de spiritul comercial și dorința de cuceriri a popoarelor de navigatori au pătruns adînc în pădurile Lumii Noi și în insulele oceanului sudic nume geografice și descrieri de natură ale Orientului, așa cum au fost ele păstrate în scrierile Vechiului Testament.

Este o trăsătură caracteristică a poeziei naturii la evrei faptul că ea, ca un reflex al monoteismului, cuprinde ansamblul universului în unitatea lui, atît viața pămîntească cît și spațiile luminoase ale cerului. Ea adastă mai rar la amănuntul individual al fenomenului, cît mai ales se bucură de viziunea unor mase mari. Natura nu este înfățișată ca un fapt în sine, ca un lucru glorificat prin propria-i frumusețe; ea îi apare cîntărețului ebraic totdeauna în corelația cu o superioară putere spirituală dominantă. Natura este pentru el o *creație*, o *orînduială*, expresia vie a atotprezenței lui Dumnezeu în operele lumii fizice. De aceea poezia lirică

ebraică este, chiar în conținutul ei, minunată și de o seriozitate festivă, sumbră și nostalgică atunci cînd atinge stările pămîntești ale omenirii. Mai este remarcabil și faptul că această poezie, în ciuda măreției ei, nu-și pierde măsura nici în avîntul supremei însuflețiri iscate de vraja muzicii, cum se întîmplă în poezia indică. Dăruită contemplării pure a divinității, simbolică în limbaj, dar limpede și simplă în idei, ea se complace în simboluri ce revin, aproape ritmic, mereu aceleași.

Ca descriere a naturii, scrierile Vechiului Testament sînt o oglindire fidelă a structurii țării în care se deplasa poporul, al alternării de pustiu, rodnicie și codri libanezi pe care le oferea solul Palestinei. Ele zugrăvesc condițiile climei într-o alternare temporală regulată, obiceiurile noroadelor de păstori și repulsia acestora pentru cultivarea pămîntului. Descrierile epice sau istorice sînt de o simplitate naivă, aproape mai lipsite de ornamente decît la Herodot, conforme cu natura, așa cum o atestă la unison și călătorii mai recenți, dată fiind infima transformare a moravurilor și a tuturor condițiilor vieții nomade. Mai ornamentată, însă, și dezvăluind o bogată viață a naturii este lirica ebraică. S-ar putea spune că în Psalmul 104, singur, este prezentată imaginea întregului cosmos: «Domnul, învăluit în lumină, a desfășurat cerul ca un covor. A întemeiat *pămîntul* pe taracii lui, ca să nu se clatine în veac și în veșnicie. Apele izvorăsc din munți pogorîndu-se în văi către locurile ce au fost statornicite lor: ca să nu se întoarcă peste hotarele statornicite lor, dar să adape toate dobitoacele cîmpiei. Păsările cerului ciripesc printre ramuri. Plini sînt de sevă copacii Domnului, cedrii Libanului pe care El i-a sădit, pentru ca acolo păsările să-și dureze cuiburi, iar în brazi eretele pe al său». Se descrie «Marea uriașă și largă în care fojgăiesc, fără număr, vietăți mici și mari. În ea corăbiile croiescu-și cale și Leviatanul pe care l-ai zidit ca să zburde într-însa». Se descrie mai departe «vinul care înveselește inima, untdelemnul care face să strălucească fața și plantele pentru munca omului ca să scoată hrana din pămînt, pîinea care întărește inima». Corpurile cerești îi dau acestei imagini a naturii desăvîrșirea. «Domnul a făcut luna spre împărțirea timpului, soarele care cunoaște ceasul apunerii sale. El aduce întunericul și se face noapte, în care mișună toate fiarele pădurii. Puii de leu răcnesc după pradă și cer de la Domnul hrana lor. Cînd răsare soarele, atunci ele se strîng și în vizuinele lor se culcă. Iar omul merge atunci la lucrul său și la munca sa pînă seara». Rămîi uimit să vezi zugrăvit, din puține trăsături, într-un poem liric de dimensiuni atît de reduse, întreg universul, cerul și pămîntul. Agitatei vieți elementare, naturii îi este opusă aici activitatea trudnică a omului de la răsăritul soarelui pînă la încheierea muncii zilnice, seara. Acest contrast, această generalitate a concepției despre interacțiunea fenomenelor, această privire retrospectivă asupra atotprezentei puteri invizibile, care poate «întineri pămîntul» sau să-l «întoarcă în pulberea» lui întemeiază caracterul solemn al unei opere poetice mai puțin străbătute de căldura vieții și tihnită, cît sublime.

Viziuni asemănătoare privind cosmosul se repetă de mai multe ori (Psalmii 65,7—14 și 74,15—17), poate mai desăvîrșite în capitolul 37 al vechii, deși nu premozaicei, Cărți a lui Iov. Procesele meteorologice ce se petrec în pătura norilor, formarea și destrămarea nebulozităților sub diferitele direcții ale vînturilor, jocul lor de culori, producerea grindinii și a tunetului ce-și rostogolește bubuitul sînt descrise cu exactitate concret individualizată; deasemeni sînt avansate multe întrebări, pe care le poate formula mai științific fizica noastră de azi, fără a le da un răspuns satisfăcător. Cartea lui Iov este considerată, în general, ca poemul cel mai desăvîrșit pe care l-a dat la iveală poezia ebraică. Este pe cît de pitoresc în prezentarea unor viziuni separate pe atît de artistic în alcătuirea întregii structuri didactice. În toate limbile moderne, în care a fost tradusă Cartea lui Iov, tablourile

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Epidendrum grandiflorum

ei de natură fac o impresie profundă. «Domnul umblă pe înălțimile mării, pe spinarea talazurilor răscolite de furtună. — Aurora cuprinde zarea pămîntului și dă felurite forme învelitorii de nori, precum mîna de om lutului moale». — Sînt înfățișate deasemeni deprinderile animalelor, a colunului din pădure și a cailor, a bivolului, hipopotamului și a crocodililor, a vulturului și a struțului. — Vedem «eterul pur în dogoarea vîntului de miazăzi întinzîndu-se ca o oglindă turnată peste pustiul însetat». Acolo unde natura se zgîrcește cu darurile sale, ea ascute mintea omului ca să pîndească orice schimbare în sfera aerului în mișcare ca și în păturile norilor, așa ca să poată adulmeca în singurătatea pustiului încremenit ca și în cea a oceanului frămîntat de talazuri orice schimbare a fenomenelor pînă la semnele premergătoare. Clima este potrivită, în părțile uscate și stîncoase ale Palestinei, pentru asemenea observații. Nu-i lipsește literaturii poetice a vechilor evrei nici varietatea formei. În timp ce poezia, de la Iosua pînă la Samuel, respiră o însuflețire războinică, micuța carte a adunătoarei de spice Ruth oferă o imagine a naturii de cea mai naivă simplitate și de un farmec inefabil. Goethe o numește, în epoca sa de entuziasm pentru Orient, «cel mai gingaș lucru care ne-a fost păstrat epic și idilic».

Chiar și în vremurile mai noi, în primele monumente ale literaturii *arabilor*, se observă un slab reflex a măreței contemplări a naturii, care i-a fost specifică tribului semit atît de timpuriu. Amintesc pitoreasca zugrăvire a vieții beduinilor în pustiu, pe care grămăticul Asmai a legat-o de mărețul nume al lui 'Antara și a contopit-o cu alte legende premahomedane ale isprăvilor cavalerești într-o mare operă. Personajul principal al acestei nuvele romantice este același 'Antara din seminția Abs, fiu al princiarei căpetenii Ședdad și al unei sclave negre, ale cărui versuri sînt păstrate în panegiricele «suspendate» (Mu'allaqat) în Kaaba. Învățatul tălmăcitor englez Terrick Hamilton a atras deja atenția asupra ecourilor biblice ale stihului din *'Antar*. Asmai îl pune pe fiul pustiului să călătorească la Constantinopol, prin care fapt e evocat un contrast pitoresc între cultura greacă și barbaria nomazilor. Faptul că în cea mai veche poezie arabă descrierea naturii solului nu ocupă decît un spațiu restrîns nu trebuie — după remarca unui vestit cunoscător al acestei ramuri a literaturii, prietenul meu Freytag din Bonn — să ne mire cîtuși de puțin, întrucît obiectele principale ale narațiunii sînt povestirile despre fapte de arme, lauda ospitalității și a fidelității în iubire, iar dintre poeți aproape nici unul nu era de fel din *fericita Arabie*. O uniformitate tristă a cîmpiilor ierboase și pustiurile acoperite de praf nu puteau însufleți sentimentul naturii decît în rare stări sufletești specifice.

Acolo unde solul e lipsit de podoaba pădurilor, puterea imaginației este preocupată cu atît mai mult, cum am observat deja, de fenomenele atmosferice, furtuni, vijelii și ploaia îndelung dorită. Pentru a împrumuta din poeții arabi tablouri autentice de acest gen, amintesc îndeosebi *Mu'allaqa* lui 'Antara care descrie ogoarele fecundate de ploaie și bîntuite de roiul insectelor bîzîind; apoi splendidele descrieri localizate ale furtunii la Imra'alqais și în cartea a șaptea a celebrei *Hamasa*; în sfîrșit umflarea Eufratului din *Nabegha Dhobyani*, cînd fluviul rostogolește în undele sale mase compacte de stuf și trunchiuri de copaci. Cartea a șaptea din *Hamasa*, intitulată «Călătorie și somnolență», trebuia să-mi atragă, firește, atenția asupra sa. Am înțeles curînd că somnolența se referă doar la primul fragment al cărții și că, chiar și în acesta, este cu atît mai pardonabilă, cu cît este atribuită unei călătorii pe cămilă în timpul nopții.

În acest capitol am încercat să dezvolt fragmentar felul cum lumea exterioară, adică priveliștea naturii însuflețite și neînsuflețite, a acționat inegal, în diverse epoci și la diferite neamuri, asupra lumii ideilor și a simțămintelor. Din istoria

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

literaturii a fost evidențiat ceea ce caracterizează exprimarea vie a sentimentului naturii. În privința aceasta n-am urmărit, ca de altfel în întreaga operă despre Cosmos, prezentarea exhaustivă, ci doar aspectele generale ale concepției, alegerea unor exemple în care se revelează caracteristicile epocilor și raselor de oameni. I-am înfățișat pe greci și romani pînă în momentul dispariției treptate a sentimentelor care au dat o strălucire nepieritoare antichității clasice în țările Occidentului. Am urmărit să descopăr în scrierile părinților bisericii creștine expresia frumoasă a sentimentului naturii pe care viața sihaștrilor l-a făurit într-o emoție tăcută. Luînd în considerare popoarele indogermanice (folosesc denumirea în accepțiunea ei mai restrînsă), am trecut de la poemele medievale germane la cele ale înalt-cultivaților arieni de răsărit (inzii) și ale mai-puțin-dotaților arieni vestici, locuitorii vechiului Iran. După o privire fugară asupra cînturilor celtice (galice) și a unei recent descoperite epopei finice, am zugrăvit bogata viață naturală ce respiră într-o ramură a seminției semitice (arameice), în sublimele poeme ale vechilor evrei și în cele ale arabilor. Astfel am văzut lumea fenomenelor oglindită în fantezia popoarelor din nordul și sudestul Europei, în Asia anterioară, pe platourile persane și în ținutul tropic al Indiei. Pentru a cuprinde natura în întreaga ei măreție, am socotit potrivit s-o înfățișez din două puncte de vedere: o dată obiectiv, ca fenomen real, și apoi reflectată în simțămintele oamenilor.

După dispariția splendorii arameice, grecești și romane — aș putea spune după pieirea lumii antice —, marele și entuziastul făuritor al unei lumi noi, Dante Alighieri, ne dezvăluie din timp în timp cel mai profund sentiment al pămîntenei vieți în natură. Atunci el se sustrage pasiunilor, precum și subiectivității vastei sale sfere de idei, unei mistici grele de presentimente. Epoca în care a trăit urmează nemijlocit celei în care au început să se stingă, dincoace de Alpi, ecourile minnesang-ului suab, pe care am descris-o mai sus. Dante zugrăvește inimitabil la sfîrșitul primului cînt al *Purgatoriului* mireasma zorilor și lumina tremurătoare a feței mării ce se mișcă în depărtare (*«il tremolar de la marina»*); în cîntul al cincilea ruperea de nori și umflarea apelor rîului, cu care prilej leșul lui Buonconte da Montefeltro s-a scufundat, după bătălia de la Campaldino, în Arno. Intrarea în deasa dumbravă a paradisului pămîntesc îi aduce aminte poetului de pădurea de pini de la Ravenna — *«la pineta in sul lito di Chiassi»* —, unde răsună în vîrfurile arborilor cîntecul matinal al păsărilor. Cu autenticitatea localizată a acestui tablou de natură contrastează, în paradisul ceresc, fluviul de lumină din care sar scîntei «ce se coboară pe florile malurilor, dar, ca îmbătate de miresme, se cufundă îndărăt în fluviu, în timp ce altele țîșnesc în sus». Îți vine să crezi că la baza unei asemenea ficțiuni stă amintirea stării stranii și rare a oceanului fosforescent, în care la ciocnirea valurilor par să se înalțe puncte luminoase, întreaga întindere lichidă alcătuind o frămîntată mare de stele. Concizia extraordinară a stilului amplifică în *Divina Commedia* gravitatea și profunzimea impresiei.

Pentru a mai zăbovi pe pămîntul Italiei dar rămînînd străin de glacialul roman pastoral, menționez aici, după Dante, sonetul funebru al lui Petrarca, zugrăvind impresia pe care i-a făcut-o încîntătoarea vale de la Vaucluse fără Laura, după moartea ei; poemele mai mici ale lui Boiardo, prietenul lui Hercule d'Este; și stanțele de mai tîrziu ale Vittoriei Colonna.

Cînd, apoi, literatura clasică a început să reînflorească în general prin contactul subit cu Grecia adînc decăzută politic, găsim printre prozatori primul exemplar al unei încîntătoare descrieri de natură la cardinalul iubitor de arta Bembo, sfătuitorul și prietenul lui Rafael. Mica lui scriere de tinerețe *Aetna dialogus* ne oferă o

imagine vie a repartiției geografice a plantelor de pe coastele muntelui, de la ogoarele bogate în grîne ale Siciliei pînă la marginea acoperită de zăpadă a craterului. Opera împlinită la o vîrstă mai matură, *Historiae Venetae*, caracterizează într-un mod și mai pitoresc clima și vegetația Noului Continent.

Totul era potrivit pe vemea aceea să umple spiritul concomitent cu imagini mărețe ale cosmosului extins subit și ale elevării forțelor omului. Așa cum, în antichitate, expediția macedonică spre Paropamisus și văile împădurite ale rîurilor Indiei anterioare a lăsat, prin contemplarea unei naturi exotice bogat împodobite, impresii a căror vioiciune se mai dezvăluie încă după secole în operele unor scriitori foarte dăruiți, tot astfel a produs impresie pentru a doua oară asupra popoarelor occidentale, și chiar într-o mai mare măsură decît cruciadele, descoperirea Americii. Lumea tropicelor cu întreaga ei luxurianță a vegetației de pe șesuri, cu deplina diferențiere a organismului pe versanții Cordilierilor, cu toate ecourile climatelor nordice pe platourile locuite din Mexic, Noua Granadă și Quito a fost dezvăluită europenilor pentru prima oară acum. Fantezia, fără al cărei stimulent nu poate lua ființă nici o operă cu adevărat măreață a omenirii, a dat descrierilor lui Columb și Vespucci un farmec deosebit. Acesta din urmă este caracterizat în descrierea coastei braziliene printr-o cunoaștere exactă a poeților vremurilor mai vechi și mai noi; celălalt este dominat de o dispoziție religioasă gravă în descrierea cerului blînd din Paria și a cantității imense de apă a Orinoco-ului care curgea (după cum presupunea el) dinspre paradisul răsăritean. Cu vîrsta și prin luptele împotriva persecuțiilor nedrepte, această stare de spirit a trecut în melancolie și într-un entuziasm exaltat.

În vremurile eroice ale popoarelor portughez și castilian, nu setea de aur, singură (așa cum s-a afirmat din necunoașterea vieții populare de atunci), i-a mînat pe oameni spre cutezarea călătoriilor îndepărtate, ci și excitația generală. Numele Haiti, Cubagua și Darién acționau la începutul secolului al șaisprezecelea asupra imaginației oamenilor la fel cum impresionează în vremurile mai noi numele Tinian și Otaheiti celebrate de Anson și Cook. Dacă pe vremea aceea vestea despre țări îndepărtate ispitea tineretul din Peninsula Iberică, din Flandra, Milano și Germania de Sud să meargă sub steagurile victorioase ale marelui împărat pe coamele lanțului Anzilor sau în cîmpiile toride din Uraba și Coro, — sub influența blîndă a unei civilizații ulterioare și în perioada unei inaugurări mai echilibrate a tuturor zonelor terestre, acea nostalgie plină de neliniște spre depărtări a căpătat alte motivații și alte sensuri. Iubirea pasionată a studiului naturii, care a pornit în principal din nord, a înflăcărat sufletele. Extinderii materiale a cunoștințelor i s-a asociat o măreție intelectuală a concepțiilor, iar atmosfera poetică sentimentală a epocii s-a individualizat, cu începere de la sfîrșitul veacului trecut, în opere literare ale căror forme erau necunoscute vremurilor anterioare.

Dacă mai aruncăm o privire îndărăt, în vremea marilor descoperiri, care au pregătit acea atmosferă modernă, trebuie să ținem seama înainte de toate de descrierile naturii ce ni s-au păstrat de la Columb. Abia de curînd cunoaștem jurnalul său de navigație, scrisorile către vistiernicul Sanchez, către doica Infantului Don Juan, Juana de la Torre, și către regina Izabela. În altă parte, în *Cercetările critice asupra istoriei geografiei secolului al XV-lea și al XVI-lea*, am încercat să arăt cu ce profund sentiment al naturii era dotat marele descoperitor, cum a descris el viața pămîntului și *noul* cer care se dezvăluiau privirii sale (*viage nuevo al nuevo cielo i mundo que fasta entonces estaba en occulto*) cu o frumusețe și simplitate a expresiei pe care nu le poate aprecia decît cel familiarizat cu vechea vigoare a limbii acelor vremi.

Configurația fizionomică a plantelor, desișul de nepătruns al pădurilor «în care

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

abia de poţi deosebi ce flori şi frunze aparţin fiecărui trunchi», luxurianţa sălbatică a solului năpădit de buruieni de pe malurile umede, nenumăraţii flamingo de culoare roz, care însufleţesc gurile rîurilor pescuind încă din faptul zorilor, toate acestea îl preocupau pe bătrînul navigator cînd mergea de-a lungul ţărmurilor Cubei, trecînd printre micile Insule Lucaice [Bahamas] şi Jardinillos, unde am fost şi eu. Fiecare nou ţinut descoperit îi pare şi mai frumos decît cele descrise mai înainte; se plînge că nu găseşte cuvinte pentru a reda dulcile impresii pe care le-a căpătat. Complet necunoscător al botanicii, deşi pe vremea aceea se răspîndiseră în Spania prin influenţa medicilor arabi şi evrei unele cunoştinţe superficiale privind plantele, descoperitorul este mînat de un sentiment al naturii simplu să înregistreze individual tot ceea ce era nou şi străin. Deja în Cuba deosebeşte şapte sau opt specii de palmieri, care sînt mai frumoşi şi mai înalţi decît curmalii (*variedades de palmas superiores a las nuestras en su belleza y altura*), iar spiritualului său prieten Anghiera îi vesteşte că a văzut pe acelaşi şes brazi şi palmieri minunat grupaţi laolaltă, *palmeta* şi *pineta*; priveşte vegetaţia cu o asemenea perspicacitate, încît descoperă, primul, că pe munţii din Cibao există pini cu fructe ce nu sînt conuri de brad, ci boabe ca măslinele Axarafe-ului de Sevilla. Aşadar, după cum am menţionat mai sus, Columb este cel care a deosebit specia *podocarpus* de familia *abietineelor*.

«Farmecul acestei ţări noi», spune descoperitorul, «este cu mult mai presus de cel din *campiña de Cordoba*. Toţi pomii strălucesc de frunziş mereu verde şi sînt veşnic încărcaţi de fructe. Pe sol, plantele cresc înalte şi înfloritoare. Atmosfera e călduţă ca în aprilie în Castilia; privighetoarea cîntă mai dulce decît poţi descrie. Noaptea cîntă tot dulce alte păsări, mai mici; aud şi brotacii şi broaştele noastre. Odată, aflat într-un golf portuar ce pătrundea adînc în uscat, am văzut ceea ce n-a privit nici un ochi omenesc: munţi înalţi de pe care apele se prelingeau încîntător (*lindas aguas*). Muntele era acoperit de brazi şi alţi arbori cu înfăţişări variate şi împodobiţi de flori. Urcînd în susul rîului care se vărsa în golf am fost uimit de umbrele răcoroase, de apa limpede precum cristalul şi de numărul păsărelelor cîntătoare. Parcă nu-mi mai venea să părăsesc asemenea loc, nici o mie de guri n-ar fi putut reda toate acestea, ca şi cum mîna vrăjită ar fi refuzat să aştearnă acestea pe hîrtie» (*para hacer relacion a los Reyes de las cosas que vian no bastáran mil lenguas a referillo, ni la mano para lo escribir, que le parecia questaba encantado*).

Învăţăm aici, din jurnalul unui marinar cu totul incult literar, ce putere poate exercita frumuseţea naturii, în aspectul ei individual, asupra unui suflet receptiv. Sentimentele înnobilează limba; căci proza amiralului — mai ales atunci cînd, la 67 ani împliniţi, în cursul celei de-a patra călătorii, el povesteşte visul minunat de pe coasta de la Veragua — este, chiar dacă nu mai elocventă, totuşi mai antrenantă decît romanul pastoral alegoric al lui Boccaccio şi cele două *Arcadii* ale lui Sannazaro şi Sidney, decît *Salicio y Nemoroso* de Garcilaso sau *Diana* lui Jorge de Montemayor. Elementul idilic elegiac a dominat — din păcate! — prea multă vreme în literatura italiană şi în cea spaniolă. A fost nevoie de peisajul plin de viaţă în care Cervantes a plasat aventurile«Cavalerului de la Mancha, pentru a o pune în umbră pe Galatea aceluiaşi scriitor. Romanul pastoral, oricît ar fi fost el înnobilat de marii poeţi amintiţi prin frumuseţea limbii şi gingăşia simţămintelor, rămîne conform naturii lui rece şi obositor, ca şi creaţiile artificioase ale spiritului din evul mediu. Doar individualizarea observaţiei duce la autenticitate naturală în prezentare; de altfel, în cele mai splendide stanţe descriptive din *Ierusalimul liberat* unii au crezut că recunosc impresii din mediul pitoresc ce-a constituit ambianţa poetului, amintiri despre peisajul graţios din Sorrento.

Acel adevăr natural individual, care izvorăşte din propria viziune, străluceşte în cea mai înaltă măsură în marea epopee naţională a literaturii portugheze. Parcă adie o mireasmă de flori indiană prin întregul poem scris sub cerul tropicelor (în grota stîncoasă din Macao şi în Insulele Moluce). Nu mi se cade mie să întăresc o îndrăzneaţă aserţiune a lui Friedrich Schlegel, după care *Lusiadele* lui Camoëns «întrec cu mult pe Ariost sub aspectul culorii şi bogăţiei fanteziei», dar ca observator al naturii pot adăuga că, în părţile descriptive ale *Lusiadelor*, niciodată entuziasmul poetului, ornamentele vorbirii şi dulcile sunete ale melancoliei nu impietează asupra preciziei în prezentarea fenomenelor fizice. Mai curînd — aşa cum e cazul totdeauna cînd arta se adapă din sursă netulburată — ele au sporit impresia însufleţitoare a măreţiei şi autenticităţii tablourilor de natură. Inimitabile rămîn, la Camoëns, descrierile necontenitei circulaţii dintre aer şi mare, dintre multiplu modelata pătură de nori, dintre procesele ei meteorologice şi diferitele stări ale suprafeţei oceanului. Ele ne prezintă această suprafaţă aci încreţită de vînturi molcome şi cu valurile mici sclipind în jocul razelor de lumină reflectate, aci cînd navele lui Coelho şi Paul de Gama luptă în plină furtună îngrozitoare cu profund răscolitele elemente. Camoëns este în sensul propriu al cuvîntului un mare pictor marin. Ca războinic a luptat la poalele Atlasului, în ţinutul marocan, pe Marea Roşie şi în Golful Persic; de două ori a înconjurat cu nava Capul, dotat cu un profund simţ al naturii, şaisprezece ani a pîndit şi iscodit pe ţărmurile Indiei şi Chinei toate fenomenele Oceanului. El descrie focul electric al Sf. Elm (Castor şi Pollux al vechilor navigatori greci), «lumina vie sfîntă norodului de pe mări»; mai descrie tromba ameninţătoare în dezvoltarea ei treptată: «cum pîcla ţesută din mirozna fină se roteşte în cerc, lăsînd în jos o ţeavă subţire şi sorbind însetat apele în sus; cum ea, după ce norii negrii s-au săturat de supt, retrage partea de jos a pîlniei şi, zburînd spre cer, redă, fugind, valurilor, ca apă dulce, ceea ce tromba a supt cu vuiet asurzitor». Cărturarii — spune poetul (şi o spune aproape şi spre batjocura vremii de azi) — n-au decît să încerce «să explice minunăţiile ascunse ale lumii, atît timp cît, conduşi doar de spirit şi de ştiinţă, declară cu atîta plăcere ca false spusele din gura corăbierului, pentru care experienţa este singurul îndrumător».

Talentul întru descrierea naturii al entuziastului poet nu adastă însă doar la fiecare fenomen în parte, ci străluceşte şi acolo unde cuprinde deodată mase mai mari. Cîntul al III-lea zugrăveşte în puţine trăsături configuraţia Europei din nordul cel mai îndepărtat «pînă în imperiul lusitan şi la strîmtoarea unde Hercule a înfăptuit ultima sa operă». Pretutindeni se face aluzie la obiceiurile şi starea culturală a popoarelor care locuiesc pe multiplu divizatul continent. De la prusieni, moscoviţi şi neamurile «*que o Rheno frio lava*», trece la cîmpiile minunate ale Eladei, «*que creastes os peitos eloquentes, e os juizos de alta phantasia*». În al zecelea cînt perspectiva se extinde. Thetis îl conduce pe Gama pe un munte înalt pentru a-i dezvălui tainele alcătuirii lumii (*machina do mundo*) şi mersul planetelor (după concepţia ptolemeică). Este o viziune în stilul lui Dante; şi întrucît pămîntul constituie centrul mişcărilor, pînă la urmă sînt expuse, de la descrierea globului pămîntesc, toate cunoştinţele asupra ţărilor cunoscute pe atunci, şi asupra produselor lor. Aici nu mai e vorba să fie descrisă doar Europa, ca anterior în cîntul al treilea, ci sînt trecute în revistă toate continentele; sînt menţionate chiar şi *Ţara Sfintei Cruci* (Brazilia) şi coastele descoperite de Magellan — «un fiu al Lusitaniei prin faptă, dar nu prin credinţă».

Dacă l-am ridicat mai înainte în slavă pe Camoëns cu precădere ca pictor marin, am făcut-o pentru a arăta că viaţa terestră l-a atras mai puţin intens. Deja Sismondi a remarcat, pe bună dreptate, că întregul poem nu conţine nici o urmă

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

de date concrete cu privire la vegetaţia tropicală şi la structurarea ei fizionomică. Nu sînt desemnate decît aromele şi produsele comerciale utile. Episodul insulei fermecate oferă fireşte cel mai încîntător tablou al unui peisaj; dar pătura plantelor este alcătuită, aşa cum o cere *Ilha de Venus*, din mirţi, arbori citrici, lămîi şi rodii parfumate, toate potrivite climei din Europa sudică. La cel mai mare dintre navigatorii de-atunci, Cristofor Columb, găsim mai multă bucurie în faţa pădurilor de pe coaste, mai multă atenţie pentru formele regnului vegetal; dar Columb scrie un jurnal de călătorie şi notează în el impresiile vii ale fiecărei zile, în timp ce epopeea lui Camoëns glorifică faptele mareţe ale portughezilor. Faptul de-a împrumuta nume de plante din limbile băştinaşilor şi de-a le intercala în descrierea peisajului în care cei ce acţionează se mişcă la fel ca în faţa unui fundal, nu l-a putut atrage decît prea puţin pe un poet deprins cu sonorităţi armonioase.

Alături de personajul cavaleresc al lui Camoëns a fost pus adesea cel la fel de romantic al unui războinic spaniol care a slujit sub marele împărat în Peru şi Chile şi care a cîntat în acele zone îndepărtate faptele la care a participat glorios. În întreaga epopee *Araucana* a lui Don Alonso de Ercilla, contemplarea nemijlocită, priveliştea vulcanilor acoperiţi de zăpezi eterne, a toridelor văi împădurite şi a golfurilor ce pătrund adînc în uscat nu a produs aproape nimic ce s-ar putea numi descriptiv. Laudele nemăsurate pe care Cervantes le-a închinat lui Ercilla cu prilejul spiritual-satiricei treceri în revistă a cărţilor lui Quixote au fost provocate doar de pătimaşa rivalitate dintre poezia spaniolă şi cea italiană. Aproape că am spune că ea a indus în eroare pe Voltaire şi alţi critici mai noi. *Araucana* este de bună seamă, o operă pătrunsă de un nobil sentiment naţional; descrierea obiceiurilor unui trib sălbatic, care este nimicit în lupta pentru libertatea patriei, nu este lipsită de viaţă în ea: dar elocuţia lui Ercilla se tîrăşte greu, supraîncărcată de nume proprii, fără nici o urmă de înflăcărare poetică.

Această înflăcărare o găsim în mai multe strofe din *Romancero caballeresco*; sau în melancolia religioasă a lui Fray Luis de León, de pildă în «Noapte senină», cînd cîntă luminile eterne *(resplandores eternales)* ale cerului înstelat; şi în marile creaţii ale lui Calderón. «După ce comedia spaniolilor îşi croi drumul pînă la o înaltă desăvîrşire», spune cel mai profund cercetător al tuturor literaturilor dramatice, nobilul meu prieten Ludwig Tieck, «găsim adesea la Calderón şi la contemporanii săi, în metrul romanţelor şi canţonetelor, uimitor de frumoase descrieri ale mării, munţilor, grădinilor şi văilor împădurite; dar aproape totdeauna cu raportări alegorice şi acoperite cu un lustru artifical, care nu ne fac să simţim atît aerul liber al naturii, adevărul muntelui, umbrele văilor, cît mai ales că ni se oferă, în versuri armonioase, ce sună frumos, o descriere plină de duh care se repetă mereu cu mici nuanţe». În piesa *Viaţa — un vis (La vida es sueño)*, Calderón îl pune pe prinţul Sigismund să-şi tînguie nenorocul prizonieratului în contraste graţioase cu libertatea întregii naturi organice. Sînt descrise obiceiurile păsărilor «care se mişcă în zboruri rapide în largul spaţiului ceresc», peştii «care abia iviţi din icre şi nămol caută deja largul mării, a cărei nesfîrşire pare să nu le ajungă pentru expediţiile lor zglobii. Pînă şi pîrîului, care alunecă şerpuind printre flori, cîmpia îi oferă un făgaş liber». Iar eu, clamează Sigismund plin de disperare, care am mai multă viaţă trebuie să mă supun unei libertăţi mai restrînse deşi am un spirit mai liber! În acelaşi fel, dar adesea deformat prin antiteze, comparaţii spirituale şi artificii din şcoala lui Góngora, îi vorbeşte Don Fernando regelui din Fez în *Prinţul statornic*. Amintim aceste cîteva exemple pentru că ele arată cum în poezia dramatică, care are a face de preferinţă cu întîmplări, pasiuni şi caractere, «descrierile nu devin decît imagini ale simţirii şi dispoziţiei sufleteşti a personajelor actante. Shakespeare, care sub presiunea acţiunii sale agitate nu

are aproape nici o dată timpul şi prilejul să insiste intenţionat asupra descrierilor de natură, zugrăveşte prin întîmplări, aluzii şi stările emoţionale ale actanţilor peisajul şi natura de asemenea fel, încît ni se pare că o vedem aevea şi că trăim în ea. Astfel, în *Visul unei nopţi de vară* trăim în pădure, în ultimele scene din *Neguţătorul din Veneţia* vedem strălucirea lunii care luminează o caldă noapte de vară, fără ca să fie descrise nici una nici alta. O adevărată descriere a naturii este însă coasta stîncoasă de la Dover din *Regele Lear*, unde Edgar, care se preface că e nebun, îi dă tatălui său orb Gloster iluzia că urcă împreună o stîncă, deşi merg de fapt pe şes. Zugrăvirea priveliştii de sus în adîncuri este ameţitoare»[1].

Dacă, la Shakespeare, vioiciunea lăuntrică a simţămintelor şi măreaţa simplitate a limbii însufleţesc aspectul concret şi expresia individuală a naturii, în schimb în sublimul poem *Paradisul pierdut* al lui Milton partea descriptivă este, în funcţie de specificul unei asemenea compoziţii, mai mult superbă decît zugrăvitoare. Întreaga bogăţie a fanteziei şi limbii este revărsată în prezentarea naturii înfloritoare a Paradisului; dar şi aici, ca şi în agreabilul poem didactic *Anotimpurile* de Thomson, descrierea vegetaţiei nu a putut fi schiţată decît în linii mari, mai puţin precizate. După părerea cunoscătorilor temeinici ai poeziei indice, este drept că poemul indic similar *Ritusanhara* al lui Kalidasa, care este mai vechi cu mult peste un mileniu şi jumătate, individualizează cu mai multă autenticitate viguroasa natură tropicală; dar îi lipseşte graţia care, la Thomson, răsare în fiecare parte a anului din multipla distincţie, specifică latitudinilor mai mari, între anotimpuri, din tranziţiile toamnei bogate în roade către iarnă şi ale iernii către nou-însufleţitoarea primăvară, din zugrăvirea activităţii harnice sau senine a oamenilor în fiecare parte a anului.

Dacă trecem la vremurile mai apropiate de noi, observăm că începînd din a doua jumătate a secolului al optsprezecelea s-a dezvoltat de preferinţă, cu o vigoare deosebită, proza descriptivă. Chiar dacă masa celor cunoscute a sporit nemăsurat prin extinderea în toate direcţiile a studiului naturii, totuşi ea n-a copleşit, la puţinii capabili de un înalt entuziasm, viziunea intelectuală prin ponderea materială a cunoaşterii. Această viziune intelectuală (operă a spontaneităţii poetice) mai curînd şi-a sporit cuprinsul şi grandoarea de cînd privirile au pătruns mai adînc în structura munţilor (mausoleul stratificat al formaţiunilor dispărute), în răspîndirea geografică a animalelor şi plantelor, în înrudirea seminţiilor omeneşti. Astfel, prin stimulentul imaginaţiei, cei dintîi care au exercitat o influenţă puternică asupra reînvierii sentimentelor naturii, asupra contactului cu natura şi a chemării, inseparabile de acesta, spre călătorii îndepărtate au fost: în Franţa, Jean-Jacques Rousseau, Buffon, Bernardin de Saint-Pierre şi — pentru a menţiona aici, în mod excepţional, un scriitor în viaţă — bătrînul meu prieten Auguste de Chateaubriand; în insulele britanice, spiritualul Playfair; în Germania, elocventul însoţitor al lui Cook în cea de-a doua călătorie cu corabia în jurul lumii, Georg Forster, cel care a dovedit o fericită înclinaţie spre orice generalizare a privirii asupra naturii.

Trebuie să rămînă străină acestor file încercarea de-a cerceta ce caracterizează pe fiecare dintre scriitorii aceştia, ce anume conferă, în scrierile lor răspîndite în toată lumea, farmec şi graţie descrierilor de peisaje, şi ce anume stînjeneşte

---

[1] Citatele referitoare la Calderón şi Shakespeare sînt extrase, cum precizează A.v. Humboldt, dintr-o scrisoare a lui L. Tieck ce i-a fost adresată. (n.r.)

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

impresiile pe care ele voiau să le producă; dar unui călător, care își datorează știința, în principal, contemplării nemijlocite a naturii îi va fi desigur îngăduit să intercaleze aici cîteva observații răzlețe asupra unei părți mai noi, și în general puțin prelucrate, a literaturii. Buffon, grandios și grav, cuprinzînd concomitent structura planetelor, organizarea lor, lumina și forța magnetică, cu mult mai temeinic în cercetările fizice decît presupuneau contemporanii săi, este, atunci cînd trece de la deprinderile animalelor la descrierea aspectelor peisagistice în perioade sintactice măiestrite, mai mult pompos retoric decît autentic și individualizator, mai mult predispunînd la receptarea sublimului decît la emoționarea sufletului prin zugrăvirea concretă a adevăratei vieți a naturii și la corelarea cu prezentul. Chiar și în pe bună dreptate admiratele încercări de acest gen se simte că el n-a părăsit niciodată Europa Centrală, că îi lipsește o viziune proprie a lumii tropicale pe care crede că o descrie. Ceea ce, însă, simțim în special că lipsește din operele acestui mare scriitor este împletirea armonioasă a descrierii naturii cu expresia simțămintelor trezite; lipsește aproape tot ceea ce izvorăște din analogia tainică dintre emoții și fenomenele lumii materiale.

O mai mare profunzime a sentimentelor și un duh de viață mai proaspăt respiră din operele lui Jean-Jacques Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre și Chateaubriand. Dacă menționez aici elocvența captivantă a primului, scenele pitorești de la Clarens și Meillerie de pe Lacul Leman, o fac pentru că în operele principale ale acestui botanist puțin învățat, dar foarte sîrguincios (care sînt cu douăzeci de ani mai vechi decît plina de fantezie *Epocile lumii* a lui Buffon) entuziasmul se manifestă mai ales în specificul lăuntric al limbii, ba chiar răbufnește la fel de copleșitor în proză ca în nemuritoarele scrieri ale lui Klopstock, Schiller, Goethe și Byron. Chiar și acolo unde nu se intenționează nimic în legătură directă cu studiul naturii, dragostea noastră față de acest studiu poate fi sporită prin vraja unei prezentări poetice a vieții în natură, fie chiar și a celei din cele mai restrînse și binecunoscute spații terestre.

Întorcîndu-ne acum la prozatori, ne oprim cu plăcere la mica creație căreia Bernardin de Saint-Pierre îi datorează cea mai frumoasă parte a faimei sale literare. *Paul et Virginie*, o operă cum nu poate oferi aproape nici o altă literatură, este simpla imagine a naturii unei insule din mijlocul mării tropicale unde, aci ocrotite de blîndețea cerului, aci amenințate de puternica luptă a elementelor, două grațioase personaje se reliefează pitoresc în mijlocul opulenței sălbatice a plantelor din pădure ca pe fondul unui covor cu nenumărate flori. Aici și în *Chaumière indienne*, ba chiar și în *Études de la Nature*, care este din păcate sluțită prin teorii aventuroase și erori de fizică, priveliștea mării, gruparea norilor, vuietul curenților văzduhului în stufărișul de bambus, legănatul înaltelor vîrfuri ale palmierilor sînt zugrăvite cu o veracitate inimitabilă. Opera capitală a lui Bernardin de Saint-Pierre, *Paul et Virginie*, m-a însoțit în zona căreia își datorează geneza. Mulți ani în șir a fost citită de mine și de scumpul meu însoțitor și prieten Bonpland: acolo deci (fie-mi iertată apelarea la propriul simțămînt!), în strălucirea tăcută a cerului sudic, sau cînd în anotimpul ploilor, pe malul Orinoco-ului, fulgerul bubuitor ilumina pădurea, am fost pătrunși amîndoi de admirabila autenticitate cu care e înfățișată viguroasa natură tropicală, cu tot specificul ei, în această mică scriere. O asemenea înțelegere a amănuntului fără a prejudicia impresia întregului, fără a lipsi materia exterioară, ce trebuie tratată, de libera însuflețire interioară a fanteziei poetice, caracterizează în și mai mare măsură pe spiritualul și sensibilul autor al lui *Atala*, *René*, al *Martirilor* și *Călătoriei în Grecia* și în *Palestina*. În creațiile sale sînt condensate în spațiu restrîns, cu o minunată intuitivitate, toate contrastele peisajului din cele mai diferite zone geografice. Grava măreție a amin-

Cinchona scrobiculata

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

tirilor istorice, singură, putea conferi profunzime şi calm impresiilor unei călătorii rapide.

În patria noastră germană, sentimentul naturii s-a manifestat, ca şi în literatura italiană şi spaniolă, prea multă vreme în forma artistică a idilei, a romanului pastoral şi a poemului didactic. Pe acest făgaş au mers adesea călătorul persan Paul Flemming, Brockes, sentimentalul Ewald von Kleist, Hagedorn, Salomon Geßner şi unul dintre cei mai mari naturalişti ai tuturor vremurilor, Haller, ale cărui descrieri locale oferă cel puţin contururi precise şi o autenticitate mai obiectivă. Elementul idilic-elegiac domina pe atunci o poezie peisagistică melancolică, iar sărăcia conţinutului nu poate fi acoperită — nici chiar la Voß, nobilul şi profundul cunoscător al antichităţii clasice — printr-o formă superioară şi mai fericită a limbii. Abia cînd cercetarea zonelor pămîntului a cîştigat în profunzime şi varietate, cînd ştiinţele naturale nu s-au mai limitat la enumerarea tabelară a unor produse stranii, ci s-a ridicat la nivelul grandioaselor vederi de ansamblu ale unei geografii comparative, a putut fi folosită şi acea desăvîrşire a limbii poetice pentru realizarea unor tablouri pline de viaţă ale zonelor depărtate.

Mai vechii călători din Evul Mediu, ca John Mandeville (1353), Hans Schiltberger din München (1425) şi Bernhard von Breytenbach (1486), ne bucură şi azi încă prin agreabila lor naivitate, prin libertatea vorbirii, prin siguranţa cu care apar în faţa unui public care ascultă fără vreo pregătire prealabilă, şi care de-aceea e cu atît mai curios şi mai credul, deoarece încă n-a învăţat să-i fie ruşine să pară încîntat sau chiar uimit. Interesul călătoriilor era pe-atunci aproape cu totul dramatic, ba chiar intervenţia necesară şi, în plus, atît de lesnicioasă a miraculosului le dădea oarecum un colorit epic. Obiceiurile popoarelor sînt mai puţin descrise, cît devin concrete prin contactul călătorilor cu băştinaşii. Vegetaţia rămîne nenumită şi neluată în seamă, doar ici colo este menţionat cîte un fruct foarte plăcut sau straniu conformat ori se indică vreo dimensiune neobişnuită de trunchi sau de frunză. Dintre animale sînt descrise de predilecţie mai întîi cele ce seamănă cu omul, apoi cele răpitoare şi care prezintă primejdii mari. Contemporanii călătorului credeau încă în toate primejdiile pe care doar puţini dintre ei le cunoscuseră în asemenea climate; ba chiar încetineala navigaţiei şi lipsa mijloacelor de comunicaţii făcea ca ţările indiene (aşa era numită întreaga zonă tropicală) să apară ca într-o depărtare imensă. Columb încă nu era îndreptăţit să-i scrie reginei Izabela: «pămîntul nu-i mare de loc, e mult mai mic decît îl crede norodul [„*El mundo es poco; digo que el mundo no es tan grande como dice el vulgo.*"]».

Sub aspectul compunerii, toate călătoriile uitate ale evului mediu, pe care le prezentăm aici, aveau aşadar, cu toată modestia materialului, multe avantaje asupra celor mai multe din călătoriile noastre mai noi. Ele aveau unitatea cerută de orice operă de artă: totul era înnodat într-o acţiune, totul subordonat însuşi evenimentului călătoriei. Interesul se năştea din naraţiunea simplă, vioaie, de cele mai multe ori socotită credibilă, a dificultăţilor înfruntate. Călători creştini, care nu erau la curent cu ceea ce făcuseră înaintea lor arabii, evreii spanioli şi misionarii budişti, se făleau că ei, cei dintîi, văzuseră şi descriseseră totul. Ţinînd seama de întunericul care părea să învăluie Orientul şi Asia Centrală, însăşi depărtarea amplifica proporţiile diferitelor alcătuiri. O asemenea unitate de compoziţie le lipseşte, de cele mai multe ori, călătoriilor mai noi, mai ales celor ce urmăresc scopuri ştiinţifice. Acţiunea trece atunci în urma observaţiilor, se pierde în noianul acestora. Doar anevoioasele şi puţin instructivele ascensiuni pe munţi şi, mai ales, expediţiile maritime îndrăzneţe, adevăratele călătorii de descoperiri în mări puţin cercetate sau şederea în înfiorătorul pustiu al zonelor polare acoperite cu gheţuri oferă un interes

dramatic, precum şi posibilitatea unei prezentări individualizatoare. Singurătatea ce-i înconjoară şi izolarea neajutorată a navigatorilor detaşează apoi imaginea şi acţionează cu atît mai stimulator asupra fanteziei.

Dacă, acum, după consideraţiile anterioare, este incontestabil faptul că în mai recentele descrieri de călătorie elementul acţiunii trece în fundal şi că în număr tot mai mare ele au devenit doar un mijloc de-a înlănţui în ordine temporală observaţii privind natura şi moravurile, totuşi ele oferă în schimbul acestei decolorări parţiale o compensaţie deplină prin bogăţia observaţiilor, prin măreţia viziunii asupra lumii şi prin lăudabilul efort de-a folosi specificul fiecărei limbi naţionale pentru prezentări evocatoare. Ceea ce ne-a adus cultura mai nouă este extinderea în necontenit progres a orizontului nostru, belşugul crescînd de idei şi sentimente, interacţiunea activă a ambelor. Fără a părăsi solul patriei, să aflăm nu doar cum este alcătuită scoarţa pămîntului în cele mai îndepărtate zone sau ce specii de animale şi plante o însufleţesc; să ne fie oferită şi o imagine care să redea viu măcar o parte din impresiile pe care le capătă omul, în orice zonă, despre lumea exterioară. Întru satisfacerea acestei cerinţe, acestei nevoi a unui fel de bucurii spirituale pe care antichitatea n-a cunoscut-o, lucrează vremurile mai noi; munca izbuteşte, pentru că este opera comună a tuturor naţiilor civilizate, iar perfecţionarea mijloacelor de locomoţie pe mare şi pe uscat face lumea mai accesibilă, diferitele ei părţi, oricît de îndepărtate, mai uşor de comparat.

Am încercat să conturez aici direcţia în care posibilităţile de prezentare ale observatorului, însufleţirea elementului descriptiv al naturii şi înmulţirea concepţiilor pot apărea pe imensa scenă a forţelor creatoare şi destructive ca mijloace de stimulare şi extindere ale studiului ştiinţific al naturii. Scriitorul care, după părerea mea, a deschis în literatura noastră naţională mai viguros şi mai cu succes calea în această direcţie a fost vestitul meu profesor şi prieten Georg Forster. Prin el a început o eră nouă a călătoriilor ştiinţifice, al căror scop este etnologia şi geografia comparativă a ţărilor. Dăruit cu un fin simţ estetic, păstrînd în sine prospeţimea vie a imaginilor de pe insulele Tahiti sau de pe alte ostroave, în vremea aceea încă fericite, din mările Sudului, care i-au umplut concret fantezia (ca mai de curînd şi pe a lui Charles Darwin), Georg Forster a descris pentru prima oară cu graţie treptele alternante ale vegetaţiei, condiţiile climatice, substanţele nutritive prin raport cu civilizaţia oamenilor în funcţie de deosebirile dintre leagănele lor iniţiale şi originea lor. Tot ceea ce poate oferi autenticitate, individualitate şi concretitudine viziunii unei naturi exotice se găseşte reunit în operele sale. Nu numai în excelenta descriere a celei de-a doua călătorii a căpitanului Cook, dar mai cu seamă în *Scrierile mărunte* se găseşte germenele multor lucruri mărete pe care vremea următoare le-a dus la maturitate. Însă nici acestei vieţi atît de nobile, de bogate în simţăminte şi totdeauna plină de speranţe nu i-a fost dat să fie fericită!

Dacă descrierile de natură de care se bucură epoca mai nouă, mai ales în literaturile germană, franceză, engleză şi nordamericană, au fost calificate critic cu denumirile «poezie descriptivă» şi «poeme peisagistice», asemenea calificative circumscriu doar abuzul de care este învinuită presupusa extindere a graniţelor domeniului artei. Descrieri poetice de produse ale naturii, cum a livrat Delille la sfîrşitul unei lungi şi glorioase cariere, nu pot fi — cu toată risipa de limbă măiestrită şi de metrică rafinată — considerate ca poeme ale naturii într-un sens mai înalt al cuvîntului. Ele rămîn străine de însufleţire şi deci de solul poetic, sînt prozaice şi reci, ca tot ceea ce străluceşte doar prin podoabe exterioare. Dacă aşa-numita «poezie descriptivă», ca formă proprie, existentă doar în sine, a fost, aşadar, criticată pe bună dreptate, acest reproş nu se referă, desigur, şi

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

la efortul serios de-a ilustra prin limbă, adică prin forța cuvîntului semnificativ, rezultatele contemplării mai noi și mai cu miez a lumii. Să rămînă oare nefolosit vreun mijloc, prin care ni se prilejuiește imaginea însuflețită a unei zone îndepărtate parcurse de alții, ba chiar o parte a plăcerii oferite de contemplarea nemijlocită a naturii? Arabii spun, la figurat și simbolic, că descrierea cea mai frumoasă este aceea în care «urechea e transformată în ochi». Face parte din suferințele prezentului faptul că o nefericită înclinație spre proza poetică lipsită de conținut, spre vidul așanumitelor revărsări sufletești a cuprins concomitent, în multe țări, pe unii călători și scriitori naturaliști meritorii. Rătăcirile de acest gen sînt cu atît mai neplăcute cînd stilul degenerează, din lipsă de cultură literară, dar mai ales din absența oricărui stimulent lăuntric, în bombastică retorică și sentimentalism sumbru.

Descrierile de natură — o repet aici — pot fi strict delimitate și exacte științific, fără ca să fie lipsite de suflul înviorător al fanteziei. Poeticul trebuie să rezulte din corelația presupusă dintre senzorial și intelectual, din sentimentul răspîndirii generale, al limitării reciproce și unității vieții naturii. Cu cît sînt mai sublime obiectele, cu atît mai grijuliu trebuie evitată podoaba exterioară a vorbirii. Efectul propriu-zis al unui tablou de natură este întemeiat în compoziția acestuia; orice sugestie intenționată din partea celui ce-l execută nu poate fi decît stînjenitoare. Cel care, familiarizat cu marile opere ale antichității și stăpînind sigur bogăția limbii sale, știe să redea simplu și individualizator ceea ce a receptat prin propria sa contemplare, nu-și va rata efectul; și n-o va face cu atît mai puțin cu cît, zugrăvind natura exterioară din jurul său și nu propria-i dispoziție lăuntrică, va lăsa neîngrădită libertatea de simțire a celorlalți.

Astragalus geminiflorus

Dar nu numai descrierea vie a bogat împodobitelor țări din zona echinocțială, în care intensitatea luminii și căldura umedă grăbesc și intensifică dezvoltarea tuturor germenilor organici, a creat în zilele noastre pentru întreg studiul naturii un farmec imens. Vraja tainică, prin care e stimulată o privire profundă în viața organică, nu este limitată doar la lumea tropicelor. Fiecare zonă a pămîntului oferă minunile configurării și articulării, în funcție de tipuri ce revin sau derogă ușor. Este general-răspîndit înspăimîntătorul domeniu al forțelor naturii care rezolvă străvechea disensiune a elementelor din învelișul greu de nori al cerului ca și din gingașele țesuturi ale materiei însuflețite într-o armonie obligatorie. De aceea toate părțile largului cerc al creației, de la ecuator pînă la zona înghețată, se pot bucura de o forță însuflețitoare pretutindeni unde primăvara face să se dezvolte un mugur. La o asemenea credință are dreptul înainte de toate patria noastră germană. Unde este poporul meridional care să nu ne invidieze pentru marele maestru al poeziei, ale cărui opere sînt pătrunse de un profund sentiment al naturii, în *Suferințele tînărului Werther* ca și în *Amintiri din Italia*, în *Metamorfoza plantelor* ca și în *Poeme amestecate*? Cine a îndemnat mai elocvent pe contemporanii săi «să dezlege sfintele enigme ale universului», să reînoiască alianța care, în adolescența omenirii, cuprindea laolaltă filosofia, fizica și poezia? Cine ne-a atras după el mai puternic înspre țara care-i era familiară spiritual și unde

Un vînt ușor din ceru-albastru bate,
Tăcut e mirtul, laurul înalt e?

Pictura peisagistă și influența ei asupra înviorării studiului naturii. ● Reprezentarea grafică a fizionomiei plantelor. ● Caracterizarea configurării ei în diferite zone.

La fel ca o descriere vie a naturii, *pictura peisagistă* poate fi, și ea, aptă să sporească dragostea de studiul naturii. Amîndouă ne prezintă lumea exterioară în toată varietatea ei polimorfă; ambele sînt capabile să lege lumea materială de cea imaterială pe măsura unei mai mari sau mai mici reușite în concepția despre natură. Tendința către o asemenea legătură definește ultimul și cel mai măreț țel al artelor plastice. Prin obiectul științific căruia i-au fost dedicate, aceste pagini au fost limitate la o altă concepție: pictura peisagistă nu poate fi menționată aici decît în măsura în care concretizează caracterul fizionomic al diferitelor regiuni terestre, amplificînd nostalgia pentru călătorii în depărtări și incitînd de-o manieră deopotrivă de instructivă și grațioasă la frecventarea naturii libere.

În antichitatea pe care o numim de preferință clasică, la greci și romani, în funcție de orientarea deosebită a spiritului, pictura peisagistă nu era de fel — la fel de puțin ca și descrierea literară a unei regiuni — un obiect în sine al artei. Ambele erau tratate doar ca accesoriu, ca ornament. Subordonată altor scopuri, pictura peisagistă a slujit multă vreme doar ca fundal al compozițiilor istorice sau ca ornament întîmplător în tablourile murale. În mod asemănător, poetul epic a concretizat printr-o descriere pitorească a peisajului — și aș putea iarăși spune: a fundalului, în fața căruia se mișcă personajele — scena desfășurării unui eveniment

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

istoric. Istoria artei ne învață cît de treptat a devenit ornamentul preocupare principală; cum pictura peisagistă, separată de cea istorică, s-a impus ca un gen propriu; cum siluetele omenești au slujit, curînd, ca accesorii animatoare ale unei regiuni de deal sau păduroase, ale unui țărm de lac sau mare ori ale unei grădini. Separarea a două genuri, pictura istorică și cea peisagistă, a fost astfel pregătită cu încetul, favorizînd progresul general al artei pe diferite trepte de dezvoltare; și s-a remarcat pe bună dreptate că — dacă în general la antici pictura a rămas subordonată sculpturii — mai cu seamă sentimentul frumuseții peisagistice pe care urmează s-o redea penelul nu este un simțămînt antic, ci unul modern.

Aluzii grafice la specificul unei regiuni trebuie să se fi găsit, fără îndoială, încă în cele mai vechi tablouri ale grecilor cînd — pentru a da doar cîteva exemple izolate —, după relatarea lui Herodot, Mandrocles din Samos a pus să fie zugrăvită pentru marele rege al perșilor trecerea armatei peste Bosfor, sau cînd Polygnot a reprezentat pieirea Troiei în leșa de la Delphi. Printre tablourile pe care le descrie Philostrate cel bătrîn se amintește chiar de un peisaj, în care se vedea fumul înălțîndu-se din vîrful unui vulcan și fluvii de lavă revărsîndu-se în marea din apropiere. În această încîlcită priveliște a șapte insule, comentatorii mai recenți cred că recunosc înfățișarea unei regiuni autentice și anume micul grup vulcanic eolic sau liparic de la nord de Sicilia. Pictura scenică cu perspectivă, prin care capodoperele lui Eschil și Sofocle au fost glorificate, extindea treptat acest sector al domeniului artei, în măsura în care ea sporea necesitatea unei imitări amăgitoare a diferitelor obiecte (construcții, pădure și stînci).

De pe scenă, pictura peisagistă a trecut la greci și la romanii imitatori, prin perfecționarea scenografiei, în sălile ornate cu coloane, unde suprafețele lungi ale pereților au fost acoperite mai întîi cu scene de natură limitate, curînd însă cu perspective de orașe, țărmuri maritime și întinse imașuri pe care pășteau turme de vite. Asemenea încîntătoare decorațiuni murale, dacă nu le-a descoperit, măcar le-a popularizat în epoca augusteică pictorul roman Ludius și le-a înveselit prin mici figuri sau personaje decorative. Cam în aceeași vreme și probabil chiar cu o jumătate de veac mai devreme, găsim deja la inzi, în strălucita epocă a lui Vicramaditya, pictura peisagistă ca o artă foarte practicată. În încîntătoarea dramă *Sakuntala* i se arată regelui Dușyanta tabloul iubitei sale. Nu e mulțumit cu el, căci ar vrea: «ca pictorița să reprezinte locurile care-i sînt cu osebire dragi iubitei, rîul Malini cu un banc de nisip pe care să se afle flamingo roșii; un lanț de coline care să se reazeme de Himalaya, iar pe lanțul de coline gazele făcîndu-și veacul acolo». Toate acestea sînt cerințe nu tocmai mărunte; ele vădesc cel puțin credința în posibilitatea de realizare a unei compoziții complexe.

Din vremea cezarilor, pictura peisagistă romană și-a făcut apariția ca o artă specifică separată; dar, după atîtea lucruri pe care ni le-au dezvăluit săpăturile de la Herculanaeum, Pompei și Stabiae, tablourile de natură nu erau, deseori, decît simple perspective de ansamblu cartografice ale regiunii, orientate mai cu seamă spre redarea de orașe portuare, vile și grădini artistice, decît spre natura liberă. Grecilor și romanilor le părea atractiv în natură aproape numai ceea ce putea fi *locuit* în tihnă, nu ceea ce noi numim sălbatec sau *romantic*. Imitația putea să fie exactă, în măsura în care o îngăduiau lipsa de griji, adesea supărătoare, în privința perspectivei și strădania de-a orîndui totul convențional; ba chiar, compozițiile în gen de arabescuri, care îi repugnau strictului Vitruvius, reuneau — revenind ritmic și genial concepute — figuri de animale și de plante; dar — pentru a folosi o formulare a lui Otfried Müller — «reveria spiritului, cu care peisajul ne solicită, le părea anticilor, în funcție de orientarea lor sufletească, inadecvată

pentru orice modelare artistică; peisajele lor erau schițate mai mult în glumă decît serios și cu sentiment.»

Am definit analogia mersului dezvoltării prin care, în antichitatea clasică, două mijloace de-a reda concret natura — prin limbă (cuvîntul înflăcărat) și prin imitări grafice — au ajuns cu vremea la oarecare independență. Toate cele dezvăluite recent, prin dezgropările continuate atît de fericit de la Pompei, despre pictura peisagistă antică în maniera lui Ludius fac parte, foarte probabil, dintr-o singură și foarte scurtă epocă de la Nero pînă la Titus; căci orașul mai fusese deja integral distrus de un cutremur cu 16 ani înainte de celebra erupție a Vezuviului.

Pictura creștină ulterioară a rămas, sub aspectul ei artistic, de la Constantin cel Mare pînă la începutul Evului Mediu, înrudită îndeaproape cu cea autentic greacă și romană. Ea ne dezvăluie un tezaur de vechi reminiscențe atît în miniaturile ce împodobesc splendidele și bine-păstratele manuscrise, cît și în mai rarele mozaicuri ale aceleiași epoci. Rumohr se referă la un manuscris al Psalmilor din Barberina de la Roma, unde într-o miniatură «David cînta la harfă, înconjurat de o dumbravă grațioasă, din ale cărei ramuri se ivesc chipuri de nimfe privind; această personificare indică rădăcina antică a întregii imagini». Începînd cu mijlocul veacului al șaselea, cînd Italia era sărăcită și zdruncinată politic, arta bizantină din imperiul de răsărit a păstrat, cu precădere, ecoul și tipurile greu de șters ale unor vremi mai bune. Asemenea monumente alcătuiesc trecerea către creațiile Evului Mediu tîrziu, după ce plăcerea împodobirii manuscriselor s-a răspîndit din orientul grec spre țările occidentale și spre nord, în monarhia francilor, printre anglosaxoni și în Țările de Jos. De aceea nu este lipsit de importanță pentru istoria artei mai noi faptul că «celebrii frați Hubert și Jan van Eyck au rezultat, în esență, dintr-o școală de pictori miniaturiști, care atinsese o mare desăvîrșire în Flandra, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV.»

O reproducere îngrijită a aspectului peisagistic o găsim, de fapt, mai întîi în tablourile istorice ale acestor frați, van Eyck. Nici unul din ei n-a văzut Italia vreodată; dar fratele mai tînăr, Jan, s-a bucurat de priveliștea vegetației sud-europene, cînd a însoțit, în anul 1428, ambasada pe care ducele burgund Filip cel Bun a trimis-o la Lisabona pentru pețirea fiicei regelui Ioan I al Portugaliei. Avem aici, în muzeul din Berlin, aripile superbului altar pe care susnumiții pictori, adevărații întemeietori ai marii școli de pictură neerlandeze, l-au executat pentru biserica catedrală din Gand. Pe aripile care reprezintă sfinți sihaștri și pelerini, Jan van Eyck a împodobit peisajul cu portocali, curmali și chiparoși care, redați cît se poate de natural, aștern peste alte mase mai întunecate cu caracter grav, sublim. Privind tabloul, simți că însuși pictorul a cunoscut impresia unei vegetații învăluite de adieri călduțe.

În cazul capodoperei fraților van Eyck ne aflăm încă în prima jumătate a secolului al XV-lea, cînd pictura în ulei perfecționată abia începuse să înlocuiască pictura în tempera și realizase totuși, încă de pe atunci o înaltă desăvîrșire tehnică. Năzuința către o reprezentarea vie a formelor naturii se trezise; și, dacă vrem să urmărim răspîndirea treptată a unui sentiment al naturii ce se înalța în sine, trebuie să amintim cum Antonello da Messina, un discipol al fraților van Eyck, a răsădit la Veneția imboldul către concepția peisagistică și cum tablourile școlii van Eyck au înrîurit în sens asemănător, chiar și la Florența, pe un Domenico Ghirlandaio și pe alți maeștri. Preocupările acestei epoci se axau pe o imitare îngrijită, dar adesea timorată a naturii. Liber și grandios concepută a apărut aceasta abia în capodoperele lui Tizian, căruia i-a slujit, și în această privință, Giorgione ca model. Am avut norocul să pot admira mulți ani în șir tabloul lui Tizian, care reprezintă moartea în prezența unui alt călugăr dominican a lui Petru Martirul, atacat în pădure

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

de albigenzi. Forma copacilor pădurii şi frunzişul lor, depărtarea muntoasă albastră, nuanţarea şi lumina întregului oferă o impresie de solemn şi măreţie, de o mare profunzime a simţămîntului, care saturează compoziţia peisagistică cît se poate de simplă. Atît de intens era simţul naturii la Tizian, încît conferea fie peisajului, fie cerului un caracter corespunzînd prezentării individuale nu numai în portretele femeilor frumoase, ca de pildă în fundalul opulentei figuri a lui Venus din Dresda, ci şi în portretele de concepţie mai strictă, precum în cel al poetului Pietro Aretino. Unui asemenea caracter al sublimului i-au rămas fideli, în cadrul şcolii bolognez, Annibale Carracci şi Domenichino.

Dacă marea epocă artistică a picturii de inspiraţie istorică a fost *cinquecento*, epoca celor mai mari peisagişti a fost secolul al XVII-lea. Faţă de tot mai mult recunoscuta şi mai atent cercetata natură, simţul naturii s-a putut extinde la o mai mare varietate de obiecte; totodată a sporit desăvîrşirea mijloacelor tehnice de redare. Corelaţia cu dispoziţia sufletească a devenit mai intimă şi prin ea s-a elevat atît expresia gingaşă şi blîndă a *frumosului naturii*, cît şi credinţa în puterea cu care lumea simţurilor ne poate stimula. Cînd acest stimul adecvat ţelului sublim al oricărei arte preface lucrurile reale într-un obiect al fanteziei, cînd generează armonios, înlăuntrul nostru, impresia de *calm*, atunci plăcerea nu e lipsită de *emoţie*; ea cuprinde inima ori de cîte ori privim în adîncurile naturii sau omenirii. Într-un singur veac găsim îngrămădiţi pe Claude Lorrain, pictorul idilic al luminii şi depărtării diafane, masivele păduri ale lui Ruysdael şi norii lui ameninţători, siluetele eroice de arbori ale lui Gaspard şi Nicolas Poussin, reproducerile fidele naturii ale lui Everdingen, Hobbema şi Cuyp.

În această fericită epocă de dezvoltare a artei se imita cu duh ceea ce ofereau vegetaţia nordului Europei, Italia sudică şi Peninsula iberică. Peisajul era împodobit cu portocali şi dafini, cu pini şi curmali. Ultimii (singurul membru al acestei superbe familii care era cunoscut prin contemplare nemijlocită, în afară de Chamaerops, măruntul palmier de pe ţărmul mării) au fost reprezentaţi de cele mai multe ori convenţional cu un trunchi cu solzi ca de şarpe; ei au slujit îndelung ca reprezentanţi ai întregii vegetaţii tropicale, aşa cum *Pinus pinea* se considera că ar caracteriza exclusiv, după o credinţă încă foarte răspîndită, vegetaţia Italiei. Contururile lanţurilor de munţi înalţi au fost puţin studiate; ba chiar vîrfurile înzăpezite care se înalţă deasupra pajiştilor alpine erau considerate pe atunci, de către naturalişti şi pictorii peisagişti, ca inaccesibile. Fizionomia maselor de stînci nu îndemna la o redare mai exactă decît acolo unde torentul îşi croise, spumegînd şi săpînd, un făgaş. Aici trebuie menţionată iarăşi multilateralitatea unui spirit artistic ce se adînceşte în întreaga natură. Un pictor de inspiraţie istorică, acelaşi Rubens care a zugrăvit cu o naturaleţă inimitabilă în marile sale scene de vînătoare frămîntarea sălbatecă a animalelor din pădure, a conceput cam în acelaşi timp, cu rar noroc, configuraţia pămîntului în platoul arid, total pustiu şi stîncos al Escorialului.

Prezentarea formelor de natură individuale — contingentă cu partea din artă care este obiectul propriu-zis al acestor file — n-au putut să cîştige în varietate şi exactitate decît atunci cînd orizontul geografic a fost extins, cînd călătoriile în climaturi străine şi simţul pentru frumuseţea şi clasificarea formelor vegetale, aşa cum sînt ele divizate în grupe de *familii* naturale, au fost stimulate. Descoperirile lui Columb, Vasco da Gama şi Alvarez Cabral în America Centrală, Asia Sudică şi Brazilia, extinsul comerţ cu condimente şi articole de drogherie al spaniolilor, portughezilor, italienilor şi olandezilor, înfiinţarea de grădini botanice la Pisa, Padova şi Bologna între 1544 şi 1568, chiar dacă nu erau încă prevăzute cu sere propriu-zise, i-a pus pe pictori în situaţia de-a cunoaşte, fireşte, multe

forme minunate ale produselor exotice, chiar şi cele ale lumii tropicelor. Unele fructe, flori şi ramuri au fost înfăţişate cu o graţioasă naturaleţe de Jan Brueghel, a cărui faimă a început încă de la finele secolului al XVI-lea; dar, pînă cu puţin înainte de mijlocul secolului al XVII-lea, lipseau peisajele — concepute de artist la faţa locului — care să poată reda caracterul individual al zonei toride. Întîiul merit al unei asemenea reprezentări îi aparţine, probabil, cum m-a învăţat Waagen, pictorului olandez Frans Post din Harlem, care l-a însoţit pe prinţul Moritz de Nassau în Brazilia, unde acest principe intens preocupat de produsele lumii tropicale a fost, în anii 1637—1644, guvernator olandez al posesiunilor portugheze cucerite. Post a făcut mulţi ani studii după natură în regiunea premontană San Augustin, în Golful tuturor sfinţilor, pe malurile lui Rio San Francisco şi pe cursul inferior al fluviului Amazon. Aceste studii au fost parţial dezvoltate de el însuşi, în tablouri, parţial gravate cu mult spirit. Aceleiaşi epoci îi aparţin excelentele tablouri mari în ulei ale pictorului Eckhout, care şi el se afla în 1641 pe coasta braziliană împreună cu prinţul Moritz de Nassau, tablouri păstrate în Danemarca (într-o galerie a frumosului castel Frederiksborg). Palmieri, arbori papaia, bananieri şi heliconii sînt reproduse cît se poate de caracteristic: chiar siluete ale băştinaşilor, păsări cu penaje pestriţe şi mici patrupede.

Asemenea exemple de reprezentare fizionomică a naturii le-au urmărit puţini artişti dăruiţi pînă la al doilea ocol al lumii întreprins de Cook. Ceea ce a făcut Hodges pentru insulele vestice ale Oceanului de sud, ceea ce răposatul nostru compatriot Ferdinand Bauer a realizat pentru Noua-Olandă şi Ţara Van Diemen, au înfăptuit în vremurile mai recente cu măiestrie mai înaltă pentru lumea tropicală americană Moritz Rugendas, Contele Clarac, Ferdinand Bellermann şi Eduard Hildebrandt, iar pentru multe alte părţi ale lumii Heinrich von Kittlitz, însoţitorul amiralului rus Lütke în înconjurul lumii cu corabia.

Cine, sensibil la frumuseţea naturii din regiuni montane, fluviale sau păduroase, a colindat prin zona toridă, cine a văzut opulenţa şi varietatea vegetaţiei nu doar pe ţărmurile cultivate, ci şi pe povîrnişurile Anzilor acoperiţi de zăpezi, ale Himalaiei şi munţilor mysorici Nilgherry, sau în pădurile virgine ale reţelei de rîuri dintre Orinoco şi Amazon — doar acela singur poate simţi ce imens teren poate fi deschis picturii peisagiste între tropicele ambelor continente sau în lumea insulelor Sumatra, Borneo ori Filipine, şi cum tot ceea ce a fost realizat pînă acum cu mult duh şi la nivel excepţional nu poate fi comparat cu vastitatea comorilor naturale, pe care arta va trebui cîndva să şi le apropie. De ce n-ar fi întemeiată speranţa noastră că pictura peisagistă va înflori într-o splendoare încă nemaivăzută, dacă unor înalt-dăruiţi artişti le va fi dat să poată depăşi mai des îngustele graniţe ale Mării Mediterane, departe de ţărmuri, cu prospeţimea primordială a unui suflet tînăr şi pur, pentru a recepta şi înţelege viu poliforma natură din văile umede ale lumii tropicale?

Acele superbe regiuni au fost vizitate pînă acum, de cele mai multe ori, de călători cărora lipsa unei educaţii artistice timpurii şi alte îndeletniciri ştiinţifice le-a prilejuit puţine ocazii să se perfecţioneze ca pictori peisagişti. Foarte puţini dintre ei au ştiut, în faţa interesului botanic suscitat de formele individuale ale florilor şi frunzelor, să cuprindă impresia de ansamblu a zonei tropicale. De multe ori artiştii, care trebuiau să însoţească mari expediţii organizate pe cheltuiala statului, erau aleşi parcă la întîmplare, şi consideraţi apoi mai puţin pregătiţi decît ar fi cerut o asemenea însărcinare. Apoi se apropia sfîrşitul călătoriei tocmai cînd cei mai talentaţi dintre ei tocmai începuseră, prin îndelunga contemplare a unor scene măreţe din natură şi prin frecventele încercări de-a o reproduce, să dobîndească o anumită măiestrie. De altfel şi aşa-numitele mari călătorii cu corabia în jurul

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

lumii sînt puţin potrivite pentru a-l introduce pe artist în adevărata lume a codrilor seculari, pe cursul superior al marilor fluvii ori pe culmile lanţurilor de munţi din lăuntrul ţării.

Schiţele pictate privind scenele din natură pot doar ele conduce la redarea caracterului unor regiuni îndepărtate în peisajul executat ulterior; ele vor îndeplini această funcţiune cu atît mai desăvîrşit cu cît artistul entuziasmat a mai desenat sau pictat după natură, pe lîngă acestea, şi un mare număr de studii individuale de vîrfuri de pomi, de ramuri bine înfrunzite, bogate în flori şi îngreunate de roade, de trunchiuri răsturnate şi acoperite de orhidee şi pothos, de stînci şi porţiuni de ţărm ori părţi ale solului împădurit. Posesiunea unor asemenea studii schiţate în linii destul de categorice îl poate scuti pe cel întors acasă de a recurge la ajutorul — inducător în eroare — al serelor cu plante exotice, ca şi la cel al aşa-numitelor ilustraţii botanice.

Un mare eveniment mondial, eliberarea Americii spaniole şi portugheze de sub dominaţia europeană, cultura în dezvoltare a Indiei, Noii Olande, insulelor Sandwich şi a coloniilor din sudul Africii vor da inevitabil nu numai meteorologiei şi ştiinţelor naturale descriptive ci şi picturii peisagiste un caracter nou, măreţ şi un avînt pe care nu le-ar fi putut atinge fără aceste condiţii locale. În America de Sud se află oraşe foarte populate pînă la aproape 13000 de picioare deasupra nivelului mării. De la ele în jos i se oferă ochiului toate nuanţele climatice ale formelor de plante. Cîte n-ar putea fi aşteptate de la studiile picturale ale naturii dacă, după terminarea războiului civil şi statornicia unor constituţii libere, s-ar trezi în fine o dată simţul artistic în acele ţări de înaltă altitudine.

Tot ceea ce se referă la expresia pasiunilor, la frumuseţea formei umane a putut dobîndi o înaltă desăvîrşire în zona temperată de nord şi sub cerul grec şi hesperic; din adîncurile sufletului său ca şi din contemplarea senzorială a propriei specii, artistul dă la iveală, creator şi totodată imitînd, tipurile reprezentării istorice. Pictura peisagistă, care este la fel de puţin doar simplu imitativă, are un substrat mai mult material, un impuls mai mult teluric. Ea are nevoie de o mare cantitate şi varietate de contemplare nemijlocit senzorială, pe care sufletul s-o absoarbă în sine şi, fertilizat prin forţa sa proprie, s-o redea simţurilor ca o operă de artă liberă. Măreţul stil al peisajului eroic este rezultatul unei profunde concepţii despre natură şi al acelui proces lăuntric sufletesc.

Fireşte că natura este în orice colţ al pămîntului o palidă imagine a ansamblului. Formele organismului se repetă în alte şi alte raporturi. Chiar şi îngheţatul nord se bucură luni în şir de un sol acoperit de vegetaţie, de plante alpine cu flori mari şi de un siniliu ceresc blînd. Familiarizată doar cu formele mai simple ale florei autohtone, dar — pentru asta — nu fără profunzime a sentimentului şi bogăţie a imaginaţiei creatoare, pictura peisagistă şi-a realizat pînă acum opera printre noi. Adăstînd la aspectele naţionale şi încetăţenite ale regnului vegetal, ea a parcurs un ciclu mai limitat, dar şi în acesta au găsit artişti cu înaltă dăruire — stirpea Carracci, Gaspard Poussin, Claude Lorrain şi Ruysdael — suficient spaţiu pentru a evoca magic, prin schimbarea formelor de arbori şi prin distribuirea luminii, cele mai fericite şi variate forme ale Creaţiei. Ceea ce mai are de aşteptat arta, şi asupra cărui lucru a trebuit să atrag atenţia pentru a reaminti vechea alianţă dintre cunoaşterea naturii şi poezie nu va diminua faima acelor capodopere; căci, aşa cum am remarcat mai sus, în pictura peisagistă ca şi în orice altă ramură a artei trebuie să distingem între ceea ce e produs într-un mod mai limitat de contemplarea senzorială şi de observaţia nemijlocită, şi ceea ce se înalţă, nelimitat, din profunzimea sentimentului şi din tăria forţei spirituale idealizatoare. Măreţia pe care pictura peisagistă o datorează, ca poezie a naturii mai mult sau mai puţin

Lobelia (Rhynchopetalum). Podişul din Semia

dăruită, acestei forţe spirituale creatoare (amintesc aici scala formelor structurale ce urcă de la Ruysdael şi Everdingen peste Claude Lorrain pînă la Poussin şi Annibale Carracci) este, precum omul înzestrat cu fantezie, ceva ce nu e încătuşat de pămînt. La marii maeştri ai artei nu se simte limitarea locală; în schimb lărgirea orizontului senzorial, cunoaşterea unor forme ale naturii mai nobile şi mai mari, a belşugului de viaţă luxuriantă a tropicelor oferă avantajul că ele nu acţionează doar în sensul îmbogăţirii substratului material al picturii peisagiste, ci şi în sensul de-a spori mai viu simţirea şi de-a intensifica forţa creatoare a artiştilor mai puţin dăruiţi.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Fie-mi îngăduit să amintesc aici de considerațiile mele pe care le-am comunicat acum aproape o jumătate de veac într-o lucrare puțin citită, *Idei privind fizionomia plantelor*, considerații ce stau în legătură strînsă cu obiectele pe care tocmai le-am tratat aici. Cine știe să cuprindă natura dintr-o privire și s-o abstragă din fenomenele locale, acela înțelege cum, odată cu creșterea căldurii de la poli spre ecuator, sporește treptat forța organică și belșugul de viață. Vraja naturii sporește într-o mai mică măsură din Europa nordică pînă spre frumoasele țări riverane ale Mediteranei, decît din peninsula iberică, Italia sudică și Grecia pînă în lumea tropicelor. Inegal este țesut covorul pe care flora bogată în flori o așterne peste corpul nud al pămîntului: mai des acolo unde soarele se înalță mai sus pe cerul pur, de un albastru întunecat sau învăluit în nori luminoși; rărit în direcția nordului sumbru, unde gerul revenind, aci ucide mugurul împlinit, aci surprinde rodul în maturație. Dacă în zona rece scoarța copacilor este acoperită de licheni uscați sau mușchi frondos, în schimb în zona palmierilor și ferigilor fin penate, cymbidium și vanilia aromată însuflețesc trunchiul anacardiilor și speciilor de ficus gigant. Verdele proaspăt al draconțiilor și al adînc decupatelor flori de pothos contrastează cu florile multicolore ale orhideelor; agățătoarele bauhinii, pasiflore și banistere se încolăcesc pe trunchiurile copacilor, urcînd departe, pînă sus de tot în văzduh; flori gingașe se dezvoltă din rădăcinile de theobroma ca și din scoarța densă și aspră a crescențiilor și gustaviilor. Față de acest belșug de flori și frunze, față de această dezvoltare opulentă și de încîlcirea plantelor cățărătoare, naturalistului îi va fi adesea greu să recunoască precis cărui trunchi îi aparțin florile și frunzele; ba chiar un singur arbore, ornat cu paulinii, bignonii și dendrobii oferă un belșug de plante care, separate unele de altele, ar acoperi o suprafață considerabilă de teren.

Dar fiecărei zone terestre îi sînt rezervate frumuseți proprii: tropicelor — varietatea și mărimea sublimă a formelor de plante, nordului — priveliștea pajiștilor și reînvierea periodică, mult-dorită a naturii la prima adiere blîndă a boarei primăverii. Așa cum la muzacee (plantele pisang) găsim maxima dilatare, tot astfel la cazuarine și conifere întîlnim suprema contragere a vaselor din frunze. Brazii, tuia și chiparoșii alcătuiesc o formă nordică care este foarte rară în regiunile de șes ale tropicelor. Verdele lor veșnic proaspăt înveselește pustiul peisaj de iarnă; totodată le vestește popoarelor nordice că, atunci cînd zăpada și gheața acoperă pămîntul, viața interioară a plantelor, asemenea focului prometeic, nu se stinge niciodată pe planeta noastră.

Fiecare zonă de vegetație are, în afară de propriile ei avantaje, și propriul său caracter specific, produce în noi alte impresii. Cine oare — dacă e să amintim de formele de plante apropiate nouă, din patria noastră — nu se simte într-o altă dispoziție la umbra deasă a fagilor, pe dealurile încununate de brazi izolați, sau pe întinsele cîmpii ierboase, unde vîntul șuieră prin frunzișul tremurător al mestecenilor? Așa cum recunoaștem la diferite făpturi organice o anumită fizionomie, așa cum botanica și zoologia descriptive sînt în înțelesul mai restrîns al cuvîntului, compartimentare a formelor de plante și animale, tot așa există și o *fizionomie naturală* care revine exclusiv fiecărei zone terestre. Ceea ce artistul desemnează prin natură elvețiană sau cer italienesc se întemeiază pe sentimentul nedefinit al unui caracter local al naturii. Siniliul cerului, alcătuirea norilor, mireasma ce se bazează pe depărtare, bogăția în sevă a buruienilor, strălucirea frunzișului, conturul munților — toate acestea sînt elemente care determină impresia de ansamblu a unei regiuni. Sesizarea și redarea ei plastică este sarcina picturii peisagiste. Artistului îi e dat să analizeze grupele și sub mîna lui se descompune (dacă pot cuteza această expresie figurată) marele tablou magic al naturii în cîteva trăsături simple, la fel ca în operele scrise ale oamenilor.

Puya Raimondi. Peru și Bolivia

Dar chiar și în starea actuală imperfectă a reprezentărilor naturii în imagini ce însoțesc, ca gravuri, relatările călătoriilor noastre, ba uneori chiar le pocesc, ele au contribuit nu puțin la cunoașterea fizionomică a zonelor îndepărtate, la înclinația către călătorii în lumea tropicală și la un studiu mai activ al naturii. Desăvîrșirea picturii peisagiste de mari dimensiuni (ca pictură decorativă, panoramă, dioramă și neoramă) a sporit în vremurile mai noi caracterul general și intensitatea impresiei. Ceea ce Vitruvius și egipteanul Julius Pollux prezentau ca «împodobire rustică (*satirică*) a scenei», ceea ce pe la jumătatea secolului al șaisprezecelea sporea, prin aranjamentele decorurilor de către Serlio, iluzia simțurilor, izbutește acum, prin capodoperele lui Prevost și Daguerre, în *picturile circulare* ale lui Parker,

@Asociația Ziariștilor Independenți din Români

aproape să înlocuiască călătoriile prin diferite climate. Picturile circulare oferă mai mult decît tehnica scenică, întrucît privitorul, parcă transpus într-un cerc magic şi sustras oricărei realităţi stînjenitoare, se crede înconjurat chiar de natura exotică. Ele lasă în urmă amintiri care, după ani, se amestecă în faţa sufletului cu scenele de natură văzute realmente într-o minunată iluzie. Pînă acum panoramele, care produc efect doar cînd au un diametru mare, au fost folosite mai mult pentru vederi ale oraşelor sau ale unor regiuni locuite, decît pentru scene în care natura se răsfaţă cu o îmbelşugare şi luxurianţă sălbatecă. Studii fizionomice schiţate pe versantele abrupte ale Himalaiei şi Cordilierilor sau în interiorul lumii fluviilor indice sau sud-americane, corectate în plus prin *fotografii*, în care se înfăţişează inegalabil nu atît acoperişul de frunziş, cît formele trunchiurilor uriaşe şi ale ramificaţiilor caracteristice ar produce un efect magic.

Toate aceste mijloace, a căror enumerare îşi află un loc esenţial într-o carte precum Kosmos, sînt cu deosebire adecvate să crească dragostea pentru studiul naturii; ba chiar cunoaşterea şi sentimentul măreţiei sublime a creaţiei ar fi puternic sporite, dacă în marile oraşe, alături de muzee, şi deschise ca şi acestea gratuit poporului, s-ar ridica o serie de clădiri rotunde care să prezinte succesiv peisaje din diferite latitudini geografice şi din diferite zone de altitudine. Noţiunea de întreg al naturii, sentimentul unităţii şi concordanţei armoniose din cosmos vor fi cu atît mai vii printre oameni, cu cît ne multiplică mijloacele de-a prezenta totalitatea fenomenelor naturii în imagini expresive.

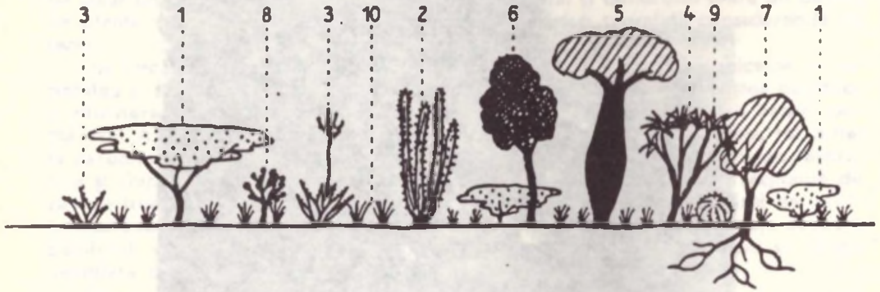

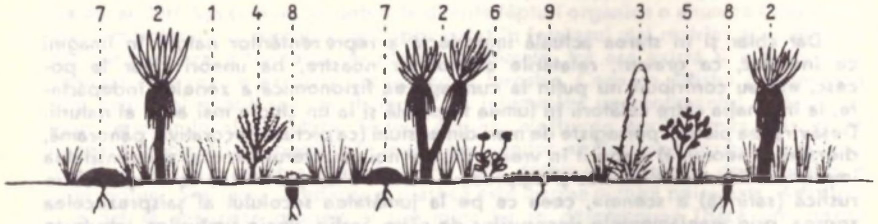

Forme de viaţă caracteristice din savana tropicală, suculente-spinoase (sus) şi din formaţia Paramo (jos)

Cultura plantelor tropicale • Privire de ansamblu contrastivă a formelor de plante • Impresia caracterului fizionomic al vegetaţiei, în măsura în care plantaţiile pot produce această impresie.

Efectul picturii peisagiste este, în ciuda multiplicării produselor ei prin gravuri şi prin cea mai recentă perfecţionare a litografiei, totuşi mai limitat şi mai puţin stimulant decît impresia pe care o face asupra sufletelor receptive la frumuseţea naturii priveliştea nemijlocită a grupelor de plante exotice din sere sau parcuri libere. M-am referit deja mai sus la propria mea experienţă din tinereţe; am amintit cum vederea unui arbore dracena colosal şi a unui palmier cu frunze în evantai într-un vechi turn al grădinii botanice de lîngă Berlin a sădit în mine primul germene al unei irezistibile nostalgii a călătoriilor în depărtări. Cine poate ajunge în amintirile sale pînă la ceea ce a constituit primul impuls către o determinare a întregii vieţi, nu va ignora această putere a impresiilor senzoriale.

Deosebesc aici impresia pitorească a alcătuirii plantei de mijloacele auxiliare ale studiului botanic intuitiv; deosebesc grupe de plante care se disting prin mărime şi masă (grupe înghesuite unele în altele de pisang şi heliconia, alternînd cu palmieri-coryfa, araucarii şi mimozacee; trunchiuri acoperite de muşchi din care răsar dracontii, ferigi cu frunze delicate şi orhidee cu belşug de flori) de mulţimea celor de mică înălţime ce cresc izolat şi care sînt cultivate în serie pentru învăţămîntul botanicii descriptive şi sistematice. Acolo observaţia este îndrumată cu precădere către dezvoltarea opulentă a vegetaţiei în cecropee, carolinee şi bambuşi uşor penaţi; către alcătuirea pitorească a formelor mari şi nobile, precum cele care împodobesc cursul superior al fluviului Orinoco sau malurile împădurite ale fluviilor Amazon şi Huallaga atît de veridic descrise de Martius şi Eduard Pöppig; către impresiile ce umplu sufletul de nostalgia ţărilor în care fluviul vieţii curge mai îmbelşugat şi a căror splendoare o prezintă cu slabă, dar îmbucurătoare strălucire serele noastre (cîndva spitale pentru materii vegetale semiînsufleţite şi în stare de fermentaţie).

Picturii peisagiste îi este dat, fireşte, să ofere o imagine a naturii mai bogată şi mai deplină decît o poate face gruparea artificială de plante cultivate. Pictura peisagistă stăpîneşte magic masa şi forma. Aproape nelimitată în spaţiu, ea urmăreşte liziera pădurii pînă în negura depărtării; ea prăvăleşte torentul muntelui din stîncă în stîncă şi revarsă siniliul adînc al cerului tropical peste vîrfurile palmierilor ca şi peste cîmpul cu ierburi unduitoare ce limitează orizontul. Iluminarea şi coloritul, pe care lumina cerului uşor voalat sau pur de la tropice o aşterne peste toate obiectele terestre conferă picturii peisagiste, atunci cînd penelul izbuteşte să redea acest efect luminos blînd, o forţă specifică, tainică. Cei care cunosc profund esenţa tragediei greceşti au comparat subtil vraja corului, în efectul lui de mijlocire atotcuprinzătoare, cu cerul din peisaje.

Multiplicarea mijloacelor ce stau la dispoziţia picturii pentru a stimula fantezia şi a concentra cele mai minunate înfăţişări ale mării şi uscatului într-un spaţiu restrîns este refuzată plantaţiilor şi parcurilor; dar acolo unde impresia de ansamblu a laturii peisagistice este mai redusă, ele te despăgubesc în amănunt prin dominarea exercitată de realitate asupra simţurilor. Dacă în sera palmierilor de la Loddiges sau pe insula păunilor de la Potsdam (un monument pentru sentimentul simplu al naturii ce-l caracteriza pe nobilul nostru monarh răposat) priveşti de sus de pe terasa înaltă, palmierii cu aspect de stufăriş sau arborescenţi, te trezeşti că

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din Români

te înşeli deplin asupra locului unde te afli. Îţi închipui că vezi, în chiar climatul tropical, de pe vîrful unei coline un mic tufiş de palmieri. Îţi lipseşte, fireşte, profundul siniliu al cerului, ca şi impresia unei intensităţi mai mari a luminii; totuşi imaginaţia este aici mai activă, iar iluzia mai amplă decît în faţa celui mai desăvîrşit tablou. De fiecare formă de plantă legăm minunile unei lumi depărtate; auzim foşnetul frunzelor în formă de evantai, vedem iluminarea lor schimbătoare ce parcă piere cînd, mişcate de uşoare adieri blînde, vîrfurile palmierilor se ating legănîndu-se. Atît de mare e farmecul pe care-l poate oferi realitatea, chiar dacă faptul de-a ne aminti de îngrijirea artificială din seră influenţează iarăşi stînjenitor. Dezvoltarea desăvîrşită şi libertatea deplină sînt şi în natură idei inseparabile; iar pentru botanistul zelos şi foarte călătorit plantele uscate dintr-un ierbar, adunate pe Cordilierii din America de Sud sau pe cîmpiile Indiei, au adesea mai multă valoare decît priveliştea aceloraşi specii de plante într-o seră europeană. Cultura şterge ceva din caracterul natural iniţial: ea tulbură, în organizarea înlănţuită, dezvoltarea liberă a părţilor.

Alcătuirea fizionomică a plantelor şi alăturarea lor contrastantă nu este, însă, doar un obiect al studiului naturii sau un stimulent către acesta; atenţia ce se acordă fizionomiei plantelor este de mare *importanţă şi pentru grădinăritul peisagist*, adică *pentru arta de-a compune un peisaj-grădină*. Rezist tentaţiei de-a colinda pe acest teren, fireşte, foarte la îndemînă şi mă mulţumesc, aici, doar să amintesc că am găsit prilejul, la începutul acestui studiu, de-a lăuda frecventele izbucniri ale unui sentiment al naturii mai profund la popoarele semitice, indice şi iranice, după cum şi istoria ne prezintă drept cele mai timpurii grădini pe cele din Asia de mijloc şi sudică. Semiramida pusese să se înjghebeze la poalele muntelui Baghistan grădini pe care le descrie Diodor şi a căror faimă l-a determinat pe Alexandru, în expediţia sa de la Kelonae spre păşunile de cai din Nysaea, să se abată de la drumul drept. Grădinile regilor perşi erau împodobite cu chiparoşi, a căror siluetă ca de obelisc amintea de flăcările focului şi care, din această cauză, au fost plantate, după ivirea lui Zerduşt (Zoroastru), pentru prima oară de către Guştasp în jurul sanctuarelor templelor focului. Astfel chiar această formă de pom a condus la mitul originii chiparosului din paradis.

Paradisurile pămînteşti asiatice s-au bucurat de faimă în ţările apusene; ba chiar, adorarea pomilor merge la iranieni îndărăt pînă la regulile lui Hom, vestitorul vechii legi invocat în Zend-Avesta. Cunoaştem din Herodot bucuria pe care i-a procurat-o lui Xerxes în Lidia marele platan, pe care l-a dăruit cu podoabe de aur şi căruia i-a pus un paznic în persoana unuia dintre «cei zece mii de nemuritori». Străvechea venerare a arborilor se lega de slujba la izvoarele sfinte, din cauza umbrei înviorătoare şi umede a boltei frunzişului său.

Dintr-un asemenea ciclu al slujbei iniţiale închinate naturii fac parte, la popoarele elenice, şi faima palmierului uimitor de mare din Delos, ca şi cea a unui vechi platan din Arcadia. Budiştii din Ceylon venerează colosalul smochin indian (banyane) de la Anurahdepura. Acesta se zice că ar fi crescut din trunchiul străvechi sub care Buddha, ca locuitor al vechei Magadha, s-ar fi cufundat în fericire (stingere de sine, *nirvâna*). Aşa cum unii pomi erau, din pricina formei lor frumoase, obiect de sanctificare, tot aşa grupuri de pomi au devenit dumbrave ale Zeilor. Pausanias nu conteneşte cu laudele pentru o dumbravă a templului lui Apollo de la Grynion în Aeolis; dumbrava de la Kolonos este celebrată în faimosul cor al lui Sofocle.

Aşa cum sentimentul naturii se exprima în alegerea şi îngrijirea atentă a obiectelor sacrate din regnul vegetal, tot astfel el se manifesta încă şi mai viu şi variat în alcătuirea grădinilor la popoarele de timpuriu cultivate ale Asiei de Răsărit. În cele mai depărtate regiuni ale vechiului continent, grădinile chinezeşti par

să se fi apropiat cel mai mult de ceea ce noi obişnuim azi să numim parcuri engleze. Sub dinastia victorioasă Han grădinile libere aveau întinderi de atîtea mile, încît agricultura era primejduită de ele iar norodul a fost împins la revoltă. «Ce căutăm în bucuria produsă de o grădină de plăcere?» spune un vechi scriitor chinez, Lieu Cheu. În toate veacurile s-a căzut de acord că plantaţia trebuie să-l despăgubească pe om pentru tot farmecul de care-l lipseşte îndepărtarea sa de viaţa în sînul naturii, locul propriu-zis şi cel mai drag în care să-şi facă veacul. Arta de-a întocmi grădini constă astfel din strădania de-a reuni veselia (priveliştii), belşugul vegetaţiei, umbra, singurătatea şi liniştea în aşa fel, încît simţurile să fie înşelate de aspectul campestru. Varietatea, care este principalul avantaj al peisajului liber, trebuie căutată aşadar în alegerea terenului, în alternarea lanţurilor de coline şi a văioagelor, a pîraielor şi lacurilor ce sînt acoperite de plante acvatice. Orice simetrie este obositoare; plictiseala şi dezgustul sînt generate în grădini, în care fiecare alcătuire trădează constrîngere şi artă»! Descrierea marelui parc imperial de la Zhe-hol, la nord de Zidul chinezesc, lăsată de Sir George Staunton, corespunde acestor recomandări ale lui Lieu Cheu, cărora unul dintre contemporanii noştri dăruiţi cu har, creatorul încîntătorului parc de la Muskau, nu le va refuza ovaţiile.

În marele poem descriptiv, în care împăratul Kien Long de la mijlocul veacului trecut încerca să slăvească fosta reşedinţă manciuriană Mukden şi mormintele strămoşilor săi, este exprimată deopotrivă dragostea cea mai profundă pentru o natură liberă, doar foarte parţial înfrumuseţată de artă. Stăpînitorul poet ştie să contopească, cu o plasticitate creatoare, imaginile vesele ale prospeţimii opulente a pajiştilor, ale colinelor încununate de păduri şi ale paşnicelor locuinţe omeneşti cu priveliştea gravă a mormintelor strămoşilor săi. Jertfele pe care li le aduce după ritul prescris de Confucius, pioasa amintire a monarhilor şi războinicilor duşi dintre cei vii constituie ţelul propriu-zis al acestui remarcabil poem. O lungă enumerare a plantelor sălbatice, ca şi a animalelor ce însufleţesc regiunea este obositoare, ca tot ce e didactic; dar împletirea impresiei senzoriale a peisajului, care slujeşte doar ca fundal al tabloului, cu obiectele sublime ale lumii ideilor, cu împlinirea îndatoririlor religioase, cu menţionarea marilor evenimente istorice dă întregii compoziţii un caracter specific. Sanctificarea munţilor atît de înrădăcinată la poporul chinez îl conduce pe Kien Long la descrierea grijulie a fizionomei naturii neînsufleţite, pentru care grecii şi romanii nu aveau nici o înţelegere. Chiar şi alcătuirea diferiţilor arbori, felul ramificării lor, orientarea crengilor, forma frunzişului — toate sînt tratate cu o deosebită predilecţie.

Dacă nu cedez în faţa aversiunii, care din păcate dispare prea încet la noi, pentru literatura chineză, şi dacă am zăbovit prea îndelung la vederile din natură ale unui contemporan al lui Friedrich cel Mare, atunci aici este cu atît mai mult de datoria mea să merg cu şapte secole şi jumătate în urmă şi să amintesc *Poemul grădinii* al lui See-ma Kuang, un vestit om de stat. Parcurile pe care le descrie poemul sînt, fireşte, parţial pline de construcţii, în genul vechilor vile italice; dar ministrul evocă şi o sihăstrie ce se află printre stînci şi este înconjurată de brazi înalţi. El proslăveşte perspectiva liberă asupra largului şi mult navigatului fluviu Kiang; nu se teme nici chiar de prietenii care vin să-i citească poeziile lor, căci şi ei le ascultă pe ale sale. See-ma Kuang scria în jurul anului 1086, cînd poezia din Germania era în mîinile unui cler necioplit şi nici măcar nu apărea în limba naţională.

Pe atunci şi poate chiar cu o jumătate de mileniu mai înainte, locuitorii Chinei, Indiei interioare şi Japoniei cunoşteau deja o mare varietate de forme de plante. Legătura strînsă care se păstra între instituţiile monahale budiste îşi exercita influenţa

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din Români

și în această privință. Templele, mînăstirile și cimitirele erau înconjurate de grădini împodobite cu pomi exotici și cu un covor de flori multicolore, de diferite forme. Încă de timpuriu plantele indice erau răspîndite în China, Coreea și Japonia. Siebold, ale cărui scrieri oferă cea mai cuprinzătoare perspectivă asupra tuturor condițiilor japoneze, a atras atenția, primul, asupra cauzelor unei amestecări a florelor din țările budiste îndepărtate.

Bogăția *formelor de plante* caracteristice, pe care epoca noastră o oferă observației științifice ca și picturii peisagiste, trebuie să ne stimuleze viu la căutarea surselor care ne oferă această plăcere a naturii. Enumerarea acestor surse rămîne în sarcina secțiunii următoare a acestei opere, *Istoria concepției despre lume*. Aici ne-a interesat să descriem, în reflexul lumii exterioare asupra lăuntrului omului, asupra activității lui spirituale și asupra modului lui de-a simți, mijloacele de stimulare care au influențat înviorarea studiului naturii în cadrul progresului culturii. Profunda forță de organizare încătușează, în ciuda unei anumite spontaneități în dezvoltarea diferitelor părți, orice configurare animală și vegetală în tipuri ce se repetă etern; ea determină în fiecare zonă caracterul specific ce i-a fost imprimat, adică *fizionomia naturii*. De aceea, printre cele mai frumoase roade ale culturii europene se numără și faptul că aproape pretutindeni unde se simte amenințat de o dureroasă privațiune, omului i-a devenit posibil să-și procure — prin cultivarea și gruparea plantelor exotice, prin vraja picturii peisagiste și prin forța verbului înaripat — o parte din plăcerea naturii pe care contemplarea reală i-o oferă în cursul unor călătorii depărtate, adesea pline de primejdii în interiorul continentelor.

În românește de MIHAI ISBĂȘESCU

CEDRIC HENTSCHEL

Despre sinteza literatură-științele naturii la Humboldt

[...]

Într-o epocă în care tehnica și științele naturii cuprindeau din ce în ce mai multe aspecte ale societății, interesele timpului nu mai erau slujite nici de limbajul tradițional al omului de știință și nici de cel al poetului. Humboldt urmărea — se știe — să contopească limbajul uzual al cotidianului cu limbajul nobil al literaturii și cu cel tehnic al specialistului, și să creeze din această contopire un instrument nou, eficace, care să se poată ridica la nivelul misiunii unei literaturi a timpurilor viitoare. Decenii întregi a trebuit să lupte pentru această idee, reușind să îmbogățească în modul cel mai generos cu putință tezaurul lexical al țării sale. Interesul lui Humboldt se îndrepta mai cu seamă înspre adjective plastice, pe care le folosea — pentru a da o înfățișare plină de farmec dar și «naturală» picturilor sale — ca și cum ar fi mînuit o pensulă fină. Cu toate că i s-a reproșat că stilul său bogat în adjective ar fi adesea exagerat, pe de altă parte trebuie să ne punem întrebarea ce alte mijloace lingvistice ar fi avut la dispoziție pentru a putea defini întîia oară concret frunzele zecilor de specii de palmier cu toate diferențele dintre ele. Și nu se pierde aproape niciodată într-un torent de cuvinte golite de semnificație, ci rămîne obiectiv în descriere și chiar dacă adoptă din cînd în cînd construcții participiale din franceză și le traduce în germană, realizează — poate chiar printr-o înstrăinare conștientă — un ritm avîntat, care împrumută construcției sintactice altfel atît de greoaie a frazei germane ceva din blîndețea unui Chateaubriand. Cu toate că particularitatea lingvistică a lui Humboldt este discutabilă din mai multe puncte de vedere (numeroșii epigoni ai sfîrșitului secolului al XIX-lea au compromis deseori o limbă înflorită, cum este cea întrebuințată de el), *Ansichten der Natur (Priveliști din natură)* apare ca apogeul creației sale literare. Această lucrare a reușit să facă cunoscut numele lui Humboldt într-un cerc de cititori din ce în ce mai larg provenind din noua burghezie a statelor industriale, care au realizat că potrivit cerințelor secolului al XIX-lea numai acei care erau într-o oarecare măsură familiarizați cu principiile de bază ale științelor naturii se puteau lăuda cu o cultură generală formată.

* Din volumul Alexander von Humboldt. Werk und Weltgeltung, hrsg. von Heinrich Pfeiffer für die Alexander von Humboldt-Stiftung, R. Piper & Co Verlag, München 1969.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Traducerea lucrării *Priveliști din natură* în limbile engleză, franceză, olandeză, suedeză și rusă (în Franța au existat chiar trei traduceri diferite) este o mărturie pentru interesul viu cu care a fost întîmpinată cartea atît de profani cît și de oamenii de știință. Humboldt însuși a desemnat-o mai tîrziu ca fiind lucrarea sa preferată. Entuziasmul declanșat de *Priveliști din natură* este lesne de înțeles. În aceste relatări simple și în același timp grandioase ale martorilor oculari despre o lume nouă încolțesc începuturile unei noi literaturi — aproape că s-ar putea spune ale unei noi specii literare; căci topografia amalgamată cu considerații sociologice și cu aluzii cu privire la istoria practicată aici pentru prima dată de Humboldt se ridică din sfera descrierii pure în cea a domeniilor moderne, greu definibile, ale prozei, în care relatările obiective, de informație, se transformă în critică social-estetică și unde o filosofie a societății îmbogățită enorm de științele naturii își găsește cu îndreptățire expresia. În același timp în *Priveliști din natură* își găsesc exprimarea toate acele trăsături tipice care-l caracterizează pe Humboldt ca scriitor: simțul culorilor animat de splendoarea tropicelor, ochiul sigur, format pentru nuanțele fine de lumină, o sensibilitate a auzului rar întîlnită, aptă să perceapă diversitatea sunetelor naturii, pentru descrierea cărora dezvoltă un adevărat registru polifonic de cuvinte. (Ca performanță îndrăzneață a artei sale descriptive poate fi indicată cunoscuta redare — parcă orchestrală — pe mai multe voci — a vieții de noapte a animalelor din pădurea seculară). Se cunoaște deasemenea efectul momentelor de tensiune dramatică asupra însuflețirii curgerii narative, cînd include în relatarea sa în mod anecdotic episoade cum ar fi de pildă lupta pe viață și pe moarte dintre cai și țipari electrici în Venezuela sau fermecătoarea povestire în formă de nuvelă despre băiatul de incaș, fiu al unui cazic peruan, care visează cu o «convingere bolnăvicioasă» acele grădini subterane unde își păstrau strămoșii săi comorile de aur pentru a le salva de lăcomia conchistadorilor. Farmecul acestor *Priveliști din natură* rezidă chiar în varietatea care oferă fiecăruia cîte ceva, cu toate că panoramele bogate în asociații se arată în toată splendoarea lor și aduc bucurie deplină poate numai celor inițiați.

Cu toate acestea însă nu am epuizat esențialul din *Priveliști*. În spatele suprafeței decorative, în spatele reflectării colorate și seducătoare a vieții se ascunde un complex ideatic de natură filosofică în ultimă esență, ce poate fi urmărit ca un fir călăuzitor prin întreaga operă a lui Humboldt. Cînd compară intenționat *Priveliști din natură* cu picturi, această apropiere este evidentă în măsura în care accentuează cu îndreptățire elementele concrete, ce pot fi cuprinse vizual din schițele sale de călătorie. Noțiunea de «pictură» nu este însă suficientă pentru a aduce în conștiință acea metodă comparativă cu ajutorul căreia Humboldt cercetează lucrurile, pentru a facilita astfel observatorului să privească peisajele contrastante ca aspecte parțiale ale unui tot unitar. Prima schiță, «Despre stepe și deșerturi», demonstrează în diferite rînduri strădania lui Humboldt de a dezvălui, în plină delimitare regională a peisajului, universalul. Fie numai și titlul generalizator subliniază tendința de supraordonare. Deși punctul de plecare îl constituie pășunile tropicale din Venezuela (acele *llanos* ale Orinoco-ului) se ajunge deseori la comparații cu valea Missouriului din America de Nord, cu șesul nord-german și cu savanele Africii. În zilele noastre, cînd am devenit cu toții mai mult sau mai puțin globetrotteri, un astfel de procedeu peripatetic nu pare neobișnuit, însă de multe ori nucleul filosofic al acestei metode scapă atenției noastre. Ceea ce a urmărit Humboldt a fost însă ca pe baza descrierilor sale comparative și a prezumțiilor să pătrundă, pornind de la fenomene individuale, pînă în esența «fenomenului de stepă» (des Steppentums) ba chiar tinde în cele din urmă spre un țel și mai inaccesibil, căci duce principiul unificator atît de departe încît în final parcă se

șterg granițele morfologice ale ținuturilor sale. Întinderea de necuprins a pajiștilor tropicale îi amintește astfel de oceanul nețărmurit: «precum acesta, stepa umple sufletul cu sentimentul nemărginirii, iar prin acest sentiment, ca și cum s-ar smulge impresiilor senzuale ale spațiului, cu imbolduri spirituale de ordin mai înalt»[1].

O astfel de orchestrare cu noțiuni geografice conduce cîteodată spre sfere în care cititorul îl urmează cu greu. Nu ajunge că stepa este asemănată oceanului (ceea ce ar putea fi înțeles ca hiperbolă poetică), ci și marea, spune Humboldt, își are «pajiștile» sale (cum ar fi de pildă în regiunea Sargasselor). Cu astfel de idei pare să dorească să cuprindă «fenomenul de pajiște» (das Wiesenhafte) în chintesența sa, parcă tematic, cu toate posibilitățile sale de variație — fie că aceste pajiști s-ar afla la tropice, în Alpi sau chiar în mare. Și ar putea să-i apară ca prin vis noțiunea de «pajiște primordială» care să corespundă cumva, în relația sa cu o oarecare pajiște de pe suprafața pămîntului, imaginii goetheene a «plantei primordiale» (Urpflanze) care l-a cuprins pe acesta la vederea unui trandafir oarecare. Urmînd o astfel de paralelă putem înțelege ce urmă de neșters au lăsat teoriile lui Goethe în gîndirea lui Humboldt.

În concepția sa privitoare la alcătuirea cosmosului se exprimă poziția fundamentală a autorului față de lumea fenomenologică. «Adevăratul scop — scria încă în 1848 — este planarea deasupra lucrurilor»[2]. Trebuie să fi bănuit fără îndoială încă de atunci cît de mult va fi amenințată această concepție de lărgirea domeniilor particulare. Întinzîndu-se de-a lungul a cinci volume cuprinzătoare (și cu toate acestea rămasă neterminată) lucrarea *Kosmos* trebuia să reprezinte sinteza finală a universului în fenomenele sale. Primul volum a fost publicat în 1845 cînd autorul avea deja vîrsta de 76 de ani, al doilea volum a apărut doi ani mai tîrziu, al treilea în 1850, iar al patrulea numai cu un an înaintea morții lui Humboldt. Ultimele fragmente au fost publicate împreună cu registrul deosebit de instructiv al lui Eduard Buschmann abia în 1862. Cu toate acestea nu este permis să se afirme că lucrarea *Kosmos* ar fi opera de bătrînețe a unui moșneag istovit, căci Humboldt a rămas pînă la sfîrșitul vieții în deplinătatea forțelor sale intelectuale și a unei memorii de-a dreptul uluitoare. Dacă totuși, în final, *Kosmos* l-a solicitat prea mult, aceasta nu s-a datorat, cu siguranță, unei scăderi a capacităților sale; dimpotrivă, cu această lucrare și-a asumat o sarcină al cărei volum gigantic era cu neputință să fie acoperit de unul singur și de care în ziua de azi numai o echipă de specialiști de primă mînă ar cuteza să se apropie. Pare însă neobișnuit faptul că tocmai acele paragrafe din *Kosmos* în care Humboldt încearcă să prelucreze «cele mai noi cuceriri» ale științelor naturii urmau să fie considerate încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea ca fiind depășite, în timp ce privirea istorică retrospectivă de ansamblu a pierdut doar puțin din prospețimea inițială.

De fapt este dificil să emiți o judecată întemeiată despre acest fragment monumental al unei sinteze universale. Interesul viu cu care au întîmpinat contemporanii lucrarea a scăzut repede după moartea autorului. Cu toate acestea *Kosmos* este considerată astăzi adesea ca fiind realizarea cea mai importantă a lui Alexander von Humboldt (punct de vedere susținut de pildă de *The Oxford Companion to English Literature*, care dealtfel nici nu îl menționează pe Wilhelm von Humboldt). Fără îndoială însă că din punct de vedere literar lucrarea *Priveliști ale naturii* este net superioară *Kosmos*-ului, în timp ce ca tratat științific *Examen critique de l'histoire de la geographie du Nouveau Continent (Privire critică asupra istoriei geografiei Noului Continent)* deține valoarea cea mai durabilă. Pentru a ajunge la o părere de ansamblu despre *Kosmos* trebuie luat în considerare faptul că lui Humboldt — în parte cu intenție, în parte neintenționat — i-au fost impuse

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

anumite limitări. Propriul său program, după cum se poate remarca din subtitlul ales cu grijă, suna: «Descrierea lumii» şi nu «Explicarea lumii». Prin urmare încă de la început au fost eliminate unele probleme ontologice şi metafizice discutabile. Ce-i drept nu a putut şi nu a vrut să evite problema înrudită a evoluţiei — pe care o comentează cu un optimism prudent, într-un fel tipic al său.[3] Ceea ce însă nu a putut să prevadă în încercarea sa de a «depista în succesiunea ce revine, aidoma valurilor, între instabilitate fizică şi statornicie»[4], era noua teză a evoluţiei biologice, pe care a emis-o Darwin în anul morţii lui Humboldt în lucrarea *The Origin of Species (Originea speciilor)* şi care urma să cuprindă aproape întregul regn animal, după Haeckel în *Generelle Morphologie* — 1866 (Morfologia) generală), într-un arbore genealogic deosebit de edificator. Viitorul apartinea fără îndoială darwinismului, iar Kosmos-ul lui Humboldt obţinea inevitabil — în acele părţi în care se ocupa de problemele evoluţiei — pecetea învechită a unei teorii evoluţioniste în sensul lui Herder, slab argumentată din punct de vedere biologic.

Important din ambele perspective — cea literară şi cea psihologică — rămîne însă faptul că Humboldt ştia să surprindă şi să alăture esteticul şi armonia în lume, fixînd în acelaşi timp statornicia în torentul de fenomene. I se părea de neconceput existenţa uneia fără cealaltă, iar elementul de legătură dintre aceste aspecte — diferite ca natură însă cu toate acestea strîns împletite — trebuie căutat în domeniul afectului şi al fanteziei. Humboldt face de multe ori referiri în corespondenţa sa cu prieteni (în special cu Goethe şi Varnhagen von Ense) la elementul estetic din scrierile sale. Cînd i-am trimis lui Goethe un exemplar al lucrării *Ideen zu einer Physiognomik der Gewächse (Idei despre cunoaşterea fizionomiei plantelor)*, el desemnează această mică disertaţie ca o «încercare nefinisată de a trata din punct de vedere estetic subiecte de fizică şi botanică»,[5] patru ani mai tîrziu, trimiţînd din nou la Weimar un cadou — *Pittoreske Ansichten der Cordilleren und Monumente amerikanischer Völker (Imagini pitoreşti ale Cordilierilor şi monumente ale popoarelor Americii)* —, îi transmite lui Goethe impresiile adunate în «aglomeraţia de viaţă a lumii incandescente a tropicelor», accentuînd că pentru a putea scăpa de abstractul neînsufleţit, natura trebuie simţită.[6] Şi în scrierile de mai tîrziu către Varnhagen discută deseori probleme stilistice, nu atît în sine — în sensul ideii de «l'art pour l'art» —, ci pentru că este de părere că numai atunci poate crea o imagine adevărată a universului, cînd mijloacele sale lingvistice se află în consonanţă cu măreţia creaţiei.[7] Multe pasaje în Kosmos lasă să se recunoască strădania permanentă a autorului de a păstra în echilibru perspectiva sa asupra lumii, analizînd rezultatele observaţiei pure nu numai ştiinţific, ci şi încercînd să li se apropie afectiv. Materialul factic prozaic este adus astfel mai aproape în domeniul umanului, şi tocmai aceste referiri repetate la uman facilitează accesul cititorului de rînd la Kosmos, ceea ce de altfel şi urmăroa Humboldt. În acelaşi timp el se opune energic părerii larg răspîndite că fantezia s-ar afla antagonic faţă în faţă cu ştiinţa:

«Fantezia care presimte activitatea spiritului ce însufleţeşte totul, care a acţionat la Platon, Columb, Kepler, nu are voie să fie acuzată că nu a creat nimic în domeniul ştiinţelor, că ar trebui neapărat să facă abstracţie, în esenţa sa, de pătrunderea adevărului (des Wirklichen)».[8]

Istoria genezei acestei lucrări monumentale este lungă şi confuză. Îndrăzneaţa idee de bază ia formă încă într-o scrisoare timpurie către Pictet: «Je conçus l'idée d'une physique du monde». Se presupune că seria de prelegeri ţinute de Humboldt la Academia de Muzică din Berlin între 1827—1828 ar fi servit, trecînd peste scopul programatic, ca proiect direct pentru marea sarcină de mai tîrziu. O scrisoare a lui Wilhelm von Humboldt către ginerele său August von Hedemann, confirmă această presupunere.[9] Dar Alexander neagă hotărît în introducerea la Kosmos o asemenea interpretare şi afirmă că ideea lucrării nu ar avea nimic altceva în comum cu prelegerile respective «decît oarecum ordinea subiectelor pe care le tratează»[10], după cum tăgăduieşte să fi citit vreodată însemnările prelegerilor «rezultate prin sîrguinţa unor auditori atenţi»[11]. Rămîne însă neclar ce urmărea cu aceste dezminţiri. Probabil că era conştient de vîrsta sa înaintată care îi permitea să simuleze că ar fi creat aici o lucrare cu totul nouă. Dorinţa de a o lua pe un drum nou reiese nu în ultimul rînd şi din strădania de lungă durată de a găsi un titlu potrivit — problemă deseori discutată de Humboldt cu Varnhagen von Ense în corespondenţa lor. Faptul că a ales tocmai «Kosmos» nu este lipsit de importanţă pentru cercetarea de faţă. Ce altă formulare mai concentrată, de expresivitate maximă, cuprinsă într-un singur cuvînt, s-ar fi putut găsi pentru a reda acea contopire dintre spirit şi materie la care aspira Humboldt în concepţia sa generală asupra universului? Nu numai faptul că «într-un singur cuvînt, cosmos cuprinde cerul şi pămîntul»[12], dar şi etimologic rezultă asociaţii importante din rădăcina greacă, corespunzînd obiectivelor sale: de a presimţi frumuseţea şi ordinea universală, ba chiar de a slăvi o natură altfel rămasă neînsufleţită. Pare aproape emoţionant faptul că Humboldt încă în preambulul la cel de-al cincilea şi ultimul volum al lucrării sale mai scormonea încă cu gîndul după înţelesul exact al titlului. După toate aparenţele definiţia modernă dată de Kerényi noţiunii de cosmos — «realitatea naturii, care include în sine în acelaşi timp şi valabilitatea unei ordini spirituale»[13] l-ar fi mulţumit în mare măsură.

Acea parte a lucrării care ne interesează în mod special este primul capitol al volumului al doilea, intitulat «Anregungsmittel zum Naturstudium» (Imbolduri pentru studiul naturii), în care autorul se ocupă în principiu de aspectul estetic al conceptului său universal. Aceste 130 de pagini — aproape o carte în sine în cadrul marii enciclopedii — cuprind într-o formă compactă contribuţia cea mai importantă a lui Humboldt la istoria literaturii şi ating în treacăt şi pictura. Forma concisă, puternic concentrată în expresie a acestui eseu ascunde tema structurată pe trei niveluri. Prin modul în care cutreieră cîmpul literar de la începuturile sale timpurii pe toată suprafaţa sa, ne oferă o privire generoasă în literatura universală. La aceasta se adaugă în acelaşi timp şi perspective individuale asupra diferitelor literaturi naţionale folosite ca surse pentru privirea de ansamblu.

Şi în final, cu toate eforturile sale pentru o redare obiectivă, se vede obligat să adauge compendiului istoric propriul său comentariu — presărîndu-l cu note ştiinţifice. Supraordonată acestor atitudini disparate şi în acelaşi timp ţinîndu-le laolaltă este strădania de a scoate la iveală relaţiile dintre artă şi literatură pe de-o parte, şi factorii civilizatori determinaţi de mediul înconjurător.

Dacă acest tribut — cel mai bogat — adus de Alexander von Humboldt istoriei literaturii se prezintă judecăţii noastre mai mult ca un fel de exerciţiu determinist, trebuie să admirăm cu toate acestea proporţia grandioasă pe care o plănuieşte. Ce-i drept a existat un număr de critici care îşi propuseseră — pornind de la o concepţie impresionistă — un ţel asemănător însă de proporţie mai mică, şi asemeni (mai recent) lui Richard Aldington, au încercat mulţi să se orienteze[14] cel puţin în perimetrul Europei. Însă în vastul şi greu accesibilul domeniu ales de Humboldt, care cere — pentru a fi biruit — cunoştinţe rare, ba chiar neobişnuite, niciunul nu se putea măsura cu el. Unice în felul lor sînt şi rămîn studiile sale cu privire la «Reflex der Aussenwelt auf die Einbildungskraft» («Reflectarea lumii exterioare în fantezia creatoare»), deşi modul de gîndire aflat la bază — în special în împletirea literaturii naţionale cu cea universală — prezintă cîteodată

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

și puncte comune cu ideile critice care erau practicate în anii '40 ai secolului trecut.[15] Ceea ce și-a asumat el aici însemna să se descurce în hățișul literar de două milenii al multor popoare, ramificat realmente «from China to Peru», și să-l transforme într-o grădină a artei poetice. Efortului imens investit pentru a supune această temă aproape de necuprins i se alătură dorința unei selecții pline de înțeles, căci în afară de aceasta se străduiește să clarifice relația dintre fundalul fizic ca factor cauzal și diversitatea colorată a instinctului poetic de creație. Pentru ultima oară în această lucrare octogenarul trădează secretul strădaniei sale de-a lungul deceniilor de a prelucra materialul din bogata sa bibliotecă personală în încercarea de a ajunge la o sinteză și a fenomenului «literatură» — ba chiar de a chibzui asupra unei «fizici a literaturii», paralelă noțiunii lui Herder de «fizică a istoriei». [...]

În românește de RUXANDRA MIRESCU

---

[1] *Ansichten der Natur*. Vol. 1. Stuttgart Tübingen 1849. pg. 4.

[2] Către Varnhagen von Ense, 28.4.1841.

[3] «Aber Jahrhunderte sind Sekunden in dem großen Entwicklungsprozesse der fortschreitenden Menschheit. Die ansteigende Kurve hat aber kleine Eibiegungen, und es ist gar unbequem sich in solchem Teile des Niedergangs zu befinden». Către Varnhagen von Ense, 13.3.1853.

[4] Kosmos. Vol. I. pg. XVI.

[5] Către Goethe, 6.2.1806.

[6] Către Goethe, 3.1.1810. ...«in der Fähigkeit, die Natur zu fühlen... Heil und Unheil gepaart. Schweifen die Gefühle wild umher, so entstehen Naturträume, die Pest dieser letzten Zeiten!»

[7] Către Varnhagen, 28.4.1841: «Dem Oratorischen muß das einfach und wisenschaftlich Beschreibende immerfort gemischt sein. So ist die Natur selbst. Die funkelnden Sterne erfreuen und begeistern, und doch kreist am Himmelsgewölbe alles in mathematischen Figuren. Die Hauptsache ist, daß der Ausdruck immer edel bleibe, dann fehlt der Eindruck von der Größe der Natur nicht.»

[8] Kosmos. Vol. II. pg. 138. Asemănarea cu «activitatea» faustică este semnificativă pentru împletirea strînsă cu modul de gîndire al lui Goethe.

[9] «Alexander wird die Vorlesungen drucken lassen und schreibt jetzt schon daran». Această scrisoare a fost scrisă în ianuarie 1828. Cf. Anna v. Sydow: Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen, 1788—1835. 1920. Pg. 357 f.

[10] Kosmos. Vol. 1 pg. X.

[11] Lămuriri cu privire la stilul și metodele de predare ale lui Humboldt — în: «Alexander von Humboldts Vorlesungen über physikalische Geographie, nebst Prolegomenen über die Stellung der Gestirne». Berlin, im Winter von 1827 bis 1828. Erstmalige (unveränderte) Veröffentlichung einer im Besitze des Verlages befindlichen Kollegnachschrift. Berlin 1934.

[12] «Ich weiß, daß Kosmos sehr vornehm ist und nicht ohne eine gewisse Afféterie, aber der Titel sagt mit einem Schlagworte Himmel und Erde, und steht der Gäa (dem etwas schlechten Erdbuche von Prof. Zeune, einer wahren Erdbeschreibung) entgegen. Mein Bruder ist auch für den Titel Kosmos, ich habe lange geschwankt». Către Varnhagen, 24.10.1834.

[13] K. Kerényi: Apollon. 1957. pg. 33.

[14] «With the Italians of the RenaissanceeNature was a theme for very formal treatment, while with the modern Italians it is a theme for rhetorical treatment and is made to share the hysteria of the protagonists. In Spain, Azorin is a great exception — for him the visible world exists and he is almost perfect in his evocation of the unique moment of the spirit of place... The world of the English is wider and more irregular. They are picture-thinkers, but the picture moves». Richard Aldington: *The Spirit of Place*. London. 1935 pg. VIII.

[15] Cf. de ex. Theodor Mundt: *Geschichte der Literatur der Gegenwart*. Mundt consideră literatura ca fiind «eine zusammenhängende nationale Wissenschaft... als einen konkreten Bestandteil der wahren Wirklichkeit des Volksgeistes».

MIGUEL ROJAS-MIX

Însemnătatea lui Alexander von Humboldt pentru reprezentarea artistică a Americii Latine

[...]

Relația lui Humboldt cu arta este importantă însă nu numai luînd în considerare propria sa activitate artistică — relativ modestă. Faptul că a încurajat mulți artiști, îndemnîndu-i să călătorească în America pentru a surprinde natura după un nou concept al picturii peisagiste, reliefează însemnătatea contribuției sale la o nouă descriere a Americii. Humboldt devine astfel creatorul unui nou gen de artă, care ar putea fi intitulat documentație motivată artistic sau «artă științifică». Ideea sa de artă a fost consecința conceptului său științific cu privire la geografia plantelor, și chiar dacă începuturile acestei viziuni se regăsesc în secolul al XVIII-lea, Alexander von Humboldt este totuși acela care o întemeiase ca știință. La puțini ani după întoarcerea sa din America el prezintă lumii două scrieri — fundamentul noii discipline: *Ideen zu einer Physiognomik der Gewächse* («*Idei pentru o fizionomie a plantelor*» —, 1806) și *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen* («*Idei pentru o geografie a plantelor*» — apărută în franceză în 1805, în germană în 1807). Deja în prima lucrare apare noțiunea de «Physiognomik». Prin urmare studia aspectul plantelor, nu în mod izolat, ci în strînsă legătură cu locul, adică în relație cu alte plante și cu mediul fizic în care cresc. Pentru Humboldt zonele sînt mai importante decît plantele disparate. Diferențiază astfel 17 forme, care indică — fiecare la rîndul său — configurațiile de bază la care pot fi reduse toate celelalte. În concepția studierii covorului vegetal ca ecologie a comunităților de plante sau ca ecologie a plantelor, el se depărtează de botanica tradițională, trebuind să renunțe la o reprezentare taxonomică pentru a putea rămîne credincios noilor sale idei și pentru a putea preschimba pictura peisagistă într-o adevărată descriere științifică a lumii vegetale: «Observînd atent mulțimea aproape nesfîrșită a plantelor vegetale ce acoperă pămîntul, se vor distinge cîteva puține forme de bază la care, după toate speranțele, pot fi reduse toate celelalte și care formează tot atît de multe familii sau grupe. Mă mulțumesc să enumăr aici șaptesprezece, al căror studiu trebuie să fie deosebit de important pentru pictorul peisagist» [1].

* Din volumul Alexander von Humboldt. Werk und Weltgeltung, hrsg. von Heinrich Pfeiffer für die Alexander von Humboldt-Stiftung, R. Piper&Co Verlag, München 1969.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Pentru a putea determina exact caracteristicile unei zone, Humboldt punea accentul pe acele plante ce indică fizionomia (Physiognomik) unui ţinut. Nu existenţa solitară a unui exemplar într-o anumită zonă este importantă pentru Humboldt, ci impresia pe care o produce prin apariţia sa în masă şi care defineşte o regiune:

«Auf der Schönheit der einzelnen Formen, auf dem Einklang oder dem Kontrast, auf der Größe der organischen Massen und der Intensität des Grünes beruht der Vegetations-Charakter einer Zone». «Caracterul de vegetaţie al unei zone se regăseşte în frumuseţea formelor în parte, în armonie sau contrast, în volumul maselor organice şi în intensitatea culorii verzi»[2].

Fiecare din aceste zone — după Humboldt — corespundea unei fizionomii a naturii (Naturphysiognomik) identificată şi desemnată chiar de artişti cu nume ca natura elveţiană, cer italienesc ş.a.m.d. «După cum fiecare fiinţă organică posedă o anumită fizionomie identificabilă... există şi o fizionomie a naturii, care revine fiecărui ţinut. Ceea ce artiştii desemnează ca natura eleveţiană, cer italienesc, se bazează pe intuiţia neclară, întunecată a unui caracter local al naturii»[3]. Este misiunea artistului să cuprindă şi să redea — printr-o impresie generală — elementele specifice de natură ale unei zone. [...]

Astfel contemplarea estetică este inclusă în perspectiva generală a lui Humboldt asupra naturii, după cum şi descrierea concretă este unul din marile sale ţeluri. Cercetarea ştiinţifică este ridicată în sensul acesta la rangul operei de artă, iar privirea cercetătorului echivalată cu cea a artistului. Acestea sînt motivele pentru care picturii peisagiste i s-a acordat o importanţă atît de mare[4]. Humboldt a împletit într-o singură noţiune — cea geografică a plantelor — munca ştiinţifică cu pictura peisagistă, creînd premisele unui curent artistic ce poate fi denumit artă ştiinţifică. Se referă la posibilităţile şi limitele acestei arte încă atunci cînd scria că artistul trebuie să zugrăvească într-un mod «fidel şi viu» natura, iar într-un sens mult mai larg, cînd amintea de descrierea literară a naturii. [...]

După Humboldt ştiinţa va deveni artă şi invers. Arta are astfel chiar şi o misiune ştiinţifică, aceea de a aprofunda dragostea pentru studiul naturii, de a trezi dorul de călătorii ştiinţifice şi de a umple de încîntare contactul cu natura sălbatică. [...]

Acestea sînt şi ideile exprimate de Humboldt într-o scrisoare către pictorul Albert Berg, ce urma să fie folosită ca prefaţă la cartea cu imagini din natura columbiană, purtînd titlul semnificativ: *Physiognomie der tropischen Vegetation Südamerikas (Fizionomia vegetaţiei tropicale a Americii de Sud)*: «Dacă fantezia noastră creează din alesele opere de artă ale picturii cu plăcere imagini vii ale unei naturi exotice, atunci această desfătare nu se va limita numai la măreţia oferită de imagini în forme, bogăţie şi abundenţa sălbatică a solului, ci va acţiona în acelaşi timp asupra raţiunii, amintindu-ne de relaţia intimă dintre clasificarea plantelor şi influenţele climei — ambele dependente de înălţimea platoului şi de latitudinea geografică. Tocmai această relaţie face ca ceea ce ne apărea la început numai pitoresc, să fie — prin minunea şi trăsăturile caracteristice ale vegetaţiei, pe care ni le oferă — bogat şi instructiv în considerări pentru domeniul geografiei fizice»[5]. [...]

Alegînd dintre toate conformaţiile posibile ale peisajului ce corespund diverselor fizionomii topografice, Humboldt o examinează pe cea tropicală, cu bogăţia ei naturală de necomparat, — «acel spaţiu imens al picturii peisagiste cuprins între tropicele celor două continente», care, dacă ar fi studiat şi pictat de artişti înzestraţi, ar putea da naştere unei perioade de înflorire a genului peisagistic, nemaiîntîlnită în istoria artei. Regiunile tropicale, scrie Humboldt, erau vizitate

pînă atunci fie numai de călători a căror cultură plastică deficitară le oferă prea puţin ocazia de a se împlini ca pictori, fie de artişti puţin talentaţi. Aceştia din urmă participau la expediţii ştiinţifice în America sau navigau de cele mai multe ori pe cheltuiala unui stat, în jurul lumii, neavînd astfel ocazia de a-şi forma — prin reprezentarea şi contemplarea marilor scene ale naturii — o impresie de ansamblu despre zona tropicală. De multe ori erau însă chiar angajaţi să copieze taxonomic — pentru botanică — exemplare disparate ale florei. În afară de aceasta, navigările în jurul lumii ofereau foarte rar ocazia de a ajunge într-o zonă împădurită, la cursul superior al marilor rîuri sau pe vîrful lanţului muntos din interiorul ţinutului — ei neavînd, prin urmare, posibilitatea de a pătrunde peisajul în adîncime. Misiunea artistului, după Humboldt, ar fi aceea de a călători în aceste ţări şi de a picta şi schiţa în contact nemijlocit cu natura. Şi ca o consecinţă logică a celor afirmate, a încercat să-i stimuleze să plece în America latină şi în zonele tropicale, în special în America latină însă, căci numai acolo artistul ar descoperi splendoarea şi diversitatea de forme ale unei noi naturi. Peisagistul ar trebui să renunţe să mai aleagă ca motiv al picturilor sale monotonia plantelor sălbatice oferite de topografia ţărilor nordice şi să se dedice formelor bogate şi posibilităţilor coloristice minunate ale acestui ţinut tropical descoperit de curînd[6]. [...]

În al doilea volum al lucrării Kosmos (1847), Humboldt intitula un capitol: «Landschaftsmalerei in ihrem Einfluß auf die Belebung des Naturstudiums». («Influenţele picturii peisagiste în stimularea studiului naturii»), în care este cercetată pentru prima dată creaţia unor artişti, de la Post şi Eeckhout pînă în timpurile lui Humboldt, dedicată temelor latino-americane — în relaţie cu natura şi topografia. Autorul îi menţionează ca maeştri ai reprezentării lumii tropicale pe Rugendas, Hildebrandt, Bellermann, contele Clarac, Heinrich von Kittlitz — nume la care mai trebuie adăugate şi cele ale lui Karl Nebel, Albert Berg, Choris şi altele pentru a completa lista artiştilor care, urmînd sfatul lui Humboldt, lucrau în prima jumătate a secolului al XIX-lea în America. După cum am mai afirmat, cercetarea interesului ştiinţific al savantului este importantă pentru înţelegerea creaţiei artiştilor europeni din America latină. În afara lumii plantelor, Humboldt şi-a îndreptat atenţia în special spre teme ca topografia diversificată a Lumii Noi (de pildă liniile uriaşe de ruptură din terţiar cu căderile de apă şi roca de bazalt apărută la suprafaţă, formaţiuni vulcanice etc.), faună şi în final spre studierea unor etnii rezultate în America din amestecul tipologiilor europene cu resturi ale unor vechi culturi indiene — toate cuprinse în lucrările sale ştiinţifice şi ilustraţiile cărţilor sale. În această direcţie, omul de ştiinţă a încercat să-l conducă pe creator. [...]

În româneşte de RUXANDRA MIRESCU

[1] Alexander von Humboldt: *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen*. Tübingen, 1807, pg. 26

[2] Ibd. pg. 29; cf. Dittrich, Mauritz: «Alexander v. Humboldt und die Pflanzengeographie», în: Alexander von Humboldt, *Vorträge und Aufsätze, anläßlich der loc. Wiederkehr seines Todestages am 6. Mai 1959.* M Berlin, 1960, pag. 25 ş.u.

[3] A. v. Humboldt: *Kosmos* (în: *Gesammelte Werke*, vol II, Stuttgart 1889), pag. 66

[4] Cf. Heinz Sanke: «Die gesellschaftlich — geographicshe Auffassung Alexander von Humboldts». În: Al. v. H., *Vorträge und Aufsätze*... Berlin 1960, pg. 57 ş.u.

[5] Albert Berg: *Physiognomie der tropischen Vegetation Südamerikas* (13 Ansichten). London 1854. Prefaţă.

[6] A. v. Humboldt: *Ideen*. (cf. nota 1) pg. 6 ş.u.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

HANNO BECK

Cum au îmbogățit Frații Grimm «Kosmosul»*

Kosmosul lui Humboldt este, ca operă de bătrîne tipică, mai mult o realizare de scriitor decît de cercetător, spre deosebire de opera călătoriei sale americane. Formula «Cerul și pămîntul», pe care a generat-o foarte tîrziu specificul operei prin alcătuirea ei echilibrată, a impus și o puternică extindere în domeniul astronomiei. Acest lucru a putut fi realizat în condiții optime deoarece autorul a solicitat și găsit ajutorul astronomilor. Corespondența sa științifică a fost dominată la bătrînețe, chiar și numai numeric privit, de aceste scrisori speciale.

La începutul anilor '50 m-am ocupat de Frații Grimm și de relațiile lor cu A.v. Humboldt, și am valorificat în special publicațiile lui Wilhelm Schoof. Răsfoind prin Kosmos am dat de o notă care atestă o scrisoare a lui W. Grimm (1786—1859) către Humboldt din octombrie 1845, citată în text. Încă pe cînd eram student am putut dovedi existența scrisorii în Westdeutsche Bibliothek din Marburg. În ceea ce privește datarea scrisorii, însă, Humboldt se înșelase, căci nu numai Wilhelm, ci și fratele său Jacob Grimm (1785—1863) îi răspunsese la 20.09.1845.

Pentru a oferi pentru prima oară un exemplu concret cum s-a desfășurat colaborarea altora la *Kosmos*, am publicat încă în 1955 într-un anuar foarte accesibil ambele scrisori care aduceau, la solicitarea lui Humboldt, informații despre sentimentul naturii în literatura germană mai veche.

În textul Kosmosului fondul de idei străine a fost indicat special, dar a fost folosit de o manieră liberă; mai cu seamă au fost date citate din scrisoarea lui Wilhelm Grimm. Într-o notă se stabilește: «Întreaga apreciere a fondului epopeic german și a minnesang-ului (p. 33—36 din text) am luat-o dintr-o scrisoare a lui Wilhelm Grimm către mine (oct. 1845)»; tot asemenea sînt citate de Wilhelm, respectiv Jacob Grimm, ediții din *Bescheidenheit* de Freidank și din *Reinhart Fuchs*. Abia o notă ne informează cu privire la o scrisoare detailată, citată și folosită în text. Wilhelm Grimm folosea în consecvența sa scrierea cu litere mici: «altdeutsche dichter», Humboldt scria «altdeutsche Meister». Iar un «wird roth» este înlocuit de Humboldt în scrisoare prin «erröthet».

---

* Din: *Dioscurii, Probleme din viața și opera fraților Humboldt.* [Sonderdruck der Humboldt-Gesellschaft, 1986]

În 1960, pe cînd pregăteam volumul al doilea al biografiei lui Humboldt scrisă de mine, am găsit la Tübingen solicitarea lui Humboldt către Wilhelm Grimm din Berlin, 15 septembrie 1845; din ea rezultă nu numai o privire de ansamblu a întregii întîmplări, ci și faptul că Frații Grimm i-au transmis autorului Kosmosului un răspuns destul de amănunțit în doar cinci zile.

Iată desfășurarea întîmplării: Humboldt îl întîlnise pe W. Grimm la Berlin și îi povestise că lucrează la un Studiu pentru partea a doua a operei sale [Kosmos, n.n.], în care «a adunat multe date referitoare la sentimentul naturii care lipsește sau abundă în descriere la diferite rase de popoare». Deja în cursul acestei întîlniri ar fi spus că «voi avea nevoie de nobila pereche de frați, patriei atît de inexprimabil de prețioasă, pentru a mă lămuri cu privire la ceea ce caracterizează Evul mediu german». Cu întrebări inteligente scrisoarea ispitea la lumină «știința fraților» și solicita, de fapt, doar «păreri, aforisme, idei călăuzitoare». Le amintea amîndurora rugămintea exprimată verbal, a cărei împlinire cît mai rapidă îl interesa acum. La începutul scrisorii, W. Grimm se referea la această discuție din cursul unei întîlniri întîmplătoare la Berlin și repeta răspunsul dat deja atunci.

Cu aceasta cunoaștem discuția declanșatoare, scrisoarea de reamintire a lui Humboldt, răspunsul fraților Grimm și contopirea stilistică în Kosmos. O simplă notă din această operă a condus la scrisori încă și astăzi importante din punct de vedere al istoriei literare și la aruncarea unei priviri asupra modului de lucru al lui Humboldt.

În românește de MIHAI ISBĂȘESCU

Alexander von Humboldt.
Caricatură de H. König

@Asociația Ziariștilor Independenți din Rom

HANNO BECK

Cum au îmbogăţit Fraţii Grimm «Kosmosul»

Kosmosul lui Humboldt este, ca operă de bătrîne tipică, mai mult o realizare de scriitor decît de cercetător, spre deosebire de opera călătoriei sale americane. Formula «Cerul şi pămîntul», pe care a generat-o foarte tîrziu specificul operei prin alcătuirea ei echilibrată, a impus şi o puternică extindere în domeniul astronomiei. Acest lucru a putut fi realizat în condiţii optime deoarece autorul a solicitat şi găsit ajutorul astronomilor. Corespondenţa sa ştiinţifică a fost dominată la bătrîneţe, chiar şi numai numeric privit, de aceste scrisori speciale.

La începutul anilor '50 m-am ocupat de Fraţii Grimm şi de relaţiile lor cu A.v. Humboldt, şi am valorificat în special publicaţiile lui Wilhelm Schoof. Răsfoind prin Kosmos am dat de o notă care atestă o scrisoare a lui W. Grimm (1786—1859) către Humboldt din octombrie 1845, citată în text. Încă pe cînd eram student am putut dovedi existenţa scrisorii în Westdeutsche Bibliothek din Marburg. În ceea ce priveşte datarea scrisorii, însă, Humboldt se înşelase, căci nu numai Wilhelm, ci şi fratele său Jacob Grimm (1785—1863) îi răspunsese la 20.09.1845.

Pentru a oferi pentru prima oară un exemplu concret cum s-a desfăşurat colaborarea altora la *Kosmos*, am publicat încă în 1955 într-un anuar foarte accesibil ambele scrisori care aduceau, la solicitarea lui Humboldt, informaţii despre sentimentul naturii în literatura germană mai veche.

În textul *Kosmosului* fondul de idei străine a fost indicat special, dar a fost folosit de o manieră liberă; mai cu seamă au fost date citate din scrisoarea lui Wilhelm Grimm. Într-o notă se stabileşte: «Întreaga apreciere a fondului epopeic german şi a minnesang-ului (p. 33—36 din text) am luat-o dintr-o scrisoare a lui Wilhelm Grimm către mine (oct. 1845)»; tot asemenea sînt citate de Wilhelm, respectiv Jacob Grimm, ediţii din *Bescheidenheit* de Freidank şi din *Reinhart Fuchs*. Abia o notă ne informează cu privire la o scrisoare detaliată, citată şi folosită în text. Wilhelm Grimm folosea în consecvenţa sa scrierea cu litere mici: «altdeutsche dichter», Humboldt scria «altdeutsche Meister». Iar un «wird roth» este înlocuit de Humboldt în scrisoare prin «erröthet».

---

* Din: Dioscurii, *Probleme din viaţa şi opera fraţilor Humboldt*. [Sonderdruck der Humboldt-Gesellschaft, 1986]

În 1960, pe cînd pregăteam volumul al doilea al biografiei lui Humboldt scrisă de mine, am găsit la Tübingen solicitarea lui Humboldt către Wilhelm Grimm din Berlin, 15 septembrie 1845; din ea rezultă nu numai o privire de ansamblu a întregii întîmplări, ci şi faptul că Fraţii Grimm i-au transmis autorului Kosmosului un răspuns destul de amănunţit în doar cinci zile.

Iată desfăşurarea întîmplării: Humboldt îl întîlnise pe W. Grimm la Berlin şi îi povestise că lucrează la un Studiu pentru partea a doua a operei sale [Kosmos, n.n.], în care «a adunat multe date referitoare la sentimentul naturii care lipseşte sau abundă în descriere la diferite rase de popoare». Deja în cursul acestei întîlniri ar fi spus că «voi avea nevoie de nobila pereche de fraţi, patriei atît de inexprimabil de preţioasă, pentru a mă lămuri cu privire la ceea ce caracterizează Evul mediu german». Cu întrebări inteligente scrisoarea ispitea la lumină «ştiinţa fraţilor» şi solicita, de fapt, doar «păreri, aforisme, idei călăuzitoare». Le amintea amîndurora rugămintea exprimată verbal, a cărei împlinire cît mai rapidă îl interesa acum. La începutul scrisorii, W. Grimm se referea la această discuţie din cursul unei întîlniri întîmplătoare la Berlin şi repeta răspunsul dat deja atunci.

Cu aceasta cunoaştem discuţia declanşatoare, scrisoarea de reamintire a lui Humboldt, răspunsul fraţilor Grimm şi contopirea stilistică în Kosmos. O simplă notă din această operă a condus la scrisori încă şi astăzi importante din punct de vedere al istoriei literare şi la aruncarea unei priviri asupra modului de lucru al lui Humboldt.

În româneşte de MIHAI ISBĂŞESCU

Alexander von Humboldt.
Caricatură de H. König

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

JEAN LIVESCU

Fascinația universalului uman. Alexander von Humboldt și clasicii de la Weimar

Pentru epoca în care a trăit, Alexander von Humboldt a fost o personalitate remarcabilă, reprezentînd în știință o orientare realistă, aplecată cu clarviziune asupra universului material și spiritual al umanității, pentru a-i desluși esența și devenirea. Pasionat călător, s-a devotat cunoașterii naturii, omului și modului său de viață dintr-un nativ impuls științific. Expedițiile sale peste Ocean n-au avut în nici un moment contingențe cu planurile statelor europene de a-și extinde sau consolida dominația colonialistă. Dimpotrivă, realitățile din Lumea nouă l-au determinat să devină un militant fervent împotriva sclavagismului, la fel cum, în propria patrie, convingerile sale democratice s-au manifestat în solidarizarea cu acțiunea de protest a «celor șapte» profesori de la Universitatea din Göttingen. Observator atent și minuțios al naturii, a avut satisfacția și bucuria să descopere peisajul fastuos, debordant de viață și culoare al tropicelor, ca și pe acela aspru și sever din aerul rarefiat al Anzilor (mai tîrziu va cunoaște și tundra siberiană). A consemnat cercetările sale într-o amplă operă științifică, în care preciziunea terminologică se împletește cu plasticitatea metaforică, pentru a marca sugestiv cititorului peisajul local, clima, fauna și flora, dar și pitorescul ființelor umane întîlnite, în diversitatea lor caracteristică. Cercetările sale geografice se concentrează asupra florei, ele au însă o largă deschidere științifică, depășesc cadrul strictei sistematici de specialitate, vizînd aspectele geologice, biologice și ecologice și, prin aceasta, cele antropologice și civilizatorii, toate întrevăzute în perspectiva interacțiunii dintre om ca ființă socială și mediul său natural de viață.

Humboldt a fost astfel, pentru timpul său, unul din puținii savanți germani care înțelegeau că generalul uman se concretizează, după loc și timp, după condiții locale și într-un mediu ambiant dat, într-o varietate tipologică de uimitoare amploare, fiecare popor avînd prin istorie, cultură și civilizație, o existență proprie, pe care, ori de unde ai veni, poți să nu o înțelegi, dar pe care trebuie s-o respecți în expresia specifică și originalitatea ei. Universalismul concepției sale științifice se îmbină astfel, în lucrările sale, cu o viziune etică a universalului uman, ceea ce în mod natural — am spune: necesar — îl apropie și-l atașează de spiritele afine din cercul, contemporan lui, de la Weimar: Goethe, Schiller, Herder.

Acesta din urmă pregătise drumul gîndirii humboldtiene prin vasta sa încercare de a schița devenirea istorică a omenirii și de a o înțelege în funcție de condițiile geografice și climatice locale. Ca filosof, Herder era interesat să descopere legile care au determinat o anumită spiritualitate, manifestată în esență în creația poetică a popoarelor. Humboldt intervine cu extinderea orizontului spre marile monumente civilizatorii — semnificația, de pildă, a piramidelor vechilor culturi indigene din America de Sud și Mexic —, dar mai ales cu o corectură de naturalist: interesul său primordial se îndreaptă spre prezent, el caută — inclusiv în continuitatea timpului — rezultatul existenței sociale și integralitatea mediului de viață supus procesului dinamic al acțiunii umane.

Cu Schiller, contactul realizat de Humboldt a fost episodic. Prin formația sa inițială de medic, Schiller găsea la Humboldt un interes comun pentru explicarea fenomenului vieții. Amîndoi erau, în acel timp, tributari concepției despre viață ca «Lebenskraft», o «forță vitală», entitate spirituală independentă, separabilă de organismul căruia-i acordă viața. În forma literară, Humboldt își expune, la solicitarea lui Schiller, acest punct de vedere într-o transparentă alegorie apărută în 1795 în *Die Horen*: *Die Lebenskraft oder der Genius von Rhodos* (*Forța vitală sau geniul din Rodos*). Pe măsură ce aprofundează problematica naturii și depășește filosofia idealistă, Humboldt ajunge să considere viața drept un rezultat al interacțiunii fizico-chimice dintre componentele materiale ale organismului.

Cele mai profunde și durabile au fost legăturile lui Humboldt cu Goethe. Interesul imediat pare să fi fost de ordin practic. Deși corespondau încă din 1795, în momentul întîlnirii personale cu Goethe (în 1797, la Jena) Humboldt avea numele unui bun specialist în problemele miniere, organizase, din însărcinarea guvernului prusian, mineritul din Fichtelgebirge și introdusese măsuri de raționalizare și inovații bine apreciate. La rîndul său, Goethe coordona încă din 1778, în cadrul administrației de la Weimar, activitatea din minele locale, investigase diferitele regiuni ale landului, mai ales în jurul orașului Ilmenau, studiase lucrări de geologie și mineralogie în asemenea măsură, încît încă din 1780 putea emite instrucțiuni de specialitate unui tînăr geolog angajat pentru identificarea de resurse miniere[1], pusese și bazele unei colecții mineralogice pe care o va lărgi și îmbogăți pînă la sfîrșitul vieții. Corespondența din 1797 dintre Humboldt și Goethe arată că acesta din urmă ar fi dorit să consulte pe Humboldt în chestiunea minelor din Ilmenau[2]. Îi mai lega și amintirea unui prieten comun, Georg Forster, participant la cea de a doua expediție în jurul lumii a lui Cook, traducător, mult apreciat de Goethe, al *Sacuntalei*, tovarăș de drum al lui Humboldt în prima sa călătorie mai lungă, pe Rin și în Anglia, unul din inițiatorii primei republici proclamată pe teritoriul german (la Mainz) în timpul Revoluției franceze, mort la Paris în 1794.

Dar principala motivație a strînselor legături dintre Humboldt și Goethe era atracția comună spre descifrarea tainelor omului, a naturii și universului. Humboldt își începuse cariera științifică studiind plantele subterane identificate în peșteri și mine, deschizînd prin aceasta un capitol nou în cercetarea florei: o primă contribuție la cunoașterea fotosintezei. Goethe, mai vîrstnic cu douăzeci de ani, trimisese încă din 1784 cîtorva savanți, sub formă manuscrisă (uzitată pe atunci), o lucrare de osteologie, în care aduce noi argumente pentru a susține afirmația lui Herder privind «ordinea și armonia» din natură, unitatea și continuitatea dintre regnul mineral, cel vegetal și cel animal, inclusiv omul, ca trepte succesive de dezvoltare: *Încercare comparată asupra faptului* [*descoperit de Goethe însuși*] *că osul intermaxilar al maxilarului superior este comun la om și la celelalte animale*[3]. În 1790 publicase *Versuch, die Metamorphose der Pflanzen zu erklären*

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

(«Încercare de explicare a metamorfozei plantelor»), iar în 1792 *Beiträge zur Optik* («Contribuții de optică»), o primă schiță a viitoarei sale teorii cromatice. Și pentru Goethe omul și natura constituie un tot, pe care poetul și gînditorul îl intuia în interdependența dintre frămîntările ființei umane și mediul său natural de viață. Peisajul natural este spațiul unitar în care omul trăiește, în care se animă și se alină zbuciumul inimii omenești. Sensibilitatea poetului se împletește într-o asemenea stare de spirit cu un acut simț de observare științifică, obiectivizată, a fenomenelor din natură. Aproape concomitent, în 1784 ia naștere o perlă a lirismului goethean ca *Wandrers Nachtlied. Über allen Gipfeln* și eseul, științific în intenția sa, *Über den Granit*. Departe de a se dărui unei simple evocări afective a naturii, așa cum putea accepta poezia și cum apare în *Nachtlied*, Goethe caută s-o înțeleagă prin observare și chiar (mai tîrziu) prin experiment. «Observarea și descrierea inimii omenești — spune Goethe în eseul său —, această cea mai tînără, multilaterală, variabilă, trepidantă parte a creației, m-a condus la observarea lui [a granitului], cel mai vechi, mai stabil, profund și nezdruncinat fiu al naturii...» «Toate obiectele din natură se află într-un complex bine precizat». «Să-mi fie îngăduită liniștea măreață oferită de apropierea singuratică și mută a marii naturi mie, cel pe care mobilitatea sentimentelor omenești, rapida lor mișcare în mine și la alții, m-au făcut să sufăr mult, în trecut și în prezent...»[4]. Granitul îi apare lui Goethe frate cu omul, cea mai caracteristică rocă din natură; el constituie «tăria» Pămîntului în «măruntaiele sale cele mai profunde», după cum tot granitul se înalță, neclintit și falnic, pe cele mai înalte culmi ale munților[5].

Regăsim la Alexander von Humboldt un puternic ecou al acestui universalism animist care unește în aceeași viață pe om și natura ambiantă. Într-o scrisoare de mai tîrziu, de după întoarcerea din America, declară: «În pădurile Amazoanelor ca și pe plaiurile înalte ale Anzilor mi-am dat seama că de la un pol la altul aceeași viață este întipărită ca un suflu unitar în pietre, plante și animale, ca și în pieptul zbuciumat al omului. Pretutindeni am fost pătruns de sentimentul puternicii influențe exercitate asupra mea în situația de la Jena, cînd convingerile despre natură ale lui Goethe m-au înălțat, înzestrîndu-mă oarecum cu noi organe».[6]

Goethe admiră la Humboldt vastitatea și multilateralitatea cunoștințelor în domeniul științelor naturii, ca și talentul conversației, darul inegalabil de a-și expune și argumenta cunoștințele și experiența acumulată în călătoriile sale, lucrurile, obiectele și oamenii pe care i-a întîlnit. Alexander von Humboldt pare a fi singurul dintre contemporani pe care Goethe îl introduce nominal în opera sa literară clasică. Într-o pagină din jurnalul Otiliei din romanul *Wahlverwandtschaften* («Afinități elective»), elogiind pe «naturalistul care se pricepe să ne descrie și să ne reprezinte de fiecare dată, în elementul cel mai specific, tot ce e mai exotic, mai singular, împreună cu ambianța, cu vecinătatea lui», eroina exclamă: «o, cît aș vrea să-l aud măcar o dată pe Humboldt povestind»[7]. Referiri la satisfacția pe care i-o procurau convorbirile cu Humboldt se întîlnesc repetat la Goethe, deși întîlnirile au fost destul de rare, datorită faptului că pînă în 1826 Humboldt a trăit în bună parte la Paris. Să cităm pe cea mai elocventă, din 11 decembrie 1826, relatată de Eckermann în *Convorbirile* sale: «Azi dimineață a fost cîteva ore la mine Alexander von Humboldt... Ce om! Îl cunosc de multă vreme și de fiecare dată mă uimește. Se poate spune că n-are egal în ce privește cunoștințele și știința vie. Nici o multilateralitate ca a lui n-am mai întîlnit. Orice domeniu abordezi, pretutindeni e acasă la el și te copleșește cu tezaure spirituale. Se aseamănă cu o fîntînă cu multiple șipote, la care e de ajuns să pui niște vase, pentru ca să se reverse, proaspătă și nesecată. Va rămîne aici cîteva zile și de pe acum simt că parcă-aș fi trăit ani întregi»[8]. Cîteva luni mai tîrziu, subliniind importanța

schimbului personal de idei și lipsa în Germania a unui centru cultural de dimensiunile Parisului, arată ce binefacere înseamnă trecerea prin Weimar a unor oameni ca Alexander von Humboldt, «care-mi aduc într-o singură zi ceea ce caut și-mi este necesar să aflu, mai mult decît aș fi realizat în ani întregi pe căile mele singuratice»[9].

O oarecare îndoială rămîne în spiritul lui Goethe în una din marile probleme care-l pasionau: vulcanismul. Adept consecvent al priorității evoluției, în domeniul social ca și în acela al naturii, Goethe era «neptunist» în ce privește explicarea activității vulcanice, privind-o ca pe un fenomen adiacent, posterior sedimentărilor provocate de acțiunea apelor. Humboldt în schimb, la curent cu progresele în cunoașterea geologică, era «plutonist», recunoscînd vulcanilor o funcție primordială în modelarea scoarței globului, rezultat al unei puternice dinamici convulsive, proprie adîncurilor Pămîntului. Fără a se lăsa pe deplin convins de un asemenea adevăr, Goethe preferă să alăture, ca valori echivalente și la fel de discutabile, ambele concepții, la care se referă nu numai în lucrările sale științifice, dar și în operele literare din perioada tîrzie. Mai mult chiar, informația despre afirmația lui Humboldt că munții Himalaia se ridică la incredibila înălțime de 25 000 picioare i se pare lui Goethe atît de uluitoare, încît într-o scrisoare către prietenul său berlinez, muzicianul Zelter, o consideră mai degrabă un efect retoric de persuasiune, nu un adevăr științific obiectiv[10].

Interesul naturalist al celor doi cercetători se întîlnește în principal pe tărîmul lumii vegetale, în care Humboldt vedea însăși condiția apariției și dezvoltării oricărui sistem de viață. Humboldt își propune încă de la început un adevărat program de cercetare a naturii, în care flora ocupă locul central. În scrisoarea de răspuns la invitația lui Schiller de a colabora la *Die Horen*, istoria și geografia plantelor îi apar lui Humboldt drept «o latură necercetată a istoriei generale a lumii», ea presupune să se cunoască între altele «*armonia* generală a formelor, problema dacă există o formă originară a plantelor care se prezintă în mii și mii de nuanțe, distribuția acestor forme pe glob, impresiile... pe care le produce flora asupra sensibilității omului...» (subl. J.L.)[11]. Mai amplă și mai generală este formularea obiectivelor pe care Humboldt își propune să le urmărească în expediția din America Latină într-o scrisoare din portul La Coruña, în ajunul plecării: «Ochii mei se vor îndrepta permanent spre interacțiunea forțelor, spre influența creației ne-vii asupra lumii vii a animalelor și plantelor, spre *armonie* (subl. J.L.)» [12].

Chiar dacă nu ne gîndim la o acordare a acestui vast program de cercetare cu idealurile estetice ale clasicismului, accentul pe care-l pune Humboldt pe căutarea în natură a armoniei sugerează o similitudine de echilibru și proporții, echivalentul cu ținuta de «edle Einfalt und stille Grösse» (nobila simplitate și măreție calmă) proclamată de Winckelmann drept principiu al artei clasice. Corespondența cu Goethe permite doar documentarea unei încercări de a găsi o bază terminologică unitară, ceea ce implica de fapt precizarea unei metodologii științifice comune, fundamentate pe morfologie. Goethe îi scrie lui Humboldt în 1795: «Cum observațiile dv. pleacă de la element, iar cele ale mele de la Gestalt, trebuie să ne grăbim să ne întîlnim undeva la mijloc»[13]. În adevăr, Goethe elaborase încă de prin 1790 conceptul de *Gestalt* (figură, configurație, formă, înfățișare), fundamentînd prin el morfologia, ca știință a conformației exterioare a unui organism, capabilă să-i dezvăluie funcțiile și locul în filogenie. Preocupările sale științifice se intensificaseră în timpul călătoriei în Italia sub impresia mediului natural de aici, neobișnuit de bogat pentru un nordic, mergînd pînă la a se substitui activității literare. «Buna mea intenție poetică [lucra la drama, rămasă fragment, *Nausikaa*] mi-a fost tulburată, grădina lui Alcinou a dispărut, în fața mea s-a deschis

@Asociația Ziariștilor Independenți din Român

în practică impulsul său inerent pentru transformarea naturii şi pentru utilizarea forţelor ei. Nu poate fi o simplă coincidenţă că ultimul spaţiu scenic din *Faust* — smulgerea de pămînturi noi de la forţele oarbe ale apelor, asanarea mlaştinilor, construirea de diguri şi canale, transportul maritim — anticipează una din epocalele construcţii ale geniului uman în secolul al XIX-lea, pentru care Alexander von Humboldt a fost promotor şi iniţiator şi care a constituit obiectul unei convorbiri cu Goethe: canalul de Panama. Pentru a-l fixa istoric, să amintim că prima societate internaţională avînd ca obiectiv canalul de Panama s-a constituit în 1848, că lucrările tehnice propriu-zise au început în 1881 şi că prima navă l-a traversat în 1914. Dar Humboldt i-a întrevăzut utilitatea încă din 1811[21], analizînd un ansamblu de date fizico-geografice, reluate în lucrările ulterioare pentru elaborarea de alternative posibile ale traseului de străpungere a istmului dintre Atlantic şi Pacific. Convorbirea cu Goethe în ce priveşte proiectul canalului de Panama a avut loc mai tîrziu, în 1827, şi ne este relatată de Eckermann[22]. Comentariile lui Goethe arată că şi el îşi dădea seama de importanţa unei asemenea lucrări pentru facilitarea comunicaţiilor economice şi culturale între popoarele globului, mai mult chiar, de interesul strategic al Statelor Unite pentru o legătură eficace între estul şi vestul continentului american. Referindu-se şi la alte două proiecte de mare anvergură ale viitorului — canalul de Suez şi cel dintre Rin, Main şi Dunăre —, octogenarul Goethe conchide: «Aş vrea să mai trăiesc aceste trei mari lucrări şi, de dragul lor, ar merita să mai rezist cincizeci de ani».

O contribuţie mai puţin relevată de cercetarea activităţii lui Humboldt este elaborarea, pe baza unei vaste informaţii în domeniul creaţiei poetice, a uneia din primele încercări sintetice de literatură universală ca manifestare a spiritualităţii umanităţii. După cum se cunoaşte, conceptul de literatură universală a fost formulat de Goethe în 1827 şi sîntem îndreptăţiţi să presupunem că el a fost abordat de cei doi prieteni în convorbirile lor. Schiţa de aproape două sute de pagini a lui Humboldt a fost publicată în volumul al doilea din *Kosmos*, în 1847, avea însă la bază prelegerile libere ţinute de el la Academia de muzică din Berlin în 1827—28, anul în care a avut loc ultima întîlnire cu Goethe. Aceasta poate îndreptăţi ipoteza că Humboldt cunoştea ideile lui Goethe privind literatura universală şi că ele i-au sugerat capitolul respectiv din Kosmos. Pentru Goethe literatura universală era rezultatul şi consecinţa firească a unui moment istoric nou în relaţiile spirituale dintre popoare: interesul sporit pentru traducerile literare, dezvoltarea studiilor folkloristice şi a celor de lingvistică indoeuropeană, progresul în cunoaşterea reciprocă a popoarelor, dar mai ales necesitatea circulaţiei de idei în toate domeniile. «Menirea literaturii universale», spune Goethe într-o scrisoare, «este aceea de a influenţa tot atît de moderator şi conciliant relaţiile dintre popoare, pe cît le uşurează navigaţia sau construcţia de drumuri. Ca şi circulaţia de mărfuri şi de produse agricole, circulaţia liberă a ideilor şi sentimentelor creşte avuţia şi bunăstarea generală a umanităţii»[23]. Contribuţia proprie a clasicului de la Weimar accentua, selectiv, momente semnificative de literatură cultă şi populară, mai ales în relaţiile dintre popoarele europene şi, dincolo de acestea, cu cultura persană, cea indiană şi chineză[24].

Pe Alexander von Humboldt fenomenul literar în universalitatea lui îl interesează ca naturalist şi geograf, el apare ca element constitutiv al concepţiei sale despre spaţiul geografic ca rezultat al unor condiţii naturale, în acelaşi timp al devenirii în timp şi al integralităţii activităţii umane, care modelează natura nu numai în aspectele ei materiale, ci-i dă formă prin creaţia şi frumosul artistic. Humboldt vrea să demonstreze măsura în care imaginaţia poetică a modelat *ideea* despre un anumit peisaj geografic, o «Landschaft». Rezultatul cercetării sale este un studiu al motivului naturii în literatură, stînd valabil alături de numeroasele studii de «Motivgeschichte», atît de numeroase în perioada interbelică. Enorma sa informaţie din nenumărate izvoare literare, primare şi secundare, — la nevoie şi apelul la alţi specialişti — duce la o adevărată expunere de literatură universală, fără egal pentru timpul său, extinsă pe trei milenii, de la antichitatea indiană şi greco-romană pînă la contemporaneitate şi, în spaţiu, la monumente literare din patru continente, din Peru la India, din ţările arabe la Finlanda. Obiectivul geografic explică criteriile de preferinţă pentru anumiţi autori şi opere, accentul pus pe literatura antică şi pe cea a Renaşterii, trecerea pe plan secundar a autorilor dramatici, la care motivul naturii joacă un rol minor. Criteriul poziţiei faţă de natură în opera literară poate sugera şi o apropiere de opoziţia (idealistă) sentimental naiv teoretizată de Schiller pentru a contrapune literatura antică — şi pe Goethe — celei moderne şi propriei creaţii. Dacă însă Schiller folosea opoziţia sentimental naiv pentru a crea o dihotomie a modernului elegiac faţă de antic, clasic şi realist, lui Humboldt poziţia faţă de natură îi documentează şi-i argumentează însuşi temperamentul şi ţinuta spirituală a unui poet, în cadrul cunoştinţelor despre natură specifice unei anumite epoci.

•

Charles Darwin a fost un cititor asiduu şi un admirator al lui Alexander von Humboldt, deşi *Originea speciilor*, apărută, parcă în mod simbolic, în anul morţii lui Humboldt, depăşeşte ideea de armonie pe care acesta o căuta în natură, proclamînd şi demonstrînd lupta interspecii şi intraspecii din faună şi floră. Dar opera lui Humboldt rămîne în istoria ştiinţelor ca un moment semnificativ al enciclopedismului umanist generat în atmosfera ideilor generoase, îmbrăţişînd întreaga umanitate, ale clasicismului de la Weimar.

---

[1] *Instruktion für den Bergbeflissenen J.C.W. Voigt*. 1780. In: *Goethe Werke*. Hamburger Ausgabe in 14 Bänden. Hrsg. von Erich Trunz. Hamburg 1949 şi urm. Vol. 13, p. 251. (Citată în continuare *HA*, cu indicarea volumului şi a paginii.
[2] Ilse Jahn Fritz G. Lange (ed.): *Die Jugendbriefe Alexander von Humboldts*. Berlin 1973.
[3] HA 13, pag. 184 şi urm.
[4] *ibidem*, pag. 255
[5] *ibidem*, pag. 254
[6] Cf. Karl Bruhns: Alexander von Humboldt. Eine Biographie. Leipzig 1872. Vol. 1, pag. 214
[7] Goethe: *Opere 5*. Bucureşti: Editura Univers 1987, pag. 382 (trad. Eugen Filotti).
[8] Johann Peter Eckermann: *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens. 1823—1832.*
[9] *ibidem*, 3 mai 1827
[10] Max Hecker (ed.): *Briefwechsel zwischen Goethe und Zelter*. 1799—1832. Frankfurt Main 1987. Vol. 3, 5 octombrie 1831.
[11] Alexander von Humboldt către Schiller, 6 august 1794. In: Jahn lange *op. cit.*
[12] Alexander von Humboldt către Maria E. von Moll, 5 iunie 1799. In *ibidem*
[13] Goethe către Alexander von Humboldt, 18 iunie 1795. In: *ibidem*
[14] *HA* 11, pag. 375
[15] *ibidem*, pag. 374
[16] Goethe: *Opere op. cit.*, vol. 1, pag. 141 şi urm. (trad. Al. Covaci)
[17] *HA* 13, pag. 51
[18] *Ideen zu einer Geographie*..., pag. 151
[19] Kosmos, vol 2, pag. 98
[20] Goethe: *Opere op. cit.*, vol. 7, pag. 226 (trad. J. Livescu)
[21] In lucrarea sa *Essai politique sur le Royaume de la Nouvelle Espagne*. Paris 1811 (în special vol. 1, cap. 2)
[22] Eckermann *op. cit.*, 21 februarie 1827
[23] Goethe către A. S. Odyniec, 25 august 1829
[24] Cf. Jean Livescu: *Deschiderea lui Goethe către culturile Orientului.* In: Memoriile Secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte a Academiei Române. Seria IV, tomul IV (1982 3) pag. 45—57

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

ALEXANDER von HUMBOLDT

Scrisori americane

Către Wilhelm von Humboldt

Cumana în America de Sud,
16 iulie 1799

[...]

Cumana este, datorită munților înzăpeziți din apropiere, popasul cel mai rece și mai sănătos din America — o climă ca în Mexic — și, cu toate că vizitat de Jacquin, a rămas și acum încă una din cele mai necunoscute părți ale lumii, dacă pătrunzi cît de puțin în interiorul muntelui. Ceea ce, în afara vrajei unei astfel de naturi (de ieri n-am văzut încă nici un produs vegetal sau animal din Europa), ne-a determinat să ne oprim aci în Cumana, la o depărtare de două zile de mers pe apă pînă la Caracas, este știrea că tocmai în zilele acestea urmează să sosească în regiune vase de război engleze. De aici pînă la Havana avem un drum de doar opt pînă la zece zile și — deoarece aici acostează toate convoaiele europene, avem prilejuri suficiente în afara ocaziilor particulare. În plus, tocmai în Cuba este pînă în septembrie și octombrie căldura cea mai mare. Timpul acesta îl petrecem aici în răcoare și într-un aer mai sănătos; aici poți dormi și noaptea afară în aer liber.

S-a stabilit aci și un bătrîn comisar de marină cu o negresă și doi negri. Fusese mult timp în Paris, în Domingo și în Filipine. Pentru 20 de piaștri pe lună am închiriat o casă nou-nouță, prietenoasă și am angajat două negrese dintre care una gătește. Mîncarea nu lipsește aici. Din păcate nu există deocamdată aici nimic similar cu făina, pîinea și pesmeții. Orașul continuă să fie încă pe jumătate îngropat în moloz; căci același cutremur de la Quito, celebrul cutremur de la 1797, a răsturnat și Cumana. Orașul acesta se află într-un golf frumos ca cel de la Toulon, în spatele unui amfiteatru muntos cu 5000—8000 de picioare mai înalt și acoperit cu păduri dese. Toate casele sunt clădite din lemn alb de Sina și de Atlas. De-a lungul rîulețului (Rio de Cumana) cam de mărimea lui Saale de la Jena, se află șapte mănăstiri și plantații semănînd cu adevărate grădini engleze. În afara orașului locuiesc indienii de aramă dintre care bărbații umblă aproape toți în pielea goală; colibele sunt făcute din trestie de bambus și acoperite cu frunze de cocos. Am intrat în una. Mama ședea cu copiii, în loc de scaune pe trunchiuri de corali

---

Aceste scrisori ale lui Al. v. Humboldt ca și fragmentele din lucrarea sa *Despre o încercare de a urca pe vîrful Chimborazo* au fost extrase din biografia de referință editată de Karl Bruhns: *Alexander von Humboldt, Eine wissenschaftliche Biographie*, Leipzig 1872, vol. I, pp. 318—319; 324—326; 332—335; 354—356; 368—372.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

aruncate la mal de mare. În loc de farfurii avea fiecare în față cîte o ceașcă de cocos din care mîncau pește. Plantațiile sunt toate deschise, se intră și se iese liber din ele. La majoritatea caselor ușile stau deschise și noaptea într-atît este de cumsecade lumea de aici. Sunt și aici mai mulți indieni veritabili decît negri.

Dar, ce copaci! Palmieri de cocos, înalți de 50-60 picioare; Poinciana pulcherrima, cu un buchet, înalt de un picior, de flori superbe în roșu încins; pisang și un șir de copaci cu frunze enorme și petalele florilor mari cît palma și plăcut mirositoare, despre care nu cunoaștem nimic. Gîndește-te doar că țara aceasta este atît de necunoscută încît un gen nou pe care l-a publicat Mutis abia acum doi ani (v. Cavanilles icones, tom. 4) este un copac cu umbra mare înalt de 60 picioare. Am fost atît de fericiți să găsim această plantă superbă (avea filamente lungi de un țol) încă de ieri. Cît de mare ar putea fi așadar numărul plantelor mai mici, sustrase încă observării? Și ce culori au păsările, peștii, pînă și racii (albastru, azur și galben)!

Ca nebuni alergăm încă încoace și încolo; în primele trei zile nu puteam stabili nimic, mereu aruncam cîte un obiect ca să punem mîna pe altul. Bonplant ne asigură că-și va pierde mințile dacă minunile nu vor înceta curînd. Dar mai frumos încă decît aceste minuni în detaliu este impresia produsă de ansamblul acestei naturi vegetale puternice, îmbelșugate dar și atît de senină totuși, de înveselitoare și blajină. Simt că aici aș putea fi foarte fericit și că aceste impresii mă vor mai însenina ades și în viitor.

[...]

Către Franz Xaver von Zach[1]

Cumana, 17 nov. 1799

[...]

Redeschid scrisoarea aceasta pentru că n-am îndrăznit să o dau Brigantinei de la Cadix și pentru că așteptam curierul spaniol[2]. L-am așteptat însă zadarnic vreme de două luni; în fine, a sosit și mă grăbesc să vă mai dau cîteva știri. M-am întors tocmai acum dintr-o călătorie foarte dificilă, dar extrem de interesantă, făcută în interiorul peninsulei Paria. Am fost în înalții Cordillieri de la Tumiriquiri, de la Cocollar și de la Guanaguana, locuite de indienii Chaymas și Guaraunos. Am avut zile superbe și pline de satisfacție la mănăstirea capucinilor Caripe, situată în centrul misiunilor. Am traversat celebra peșteră de la Guacharo locuită de milioane de păsări de noapte (o specie nouă de Caprimulgus, mulge-capre). Nimic nu egalează intrarea majestuoasă a acestei peșteri umbrită de palmieri, de pothos, de ypommeen etc.

De la popasul nostru în această provincie am adus și pus la uscat peste 1600 de plante, am descris aproape 600 în majoritatea lor noi, necunoscute și criptogame și am adunat cele mai frumoase scoici și insecte. Am făcut mai mult de 60 de desene de plante și, în plus, anatomia comparată a scoicilor de mare. Am dus cu noi cronometrul lui Berthoud, sextantul lui Ramsden și Troughton pînă dincolo de Guarapiche. Am determinat longitudinea și latitudinea la mai mult de

1 Franz Xaver von Zach (1754—1832). Aflat în 1797 la Jena, Humboldt l-a consultat în repetate rînduri pe acesta — un specialist reputat care în acel timp conducea Observatorul astronomic de pe Seeberg lîngă Gotha — cu privire la tehnica măsurătorilor geografice și geofizicale exacte. (n.r.)

2 Humboldt își începuse scrisoarea pe 1 sept. 1799 (n.r.)

15 localități care vor servi cîndva ca puncte fixe pe o hartă a interiorului țării. Am măsurat cu barometrul Cordillierii. Marea lor majoritate este formată din piatră de var iar înălțimea lor nu este mai mare de 2244 Varas Castillanas = 976 toises franceze[3]. Dar ceva mai mult spre vest, spre Avila, există munți de circa 1600 toises înălțime, munți care leagă Cordillierii aceștia cu cei de la Sta.-Martha și Quito.

Fără să țin seama de căldura apăsătoare și aproape insuportabilă din luna aceasta, am observat totuși eclipsa de soare de la 28 Octombrie. Am măsurat în aceeași zi cu cvadrantul lui Bird înălțimi solare corespondente, pe care le adaug aci pentru cazul că doriți să vedeți și să îndreptați calculele mele.

La observările acestea mi-am ars fața în așa fel încît am fost silit să stau două zile în pat și să fac apel la medicină. Ochii suferă cumplit și se distrug complet din pricina terenului acesta de piatră de var alb ca zăpada. Metalul instrumentelor expus razelor de soare se încălzește pînă la 41 grade R.

Dacă ați aruncat o privire pe ultima mea lucrare «Meteorologia subsolului», ați observat desigur că temperatura în interiorul globului nostru terestru este o problemă deosebit de interesantă. Aici, la sub 10° latitudine, temperatura aceasta e, la o adîncime de 340 toises, de 15,2° după R. Instrumentele mele meteorologice au fost comparate cu cele ale Observatorului astronomic național din Paris, și potrivite după acestea. La nivelul mării termometrul nu urcă la umbră, în anotimpul cel mai cald, peste 26° R; se află mai întotdeauna la 19—22°. Avem, de asemenea, în fiecare zi la două ore după culminația soarelui, cînd căldura și-a atins maximul, o furtună și timp de nouă ore fulgere și străluminări ale orizontului. O climă cu adevărat vulcanică!

La 4 Nov. am avut un violent cutremur de pămînt. Din fericire nu a produs pagube prea mari. Am observat cu mirare că în timpul acestui eveniment, declinația magnetică s-a diminuat cu 1,1°. Au mai urmat cîteva șocuri terestre, iar la 12 Nov. am avut un adevărat foc de artificii. Mari baloane de foc au parcurs în cruciș, de la 2 pînă la 5 dimineața, necontenit orizontul; au aruncat fascicole de foc cu un diametru de 2 grade. Partea de răsărit a provinciei Noua Andaluzie este toată plină de munți micuți care scuipă foc. Aruncă afară apă caldă, sulf, hydrogène sulphureux și petrol.

Mîine plec pe mare la Laguayra și rămîn pînă în ianuarie la Caracas. De acolo pătrund în interiorul țării spre Apure, Rio Negro, Orenoco pînă dincolo de Angostura și revin aici să mă îmbarc pentru Havana. [...]

Către Wilhelm von Humboldt

Cumana în America de Sud, 17 oct. 1800

Nu-ți pot repeta îndeajuns cît mă simt de fericit în părțile acestea de lume în care m-am obișnuit deja pînă într-atît cu clima, încît am impresia că parcă nici nu aș fi locuit cîndva în Europa.

Nu există poate în toată lumea o țară în care să se poată trăi mai comod și mai liniștit decît în coloniile spaniole prin care umblu acum de mai bine de

3 Toise, veche unitate de măsură franceză, egală cu 1,949 m. (n.r.)

@Asociația Ziariștilor Independenți din Români

15 luni. Clima este foarte sănătoasă, căldura începe abia către orele 9 dimineața și durează numai pînă la 7 seara. Nopțile și diminețile sunt mult mai împrospătătoare decît în Europa. Natura este bogată, variată, mare și pe deasupra tuturora majestuoasă. Locuitorii sunt blajini, buni, vorbăreți, fără griji și neștiutori, ce-i drept, dar simpli și fără pretenții.

Nici un loc n-ar fi mai avantajos pentru studii și cercetări decît acesta în care mă aflu. Distracțiile, care în țările cultivate se produc prin intermediul relațiilor sociale, nu mă distrag; dimpotrivă, natura îmi oferă obiective inepuizabile, noi și interesante. Singurul lucru putînd fi regretat în această singurătate este faptul că rămîi în necunoașterea progreselor culturii și științelor din Europa și că te simți privat de avantajele ce decurg din schimbul de idei.

Studierea diferitelor rase de oameni, amestecate între ele, a indienilor și, în special, a sălbaticilor, este suficientă să ocupe în întregime pe un observator. Dintre locuitorii acestei țări, proveniți din Europa, mă întrețin de preferință cu coloniști care locuiesc la țară. La aceștia s-a păstrat încă întreagă vechea simplitate a moravurilor spaniole din secolul al 15-lea și găsești la ei adesea trăsături de omenie și principiile unei adevărate filosofii pe care uneori le cauți zadarnic la națiunile considerate de noi cultivate.

Îmi va fi greu, din cauza aceasta, să părăsesc această regiune și să trec prin coloniile mai bogate, mai populate. Desigur găsești mai multe modalități auxiliare să te instruiești, numai că te lovești mai des de oameni care, în gură cu frumoase feluri de a vorbi filosofic, infirmă prin acțiunile lor principiile fundamentale ale filosofiei, care îl citesc pe abatele Raynal dar își maltratează sclavii, care vorbesc cu entuziasm despre cele mai de seamă chestiuni de libertate și îi vînd pe copiii negrilor ca pe niște viței, la cîteva luni de la nașterea lor. Ce pustietate n-ar fi mai de preferat relațiilor sociale cu astfel de filosofi? [...]

Prietenul meu Bonpland a avut mult mai mult decît mine de suferit, de pe urma hoinărelilor noastre. După sosirea noastră la Guayana a avut crize de vomismente și febră care mi-au făcut serioase griji. Au fost probabil efectul rău al alimentației cu care nu eram obișnuiți. Cînd în oraș [Angostura — n.ed. K. Bruhns] am văzut că nu se făcea bine, l-am adus la conacul prietenului meu Dr. Felix Farreras, la 4 mile de Orinoco, într-o zonă situată mai la altitudine și mai împrospătătoare. În climatul acesta tropical nu există alt remediu de însănătoșire mai rapid decît schimbarea aerului.

Nu-ți pot descrie neliniștea în care m-am aflat în timpul bolii sale. Nicicînd n-aș mai fi putut găsi un prieten atît de fidel, de activ și de curajos. În călătoria noastră, înconjurați de primejdii printre indieni și în pustietățile pline de crocodili, de șerpi și de tigri, a dat probe uimitoare de curaj și de dăruire. Niciodată nu voi uita atașamentul generos arătat mie în timpul unei furtuni ce ne-a surprins la 6 aprilie 1800 în mijlocul lui Orinoco. Piroga noastră se și umpluse pînă la trei sferturi cu apă, indienii săriseră deja în apă ca înotînd să ajungă la mal. Numai generosul meu prieten a rămas fidel lîngă mine, rugîndu-mă să le urmăm exemplul și să-i îngădui să mă ia în cîrcă și să mă treacă înotînd el prin valuri.

Destinul n-a vrut să pierim în pustiul acesta unde zece mile împrejur nici un om n-ar fi descoperit nici dispariția noastră și nici cea mai mică urmă despre noi. Situația în care ne găseam era într-adevăr de speriat. Malul se afla la peste o jumătate de milă distanță de noi și o mulțime de crocodili se puteau vedea cu trupurile pe jumătate ieșite din apă. Chiar dacă am fi scăpat de urgia valurilor și de lăcomia crocodililor și am fi ajuns la mal, am fi murit aci de foame sau sfîrtecați de tigri. Căci pe malurile acestea pădurile sunt atît de dese și de înfășurate în liane, încît era pur și simplu imposibil să fi scăpat. Pînă și cel mai robust om

cu toporul în mînă abia ar fi putut să străbată în 20 de zile o milă franceză. Fluviul însuși este așa de rar navigat încît doar la cîte două luni trece pe aci vreo canoe indiană. În aceste cele mai primejdioase și mai îngrijorătoare clipe, o rafală de vînt a umflat pînza bărcii noastre și ne-a salvat într-un mod aproape de necrezut. Am pierdut doar cîteva cărți și cîteva alimente.

Cît de fericiți ne-am simțit apoi cînd spre seară, ajunși pe uscat și coborîți din barcă, am stat împreună pe țărm și ne-am luat cina, nelipsind nici unul din societatea noastră. Noaptea a fost întunecoasă și luna scăpa doar pentru cîteva clipe dintre norii mînați de vînt. Călugărul aflat cu noi s-a adresat cu rugăciunea sa Sf. Francisc și Sfintei Fecioare. Ceilalți cu toții au rămas adînciți în gînduri, mișcați și preocupați de viitorul lor.

De aceste mari cascade de apă, pe care urma să le trecem, eram la încă două zile de mers spre Nord. Mai aveam de făcut mai bine de 700 de mile cu piroga noastră care, după cum am văzut, nu era decît un vehicol slab. Cîte griji! Neliniștea nu a durat însă decît o noapte. Ziua următoare a fost foarte frumoasă și liniștea și veselia, răspîndită în întreaga natură, a revenit în inimile noastre. Înainte de amiază am întîlnit o familie de caraibi venită de la gura de vărsare a Orinocoului în căutarea de ouă de broască țestoasă, familie care făcea mai mult din plăcere și din dragoste de vînat, această excursie așa de primejdioasă, decît dintr-o necesitate. Societatea aceasta ne-a făcut să uităm cu desăvîrșire toate neplăcerile avute.

Către Wilhelm von Humboldt

Contreras lîngă Ibague, 21 sept. 1801

[...]

De la Honda drumul urcă 1370 de toises în sus spre Santa Fé de Bogota. Drumul printre stînci (mici trepte tăiate în stîncă late doar de 18—20 țoli, încît catîrii abia își pot trece cu greu trupurile) este din cale afară de rău. Ieșim din gura muntelui (la boca del monte) la 4° 35' latitudine nordică; și dintr-odată ne găsim într-o mare cîmpie de mai mult de 32 mile pătrate franceze, care, dacă nu are copaci, este în schimb semănată cu cereale europene și plină de sate de indieni. Cîmpia aceasta (Llanura de Bogota) este fundul uscat al lacului Funzhe care are în mitologia indienilor muyscas un rol important. Principiul răului, sau luna, o femeie, a adus cu ea un potop prin care s-a format lacul. Dar Bochica, principiul binelui sau soarele, a distrus stînca Tequendama, unde se află astăzi celebra cascadă; lacul Funzhe s-a scurs: locuitorii regiunii, care în timpul potopului s-au refugiat în munții mai apropiați, au revenit în cîmpie; și Bochica, după ce le-a dat indienilor o constituție politică și legi, asemănătoare celor ale incașilor, s-a dus să locuiască în templul de la Sagamun. Aici a trăit 25.000 de ani, după care s-a retras în casa sa, soarele.

Sosirea noastră în Santa Fé s-a asemănat cu un alai triumfal. Arhiepiscopul ne-a trimis în întîmpinare trăsura sa. Împreună cu ea au venit oamenii cei mai distinși ai orașului. Ni s-a oferit, la distanța de două mile de oraș, un prînz, după care apoi cu o suită de mai mult de 60 de persoane am intrat călare în oraș. Știindu-se că am venit să-l vizităm pe Mutis și că acesta, datorită vîrstei sale înaintate, a trecerii de care se bucură la Curte și a caracterului său personal, este deosebit de prețuit în întregul oraș, s-a căutat să se dea sosirii noastre o anumită strălucire, ca el să fie omagiat prin noi. Viceregele ne-a invitat la Fucha, reședința sa de la țară. Mutis pusese să ni se instaleze o casă în apropierea lui și ne-a

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

tratat cu o prietenie excepţională. El este un bătrîn şi respectabil preot de aproape 72 de ani şi pe deasupra un om bogat; regele plăteşte pentru expediţia botanică de aici anual 10.000 de piaştri. De 15 ani lucrează 30 de pictori la Mutis; el are 2—3000 de desene în format mare care par ca nişte tablouri în miniatură. După cea a lui Banks din Londra, nu am văzut niciodată o bibliotecă botanică mai mare decît cea a lui Mutis. Cu toate că se află în apropierea ecuatorului, clima este aici sensibil rece datorită altitudinii mari; termometrul arată în majoritatea timpului 6—7° R, adesea chiar 0°, niciodată mai mult de 18°.

Cu toate miasmele fluviului şi înţepăturile de ţînţari provocatoare de inflamaţii, am rămas absolut sănătos, dar sărmanul Bonpland a căpătat iarăşi o febră care a ţinut trei zile în drumul de la Honda la Santa Fé. Aceasta ne-a silit să rămînem două luni întregi, pînă la 8 septembrie 1801 în oraşul din urmă. Am măsurat întretimp munţii dimprejur dintre care mai mulţi sunt înalţi de 2000 pînă la 2500 toises şi am vizitat împrejurimile. [...]

Despre o încercare de a urca pe vîrful Chimborazo

[...]

Poteca devenea din ce în ce mai îngustă şi mai abruptă. Băştinaşii, cu o excepţie, ne-au părăsit cu toţii la altitudinea de 15600 picioare. Zadarnice au fost toate rugăminţile şi ameninţările noastre; indienii pretindeau că suferă mai mult decît noi de lipsa respiraţiei. Am rămas aşadar singuri: Bonpland, amabilul nostru prieten, fiul mai tînăr al lui Marques de Selvalegre, Carlos Montufar, un metis din satul învecinat San Juan şi cu mine.

Cu mare efort şi răbdare am ajuns mai sus decît puteam spera, deoarece eram aproape tot timpul învăluiţi în ceaţă. Creasta avea adesea doar lăţimea de 8—10 ţoli! La stînga se afla o pantă abruptă acoperită cu zăpadă a cărei suprafaţă, datorită îngheţului, părea a fi de sticlă. Suprafaţa ca o oglindă de ghiaţă subţire era înclinată la aproximativ 30°. La dreapta privirea ni se adîncea îngrozită într-un abis adînc de 800 sau de 1000 picioare, din care se ridicau vertical stînci masive fără zăpadă. Ne ţineam trupurile înclinate mai mult spre latura aceasta, căci prăpastia din stînga ni se părea şi mai ameninţătoare, acolo neoferindu-se nici o modalitate de a te prinde şi ţine în siguranţă cu mîinile de ieşiturile dinţate ale stîncilor, iar coaja de ghiaţă subţire nu-ţi dădea nici o siguranţă împotriva scufundării în zăpada afînată. Am putut da drumul să alunece în jos pe această scoarţă de ghiaţă doar unor uşoare şi poroase bucăţi de dolerit. Suprafaţa de zăpadă înclinată era atît de extinsă încît pierdeam din vedere pietrele aruncate de noi pe ea mai înainte de a se fi oprit...

Stînca devenea din ce în ce mai sfărîmicioasă şi urcuşul din ce în ce mai greu şi mai periculos. La unele pasaje foarte abrupte trebuia să folosim în acelaşi timp şi mîinile şi picioarele. Stîncile fiind foarte colţuroase ne-am rănit dureros în special la mîini. Aveam în plus de cîteva săptămîni o rană la picior care, datorită aglomerării de niguas [1] (pulex penetrans) şi datorită prafului fin de piatră ponce,

[1] Păduchele de nisip, o insectă care se îngroapă sub pielea omului şi acolo, deoarece sacul de ouă al femelei fecundate se umflă considerabil, provoacă inflamaţie. [n. Al. v. H.]

se mărise în timpul măsurătorilor făcute în Llano de Tapia. Slaba coeziune a pietrişului pe creastă făcea necesară o prudenţă mai mare, deoarece multe mase considerate de noi a fi bine închegate, stăteau libere învelite în nisip.

Pas cu pas am înaintat unul după altul mergînd cu atît mai încet cu cît trebuia de fiecare dată să examinăm locurile care ni se păreau a fi nesigure. Din fericire încercarea noastră de a atinge vîrful lui Chimborazo, fiind ultima dintre escaladările noastre de munţi din America de Sud, a fost anticipată de experienţele culese în prealabil, de care ne-am lăsat conduşi avînd mai multă încredere în forţele noastre proprii. Este, de altfel, o caracteristică a tuturor excursiilor din lanţul Anzilor, ca dincolo de limita zăpezii veşnice oamenii albi să se afle în situaţiile cele mai critice şi întotdeauna fără vreun ghid, ba şi fără cea mai vagă cunoaştere a locurilor. Pretutindeni poţi spune că eşti aici primul.

Nu mai puteam vedea nici măcar pentru cîteva clipe vîrful şi eram din pricina aceasta de două ori mai curioşi să ştim cît ne-ar mai fi rămas de urcat. Am deschis barometrul cu rezervor la un punct unde lăţimea crestei permitea să stea alături comod două persoane. Ne aflam doar la 17300 picioare altitudine, aşadar abia cu 200 de picioare mai sus decît în urmă cu trei luni pe Antisana.

După un urcuş circumspect de o oră creasta de stîncă deveni mai puţin abruptă, din păcate însă ceaţa continua să fie la fel de deasă. Pe încetul am început să suferim cu toţii de o greaţă puternică. Nevoia de a voma se lega cu o stare de ameţeală, ambele mai supărătoare decît dificultatea de a respira... Ne sîngerau gingiile şi buzele; conjunctiva ochilor ne era, de asemenea, injectată. Fenomenele acestea nu aveau să ne îngrijoreze însă, fiindu-ne cunoscute din mai multe experienţe făcute în trecut. O dată chiar, pe Pichincha, unde am simţit, fără să sîngerez, un atît de mare rău la stomac şi o ameţeală atît de violentă încît am fost găsit căzut la pămînt în nesimţire, cînd abia mă despărţisem de însoţitorii mei pentru a face experienţele mele electrometrice. Altitudinea nu era mare, sub 13800 picioare. La Antisana însă, la altitudinea de 17022 picioare, a sîngerat puternic la buze tînărul nostru însoţitor, Don Carlos Montufar. Fenomenele acestea sunt foarte diferite în funcţie de vîrstă, de constituţia fizică, de delicateţea pielii, de eforturile anterioare ale muşchilor, dar individual ele sunt şi un fel de măsură a rarefierii aerului şi a altitudinii la care ai ajuns.

Straturile de ceaţă, care ne împiedicaseră să vedem obiective mai îndepărtate, păreau deodată, deşi vîntul se liniştise, să se destrame, probabil datorită unor procese electrice. Am recunoscut încă o dată la mare apropiere vîrful în formă de dom al lui Chimborazo. O privelişte severă, magnifică; speranţa de a atinge totuşi mult doritul vîrf ne-a înzecit încă o dată puterile. Creasta stîncoasă, acoperită doar pe ici pe colo cu subţiri fulgi de nea, era ceva mai lată; am grăbit pasul acum mai sigur, cînd deodată o văgăună adîncă de circa 400 picioare şi de 60 picioare în diametru, ne-a pus în cale o limită de netrecut. Vedeam limpede prelungindu-se dincolo de prăpastie creasta noastră în aceeaşi direcţie, dar mă îndoiam că ducea chiar pînă în vîrf. Văgăuna nu era de ocolit. La Antisana, dl. Bonpland putuse ce-i drept să străbată, după o noapte foarte rece, o distanţă considerabilă pe zăpada care-l susţinea. Aici încercarea nu era de făcut din cauza afînării masei. De asemenea forma pantei făcea imposibilă intenţia de a te lăsa să aluneci în jos.

Era ora 1 la amiazi. Am instalat cu mare grijă barometrul. Arăta 13 Z 11 ^{2} 10 L. Temperatura aerului era de numai 1,6° sub punctul de îngheţ, dar după un popas de cîţiva ani în zonele cele mai calde ale lumii tropicale, frigul oricît de mic ni se părea că ne încremeneşte. Pe lîngă aceasta, cismele noastre se umpluseră cu apa zăpezii, căci nisipul care acoperea creasta se amestecase cu zăpada.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din Român

După formula barometrică a lui La Place atinsesem o altitudine de 18096 picioare pariziene.

Am rămas cîtva timp în pustiul acesta trist, învăluit în ceața revenită deasă; aerul umed era nemișcat. Nu se mai vedea vîrful lui Chimborazo, nici vreunul din vîrfurile înzăpezite de alături și mai puțin încă podișul înalt de la Quito. Eram izolați ca într-un balon aerostatic; doar cîțiva licheni ne urmaseră pînă dincolo de limita zăpezii veșnice, aproximativ pînă la altitudinea de 16920 picioare; ultimul mușchi înverzea la 400 toises mai jos. Dl. Bonpland a prins un fluture la 15000 picioare altitudine, apăru și o muscă la 1600 picioare mai sus. Atît fluturele cît și musca fuseseră luați involuntar de curentul de aer ridicat peste cîmpia încălzită și aduși în aceste regiuni superioare ale atmosferei. N-am văzut însă nici un condor din cei atît de des întîlniți pe Antisana și Pichincha și care, necunoscînd oamenii, erau de o mare îndrăzneală.

Deoarece vremea devenea din ce în ce mai tulbure, ne-am grăbit să coborîm pe același țanc de stîncă. Datorită nesiguranței pasului, era necesară mai multă prudență decît la urcuș. Nu ne-am oprit decît atît cît a fost necesar să adunăm cîteva fragmente din munte. Prevedeam că în Europa se va insista pe lîngă noi adesea pentru «o cît de mică bucățică din Chimborazo».

Ajunși la aproximativ 17400 picioare altitudine, a început o ploaie cu grindină puternică. Douăzeci de minute mai apoi și mai înainte de a fi ajuns noi la limita de jos a zăpezii eterne, grindina a fost înlocuită de zăpadă. Fulgii erau atît de deși încît zăpada a acoperit cu un strat de mai mulți țoli adîncime creasta de stînci. Am fi trecut desigur printr-o mare primejdie dacă zăpada ne-ar fi surprins la altitudinea de 18.000 picioare. La orele 2 și ceva minute am ajuns iarăși la punctul unde ne așteptau catîrii...

În românește de HORIA STANCA

HANNO BECK

Humboldt la Bogotá

Pe drumul de la Honda la Bogotá, Bonpland se îmbolnăvise din nou de febră și fu silit să se menajeze. Între timp Humboldt determinase înălțimile munților dimprejur, dintre care unii erau înalți de 2000—2500 de toises. A vizitat și desenat lacul Guatavita, cascada lui Tequendama care cade din regiunea stejarilor veșnic verzi într-o prăpastie. A fost surprins să întîlnească la o altitudine așa de mare zăcăminte de huilă și uriașe straturi de sare gemă și acel Campo de Gigantes, un cîmp arhiplin de oase de mastodonți. Două luni întregi a putut lucra pe platoul de la Bogotá.

Orașul avea atunci 21.500 de locuitori. Făcea impresia a fi neîngrijit. Clădirile principale părăginite. Unii membrii ai păturii superioare trăiau dimpotrivă într-un lux uimitor. Rectorul lui Colegio del Rosario, Miguel de Isla, preda medicina și l-a ajutat pe Humboldt cu multe lămuriri. Matiz a fost ghid la mai multe vizitări ale orașului. «Curînd și-a avut Humboldt instalat în propria lui locuință un mic muzeu vizitat din curiozitate de jumătate din Bogotá și îndeosebi de fetele cu ochi frumoși ale orașului.»[1]

Humboldt n-a venit cu mîinile goale: diplomat, a prezentat în prealabil ceea ce era favorabil lui Mutis. I-a adus de la Madrid primele probe de tipar ale unei lucrări a lui Zea asupra speciilor de cinchona. Acesta apărase opinia profesorului său și atacase pe Rúiz și Pavon. Istorisirile lui Humboldt de la Madrid, cunoașterea din partea lui a expedițiilor spaniole, experiențele sale geografice bune, în parte bazate pe materiale obținute de el însuși în America de Sud, stîrniseră uimire. În plus, el, străinul, poseda harta lui Domingo Esquiaqui, pe a lui Carlos de Cabrer o căpătase în Honda. Din Europa adusese cu el marea reprezentare cartografică a lui de la Cruz, apărută în 1785 la Londra și încă păzită «în cancelaria viceregală ca un secret de stat»[2]. Fiecare vicerege care părăsea țara era obligat

* *Humboldt la Bogotá* («Humboldts Forschertätigkeit in Bogotá») și *Humboldt în orașul Mexico* («Humboldts Aufenthalt in Mexiko-Stadt») reprezintă două capitole din cartea lui Hanno Beck, *Alexander von Humboldts Amerikanische Reise*, Thienemann, Edit. Erdmann, Stuttgart 1985, p. 221—227 și respectiv p. 276—280.

[1] Herm. A. Schumacher, *Südamerikanische Studien, Drei Lebens-und Cultur-Bilder. Mútis, Cáldas. Codazzi, 1760—1860* (Berlin 1884), S. 105.

[2] Ibid., S. 118

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

să prezinte un raport de activitate. Ignacio Cavero elaborase această lucrare ca secretar pentru Góngora. Era voluminoasă, structurată clar şi conţinea multe date geografice şi statistice. Humboldt obţinuse încă la Cartagena de la însuşi Cavero extrase din ea, în Bogotá şi-a procurat apoi «întreaga scriere»[1]. Cu tact şi isteţime a investigat cele mai rare documente. Nici un călător nu izbutise pînă atunci, nici măcar cu aproximaţie să o facă. În felul acesta, cu nasul său fin şi cu puţină cheltuială, Humboldt a realizat multe pentru cunoaşterea geografică a ţării. Institutului naţional francez i-a trimis atunci două lăzi dintre care una cu conţinutul studiului lui Mutis asupra copacului de chinchină, desenele celor şapte specii de cinchona, scoarţe de copac uscate şi un ierbar. Într-o scrisoare însoţitoare susţinea vederile lui Mutis.

Din însărcinările viceregelui, Alexander a examinat minele de sare ale coroanei de la Zipaquirá care însă, comparativ cu zăcămintele europene, nu însemnau nimic nou. Atrăgînd el însuşi atenţia asupra «franchetei» care îi este proprie, Alexander a considerat această instalaţie ca greşită; anume ea n-ar fi decît ca o «scobitură de o zi» şi ar arăta la «locul principal... la fel ca o carieră de piatră cîrpocită»[2]. El a expus problemele tehnice, a dat indicaţii exacte pentru îmbunătăţiri, a tratat condiţiile geologice şi a pus problema dacă zăcămîntul de sare adînc în munţii înalţi n-ar putea fi de pildă «precipitatul unei mări de odinioară»[3]. La fel a expertizat minele de argint de la Mariquita, abandonate după moartea lui Fausto d'Elhuyar. A lăudat aci lucrările pregătitoare ale construcţiei de mine şi a confirmat, după cercetările făcut de Schumacher, ultimele propuneri ale lui Elhuyar, fără să fi putut şti de existenţa lor. Alexander a contrazis concepţia răspîndită în Noua Granada după care Elhuyar ar fi început pentru coroană o exploatare minieră mult prea scumpă, scriind că acest spaniol e admirat în patria lui; el şi fratele său ar fi fost singurii care în Spania se pricepeau la chimie.

Humboldt a predat lui Mutis şi viceregelui «un desen pe patru foi al fluviului Magdalena de la vărsare pînă la cataractele de la Honda. Aceasta a fost prima ridicare topografică ce se posedă despre marea arteră de trafic intern». «La predarea hărţii», a subliniat Humboldt, «a dispus ca lucrarea sa să fie de două ori copiată, deoarece în afara interesului ei ştiinţific ea mai arată şi cît de nefavorabil pentru traficul naval regulat este fluviul Magdalena, care nu merge paralel cu lanţul de munte, ci îl întretaie. Am propus remedierea celui mai de seamă impediment naval, a strîmtorii de la Carare, printr-o galerie, un canal subteran». Într-o a doua hartă a expus «legătura topografică dintre platoul Bogotá şi stepele de iarbă ale lui Orinoco». «La Bogotá nu se ştia aproape nimic despre ţara de dincolo de Cordillerii de est». Lucrul acesta era cu atît mai uimitor, cu cît aici s-au păstrat «cele mai importante rapoarte ale comisarilor de frontieră portughezo-spanioli», lăsate complet nebăgate în seamă[4]. O a treia hartă a lui Humboldt era destinată platoului de la Bogotá. La aceasta se adăuga un profil extins de la Cartagena pînă la capitală şi care fusese publicat la 1803 în Spania fără ştirea sa.

În harnic lucru de arhivă a cercetat Humboldt producţia de aur. Prin biblioteca lui Mutis a avut acces la unele publicaţii rare ale Noii Granade. A îndemnat «Societatea patriotică», fidelă guvernului, care căuta să facă uitată Societatea Cazinoului, să-i sprijine pe ţăranii săraci care creşteau cu succes coşenilele pe «trun-

[1] Ibid., S. 442.
[2] Ibid., S. 110
[3] Ibid., S. 111

chiurile de cactus» şi să încurajeze culturile prin premii. A atras atenţia asupra necesităţii unei legături bune spre Honda şi a fost de părere că ar trebui să se deschidă capitalei prin rîul Meta un acces la Orinoco. A recunoscut, bineînţeles, că unui astfel de plan i se opunea egoismul Cartagenei[1]. La acestea se adăugau măsurările magnetice, astronomice şi barometrice în special, şi observaţiile de geografie a florei precum şi cercetările în faza lor de început privitoare la chinchină.

În Cuba, Humboldt a început să scrie o autobiografie. În manuscrisul respectiv a pus problema felului cum a ajuns ca să se simtă acum în principal ca botanist. Prin faţă i-a trecut întreaga viaţă. I-a venit în minte numele lui Willdenow. Dorul său de călătorie a plecat de la ocupaţia lui cu lumea plantelor. Prin botanică el înţelegea relaţiile spaţiale ale vegetaţiei, geografia plantelor. Îl captivau acum mai cu seamă problemele platoului cu cei doi munţi asemănători cu Kapellenberg, precum şi vegetaţia pronunţat articulată la urcare şi la coborîre. Mutis, pe care Humboldt îl recunoştea ca autoritate, folosise şi el barometrul pentru a fixa ştiinţific amplasamentul plantelor. Determinase, de asemenea, poziţia Bogotei. Dar, în multitudinea de aplicare a instrumentelor în vederea limpezirii caracterului fizic-geografic, Humboldt a mers pe un drum propriu care nu era acelaşi cu al lui Mutis.

Nici Mutis şi nici viceregele sau arhiepiscopul n-au îndrăznit să-i reproşeze lui Humboldt că avea relaţii cu persoane contînd ca răzvrătite. În preumblările sale prin împrejurimi se lăsa cu plăcere însoţit de José Ayala y Vergera, care stătuse, ca şi Rieux şi Zea, în puşcărie; «Îndeosebi era înconjurat în excursiile făcute de la Bogotá aproape întotdeauna de un şir de oameni care nu erau bine văzuţi nici de vicerege şi nici de arhiepiscop»[2]. Pînă atunci aristocraţia locală şi partidul de guvernămînt merseseră în majoritate împreună — în Bogotá existau şi în privinţa aceasta tensiuni. Cei doi Lozano îi povesteau lui Humboldt grozăvii care îl iritau. În jurnalul său intim şi-a notat: «Un edict special a prevăzut de curînd ca reclamaţiile eventuale să se prezinte ministerului indian [este vorba de Consejo de Indias, care fiinţa din 1511 la Madrid. — n.r.] şi promitea păstrarea tăcerii absolute asupra lor precum şi eliberarea de eventuală pedeapsă; tatăl prietenilor mei a întocmit o acuzaţie împotriva guvernului viceregelui, care a fost însă trimisă din Spania înapoi acuzatului şi bătrînul Lozano a fost închis trei ani la Cartagena. Fiii săi au vrut să plece în Europa să-şi susţină plîngerea — tatăl lor a primit atunci permisiunea de a se duce împreună cu ei; imediat însă după eliberarea sa a murit şi publicul a ştiut cum să interpreteze moartea sa».

«Dacă o astfel de brutalitate se putuse aplica unui om atît de sus-pus şi plin de merite, cum a fost decedatul Marques de San Jorge, oare ce nu se putea întîmpla cu oamenii de jos!» scrie Schumacher[3].

Pe baza cercetărilor lui Schumacher s-a putut urmări munca geografică a lui Humboldt pînă în cele mai mici amănunte. Josef şi Renée Gicklhorn, poate cei mai severi critici ai lui Humboldt în favoarea lui Thaddäus Haenke, au stabilit printre altele că acesta «ar fi depăşit într-o serie de proiecte voluminoase pe Humboldt, proiecte care nu expun numai corelaţiile, ci şi prevăd o planificare viitoare a spaţiilor economice în stil mare»[1]. Criticii acesteia i se poate opune, de exemplu, menţionarea propunerilor lui Humboldt de îmbunătăţire din motive economice a

[4] Ibid., S. 119 f.
[1] Ibid., S. 130; citatele din jurnalul lui Humboldt.
[2]., S. 128.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

traficului. În general se poate spune că în timpul scurt avut la dispoziție, Humboldt a desfășurat forțe geniale uimitor de productive. Cercetările sale făcute în platoul Bogotá se refereau la bazele fizic-geografice și includeau constatări bio-antropogeografice. Nu exista pe atunci un călător cercetător care să fi fost într-un sens atît de complet geograf cum a fost Humboldt. Dacă se ține seama de marea solicitare socială de la care nu s-a eschivat pentru că-i întărea succesul, rămîne o enigmă cum a putut într-un timp așa de scurt să îndeplinească o astfel de sarcină.

În românește de HORIA STANCA

ALEXANDRU AL. ȘAHIGHIAN

Științele naturale și spiritul revoluționar

Despre o întîlnire a lui Humboldt la Bogotá

În capitolele precedente ale lucrării sale Alexander von *Humboldts Amerikanische Reise*, Hanno Beck oferă o serie de alte date indispensabile înțelegerii momentului și împrejurărilor în care Humboldt l-a vizitat pe José Celestino Mutis la Bogotá. O prezentare succintă a acestora e necesară.

Sub Carol al III-lea al Spaniei, științele naturale au cunoscut, și din serioase rațiuni economice, o promovare accentuată și o înflorire ale căror efecte s-au mai păstrat în parte și după cotitura pe care a marcat-o în 1788 urcarea pe tron a lui Carol al IV-lea, cînd miniștrii liberali ai predecesorului au fost trimiși în exil. Mai tîrziu avea să se dovedească că în colonii fuseseră activate și forțe proprii, capabile într-o anumită măsură să susțină încă un timp dezvoltarea în continuare a științelor. În acest fel ajunsese inițial și Mutis (născut în 1732 la Cádiz, în Spania, avînd o ascendență germană, se pare) în 1760, la Nueva Granada — numele dat de spanioli Columbiei —, avîndu-se în vedere însărcinarea lui cu cercetări botanice cuprinzătoare. Totuși abia peste mai bine de două decenii de la venirea sa în America de Sud, după ce Mutis mai predase și cîțiva ani matematica la Bogotá, la Colegio de Nuestra Señora del Rosario, avea să fie realizată ideea unei expediții botanice permanente pentru Noua Granadă. Elaborarea constituției acestei Expedición Botánica i se datorează lui Antonio Cabellero y Góngora, ajuns arhiepiscop și totodată vicerege în 1782, într-o perioadă agitată din punct de vedere politic (cu un an înainte el înăbușise o răscoală la nord de Bogotá). Proiectul a fost aprobat în 1783 și dotat cu fonduri însemnate de Carol III al Spaniei. Góngora

---

3 Ibid., S. 128.

1 Josef und Renée Gicklhorn, «Th. Haenkes Bedeutung für die Erforschung Südamerikas vor Alexander v. Humboldt» in *Mitt. d. Geogr. Ges. in Hamburg* 47. 1941, S. 320.

întreprinsese acest pas ținînd seama de cercetările desfășurate în cadrul unor expediții permanente la Rúiz, Pavon și Dombey, care din 1777 lucrau în Peru și Chile. El i-a încredințat conducerea expediției lui Mutis, care a fost confirmat de rege. «În felul acesta — comentează H. Beck — în America de Sud a apărut de foarte timpuriu ideea de a proiecta centrul cercetărilor botanice ale unei țări în chiar zona acesteia. Astfel a fost aplicată într-o regiune îndepărtată și pornind de la alte premise o metodă de cercetare care corespunde celei folosite de Saussure și Pictet.» [Beck, p. 218] Din 1791, sediul stabil al acestei expediții avea să ființeze la Bogotá, iar locuința lui Mutis devenise «Casa Botanică». Mutis a alcătuit un ierbar uriaș (pe care Humboldt dorea foarte mult să-l compare cu al său) și a urmărit ideea elaborării unei colecții de picturi și desene de plante în mărime naturală. În acest scop, Mutis angajase 12 pictori iar într-o școală specială de desen erau pregătiți 32 de elevi în vederea colaborării la această operă monumentală, a cărei publicare întîrzia — cu toate că el se grăbea cu lucrul, fiind gelos pe progresele înregistrate de expedițiile botanice deja amintite, la care se mai adăugase din 1786 și o alta staționată în Mexic — din cauza exigenței extraordinare de care dădea dovadă.

În timpul acesta, la Bogotá și în alte orașe ale Noii Granade și ale Americii de Sud se înființaseră asociații progresiste ale unor oameni tineri (printre ei destui oameni de știință de o valoare cu totul remarcabilă) cu vederi politice pe care Mutis — cel care odinioară luase el însuși apărarea sistemului lui Newton în fața concepțiilor învechite ce dominau viața științifică și spirituală a Bogotei — nu le împărtășea. Astfel de asociații erau de exemplu Societatea Cazinoului, la Bogotá, sau Școala Concordiei, la Quito. Bogotá cea «amorțită», cum scrie Humboldt în Jurnalul său, era în fierbere; printre revoluționari se aflau și membri tineri ai Casei Botanice. Ideile Societății Cazinoului erau răspîndite cu ajutorul tipografiei aparținînd unui funcționar financiar, Antonio Nariño, și s-a ajuns pînă acolo ca Drepturile omului, de la 1789, să fie publicate în chiar locul de reședință al viceregelui! Acesta, care îi succedase lui Góngora în anul urcării pe tron a lui Carol al IV-lea, a dispus în 1794, cînd se considera că o răscoală e iminentă, inițierea unor cercetări în urma cărora «s-ar fi părut că întreg tineretul Bogotei era pus sub acuzare». [Beck, p. 220] Nariño a fost întemnițat, iar un nepot al lui Mutis, și împreună cu el un strălucit naturalist pe care Humboldt avea să-l întîlnească în 1799 la Madrid (Francisco Antonio Zea, admirator al lui Mutis și tovarășul de luptă de mai tîrziu al lui Bolivar, primind de la acesta însărcinarea de a găsi în Europa tineri oameni de știință care să vrea să lucreze în noua Columbie) au fost duși la Cadiz. Despre medicul viceregelui, Louis de Rieux, arestat la Honda, se credea că ar fi unul din capii mișcării, așa încît fusese transportat la Cartagena, în închisoarea Inchiziției, fără ca pînă la urmă să i se poată dovedi totuși vreo vinovăție. Părea, observă H. Beck, că evenimentele ar fi pus în evidență o înlănțuire logică între activitatea în domeniul științelor naturii și spiritul revoluționar [p. 220], și nici Mutis însuși n-ar fi fost la adăpost de bănuieli dacă n-ar fi purtat haina preoțească.

În aceste condiții, documentele, unice în felul lor, cu care era prevăzut Humboldt pentru călătoria sa sudamericană, aveau să-și dovedească din plin utilitatea. Prin propria-i diplomație și prin bunăvoința secretarului de stat Urquijo, care la ocazii considera potrivit să se arate liberal și în dezacord cu Inchiziția, Alexander von Humboldt izbutise să intre în grațiile familiei regale. El obținuse astfel un pașaport din partea secretarului de stat și un altul, special, din partea Consiliului Indiei (Consejo de Indias) de la Madrid. În primul dintre aceste documente erau specificate foarte lămurit și *împuternicirile*: «de a se folosi de instrumentele [sale] fizicale

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

și geodetice cu deplină libertate»; «de a face observații astronomice, a măsura înălțimea munților, a colecționa produsele pămîntului și de-a întreprinde toate operațiunile pe care [Humboldt] le va considera necesare pentru propășirea științei». «Niciodată», scrie Humboldt în *Călătorie în regiunile echinocțiale*, «permisiunea dată unui călător nu-i concedase mai multe drepturi, niciodată guvernul spaniol nu dovedise o mai mare încredere față de un străin». [Beck. p. 100] Cu toate acestea, și deși se pare că regele nutrea și speranțe în legătură cu descoperirile pe care le-ar fi putut face un specialist în mine de o reputație atît de mare, expediția lui Humboldt nu avea totuși caracter oficial iar el era conștient de dificultățile care puteau surveni pe drum. În 1801, cînd Humboldt sosea la Bogotá, Noua Granadă era practic închisă accesului europenilor, și sub noul vicerege (din 1797), străinii nu erau cîtuși de puțin bine priviți. În afară de asta, Humboldt nu era catolic, ci protestant, era însoțit de francezul Bonpland (*citoyen!*) și pe de-asupra, dacă mai era nevoie de ceva pentru a stîrni și alte suspiciuni locale, împreună cu el călătoreau și cîțiva oameni care intraseră mai demult, direct sau indirect, în conflict cu autoritățile — sau rude ale acestora: Louis de Rieux, care ce-i drept fusese între timp eliberat și reabilitat (de Urquijo) și pe care Humboldt îl cunoștea încă de la Havana, fiul «nefericitului de Nariño» ș.a. Pentru Louis de Rieux, care militase în Spania și Franța pentru libertatea negrilor, Humboldt nu putea nutri decît simpatie și compasiune. (Firește că aceste sentimente i-au dispărut după ce a auzit că mai apoi, Rieux își cumpărase la Honda o plantație cu 80 de negri, pe care îi punea să îngenuncheze în fața lui: «Ce soi mizerabil de oameni, voi care faceți în Europa pe filosofii», notează Humboldt în Jurnalul său. — Beck, p. 206) Pentru a fi sigur că nu avea să se amestece și în alte chestiuni decît cele științifice, viceregele pusese ca Humboldt să fie supravegheat în secret de-a lungul întregului său drum de la Cartagena la Bogotá; el l-a primit pe călător cu o neîncredere bine ascunsă sub eticheta ce se impunea. Oricum ar fi fost, Humboldt a aflat bucuros că pentru Antonio Nariño condițiile de întemnițare fuseseră îmbunătățite, de cînd sosise la Bogotá cu fiul acestuia.

Humboldt a trebuit așadar să țină seama de toate acestea; el s-a străduit să-i arate întreaga deferență cuvenită lui Mutis, neîndoielnic un mare savant, dar care era antrenat în lupte rivale cu oameni de știință mai tineri, și ei foarte dotați. Humboldt a adoptat și în cazul acesta, ca de atîtea alte ori în viață, nu doar o poziție de mijloc, favorabilă întreprinderilor sale, ci, așa cum îi stătea în firea generoasă și deschisă oamenilor și ideilor, acolo unde se putea a căutat, cu pricepere și discreție, să și mijlocească.

Redăm aici cîteva extrase din Jurnalul lui Humboldt în care, cu o privire atentă și zîmbitoare, el își descrie sosirea la Bogotá [Beck, p. 208—214]: «Pentru savantul [Mutis] care trăia însingurat, însemna mult prilejul oferit concetățenilor săi de a vedea pe cineva venind tocmai din îndepărtatul nord european vizitîndu-l pe el, cel pe care o mare parte din publicul Bogotei îl trata cu o indiferență afectată...» Se înțelege că Mutis a făcut tot ce i-a stat în putință să dea cît mai mult fast acestei vizite. «În Fontibon, nimic nu prevestea foarte apropiata reședință; am fost însă întîmpinați cu mare strălucire. Oamenii cei mai aleși ai Bogotei se adunaseră aici pentru a ne ura bun-venit după obiceiul spaniol. Se aflau de față un asesor trimis de vicerege și un secretar al arhiepiscopului; i-am mai întîlnit tot aici pe Fernando de Vergara y Caicedo, rectorul Universității din Bogotá și pe Escallon, un prieten foarte apropiat al lui Mutis. Mai erau apoi: marchizul de San Jorje, José Maria Lozano, bogat, crescut în Spania, modest și foarte instruit, precum și fratele său Jorge Tadeo Lozano, un bun cunoscător al științelor naturii și un elev al lui Proust în domeniul chimiei antiflogistice. S-au ținut acum

din toate părțile discursuri frumoase despre interesul omenirii și despre sacrificiul pe altarul științei; au urmat complimente rostite în numele viceregelui și al arhiepiscopului. Totul părea nesfîrșit de măreț, doar eu însumi am fost socotit a fi foarte micuț și foarte tînăr. Se așteptaseră la un om de cincizeci de ani în locul unuia de treizeci, o persoană rigidă și stîngace. În afară de asta, dinspre Cartagena se răspîndiseră cele mai contradictorii vești despre mine: că n-aș putea să mă exprim liber în spaniolă, că observ stelele de pe cer privind mereu numai în fîntîni adînci, că sînt însoțit de un diacon și de metresa mea — acela era Bonpland, în haina lui neagră și cu părul tăiat, iar aceasta, însoțitoarea lui Rieux, ea făcîndu-l pe sărmanul Mutis, care era atît de mîndru de sosirea noastră, să-și cam piardă cumpătul. Totul s-a desfășurat cu bine, dar teribil de oficial.»

Sosirea la Bogotá e «ciudată, aproape caraghioasă» cu fastul nemaivăzut care li se acordă călătorilor din partea notabilităților și cu zarva pe care o stîrnește printre locuitorii obișnuiți ai orașului. «Toți ne asigurau că de mulți ani încoace, orașul amorțit nu cunoscuse o atare mișcare și răsculare. Că doar eram străini, ba chiar niște eretici nemaipomeniți: oameni care străbăteau lumea pentru a căuta plante și care doreau să-și compare fînul lor cu cel al bătrînului Mutis; oare asta nu era de ajuns pentru a stîrni curiozitatea? Și pe deasupra, viceregele considera și el sosirea noastră ca pe un act important și poruncise să fim tratați în modul cel mai ales cu putință...»

HANNO BECK

Humboldt în orașul Mexico

Orașul Mexico era pe atunci metropola viceregatului Noua Spanie. Societatea era strict articulată. În vîrf se afla viceregele care domnea conform etichetei de la curtea spaniolă. La cîte 200 de locuitori reveneau trei preoți. La monetăria regală, vizitată deseori de Humboldt, se băteau anual monede de aur, cu 28 milioane de mărci mai mult decît în Franța — în timp ce indienii continuau să folosească boabe de cafea ca mijloc de plată. Sistemul acesta social i-a dat mult de gîndit lui Humboldt. Desigur, viitorul nu se putea menține în situația aceasta colonială.

Humboldt a fost entuziasmat de orașul Mexico și a scris: «Nici unul dintre orașele noului continent, nici chiar cele din Statele Unite, nu se află în posesia unor instituții științifice atît de mari și de bine întemeiate... Amintesc aici doar școala de minerit... grădina botanică, Academia de pictură și de sculptură.» [1] Pe această «Academia de los Nobles Artes», Humboldt o preamărea în special. El recomanda ca la colecția completă de cópii în gips antice, să se expună și «rămășițele strînse laolaltă din sculptura mexicană, statuile colosale din bazalt și porfir acoperi-

* Gesammelte Werke von Al. v. Humboldt, 9 Bd.: Neuspanien i. Aus A. v. Humboldts Versuch über den politischen Zustand des Königreichs Neuspanien (Stuttgart o.J). S. 94 f.

[1] Ibidem, S. 96.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

te cu hieroglife aztece care au o oarecare asemănare cu stilul egiptenilor şi hinduşilor». Frumuseţea arhitectonică a construcţiilor mexicane, Humboldt o atribuia influenţei formatoare de gust a Academiei. «Întregul învăţămînt în Academie e gratuit şi nu se restrînge numai la desenarea de peisaje şi de figuri, ci... Academia se străduieşte cu succes să răspîndească gustul pentru eleganţa şi pentru formele frumoase printre meseriaşi.» În învăţămîntul public al desenului oferit de Academie (comparabil aproape cu actuala Universitate populară) «se amestecă (într-o ţară unde prejudecăţile nobilimii împotriva castelor sunt aşa de adînc înrădăcinate) starea, culoarea şi rasele umane... Este cu adevărat consolator să vezi cum cultivarea ştiinţelor şi artelor introduce în sînul tuturor zonelor o anumită egalitate a oamenilor»...

Grădina botanică se afla în interiorul zidurilor palatului viceregelui. Nu era mare, era însă bine orînduită şi excepţional de bine întreţinută, datorită muncii lui Miguel Cervantes, un farmaceut din Madrid, devenit profesor sub Martin Sessé şi colaborator la expediţia mexicană a lui Sessé şi Moziño. «În afara ierbarelor», Cervantes mai poseda «o bogată colecţie de minerale mexicane»[1]. Ţinea în fiecare an un curs, foarte mult frecventat, în grădina botanică. Humboldt a apreciat amănunţit munca astronomilor mexicani Velázques, Gama şi Alzate. Joaquin Velázques Cardenas y Leon i s-a părut a fi «excelentul geometru» al Spaniei Noi, care, împreună cu colaboratorul său Gama, a executat măsurători foarte exacte şi, de asemenea, a prezentat la curte planurile pentru construcţia unei Academii de mine. Humboldt şi-a bizuit prezentarea amănunţită a biografiilor acestor bărbaţi pe constatarea: «mi-am îngăduit să pătrund mai îndeaproape în meritele literare ale acestor trei învăţaţi mexicani, pentru că am dorit să demonstrez prin exemple, că neştiinţa de care mîndria europeană învinuieşte atît de mult pe creoli, nu este un efect al climei sau al unei lipse de energie morală, ci că acolo unde ea mai există, este exclusiv consecinţa izolării şi a greşelilor proprii ale coloniilor în ce priveşte instituţiile lor sociale.»[1]

În perioada de la 9 ianuarie pînă la 12 ianuarie 1804 viceregele Iturrigaray a vizitat acel «desague» (canalul de desecare) care ducea apa lacului Texcoco prin satul Huehuetoca pînă la Rio de Tula. Iturrigaray l-a invitat pe Humboldt. Acesta a fost indignat să vadă soarta tristă a indienilor care locuiau la canal. La Huehuetoca Humboldt a adunat fosile care, după Cuvier, semănau cu Elephas fossilis din Siberia[2].

Vechiul canal subteran fusese plănuit încă din 1607 de către Martinez şi construit cu 150.000 de indieni — care au dat pentru acesta un inuman tribut de sînge — precum şi nivelat de Velázques; «canalul făcea parte din lucrările hidraulice cele mai uriaşe... executate cîndva de oameni»[3]. Deoarece nu mai era suficient, Iturrigaray a dispus în anul 1804 construirea unui canal de scurgere nou.

Popasul în Mexic a fost o culme a cercetărilor de arhivă ale lui Humboldt care, pe lîngă munca personală, urmau să formeze bazele unei geografii noi. A folosit copia unei mari opere în manuscris, a notat statistici, a întocmit un număr mare de extrase din diferite surse şi a indicat şi altora cîteva documente importante pe care el însuşi nu le-a mai putut evalua.

În româneşte de HORIA STANCA

---

[1] ibidem, S. 100.

[2] Ernst Wittich: Humboldts Reisen in Mexico, in: Wiss. Festschrift zur Enthüllung des von Seiten Seiner Majestät Kaiser Wilhelm II. dem mexikanischen Volke zum Jubiläum seiner Unabhängigkeit gestifteten Humboldt-Denkmals (Mexico 1910), S. 58 f.

[3] A.v. Humboldt, Neuspanien I, S. 182.

ALEXANDER VON HUMBOLDT

Scrisori către contele von Cancrin

Katharinenburg, 9 21 iunie 1829

Excelenţă

M-aş teme că Vă importunez cu frecventele mele scrisori dacă primirea prietenoasă arătată mie în casa Dvoastră nu mi-ar da certitudinea că Vă sunt şi Dvoastră agreabile semnele fugare ale vieţii şi sănătăţii mele. Pretutindeni ne bucurăm de fructele grijii Dvoastră şi pretutindeni ne simţim şi stimulaţi de aceasta să vă mulţumim. Călătoria noastră printr-o ţară frumoasă, bogat împădurită, cu o splendidă vegetaţie de primăvară, nu este numai plăcută, ci şi de o bogată recoltă ştiinţifică în privinţă geognostică. Instrumentele noastre meteorologice, magnetice, astronomice s-au păstrat încă în bună stare, iar la graniţa Rusiei europene, în guberniile Viatka şi Perm, drumurile sunt mai frumoase ca în Anglia. De la Malmiş începînd, împăduririle pline de tei, de plopi şi de brazi sunt prin gruparea copacilor foarte, foarte încîntătoare. Este ciudat (examinăm pretutindeni părţile componente ale pămîntului muiat de ape), că atît de departe spre Apus de Ural, pietrişul folosit la construcţia drumurilor conţine cuarţ cu oxizi de fier, porfir şi bucăţi de diabaz, ca şi aluviunile aurifere ale Uralului de Răsărit, şi că acest pietriş se găseşte pe munţi cu zăcăminte minerale! La Perm ne-a tratat plăcut guvernatorul; apoi munţii de gips pitoreşti, bogaţi în peşteri dimprejurul lui Kungur şi al începutului Uralului la Biserskaia.

Un foarte mare număr de măsurări barometrice pe cei doi versanţi ai Uralului şi pe platoul lui domol, vor da un interesant desen al profilului şi rezultate sigure asupra cumpenei apelor (divortium aquarium). Cunoaşterea adevăratei configuraţii a terenului nu este, după cum cred, lipsită de importanţă pentru conducerea lucrărilor mineresţi. Prin dispoziţiile date de d. intendant de aici şi de d. inspector de mine, acesta din urmă din păcate foarte bolnav, am găsit la Catharinenburg, începînd din 3/15 iunie, toate facilităţile şi ajutorul imaginabile: ne-au preocupat în mod serios superbele aluviuni de aur de la Şabrovski, felurile de roci ale şlefuitoriei (în care am făcut recolte bogate), carierele de piatră de la Orlezova, uzinele me-

---

* Scrisorile lui Al. von Humboldt către contele Cancrin, ministrul de finanţe al Rusiei, au fost extrase din lucrarea *Alexander von Humboldts Reise durchs Baltikum nach Rußland und Sibirien 1829*, aufgezeichnet von Hanno Beck, Thienemann Ed. Erdmann, Stuttgart 1984, p. 205—215.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

talurgice de la Iacovlev în care sunt împerecheate aspectul deosebit şi ordinea înţeleaptă; ca şi cele ale contesei Strogonov din Bilimbaievski, ale d. Iarzov din Nijni Şaitanski, şi mai cu seamă vizitarea minelor de la Berezov Blagoveşcenski, pînă la ultima galerie, şi Preobrajenski, rămasă în mod fericit uscată complet, avînd nişte filoane de o factură aparte, spălătoriile de aur de la Berezov, cercetarea lacului aflat la altitudine Bolşoi Şartaş, înconjurat de stînci de granit şi care, împreună cu mlaştinile dimprejur, contribuie ca apa să pătrundă prin fisuri în mina Blagoveşcenski. În Zarevo Pavlovski s-a descoperit iarăşi tocmai acum o bucată de aur grea de 1 funt sub brazdă. În bogata spălătorie de aur Nagornii Rudnik am identificat împreună cu aurul foarte mici granate, ceilonite şi zircone albe de un luciu diamantin. La Berezov, unde am stat două zile, am găsit în Kocşarov, comandant şi administratorul-şef al uzinelor, un om foarte vioi, iniţiat în chestiunile practice şi înţelegător. Acolo tocmai poţi recunoaşte cu bucurie şi efectul bunei instruiri ce se obţine în marele Dvoastră Institut din Petersburg. Doi bărbaţi tineri, crescuţi în acest institut, d. Voelkner şi Kacika, care ne-au însoţit de-a lungul unor zile întregi, sunt cu totul excepţionali. Asupra propunerilor aici discutate în vederea stăpînirii apelor în Beresov, caut să dobîndesc o cunoaştere exactă. Lipsa lemnului face critică folosirea îndelungată a maşinilor cu aburi (mijlocul cel mai rapid şi mai eficace). Lungi linii de vagonete şi lungi conducte de apă pentru instrumente speciale sunt încă şi mai costisitoare şi mai puţin de indicat. Încercări de a seca mlaştinile din apropiere ar putea fi ineficace datorită altitudinii lacului dominant Şartaş. În decurs de o lună, de altfel, maşina cu abur a redus din nivelul apei. O funcţionare de 6—7 luni (neîntreruptă) a maşinii ar putea atinge aşadar nivelul actual cel mai adînc în Blagoveşcenski. Toate apele vin desigur de sus şi, dacă mina ar fi uscată, s-ar vedea clar cum prin construcţii subterane (cele mai bune dintre toate) şi prin canale transversale, orientate pe accesul apelor, acestea ar putea fi împiedicate să pătrundă la mare adîncime şi cum ar putea fi ele îndrumate spre galeriile cu apă! La o mină complet inundată, ştie şi Excelenţa Voastră cît este de greu să te pronunţi asupra cantităţii afluenţelor de apă şi asupra capacităţii construcţiei la nivelul cel mai adînc, pentru a nu expune coroana la cheltuieli inutile. Dacă ar fi posibilă măcar o singură secare, chiar dacă numai temporară, pe o jumătate de an, cu ajutorul mai multor manejuri cu cai (deoarece caii sunt mai puţin costisitori decît procurarea de maşini cu abur în condiţiile actuale de aici) —, atunci ne-am putea convinge despre starea bolnavului, mai înainte de a-l condamna definitiv. Menţinerea minei, cu siguranţă încă neepuizată, chiar dacă aşezată foarte nefavorabil, ar fi de dorit şi, poate, cîtă vreme spălătoriile de aur produc în surplus, să se facă unele sacrificii pentru exploatările de subsol în vederea păstrării pentru mai lungă vreme a bunăstării Uralului. De 2 zile suferim aici mult din cauza ploii, deoarece ne aflăm mereu în aer liber. Mîine plecăm pentru 2 zile la Mramornaia Lomka, Polevski şi Goumeşevski, către 14 26 iunie ne începem călătoria nordică spre N. Tagilsk şi Bogoslovsk. Scriu Excelenţei Voastre scrisori lungi şi totuşi neinteresante, deoarece continui încă să adun date şi voi ajunge în rezultatele mele la o anumită certitudine abia după încheierea călătoriei. Reînnoiesc Excelenţei Voastre, în numele meu şi al însoţitorilor mei harnici, asigurarea celei mai recunoscătoare stime.

Al. Humboldt

Cordiale mulţumiri pentru informaţia oficială primită aici asupra intervenţiei binevoitoare a Excelenţei Voastre în favoarea maiorului prusian Broseke.

Îmi pot permite din nou să fiu atît de puţin modest rugînd pe Excelenţa Voastră să trimită anexa la casa ministrului plenipotenţiar al Prusiei?

Katharinenburg, 5 17 iulie 1829

Excelenţa Voastră,

Mă grăbesc, prea supus, să vă informez despre călătoria noastră prevăzută să înceapă mîine, de la Katharinenburg la Tobolsk, ca şi despre cercetarea noastră fericit încheiată a părţii nordice a Uralului. S-a împlinit acum o lună întreagă de cînd ne aflăm în aceşti frumoşi munţi şi Vă pot asigura că am fost mai mult decît bogat răsplătiţi pentru toate greutăţile inevitabile — cu toate măsurile luate în chipul cel mai potrivit şi cu cea mai lăudabilă amabilitate din partea tuturor autorităţilor — în aceste regiuni de pădure adesea impracticabile, mlăştinoase, de asemenea —, datorită aspectului întreprinderilor industrioase şi a marii varietăţi a formelor muntelui. Întrucît petrecem întreaga zi în aer liber, ba uneori intrăm în mine abia seara la 9 pentru a cîştiga timp, credem că am cercetat complet toate punctele importante ale minelor, carierelor de piatră, spălătoriilor de aur şi de platină precum şi fabricile [Humboldt foloseşte cuvîntul rusesc-n.tr.] cam uniforme. Există anumite laturi în care geognozia ştiinţifică intră în contact direct cu investigarea avizată şi cu folosirea mineralelor, aşadar cu practica mineritului propriu-zis. La aceasta servesc în special schiţele generale ale formaţiunii, depozitării, analogiei cu alte regiuni muntoase mult mai studiate. Am în vedere ca iarna viitoare (îndată după sosirea mea la Berlin), să alcătuiesc, examinînd încă o dată rocile culese, cîteva astfel de schiţe pentru un studiu şi să le predau Excelenţei Voastre. Ştiu bine că Dvoastră acordaţi (plin de bunăvoinţă şi faţă de ştiinţa pură) fără să precupeţiţi; dar pentru că primesc zilnic, mă gîndesc serios să şi realizez ceva pentru atita bunătate şi distincţie. Călătoria mea încă incomplet publicată în regiunea tropicelor noului continent, noua prelucrare a operei mele asupra stratificării şi depozitării speciilor de roci, la care Uralul îmi va furniza mult material, editarea conferinţelor mele privind descrierea fizică a lumii, mă obligă să comprim, lăsînd în cuprins numai ceea ce este general, aspectele mai mari; în acelaşi timp însă, deoarece o caracterizare specială şi o analiză a fosilelor, făcute de un om de reputaţie deosebită ar fi Excelenţei Voastre agreabilă, voi provoca pe Prof. Rose să elaboreze o scriere specială, arătînd specificul condiţiilor locale şi al examinării chimice a aurului provenit din mine şi prin spălare şi a altor metale. Se înţelege de la sine că amîndoi ne vom limita doar la natura moartă şi vom evita tot ce se referă la organizările umane, la condiţiile claselor de jos ale poporului; ceea ce străinii, necunoscători ai limbii, difuzează despre acestea în lume, este întotdeauna riscant, incorect şi la o maşină atît de complicată precum cea alcătuită de condiţiile şi drepturile odată dobîndite de straturile mai înalte şi de obligaţiile revenite celor de jos, provocator fără ca în vreun fel să fie util! Recolta ştiinţifică provenită de la măsurările barometrice şi observaţiile declinaţiei magnetice şi forţelor astronomice, de la determinările astronomice ale locurilor, abia dacă trebuie să o mai amintesc, deoarece Excelenţa Voastră cunoaşte preferinţele mele pentru aceste lucrări. Sărmanul, harnicul Prof. Ehrenberg continuă să se plîngă de vegetaţia berlineză, de care nu ne putem lepăda. Dintre 300 de plante doar 40 siberiene. Ne punem nădejdea în Irtişul de sus, dacă ajung eventual pînă la Semipalatna şi Buhtorma. Cu conchiliile de rîu am fost mai norocoşi. După excursia la posesiunile turcianinoviene de la Goumehevski (izvorul superbelor malachite, dar o construcţie minieră deplorabilă) şi Polevski, unde am găsit în d. Solomirski un bărbat foarte activ, instruit, de recomandat Excelenţei Voastre, am trecut la 13 iunie prin bogatele spălătorii de aur de la Verhneturinsk, Neviansk, Nijni Tagilsk (am fost 3 zile în aluviunile de platină, care, fără amestec cu nisip aurifer, se găsesc toate la suprafaţă, pe versantul european de Apus al Uralului, spre rîul Utka!), prin Kuşva cu muntele

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

de magnet Blagodat (o fabrică aparținînd coroanei, a cărei ordine și muncă curată nu poate fi îndeajuns lăudată), ajungînd la Bogoslovsk. La N. Tagilsk am trecut printr-o pădure deasă cu mii de trunchiuri de copaci prăbușiți, pe jumătate arși, spre Belaia Gora pe care l-am urcat. Este înalt de 400 toises. Intendentul de la Bogoslovsk, un miner foarte priceput, harnic, practic, administratorul uzinelor metalurgice d. Voelkner din Berezov, care ne-a însoțit mult pe munte, ca și asesorul Helm tot aici, fac parte dintre oamenii cei mai deosebiți întîlniți pe aici. Bogoslovsk va fi de mare importanță pentru nisipul aurifer. Pretutindeni, la Pavdinsk și Petropavlovsk, ba și mai spre nord, la Zaozersk, se fac cele mai însemnate descoperiri de aur. Bogoslovsk va putea da poate în doi ani 18—25 puduri de aur. În general, exploatarea aurului în Ural mi se pare asigurată încă multă vreme de aci înainte. Mîna de lucru lipsește bineînțeles, dar lipsa aceasta se datorează relei distribuiri și folosiri a forțelor umane, iar la fabricile particulare raportului dintre acei krepostnoi și masterovoi [iobagi, resp. meșteșugari; în rusește în original-n.r.]... Pentru a obține 150.000 de puduri de fier într-un an, nu este nevoie în Anglia și în Germania de atît de multe mii de oameni. Dar 1/2 de secol nu va fi probabil suficient să distrugă astfel de rele bazate pe situația claselor poporului de jos și pe ne-separarea ocupațiilor (deoarece unul și același om lucrează la turnătoria de fontă, taie copacii, spală aurul). La fel de complicat este tot ce se referă la cultura silvică! Cît de adevărate le-am găsit pe toate cîte mi le-a spus Excelența Voastră despre lipsa teribilă a lemnului. Cît de rare sunt trunchiurile mari și ce pustiiri produce focul! Întreprinderile metalurgice sunt amenințate și tot ce mi s-a arătat ca fiind huilă în Ural (exceptînd partea răsăriteană de la Solicamsk) este lignit amestecat cu piroluzită și minereuri manganifere. Călătoria de întoarcere de la Bogoslovsk am făcut-o pe ploaie continuă cu averse prin Verhoturie, Alopaievsk și pe la minele de beril, de topaz și de ametist de la Murzinsk și Șaitansk. Chinul țînțarilor ne-a urmărit pînă și în puțurile de mine! Monedele de aici și mai cu seamă frumoasa topire a aurului sub supravegherea lui Mund și a lui Waitz (care are un frate activ, plin de talent, în cancelarie) sunt în cea mai bună ordine. Mașinăria este desigur foarte învechită, dar funcționează așa cum i se cere. La inspectorul de mine am continuat să discut despre bolnav (mina inundată de la Berezov).

Cu deosebită stimă
Al Excelenței Voastre prea supus
Al. Humboldt

Respectul meu amical stimatei soții a Excelenței Sale, amabila doamnă ministru! Nu Vă pot mulțumi îndeajuns pentru ziarele din Berlin trimise nouă cu grijă la Bogoslovsk. Împăratul s-a exprimat în familia mea din Berlin cu cea mai mare bunăvoință asupra mea și a călătoriei mele în Siberia. (Tatăl meu, Excelența Voastră a dorit să o știe, se numea Georg Alexander). Am făcut aici uz de permisiunea Dvoastră binevoitoare de a preda colecțiile noastre domnului intendent pentru a fi expediate la Petersburg (înainte de 10 oct.). Excelența Voastră va permite ca aceste lăzi să fie predate legației. Din toate speciile de roci colectate (nu și din minereuri și din piesele de filon, din care cabinetul Dvoastră posedă mostre mult mai frumoase) am destinat jumătate Excelenței Voastre. Prof. Rose a împachetat într-o ladă această colecție de roci (sunt 252 de piese denumite de noi cu grijă) care, pentru a o deosebi de ale noastre poartă o inscripție proprie pe tablă. Între aceste roci se află porfirul vulcanic, descoperit de Prof. Rose în Bogoslovsk, și care a transformat prin atingere piatra de var granuloasă într-o masă asemănătoare cu jaspul.

Tobolsk

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Tobolsk, 11/23 iulie 1829

Excelenţa Voastră,

Nu v-aş importuna din nou cu aceste rînduri şi cu ştirea sosirii noastre fericite în acest oraş aşezat aşa de agreabil, dacă nu aş avea să vă comunic despre o mică prelungire a planurilor noastre de călătorie. Vremea este minunată, drumurile sunt uscate şi am economisit deja mai bine de zece zile din proiectul nostru de călătorie. În loc aşadar să ne facem excursia de la Omsk spre Semipalatna, la care am avea de parcurs de două ori aceeaşi stepă, mă voi duce de aci prin Tara, Kainsk, Barnaul şi Muntele Şerpilor la Ust-Kamenogorsk şi Buhtarma şi de acolo prin Ust-Kamenogorsk înapoi la Semipalatna, Omsk şi Troiţk. Vedem apoi minunatele şlefuitorii de piatră ale coroanei şi minele de argint ale Muntelui Şerpilor; avem speranţa să descoperim în sfîrşit în apropierea Mongoliei chineze cîteva produse rare ale faunei şi florei. M-ar durea infinit dacă aş putea bănui măcar că Excelenţa Voastră ar vedea cu ochi răi această excursie, dar Dvoastră înşivă aţi dispus în articolul 6 al Instrucţiunii deosebit de liberale trimise mie încă de pe 18 ianuarie la Berlin, că lăsaţi în seama mea în întregime să-mi orientez călătoria încotro aş putea nădăjdui să realizez scopuri ştiinţifice utile. Nu pot rezista impulsului de a folosi un prilej dăruit mie de Dvoastră, prilej care înaintea morţii mele nu mi se va mai oferi... O clipă mi-a venit ideea că ar fi poate nedelicat să scumpesc călătoria cu cîteva mii de verste; m-am consolat însă cu speranţa că voi putea restitui într-o parte nu neînsemnată banii încredinţaţi mie personal. — Echipajele noastre se află în cea mai bună stare, ele rămîn pe loc în Ust-Kamenogorsk, în timp ce noi vom face călătoria spre Buhtarma pe căruţe lungi într-acolo şi pe apă îndărăt. Sperăm să ne aflăm în 17 29 august la Omsk şi în 22 sau 23 august la Slatoust. Guvernatorul general din Tobolsk, care ne-a copleşit cu politeţi, ne dă unul din adjutanţii săi să ne însoţească. Pretutindeni (datorită grijii Excelenţei Voastre) găsim o primire prietenească. Împotriva ţînţarilor suntem blindaţi prin măşti sufocante; fără dificultăţi nu poţi avea nici bucurii în viaţă! Ţara este frumoasă, de la Tiumen, unde măsurările barometrice arată că terenul coboară pînă la nivelul mării. Ciudat este că toate distrugerile de pe versantul răsăritean al Uralului, zona erupţiilor vulcanice producătoare de metal (am descoperit pyroxen sau rocă de augită) nu au adus nici măcar un galet, nici un pietriş în această cîmpie a Irtişului. La fel de curios este că de la Ural şi pînă la Baikal nu izbucneşte nici un izvor de apă caldă; la Baikal acestea apar, ca în Germania, abia împreună cu bazaltul şi cu roca amigdaloidă. De asemenea, şi din aceleaşi motive, nu are loc nici un cutremur pînă la Irkutsk. Prietenii mei se recomandă amintirii Dvoastră binevoitoare. Din partea mea, doresc Excelenţei Voastre din toată inima multă fericire, adăugată la entuziasmul general stîrnit de expoziţia Dvoastră.

Cu nestrămutată stimă
al Excelenţei Voastre prea supus
Al. Humboldt

Plecăm mîine. Lăzile noastre cu minerale le-am adresat conform permisiunii amabile a Excelenţei Voastre Colegiului minier. Veţi îngădui, sper, deasemenea, ca legaţia Prusiei să preia în păstrare lăzile noastre.

În româneşte de HORIA STANCA

Humboldt şi Aimé Bonpland în coliba lor pe malul rîului Orinoco. Tablou de Eduard Ender

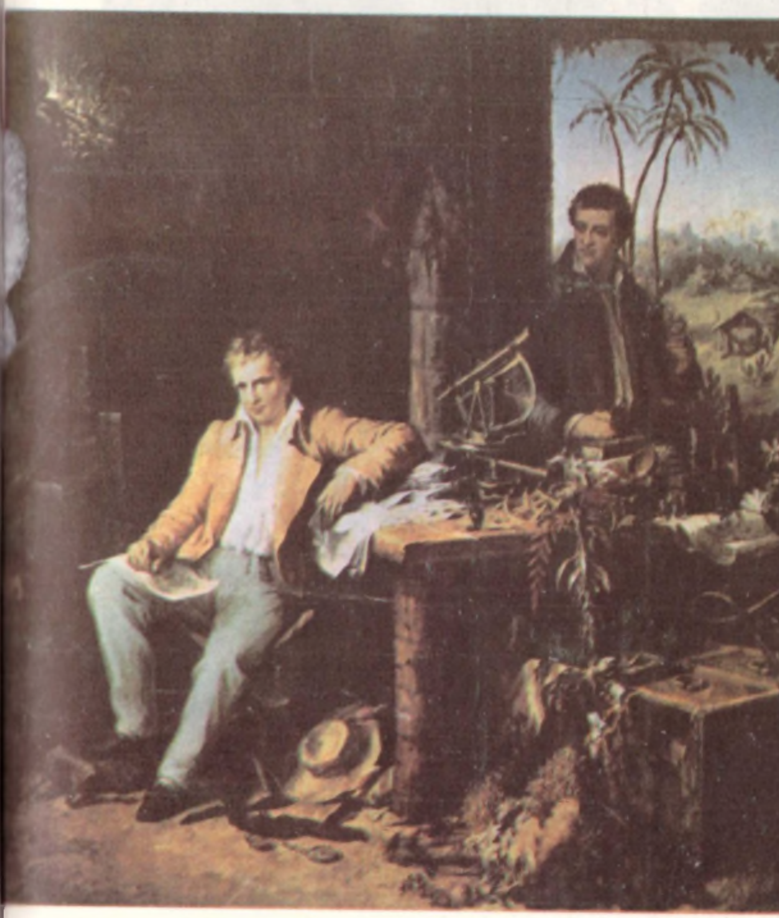

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Mutisia grandiflora, numită astfel după naturalistul Mutis — unul din desenele cele mai frumoase din lucrarea *Plantes équinoxiales* de A. von Humboldt şi A. Bonpland

Alexander von Humboldt. Tablou de Friedrich Georg Weitsch, 1806

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Alexander von Humboldt în biblioteca lui din Berlin, în locuința din Oranienburger Straße. Acuarelă de Eduard Hildebrandt, 1856. (În stînga — pagină cu schiță din Jurnalele de călătorie americană)

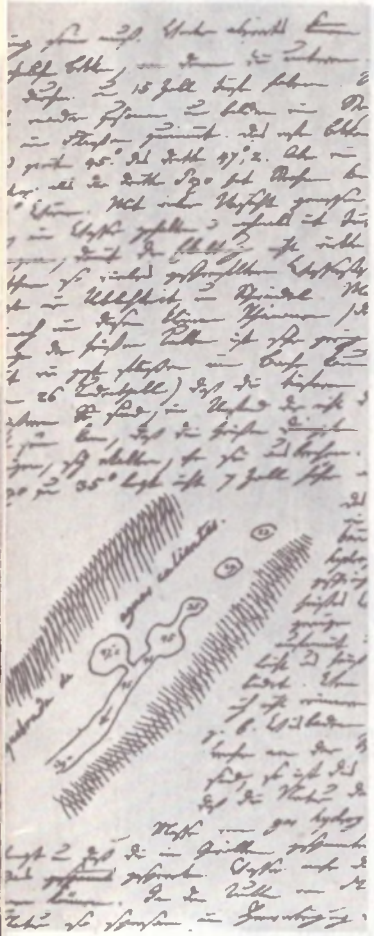

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

◀ Figuri de seamă din Berlinul epocii lui Humboldt: 1. W. Humboldt, 2. W. Hufeland, 3. A.v. Humboldt, 4. C. Ritter, 5. J.A. Neander, 6. F.E.D. Schleiermacher, 7. G.W.F. Hegel

Botanistul José Celestino Mutis.
Tablou de Jaquin Maria Fernández

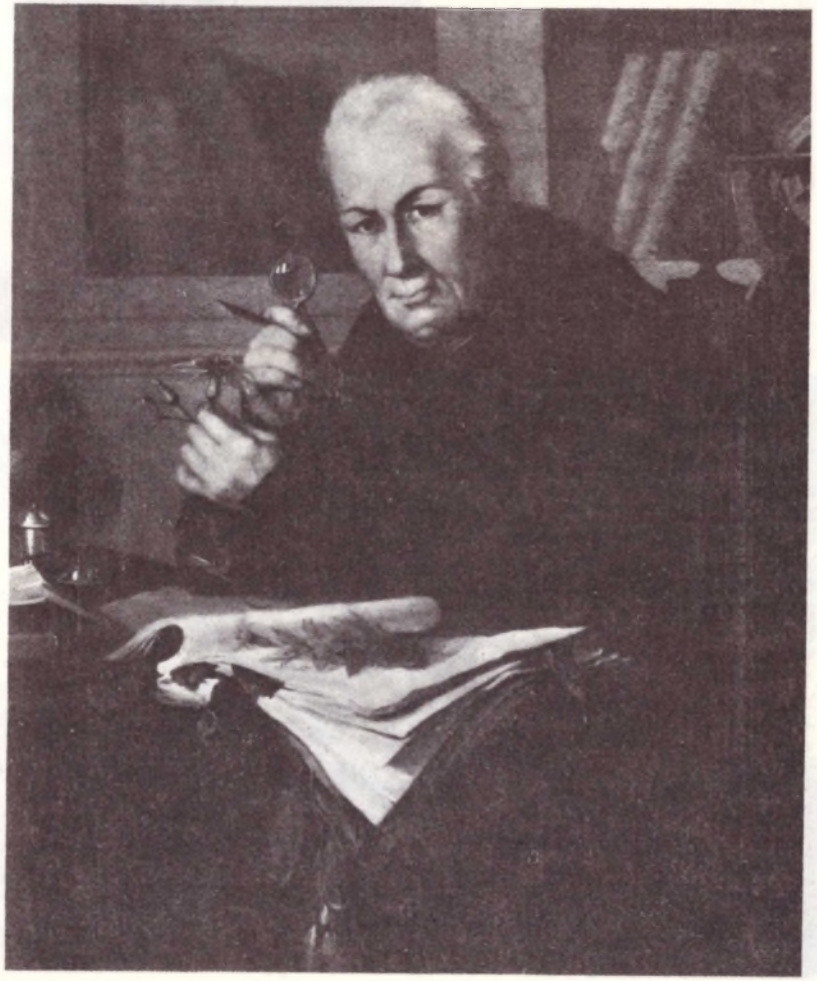

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

2 tablouri de E. Hildebrandt (Palmieri de cocos; Tufişuri de bambus lîngă o apă şi negri)

«... A ÎNŢELEGE SPIRITUL NATURII CEL ASCUNS SUB VĂLUL FENOMENELOR»

MIRCEA BUZA

Alexander von Humboldt precursorul geografiei moderne

Contribuţia lui Alexander von Humboldt, renumit naturalist, geograf şi explorator german, la dezvoltarea geografiei este deosebit de mare, el fiind considerat ca unul din întemeietorii atît al geografiei moderne, cît şi al unor ramuri ale acestei ştiinţe, cum sînt biogeografia, climatologia, meteorologia, oceanografia şi glaciologia. Acest fapt se bazează pe lungile sale călătorii de studii întreprinse la început în Europa, apoi în America de Sud, America Centrală şi Asia, precum şi pe spiritul său universal care i-a permis să sintetizeze numeroasele cunoştinţe ştiinţifice acumulate pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Trebuie amintit că pînă în anul 1869 geografia a fost cu precădere o ştiinţă despre om, provenită din istorie, cu un important caracter statistic, fiind mai mult o înşirare de date şi fapte fără legături intrinsece între ele. Humboldt a fost primul om de ştiinţă care a introdus natura cu elementele ei multiple în geografie, mai mult decît toţi predecesorii lui, punînd astfel bazele geografiei fizice a continentelor şi a geografiei regionale. Aceasta s-a datorat atît observaţiilor sale detaliate pe teren, cît şi măsurătorilor complexe şi riguroase făcute cu o aparatură avansată pentru acele timpuri, ca barometre, termometre de maximă şi de minimă, higrometre cu fire de păr, sextant, teodolit, microscop etc., care i-au permis obţinerea de date exacte, pe baza cărora a putut trage concluzii ferme, spre deosebire de antecesorii lui care făceau doar estimări empirice.

Pentru a înţelege însă ideile noi şi valoroase din vasta sa operă ce totalizează 636 de lucrări (cele mai multe cu caracter enciclopedic), e necesar să urmărim pe scurt itinerarul călătoriilor făcute de Humboldt pe cele trei continente, precum şi aportul concret adus de el în cercetarea ştiinţifică a Pămîntului.

În 1790 face prima mare călătorie prin Renania, Olanda, Belgia, Anglia şi Franţa, însoţindu-l pe marele naturalist Georg Forster, ale cărui idei şi metode de lucru l-au influenţat puternic, iar în 1796 a vizitat Elveţia şi Italia. De asemenea,

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

se pare că un impuls deosebit în activitatea sa ulterioară l-au avut amiciţia şi discuţiile cu cei doi clasici ai literaturii germane, Goethe şi Schiller, între anii 1794—1797, în timpul şederii lui la Jena, unde se afla şi fratele său Wilhelm von Humboldt, devenit ulterior cunoscut lingvist, filosof, scriitor şi om de stat.

Încă din 1796, la numai 27 de ani, şi-a exprimat ideea îndrăzneaţă de a întocmi o descriere fizică a lumii («Je conçu l'idée d'une physique du monde»), după ce cu doi ani mai înainte, în 1794, şi-a făcut planul de a scrie o *Istorie a plantelor*. În acest sens, în anul 1796 îşi dă demisia din serviciul avut la administraţia minelor din Prusia şi, beneficiind de o frumoasă moştenire lăsată de mama lui, a început să se pregătească sistematic pentru o călătorie de studii în jurul lumii.

Plecînd la Paris, în 1798, îl cunoaşte pe botanistul francez Aimé Bonpland, împreună cu care a hotărît şi a obţinut aprobarea de la regele Spaniei să facă o călătorie în coloniile spaniole din America de Sud. În Spania, Humboldt a făcut o serie de măsurători altimetrice cu barometrul, stabilind pentru prima dată că interiorul acestei ţări este un podiş înalt.

În iulie 1799, împreună cu Bonpland, pleacă în America de Sud, iar în drum face escală în insula Tenerife şi urcă pe vîrful Pico de Teyde (3 718 m), lăsînd o descriere pitorească a acestui vulcan şi a florei unice de pe insulă. Debarcă la Cumaná, pe ţărmul venezuelean al Americii de Sud, merg la Caracas şi pornesc spre sud în direcţia fluviului Orinoco. În continuare, urcă în amonte pe Orinoco pînă la desprinderea spre sud-vest a braţului Casiquiare, care se varsă în Rio Negro, afluent al Amazonului şi face prima descriere ştiinţifică a acestui fenomen de bifurcare a rîurilor.

În noiembrie 1800 întreprind o călătorie prin Cuba, iar în martie 1801 revin în portul Cartagena pe continentul sud-american, vizitează vulcanii noroioşi de la Turbaco, urcă în amonte pe fluviul Magdalena pînă la Honda, îndreptîndu-se apoi spre oraşul Bogotá, situat în centrul podişului Cundinamarca. În ianuarie 1802 ajung în Quito, capitala Ecuadorului, de unde Humboldt a cercetat timp de mai multe luni vulcanii din Anzi, iar în iunie 1802 face o ascesiune pe Chimborazo (6 310 m), atingînd altitudinea de 5 881 m — recordul mondial de atunci. Cu această ocazie întocmeşte un profil transversal pe direcţie est-vest, în care este reprezentată repartiţia altitudinală a vegetaţiei pe vulcanii Chimborazo şi Carguairazo. Totodată, la vest de Quito, a urcat pe vulcanul Pichincha (4 794 m), căruia i-a făcut o hartă foarte sugestivă în haşuri, ambele rămase ca model de reprezentare grafică. În iulie 1802 pleacă spre portul Trujillo din Peru, iar de acolo la Callao, după care rămîne timp de patru luni la Lima. La Callao face măsurători de temperatură a apei Oceanului Pacific şi indică direcţia curentului rece al Perului ce vine din sudul statului Chile şi ajunge pînă în insulele Galapagos, numit ulterior, în 1837, curentul Humboldt.

În martie 1803 ei ajung, după o călătorie pe mare, pînă în portul Acapulco din Mexicul de sud, şi în aprilie sosesc în capitală, la Ciudad de Mexico. Acolo se opresc timp de mai multe luni, făcînd călătorii scurte, dar foarte rodnice prin ţară. Humboldt continuă studierea vulcanilor, fiind primul om de ştiinţă care şi-a dat seama de dispoziţia liniară, în lungul unor falii, a vulcanilor din Mexic. După ce au adunat un material bogat, cei doi exploratori au plecat, în martie 1804, din nou la Havana, iar de aici, la Filadelfia în Statele Unite ale Americii, unde Humboldt a fost invitat de preşedintele Jefferson. Ei s-au întors la Paris în august 1804, după o absenţă de cinci ani, aducînd colecţii extrem de bogate de plante, roci, fosile etc.

Atît prin durata şi lungimea itinerarului, cît şi prin rezultatele sale ştiinţifice, aceasta a fost una din cele mai importante călătorii din istoria geografiei. Cu

toate că cei doi exploratori nu au făcut mari descoperiri geografice în sensul propriu al acestui cuvînt, expediţia a avut o importanţă remarcabilă, sub raport ştiinţific, ea «descoperind pentru a doua oară America tropicală». Datorită acestui fapt Humboldt este numit cu mîndrie de latino-americani «el segundo descubritor del America de Sud», iar metoda cercetărilor sale geografice a devenit un model pentru expediţiile ştiinţifice din secolul al XIX-lea.

Rolul călătoriilor şi observaţiilor sale sînt cuprinse într-o operă monumentală, reprezentată prin numeroase lucrări publicate în limbile franceză şi germană. Astfel, timp de 20 de ani, Humboldt a prelucrat la Paris împreună cu diferiţi savanţi francezi bogatul material cules, tipărind pe cont propriu *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent, fait en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804* (30 de volume, Paris, 1807—1834). Concomitent cu publicarea acestei lucrări, apar *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen, nebst eine Naturgemälde der Tropenländer* (Tübingen, 1807), *Ansichten der Natur* (Stuttgart şi Tübingen, 1808), *Versuch über den politischen Zustand des Königreichs Neu-Spanien* (Tübingen, 1809—1814) şi *Essai politique sur l'Île de Cuba* (2 volume, Paris, 1826—1827). În *Ansichten der Natur* (Privelişti din natură) Humboldt se remarcă şi ca un neîntrecut maestru al descrierilor literare ale peisajelor pe care le-a străbătut. Dînd dovadă de un spirit fin de observaţie, aici toate fenomenele sînt reprezentate în mod plastic, expresiv şi clar, descrierile sale fiind bogate în idei şi comparaţii. Din acest motiv cartea s-a reeditat de mai multe ori, fiind tradusă în aproape toate limbile europene, inclusiv în limba română, în anii 1907, 1914 şi 1924.

Prin aceste lucrări «de tinereţe» Humboldt este unul dintre creatorii geografiei fizice ca ştiinţă şi a geografiei regionale, lucrările sale asupra ţărilor pe care le-a vizitat constituind adevărate exemple în acest domeniu. Cele două monografii despre Mexic (Noua Spanie) şi Cuba sînt capodopere de geografie economică şi umană, ce conţin şi date valoroase de geografie fizică. În urma observaţiilor sale privind zonalitatea geografică latitudinală şi etajarea vegetaţiei în Munţii Anzi el a pus bazele geografiei moderne a plantelor. De asemenea, în strădaniile sale metodologice a căutat să facă studii comparative între diferite regiuni de pe glob privind fenomenele care se aseamănă, precum şi cele care se transformă în funcţie de condiţiile naturale. A dat un impuls mare dezvoltării hipsometriei şi oromettriei, fiind iniţiatorul primului atlas fizico-geografic al lumii.

Un aport important l-a adus şi la dezvoltarea climatologiei, oceanografiei şi vulcanologiei. În anul 1817 Humboldt a realizat prima hartă cu izoterme anuale, folosind temperaturile medii de la 56 de staţii meteorologice existente la acea dată pe glob. Totodată a introdus noţiunile de «climă continentală» şi «climă oceanică» utilizate şi azi în climatologie. El a descoperit existenţa curenţilor de adîncime din oceane, iar în urma măsurătorilor de temperatură a indicat direcţia curentului rece al Perului. Humboldt a fost primul om de ştinţă care a analizat vulcanii noroioşi din Anzi şi care a explicat dispoziţia în lungul unor linii de falie a vulcanilor din Mexic.

Bucurîdu-se de un înalt prestigiu pe plan internaţional, ţarul Nicolae I îl invită în anul 1829 să facă o expediţie în Rusia. Însoţit de G. Rose şi C.G. Ehrenberg, precum şi de mai mulţi oameni de ştiinţă ruşi, Humboldt vizitează oraşele Petersburg, Moscova şi Tobolsk, străbătînd Munţii Urali, stepa Kirghiză din nordul Mării Caspice şi ajungînd pînă în Munţii Altai. Rezultatele acestei călătorii au fost descrise în cărţile *Reise nach dem Ural, dem Altai und dem Kaspischen Meer im Jahre 1829* (2 volume, Berlin, 1837 şi 1842 — scrise la îndemnul şi cu sprijinul lui Humboldt de mineralogul G. Rose), *Fragments de géologie et de climatogie*

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

asiatiques (2 volume, Paris, 1831) și *Asie centrale. Recherches sur les chaînes de montagnes et la climatologie comparée* (3 volume, Paris, 1843).

Ca o încununare a bogatei sale experiențe de teren, la vîrsta de 76 de ani, Humboldt publică primul volum al monumentalei sinteze asupra lumii, cunoscută sub numele de Kosmos. *Entwurf einer physischen Weltbeschreibung* (5 volume, Tübingen și Stuttgart, 1845—1862, și apoi în limba franceză, la Paris între anii 1855 și 1869). Redactarea ei a fost precedată de o serie de conferințe de filozofie naturală (Kosmos — Vorlesungen), ținute în anii 1827—1828 în fața unui numeros public la Berlin. Aceasta este o lucrare de maturitate, scrisă atrăgător, cu minunate descrieri după natură, ce îmbrățișează toate aspectele universului, de la astronomie și cosmografie, la geologie, geofizică și geografie, pînă la climatologie, oceanografie și alte științe ale naturii. Nu lipsesc nici aspectele de geografie umană întrucît intenția autorului era să dea o imagine completă asupra conținutului și vieții cosmosului, ca un întreg armonios.

În această capodoperă, Humboldt a enunțat și dezvoltat principiul cauzalității și interacțiunii fenomenelor geografice, precum și concepția dispunerii concentrice și interdependenței sferelor geografice (litosfera, hidrosfera, atmosfera și biosfera), principii și concepții preluate și amplificate de geografii din majoritatea țărilor lumii. În fapt, acestea reprezintă punctul de plecare al gîndirii geografice contemporane, deoarece au pus ordine în haosul informațiilor geografice, grupîndu-le în jurul ideii de unitate a vieții (fizice și organice) pe întreg globul și în cosmos. În acest sens el însuși mărturisește: «Principala mea năzuință a fost întotdeauna să înțeleg fenomenele lumii exterioare în legătura lor universală, să îmbrățișez natura ca un întreg».

Folosind cele mai avansate concepții acumulate pînă în secolul al XVIII-lea, în *Kosmos* sînt cuprinse principiile unei geografii generale, precum și o imagine a planetei noastre integrate în univers. Prin bogăția de idei ale acestei cuprinzătoare sinteze, Humboldt a influențat în mod decisiv, mult mai puternic decît în lucrările anterioare, dezvoltarea științifică a geografiei, deschizînd noi direcții de cercetare și dînd un conținut mai concret diferitelor discipline desprinse din geografie, ca meteorologia, climatologia, oceanografia și glaciologia. Totodată, el are și marele merit că, aruncînd o privire de ansamblu asupra globului terestru, nu a exclus omul, în ciuda subtitlului de *Entwurf einer physischen Wetlbeschreiung* (Schiță a unei descrieri fizice a lumii).

Cele cinci volume ale monografiei Kosmos au fost cunoscute și folosite ca sursă de inspirație de numeroși oameni de știință din aproape toate țările lumii. Simion Mehedinți, întemeietorul geografiei moderne românești în anul 1894 a apreciat în mod deosebit această lucrare. Opera lui capitală *Terra — Introducere în geografie ca știință* (2 volume, București, 1931), în care Humboldt este citat de 150 de ori, mai mult decît oricare alt autor, poate fi considerată ca un fel de replică — la peste 70 de ani distanță — a operei capitale humboldtiene. Ea are însă dimensiuni mai modeste și este mai aproape de obiectul propriu-zis al geografiei: Pămîntul ca întreg. În *Terra*, Mehedinți a dat prima geografie generală (istoric, obiect și metodă, aplicate la cele patru învelișuri terestre), cea mai cuprinzătoare din întreaga literatură geografică mondială existentă în prima jumătate a secolului nostru, iar această geografie generală, desigur inedită ca formulare și concepție, pornește de la principiul unității organice a Pămîntului, așa cum a fost el exprimat de mai multe ori și dezvoltat în Kosmos.

În România o mare parte din opera lui Humboldt a pătruns și s-a dezvoltat cu precădere prin lucrările și activitatea de la catedră ale profesorului Simion Mehedinți și ale elevilor săi George Vâlsan, Constantin Brătescu, Nicolae Orghidan

și Vintilă Mihăilescu. Aceștia au clădit în prima jumătate a secolului nostru temelia învățămîntului și cercetării geografice românești, folosind concepția lui Humboldt prin care Pămîntul este un întreg planetar, ca o rezultantă a factorilor cosmici, naturali și sociali. De altfel, la îndemnul magistrului lor, doi dintre ei, C. Brătescu și N. Orghidan au tradus în limba română *Ansichten der Natur* în 1907 și respectiv în 1914, prezentînd totodată pe scurt, dar foarte sugestiv, viața și opera lui Humboldt.

Pentru a cinsti memoria marelui savant și explorator, o serie de oameni de știință și de cultură au dat numele său la cinci munți din trei continente: *Humboldt Range* (alcătuit din două masive, *West Humboldt Range* și *East Humboldt Range*, peste 3 000 m altitudine) în statul Nevada, SUA; *Humboldt Range* (Danghe Nanshan, peste 5 500 m altitudine), lanț de munți în provincia Qinghai Gansu din China; *Humboldt-Mountains* (2 819 m) și *Mount Humboldt* (2 207 m) în Noua Zeelandă (South Island) și *Mount Humboldt* (1 618 m) în Noua Caledonie. De asemenea, numele său îl poartă trei rîuri în America de Nord: *Humboldt River* (560 km) cu afluenții săi *Humboldt North Fork* (80 km) și *Little Humboldt* (100 km), un lac: *Humboldt Lake* și o mlaștină sărată: *Humboldt Salt Marsh*, toate în statul Nevada, două golfuri: *Humboldt Bay* în statul California și *Teluk Humboldt* în Noua Guinee, un ghețar în Groenlanda: *Humboldt-Gletscher* (100 km), considerat ca unul din cei mai mari din lume, și un curent maritim rece: *Humboldt Stream* (circa 10 000 km lungime) din apropierea țărmului statelor Chile și Peru, America de Sud. Trebuie menționate, în fine, cele șapte localități Humboldt din SUA (situate în statele Arizona, Illinois, Iowa, Kansas, Nebraska, Saskatchewan și Tennessee), cîteva specii de plante, un mineral, trei fosile și un crater pe Lună.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

MARIA-LUIZA FLONTA

Alexander von Humboldt — biologul

«Ce fericire mi se oferă! Simt că ameţesc de bucurie. Voi pleca cu fregata spaniolă Pizzarro. Vom debarca pe insulele Canare şi pe coasta Caracas a Americii de Sud.

Voi strînge plante şi fosile, voi face observaţii astronomice cu instrumente potrivite, voi face analiza chimică a aerului.

Toate acestea, însă, nu constituie scopul principal al călătoriei mele. Ochiul meu trebuie să fie mereu atent la acţiunea conjugată a forţelor, la influenţa lumii lipsite de viaţă asupra lumii vii a animalelor şi plantelor; asupra acestei *armonii* trebuie să vegheze neîntrerupt atenţia mea».

Alexander von Humboldt scria aceste rînduri în jurnalul său din călătoria făcută în America de Sud. Această călătorie care a durat 5 ani (1799—1804) a fost prima expediţie ştiinţifică de factură modernă, care i-a adus lui Humboldt şi numele de «descoperitor ştiinţific al Americii de Sud».

Interesele intelectuale multiple care l-au animat pe Humboldt au făcut din el un deschizător de drumuri în mai multe discipline biologice, care mai tîrziu s-au individualizat ca discipline de graniţă, ca de exemplu ecologia, fitogeografia şi chiar biofizica.

La vîrsta de 19 ani, Humboldt îl cunoaşte pe K.L. von Willdenow, un botanist recunoscut al timpului, care îl atrage spre studii de botanică. El se interesează în această perioadă şi de fiziologia plantelor, studiind prezenţa culorii verde la organele subterane ale plantelor şi scriind un articol despre fiziologia chimică a plantelor. Acest articol a inspirat mai tîrziu studiile chimistului Justus von Liebig asupra compoziţiei chimice vegetale.

Botanica continuă să-l preocupe pe Humboldt. Călătoria în America de Sud este în acelaşi timp o expediţie botanică, geografică şi geologică. Humboldt, împreună cu tovarăşul său de călătorie Aimé Bonpland, colectează 12.000 plante. Dintre acestea 4000 sînt complet necunoscute. Pentru un sistematician, fie şi numai acest rezultat ar fi constituit deja un succes ştiinţific. Prelucrarea materialului colectat în această călătorie a cerut 20 de ani. Humboldt a fost ajutat de cunoscuţi botanişti ai timpului: Willdenow, vechiul său profesor şi prieten, şi Kunth, nepotul fostului său profesor particular din copilărie. Lucrarea alcătuită în acest fel şi intitulată *Călătorie în regiunile echinoxiale* are 30 volume. Costul publicării ei a micşorat mult averea moştenită de Humboldt de la părinţii lui.

Desenele cuprinse în această lucrare au devenit celebre şi reprezintă o documentare ştiinţifică, care nu poate fi înlocuită nici de tehnica foto actuală. Morfologia nu se poate lipsi nici astăzi de acel desen care face posibil scoaterea în evidenţă a caracteristicilor şi renunţarea la detalii întîmplătoare. Astfel, neglijînd unicitatea fiecărui individ, ne apropiem de planul de organizare (de *idee*, cum s-ar fi exprimat Humboldt) a unei specii de plante sau a unui organ vegetal.

Dar Humboldt nu se mulţumeşte numai cu descoperirea, determinarea şi ordonarea noilor specii. În *Eseu asupra geografiei plantelor* (1805) el caută răspuns la întrebarea: depind lumea plantelor, a animalelor, a oamenilor cît şi condiţiile lor de viaţă de climă şi factorii geologici? Şi dacă da, cum?

Acest mod de a pune problema depăşeşte cadrul ştiinţific al epocii, el nu se mulţumeşte cu numărătoarea speciilor pentru a le ordona, ci caută corelaţii de ansamblu. Este vorba tocmai de acele interese de cunoaştere semnalate în pasajul citat la începutul acestui text. Humboldt studiază distribuţia plantelor corelată cu factori ai mediului ambiant ca temperatura, umiditatea, concentraţia O_2 în aer, presiunea, compoziţia chimică a solului.

Una din marile performanţe ale călătorului Humboldt este ascensiunea vîrfului Chimborazo pînă la înălţimea de 5881 m. În acel timp nu se practicau ascensiuni montane, nu exista echipament special. Humboldt a descoperit cu această ocazie boala de înălţime. Şederea lui în podişul Ecuadorului la 3000 m altitudine i-a relevat însemnătatea acomodării treptate a organismului la înălţime.

În această zonă montană tropicală s-a născut şi ideea geografiei plantelor. Absenţa oscilaţiilor termice sezoniere în zona ecuatorială a scos în evidenţă dependenţa distribuţiei plantelor de altitudine, dependenţă mult mai uşor de identificat decît în zonele de climă temperată. Pe vîrful Chimborazo, Humboldt a observat că zonele de vegetaţie dependente de înălţime sînt stratificate ca într-o tortă şi că vegetaţia la tropice se întinde pînă la înălţimi mult mai mari (4790 m) decît în zonele temperate. El a iniţiat studii de analiză statistică a distribuţiei speciilor de plante, aşa numita «arithmetica botanica», descoperind că asociaţiile de plante din ţările nordice sînt dominate de un număr de specii gregare, în timp ce asociaţiile tropicale prezintă o diversitate mult mai mare.

Humboldt a fost un pionier a ceea ce am putea numi sociologie vegetală, evidenţiind asociaţiile de plante care determină «fizionomia naturii care la rîndul ei influenţează dispoziţia spirituală a popoarelor».

Naturalistul Humboldt, cunoscut mai ales ca botanist, s-a interesat şi de probleme electrofiziologice. Astfel a intervenit într-o dispută ştiinţifică referitoare la geneza electricităţii animale, ceea ce îl recomandă ca un precursor al biofizicii. Galvani tocmai dovedise că dacă se pun două metale diferite în contact cu nervul sau muşchiul piciorului de broască, se produce contracţia piciorului. Cercetătorul italian a explicat acest fenomen ca un efect al propagării electricităţii prin nerv. Volta credea însă că această contracţie nu se datorează electricităţii animale, ci numai electricităţii de contact între cele două metale. Humboldt a tranşat această controversă, reuşind să măsoare cu ajutorul unui galvanometru, electricitate pur animală. Experienţele sale descrise în lucrarea *Cercetări asupra fibrelor musculare şi nervoase excitate* (1797) nu se limitează la broaşte, ci au fost extinse la alte animale şi plante. Humboldt a făcut experienţe chiar pe propriul său corp. Cercetînd acţiunea curentului electric asupra secreţiei serului şi sîngelui, el şi-a aplicat lui însuşi electrozi. El deschide astfel galeria acelor experimentatori care nu dădeau înapoi în faţa riscului, cînd se întrevedea posibilitatea de a dobîndi noi cunoştinţe.

Orice fapt neobişnuit stîrnea curiozitatea ştiinţifică a lui Humboldt. Bunăoară,

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

în timpul călătoriei sud-americane Humboldt a găsit un model experimental ideal pentru a studia geneza curenților electrici biologici: peștele electric (Electrophorus electricus), al cărui organ electric, ce ocupă o mare parte din corpul său lung de 2 m și lat de 90 cm, poate genera un șoc de pînă la 550 volți. Indienii capturau acești pești cu ajutorul unei metode foarte sigure: goneau cîțiva cai sau măgari în mlaștina unde trăiesc peștii electrici care se apropiau de pradă și începeau să-i atace, descărcîndu-și bateriile la nivelul inimii și plexului celiac. O parte din patrupede erau astfel sacrificate, altele însă rezistau pînă cînd peștii își descărcau cea mai mare parte din bateriile electrice și se retrăgeau. În acest moment intrau în acțiune harpoanele indienilor care trăgeau peștii pe mal. Humboldt și Bonpland începură cîteva experiențe simple, urmate de disecția organului electric. Se ridicau multe întrebări: cum de nu mureau acești pești în urma șocurilor electrice proprii? De ce nu era posibilă înregistrarea acestor descărcări electrice cu ajutorul electrometrului? O acțiune magnetică nu putea fi pusă în evidență, iar cînd peștele era excitat în întuneric nu se putea vedea nici o scînteie. Singurul detector al descărcării electrice era intensitatea durerii simțite de broaște, care se cățărau neștiutoare într-un tub cu apă așezat pe spatele acestor ființe.

Pe malul rîului Orinoco, Humboldt a avut ocazia să-l întîlnească pe unul din cei mai renumiți fabricanți de curara. Deși existența acestei otrăvi era cunoscută deja, Humboldt a fost primul călător care a putut urmări întregul proces de fabricație. Indienii foloseau curara ca otravă sau anestezic, cît și pentru vindecarea bolilor stomacului. Cu entuziasmul altruist al experimentatorilor autentici, Humboldt și Bonpland au înghițit doze mici din această substanță. Marea ei valoare farmacologică și experimentală a fost probată mai tîrziu.

În ultimii 13 ani ai vieții Humboldt s-a consacrat scrierii unei opere de sinteză care să coreleze într-un tablou de ansamblu variatele lui experiențe de călător și cercetător al naturii și alte cunoștințe ale vremii.

Era, cum am arătat, un proiect de tinerețe. În 1776 el scria: «Am ideea unei descrieri fizice a lumii. Dar cu cît simt mai mult necesitatea unei astfel de lucrări, cu atît îmi dau seama mai bine de lipsa bazelor pentru o astfel de operă». Cînd a pus pe hîrtie aceste rînduri, Humboldt avea 27 de ani și era sub influența marelui său prieten Goethe, un gînditor universalist, profund convins de unitatea de esență a tuturor fenomenelor naturale.

La 76 ani Alexander von Humboldt se va socoti în sfîrșit pregătit să înceapă scrierea marei sale sinteze pe care o va intitula, în mod semnificativ, Kosmos. În cele 5 volume ale acestei lucrări monumentale, autorul încearcă să prezinte întreaga cunoaștere a vremii și să creeze o imagine unitară asupra lumii, naturii, omului și istoriei. Ultimul volum l-a încheiat cu două luni înainte de moarte.

În opera lui Humboldt știința naturii și filosofia naturală constituie un tot. Putem vedea astăzi în această operă o încercare de abordare sistemică a cercetării universului: «Natura, scria marele cercetător german, este, pentru un spirit gînditor, unitate în diversitate, integrare a obiectelor și forțelor naturale într-un întreg viu».

Testamentul științific lăsat omenirii de către Humboldt poate fi bine redat prin cuvintele: «Să nu pierdem din vedere întregul, și la orice progres al științei să nu uităm că acesta se practică din voința omului...»

«...Cea mai nobilă misiune a omului e de a înțelege spiritul naturii, care se ascunde sub vălul fenomenelor», este un îndemn stimulator în epoca noastră de pronunțată specializare științifică.

OVIDIU DRAGASTAN

Alexander von Humboldt — geolog și paleontolog

Cine încearcă să prezinte o personalitate universală, constată și descoperă mereu date uluitoare cu privire la epoca în care s-a format, influențele mediului academic și izvoarele care au generat punerea unor pietre fundamentale în domeniul științelor naturale și în domeniul cunoașterii umane.

Alexander von Humboldt, deși este considerat părintele geografiei moderne, se poate aprecia pe drept cuvînt că este și întemeietorul altor domenii sau științe. Evantaiul acestora se lărgește odată cu studiile elaborate recent, privind tehnicile aplicate de Humboldt, în diverse ipostaze, așa cum sînt cele de factură geofizică, destul de puțin cunoscute nouă, asupra magnetismului terestru.

Alexander von Humboldt a fost un deschizător de drumuri și în alte domenii cum ar fi: geologie, paleontologie, botanică, zoologie, antropologie, arheologie, oceanografie, meteorologie, precum și a jumătate din alte 12 științe sau cum s-a exprimat Mc Intrie (1985) «half a dozen other — logies».

Atracția sa spre geologie, chiar spre geologia minieră, s-a cristalizat în timpul confruntărilor «directe» dintre două școli geologice sau teorii:

— *școala* sau *teoria plutonistă*, promovată de Hutton încă din secolul al XVIII-lea, prin care se explica formarea Pămîntului, ca urmare a solidificării unor mase topite sau a unor magme venite din adîncime și

— *școala* sau *teoria neptunistă*, susținută și dezvoltată de Werner, prin care rocile crustei terestre s-au format datorită unor acumulări de material secvențial în apă. Cu alte cuvinte dacă «plutoniștii» absolutizau fenomenul vulcanic (magmatic), «neptuniștii» vedeau formarea rocilor prin procese de sedimentare în bazine cu apă, marine sau de altă origină, bazaltul fiind în această concepție un produs neptunian apărut prin depuneri în apă.

Desăvîrșirea cunoștințelor geologice a început odată cu intrarea la Academia de mine din Freiberg (Saxonia), fondată în anul 1766 de baronul von Heinitz (Ministru la Ministerul Prusiei pentru Industrie și Mine). Această Academie era, la acea vreme, nu numai prima școală de acest gen din lume, dar și unul din cele mai avansate institute din Europa, unde studenții veneau de pretutindeni pentru a se pregăti în acest domeniu practic, atrași mai ales de ilustra figură a profesorului Abraham Gottlob Werner.

În Germania Werner este considerat întemeietorul geologiei și era unul din cei mai înzestrați profesori din lumea academică europeană.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

La Freiberg, Humboldt a căutat să-şi îmbogăţească cunoştinţele de geologie generală, paleontologie, stratigrafie şi mineralogie. Prin lucrarea Bazaltele de pe Rin (*Mineralogische Beobachtungen über einige Basalte am Rhein*) publicată în 1790, în care susţinea teoria neptuniştilor, a primit prima consacrare în domeniul geologiei şi în acelaşi timp şi-a atras elogii din partea profesorului Werner.

Studiile geologice au fost aprofundate prin vizitarea minelor din apropiere, împreună cu un tînăr inspector de mine, Karl Friesleben, ulterior unul din cei mai buni prieteni ai săi.

Programul «universitar» era destul de încărcat. Ziua se studiau în mină problemele practice de minerit, de geologie şi mineralogie, iar după amiaza urma completarea cunoştinţelor cu teorie şi în special: geologie, clasificarea rocilor, matematică, stratigrafia jurasicului, precum şi multe experienţe de laborator.

Alte «pasiuni» ale tînărului student erau paleontologia, botanica şi chimia. După absolvirea Academiei din Freiberg în anul 1792 este numit inspector minier la Centrala Prusiei pentru mine şi metalurgie.

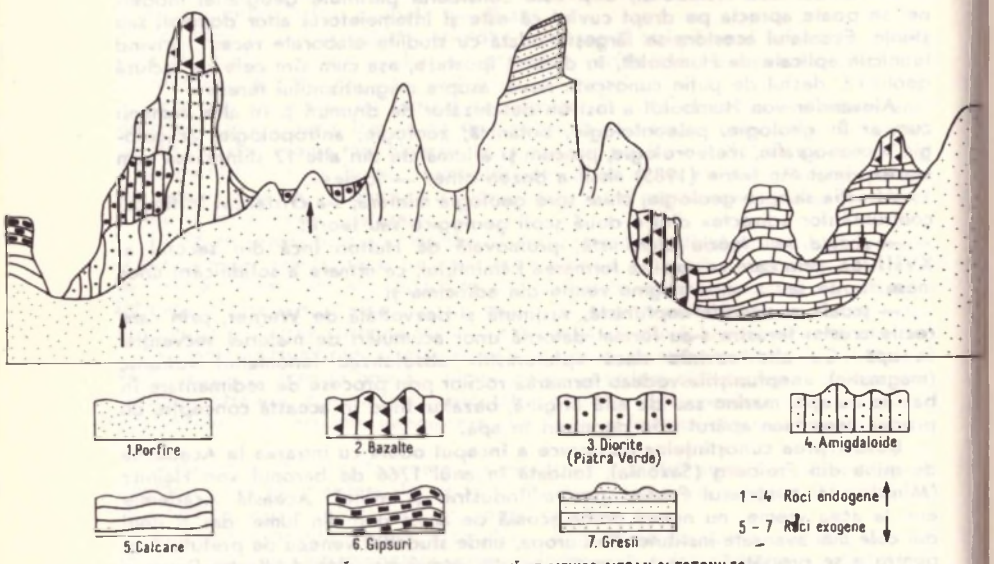

SCHIŢA GEOGNOSTICĂ A FORMAŢIUNILOR DIN VĂILE MEXICO, MERAN ŞI TOTONILEC

În domeniul geologiei stratigrafice Alexander von Humboldt are o prioritate recunoscută, deoarece în anul 1795 a fost primul care a utilizat termenul de jurasic pentru a desemna calcarele albe din Franconia (în sudul Germaniei), calcare asemănătoare lito- şi biofacial cu cele de aceeaşi vîrstă, descrise din Munţii Jura (Elveţia), de altfel regiunea sau localizarea tip pentru această perioadă geologică. După cum se ştie împărţirea perioadei jurasice în trei epoci: inferioară (sau Jura neagră), medie (sau Jura brună) şi superioară (sau Jura albă) a fost introdusă de Leopold von Buch abia în anul 1837.

Perioada în care a trăit Humboldt se caracteriza prin «goana» sau colecţionarea de fapte, în special roci şi fosile pentru a explica evoluţia şi istoria geologică a Pămîntului. Cu ocazia călătoriei din America de sud, Alexander von Humboldt descoperă în Columbia (în anul 1801), oase fosile de mastodonţi, cîmpuri de cărbuni şi zăcăminte de sare, iar în Mexic (între anii 1803—1804) descrie un prim profil geologic, în care sînt menţionate formaţiunile sedimentare şi eruptive traversate de văile Mexico, Meran şi Totonilec (Fig. 1).

Acest profil este însoţit şi de prima reprezentare a diferitelor roci (porfire, bazalte, diorite, calcare, gipsuri şi gresii), prin semne distincte, dealtfel primele semne convenţionale de cartografie geologică descrise de Humboldt în a sa pasigrafie (Hanno Beck, 1982).

Pasigrafia în viziunea lui Humboldt reprezenta limbajul scrierii prin semne, în «citirea» sau descifrarea hărţilor şi profilelor geologice. Această ştiinţă a scrierii prin semne constituia o parte integrantă a programului de cercetare al lui Alexander von Humboldt, privind progresul ştiinţelor geologice.

Simbolurile reprezentau roci şi procese. Săgeţile orientate în sus indicau procese endogene sau interne, cele orientate în jos indicau procese exogene sau externe.

Unul din colaboratorii săi, botanistul Aimé Bonpland (1832) reuşeşte să colecteze minerale, fosile (plante şi animale) printre care şi două exemplare de excepţie: *Megatherium* şi *Glyptodon* din formaţiunile pleistocene întîlnite în pampasul argentinian.

Astăzi aceste două exemplare paleontologice reprezintă două din cele mai valoroase exponate ale Muzeului de istorie naturală din Paris.

Personalitatea lui Alexander von Humboldt s-a răsfrînt pozitiv şi a contribuit direct la dezvoltarea ştiinţelor geologice.

În numele şi pentru amintirea marelui savant Alexander von Humboldt, încă din timpul vieţii, i-au fost dedicate nume de minerale sau genuri şi specii noi pentru ştiinţă. Astfel mineralul «*humboldtit*», o carbură de fier hidratată, întîlnit frecvent în cărbunii bruni şi în şisturile negre, îi poartă numele.

Micropaleontologul E. Reuss, în anul 1851 cînd Humboldt încă trăia, i-a dedicat un microfosil (Foraminifer) cu numele de *Sabellovoluta humboldti* (Reuss, 1851) revizuită ulterior de Loeblich & Tappan, 1985, dealtfel o «Spirolina» întîlnită în şisturile de Häringer de vîrstă oligocenă din Tirol (Austria).

Pe şelful brazilian din Atlantic, în sedimente de vîrstă holocenă a fost descris un foraminifer mic, robust cu rulare trochospirală *Eggerella humboldti*, dedicat savantului în anul 1957 de micropaleontologii Todd şi Brönnimann.

Nu se poate încheia acest mic articol fără să aduc un pios omagiu savantului care a fost Alexander von Humboldt căruia i-am dedicat un gen nou pentru ştiinţă în anul 1989. Genul numit *Alexanderella* aparţine unei alge verzi (Chlorophyceae) cu un tal calcaros, lamelar descoperit în calcare albe, jurasic superioare (Weiße Jura) din Muntele Mateiaş (Rucăr), Carpaţii Meridionali.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

CARL TROLL

Forme de viață ale plantelor

Ideile lui Alexander von Humboldt în viziunea ecologică de astăzi

Încă din tinerețe interesul lui Alexander von Humboldt s-a îndreptat spre studiul fenomenelor naturii — al vieții plantelor și al mineralelor, electricității și excitabilității musculare, vulcanismului și zăcămintelor, magnetismului terestru și cutremurelor, atmosferei și astrelor. Noile instrumente de măsură ale secolului Luminilor concepute pentru observarea fenomenelor terestre au fost folosite constant în călătoria sa prin America tropicală. Observațiile sale orografice, climatologice, biologice și oceanografice oferă cunoștințe de bază. Împreună cu însoțitorul său A. Bonpland a adunat colecții uriașe, îmbogățind datele existente cu privire la lumea plantelor. Însă înainte de toate el a privit cu ochii minții. Despre natura în unitatea sa și ansamblul viziunii asupra naturii, dar și despre morfologia plantelor a discutat cu Goethe. Covorul vegetal și peisajul conturat de acesta se află în miezul cercetărilor sale terestre. «Chiar dacă», scria el, «aspectul diferitelor regiuni ale lumii depinde în aceeași măsură de toate fenomenele exterioare, chiar dacă linia munților, fizonomia plantelor și animalelor, albastrul cerului, conturul norilor și transparența atmosferei sînt acele elemente care produc impresia generală, nu se poate tăgădui că elementul său principal este covorul vegetal.»

În 1806, la numai doi ani de la întoarcerea sa din marea călătorie în regiunile echinoxiale ale Lumii Noi a publicat la Tübingen, în editura Cotta, o prelegere ținută la Academia regală a științelor din Berlin intitulată *Idei pentru o fizionomie a plantelor.*[1]

Cînd un an mai tîrziu, în anul celei mai mari umilințe a Prusiei, publica lucrarea *Aspecte ale naturii* și o dedica «în special spiritelor mîhnite»[2], a adăugat și această prelegere într-un capitol special, prevăzut de data aceasta însă și cu note științifice. Aceleași idei sînt expuse din nou în lucrarea *Idei pentru o geografie a plantelor, cu o descriere a naturii țărilor tropicale* (1807)[3]. Și pe bună dreptate, căci prin ele Humboldt a introdus o nouă viziune ce urma să se alăture clasificării sistematice a lumii plantelor lor, fondată de Karl von Linné. Scria: «observînd cu atenție mulțimea nesfîrșită a vegetalelor, se pot distinge cîteva puține forme de bază, la

---

* Din volumul Alexander von Humboldt, Werk und Weltgeltung, hrsg. von Heinrich Pfeiffer für die Alexander von Humboldt — Stiftung, R. Piper & Co Verlag, München 1969.

care — după toate probabilitățile — pot fi reduse celelalte.» Menționează apoi 17 astfel de forme și afirmă: «Mă mulțumesc aici să enumăr 17, al căror studiu trebuie să fie deosebit de important pentru pictorul peisagist.» În continuare: «Aceste categorii fizionomice diferă de multe ori de cele adunate de botaniști în așa-numitele sisteme naturale, care schițează numai linii generale, referindu-se la acele elemente ce determină caracterul vegetației și prin urmare la impresia produsă la vederea plantelor și gruparea lor. Clasificările cu adevărat botanice se bazează din contră pe cele mai mici părți, care pot trece neobservate, dar care sînt cele mai durabile și importante părți ale rodirii.»

Numește astfel cele 17 forme de bază (1807 b): forma de bananier, de palmier, de ferigă arborescentă, de aloe, de pothos, de conifer, de orhidee, de mimoză, de nalbă (referindu-se la copacii tropicali cu trunchiurile groase), de viță de vie, de crin, de cactus, de cazuarinacee, de iarbă și trestie, de mușchi frondos, de licheni și de bureți pileați. În 1806 nu menționase cele trei forme criptogame, în schimb însă forma de iarbă-neagră [ericacee], de mirt, de dafin și de salcie. Humboldt nota mai tîrziu:[4]

«În schița de față a unei fizionomii a plantelor mi-am îndreptat atenția cu precădere asupra unui număr de trei teme strîns înrudite: varietatea absolută a configurațiilor, raportul lor numeric — cu alte cuvinte predominanța lor locală în numărul total de flore fanerogame, și răspîndirea lor geografică și climatică...

Clasificarea fizionomiei, alegerea tipurilor sale se bazează pe tot ce are masă: trunchi, ramificații și organe apendiculare (forma frunzei, poziția și dimensiunea ei, configurația și luciul parenchimului), deci pe acele organe de vegetație — numite acum de preferință astfel, — de care depinde conservarea individului (hrană, dezvoltare). Botanica sistematică construiește clasificarea familiei naturale pe baza cercetării organelor de reproducere, a acelor organe care mențin existența speciei.»

Humboldt era conștient de faptul că printre configurațiile sale de bază se aflau și tipuri ce corespundeau în același timp grupelor sistematice, cum ar fi palmierii, coniferele sau feriga arborescentă. Majoritatea însă sînt «forme de viață» — noțiune folosită în 1849 de către Humboldt în acest context — ale căror reprezentanți pot proveni din familii sistematic total diferite — cum ar fi forma de cactus, de aloe, de bananier, de Erica, de liană. Se referea cu aceasta la condiții de climă — sau ecologice — cum le-am numi în ziua de azi. «Multe configurații, și tocmai cele mai frumoase, cele de palmier, bananier și de buruieni [Farrenkräuter] și ierburi dendroide lipsesc cu desăvîrșire în regiunile nordice. Tropicele însă sînt din contră lipsite aproape de tot de verdele fraged al cîmpiilor și pajiștilor. Locuitorii lor nu cunosc simțămîntul binefăcător la vederea renașterii și rapidei dezvoltări a plantelor în primăvară. Natura grijulie a dat fiecărei zone avantaje proprii.»

Și în *Kosmos*[4] scrie: «Forța originară a organizării leagă, în ciuda unei anumite spontaneități în desfășurarea unor părți în sine, toate configurațiile animale și vegetale de tipuri stabile veșnic active; în fiecare zonă ea determină aspectul specific, cu alte cuvinte — *fizionomia naturii.*» Dacă Humboldt ar fi avut ocazia să cunoască și vegetația tropicală a Lumii Vechi prin contact direct, cu siguranță că ar fi fost adînc tulburat de aspectul adeseori amăgitor de asemănător al unor plante convergente din familii diferite precum și de componența formațiilor vegetale tropicale alcătuite din forme corespunzătoare de viață.

Cînd August Grisebach[5] a încercat pentru prima dată, 65 de ani mai tîrziu, să deseneze haina vegetală a pămîntului după dispunerea sa climatică, a alcătuit un sistem mult lărgit de «forme de vegetație» — 54 la număr. Lista a fost pe parcurs extinsă și mai mult, pînă la ultima tentativă întreprinsă de August Ginzber-

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

ger[6] în *Registrul auxiliar* de geografie a plantelor, apărut în 1939. Grisebach scria în 1872 că Humboldt ar fi «plasat în fruntea Geografiei sale a plantelor organele de vegetație ce servesc la menținerea individului, și le-ar fi deosebit de acelea care condiționează activ, în reproducere, perpetuarea sau eventuala mutație a speciilor și din a căror structură derivă noțiunea înrudirii lor sistematice.»

Între timp însă se impusese teoria evoluționistă prin Charles Darwin; celebra sa lucrare The Origin of Species apăruse în anul morții lui Humboldt. În 1863 Anton Kerner von Marilaun[7] descoperea că în formele humboldtiene de vegetație s-ar fi amestecat criterii fizionomice și sistematice și ar fi vrut să le știe diferențiate pentru a evita confuziile. J. Vesque introducea în 1882 noțiunea de «epharmonie», definind-o ca «état de la plante adaptée»[8]. Iar doi ani mai tîrziu Karl Nägeli[9] făcea distincție, în cadrul teoriei sale mecanic-fiziologice cu privire la descendența speciilor, între caracteristici de organizare și caracteristici de adaptare, ceea ce avea cam același înțeles cu trăsături constituționale și efarmonice sau genotipice și fenotipice.

Trăsături de organizare sînt considerate a fi în primul rînd modul de alcătuire a florilor și fructelor (numărul petalelor și sepalelor, poziția ovarului de fruct etc.), ramificația inflorescențelor, poziția frunzelor, dispunerea fasciculelor vasculare, existența utriculelor de latex și a anumitor forme capilare — toate acestea stînd la baza sistematicii și pe ele sprijinindu-se concepția înrudirii filogenetice. Invers, formele de creștere, modul de înfrunzire, acumularea de apă în tulpină sau frunze, reducerea frunzelor, măsura în care au crescut spinii, etc. — pot fi considerate trăsături de adaptare. Reprezentanții unor familii total diferite pot lua în aceleași condiții de viață forme «convergente» de creștere foarte asemănătoare, atît de asemănătoare încît de multe ori cu greu se pot deosebi cînd sînt fără flori.

[...]

Teoria formelor de viață

Karl Nägeli era un neolamarckist declarat. El și încă o serie de biologi care i-au urmat credeau că trăsăturile de adaptare ar lua ființă prin cauzare directă, prin stimuli ai mediului înconjurător care ar determina modificări structurale. De atunci problema originii trăsăturilor de adaptare se adresează geneticianului botanist. Cauzarea directă (în sensul lui Lamarck), selecția naturală (în sensul lui Darwin) și mutațiile libere pot modifica specia și produce proprietăți ereditare. După cîte constat, nu s-a realizat nici un progres fundamental în această direcție, care să treacă de constatările lui Richard von Wettstein cu privire la originea trăsăturilor de organizare și adaptare, exprimate încă cu deceni în urmă.[10]

Geografia ecologică a plantelor se îndreaptă încă de la Nägeli spre un sistem al formelor de creștere a plantelor. Danezul Eugen Warming[11] introducea noțiunea de «forme de viață» în sensul de adaptare, deci mai restrînsă decît fizionomia lui Humboldt. El înțelegea prin formă de viață «acea formă pe care o prezintă corpul vegetal al plantei în armonie cu mediul în care se desfășoară procesele vieții.» Mai departe a mers compatriotul său C. Raunkiaer[12], care a încercat să determine alcătuirea florei unei regiuni după formele de viață (1905). Un astfel de raport statistic era denumit «spectru biologic», autorul fiind de părere că o climă a plantelor ar fi caracterizată de statistica formelor de viață.

Sistemul lui Raunkiaer de forme de viață, creat în 1907, preluat de majoritatea lucrărilor cu privire la geografia plantelor, apărînd încă în 1934 și 1937 în traduceri engleze[13], dovedește o lipsă fundamentală, care a încetinit de atunci destul de

puternic cercetarea formelor de viață. Sistemul este construit unilateral pe forme de supraviețuire în timpul iernii, deci în anotimpul rece. Prin urmare distinge următoarele grupe: camefite (plante de suprafață, care iernează la suprafața solului), criptofite (plante de pămînt ce rezistă sub pămînt în timpul iernii), hemicriptofite (plante care cresc în crusta solului), terofite (plante și ierburi de un an, care rezistă numai sub formă de sămînță) și fanerofite. Fanerofitele cuprind toate «plantele de aer», deci toți copacii, arbuștii, suculentele, lianele, epifitele etc., deosebirea făcîndu-se numai după criteriul existenței unui înveliș protector al mugurelui în timpul iernii sau a unui frunziș sempervirescent.

Clasificarea sa însă nu ia nici pe departe în considerare întreaga varietate a condițiilor ecologice pe pămînt, și nici măcar a condițiilor ecologico-climaterice. La acestea se mai adaugă abundența condițiilor edafice, pămînt salin, terenuri cu turbă, distribuția cantității de apă, nisip migrator, epifitism etc. Am arătat într-o lucrare intitulată *Succesiunea fenomenelor naturii în cadrul anotimpurilor în diversele regiuni de climă* cît de diferit se desfășoară anul ecologic pe paralelele pămîntului și în regiunile climaterice.[14] Chiar și numai condițiile termice singure indică toate variațiile, de la climele unor latitudini mai înalte cu iarnă și vară și diferite oscilații anuale ce domină perioada vegetativă în vară și cea de repaus vegetativ în timpul iernii, pînă la climele fără iarnă ale latitudinilor ecuatoriale, în care anotimpurile termice lipsesc de la nivelul mării pînă în vîrful munților, iar oscilațiile de temperatură se produc numai în ritmul timpului diurn (clime genuine ale anotimpurilor fără oscilații diurne în regiunea polară, clime genuine ale timpului diurn fără oscilații anuale la ecuator). Fără a depinde în vreun fel de cele menționate mai sus, anotimpurile precipitațiilor se repartizează pornind de la climele continuu-umide, trecînd prin cele hibernal - sau estival-umide, pînă la deșerturile permanent uscate. De la Ecuator pînă în regiunea arctică superioară se întîlnesc clime continuu-umide, periodic umide și permanent uscate. De-abia din combinarea anotimpurilor termice și higrice rezultă întreaga gamă de variație în succesiunea pe anotimpuri a fenomenului natural, la care se mai adaugă ocazional și factori speciali de climă, cum ar fi o umiditate ridicată a aerului în clime de stepă sau deșert unde plouă foarte rar sau deloc. Cu acestea s-ar putea afirma că Raunkiaer nu a folosit întreaga claviatură a mediului terestru, ci a apăsat numai pe cîteva clape.

Despre diferitele încercări de clasificare efectuate în cele ce au urmat pînă în 1930 pentru a ajunge la o împărțire utilizabilă a formelor vegetale de viață (îndeosebi cele ale lui H. Brockmann-Jerosch și E. Rübel[15], O. Drude[16], H. Gams[17], Fr. E. Clements[18], E. Warming 1923[19], J. Braun-Blanquet[20], E. Rübel[21]), despre criteriile folosite și despre evoluția terminologiei (life form, habitat form, growth form, vegetations form) informează un studiu critic și rezumativ, scris după o călătorie în jurul lumii de către G. E. Du Rietz[22]. Studiul trăsăturilor de adaptare și al caracterului efarmonic al plantelor din timpul lui E. Warming și C. Raunkiaer declanșase în perioada următoare un curent opus, pornind de la dificultatea diferențierii exacte — în cadrul imaginii fizionomice globale a unei plante — între caracterele efarmonice și cele indiferente. Du Rietz era de părere că abia în momentul în care relația dintre mediu și formele de viață stabilite pe bază inductivă va fi studiată mai amănunțit, va veni vremea luării în considerare a acestei probleme și a celei a adaptabilității. «În timp ce unii autori vor folosi ca bază a sistemului formelor de viață dimensiunea, rezistența și modul de ramificare a vlăstarului, alții înclină să dea mai multă importanță dimensiunii, formei și duratei de viață a frunzișului, iar alții vor fi de părere că împărțirea de bază nu trebuie

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

să se sprijine pe nici unul dintre aceste criterii, ci pe modul în care planta supravieţuieşte anotimpului neprielnic.»

Du Rietz era puternic influenţat de O. Drude şi mai apoi de «sistemul dinamic» al lui B. Hayata [23] în conceperea clasificării taxonomice, care se opunea metodei filogenetice tradiţionale în taxonomie, apărută de la Darwin încoace. După Hayata toţi indivizii posedă nenumărate gene, care devin o dată vizibile, altă dată rămîn latente, putîndu-şi schimba caracterul în funcţie de condiţii. «Se unesc sau se despart şi dau naştere prin diferite combinaţii ale genelor la multe forme diferite. Sau se modifică de la sine, în momentul în care se modifică genele» («Participation Theory»). Dintr-o atare perspectivă, diferenţele dintre forma de viaţă şi unitatea taxonomică ar fi mult atenuate. Însă Hayata a exagerat cumva aşezînd pe aceeaşi treaptă asemănări strict exterioare, evident condiţionate de acelaş mod de viaţă, cum ar fi forma frunzei, suculenţa etc. — cu trăsături ca modul de alcătuire al florii, poziţia şi constituţia ovulelor (K. Krause 1922) [24]. Du Rietz distinge în caracterizarea formelor fizionomice a fanerogamelor terestre 6 principii de clasificare: 1. forma principală de viaţă (Main life form) — după fizionomia generală a plantelor în momentul de vîrf al perioadei de vegetaţie a anotimpului; 2. forma de creştere (Growth form) — după arhitectura vlăstarului (de exemplu arbori cu vîrf [Wipfelbäume], arbori comaţi, suculente fără frunze, tufişuri pitice, plante lemnoase cu perniţă [holzige Polsterpflanzen], arbuşti mici); 3. forma de viaţă a periodicităţii — după periodicitatea vegetativă a plantelor; 4. forma de viaţă după înălţimea mugurelui (în sensul lui Raunkiaer); 5. forma de viaţă după tipul de mugur; 6. forma de viaţă după forma, dimensiunea, structura şi durata de viaţă a frunzelor. El a mai adăugat că formele de viaţă pot fi deosebite şi după constituţia rădăcinii, cunoştinţele fiind însă în această privinţă încă insuficiente. În cele ce urmează vom vedea că şi forma scoarţei prezintă legături importante cu ecologia.

A. Ginzberger (1939) a folosit toate criteriile impuse de Du Rietz pentru a da un sistem complet al formelor de viaţă, pe care le denumeşte «forme de vegetaţie» [25]. Însă nici încercarea sa nu a fost satisfăcătoare. Diversele grupe sînt subîmpărţite total disproporţionat. În timp ce distinge 14 tipuri de copaci cu vîrf [Wipfelbäume] înverziţi în timpul verii desfrunziţi iarna, formele copacilor cu vîrf pluviovirescenţi [regengrüne Wipfelbäume] nu sînt subîmpărţite, cu toate că sînt mult mai variate. Înainte de toate însă se dovedeşte că formele de viaţă nu pot fi grupate într-un ordin, deoarece fiecare dintre trăsături se poate combina în mod diferit cu celelalte. O plantă poate fi în acelaşi timp cu tulpină suculentă, spinoasă, fără frunze, cu peri lînoşi şi să fi crescut în formă de perniţă. Un arbore cu coroană umbeliformă [Schirmkronenbaum] poate avea spini, să-şi piardă frunzişul şi să aibă scoarţă verde sau poate avea spini, frunze coriacee şi scoarţă aspră, sau poate fi sempervirescent şi ericoid, iar toate cele trei combinaţii pot apărea şi la arbuştii cu coroană umbeliformă. Toate aceste dificultăţi sînt cauza pentru care teoria despre formele de viaţă nu a fost încununată de succesul scontat de unii autori. În cercetarea modernă a vegetaţiei, de cînd aceasta se serveşte — ca sociologie a plantelor — cu precădere de metode de statistică a florei, teoria formelor de viaţă a fost foarte puternic împinsă pe plan secund. Formele de viaţă rămîn însă pentru cercetarea problemelor fundamentale ale vieţii o temă centrală. Iar dacă ştiinţa despre vegetaţie trebuie să fie nu doar o teorie despre răspîndirea plantelor şi o teorie a funcţiilor ecologice ale plantelor în spaţiu, ci şi o morfologie a comunităţilor vegetale, atunci problema formelor de viaţă şi a relaţiilor acestora cu mediul trebuie să ocupe un loc important.

Factorii cu adevărat activi în economia vegetaţiei şi prin aceasta şi problema efarmoniei dinăuntrul formelor de viaţă sînt lucruri ce devin mult mai descifrabile

dacă — în loc să se urmărească stabilirea unui sistem al formelor de viaţă — se va pleca de la gama de variaţie ecologică a naturii şi pornind de la răspîndirea formelor caracteristice de viaţă, se vor trage concluzii, pentru început prin comparaţie, asupra corelaţiilor ecologice existente.

Acestui pas va trebui să-i urmeze un al doilea, şi anume un mod de abordare experimental-ecologic al fiecărei forme de viaţă în parte. În cazul tipurilor edafice (plante saline, de mlaştină, mangrove etc.) drumul a fost parcurs cu succes. Însă în ceea ce priveşte tipurile climaterice, el mai trebuie încă parcurs cu ajutorul cunoaşterii la nivelul întregii lumi.

În acest sens există posibilitatea comparării, la scara cea mai mare, a împărăţiilor florei din Lumea Nouă şi cea Veche, în special de la tropice, unde lumea vegetală paleotropicală şi neotropicală prezintă o asemenea varietate de decor floral, încît familii sau subfamilii întregi se limitează fie la Lumea Nouă, fie la cea Veche. Alexander von Humboldt a cunoscut vegetaţia şi flora tropicală din observare directă. Chiar şi numai compararea formelor de vegetaţie ale munţilor la tropice şi în Europa, şi compararea florei Anzilor cu cea a Mexicului i-au produs impresii de neşters. Iar pentru alte părţi ale lumii i-au stat la dispoziţie rezultatele unor expediţii mai vechi, ca şi grădini botanice sau ierbare. Încă în 1807 scria: «Înlocuirea, repetarea unor forme asemănătoare, aproape identice în regiuni despărţite de mări sau întinderi mari de pămînt, este o lege uluitoare a naturii.» [26] [...]

[...] Călătoria prin zonele climaterice de viaţă ale tropicelor ne-a oferit o imagine impresionantă a formelor de viaţă, care prezintă chiar şi la plante cu totul diferite ca situare cea mai mare asemănare în habitus, regăsindu-se în regiuni aflate la mare distanţă, în condiţii asemănătoare de mediu. Campo Cerrado, pădure de arbuşti spinoşi sau suculente, pădure tropicală umedă [Nebelwald], Paramo — toate acestea sînt tipuri de ţinuturi, care dobîndesc în diferite zone ale lumii o fizionomie asemănătoare prin formele corespunzătoare de viaţă pe care le poartă. Este evidentă relaţia dintre formele de apariţie ale plantelor şi mediu, dezvăluindu-ne o armonie benefică în economia naturii. Dar modul în care fiecare dintre caracteristici a luat fiinţă şi a evoluat în timp nu este încă cunoscut. Alături de toate aceste caracteristici efarmonice domneşte însă o abundenţă încă mai mare de trăsături care nu au nici o legătură cu condiţiile de mediu. Fizionomia plantelor se cuvine a fi apreciată din două direcţii diferite, şi anume din cea a morfologiei comparate a plantelor şi din cea a mediului geografic şi ecologic. De fiecare dată numai o anume selecţie de grupe de plante poate lua o formă specială de adaptare, în timp ce alte grupe din apropiere se armonizează la mediu cu ajutorul altor mijloace: unele de pildă, prin suculenţa tulpinei sau pierderea frunzelor, altele prin suculenţa frunzelor, iarăşi altele prin dezvoltarea coroanelor spinoase de frunze penate [dornige Fiederblattkronen] şi prin scoarţa verde, iar vecinii lor prin dezvoltarea unor trunchiuri orculiforme hidrolemnoase [wasserholzige Tonnenstämme]. La formele deja menţionate se mai adaugă şi toate celelalte plante de dimensiuni mai mici, tufe, ierburi, arbuşti, plante erbacee etc. Fiecărui biotop îi este specific un întreg complex de forme de viaţă, iar comunităţi identice sau foarte asemănătoare de forme de viaţă se regăsesc în locuri diferite în condiţii de mediu similare. «Paradisul are mii de porţi» (K. von Goebel) [27].

Cercetarea sinoptică a organismului şi a mediului, ca metodă de examinare comparată a vegetaţiei, a fost neglijată de decenii şi sufocată de metode taxonomice şi statistice.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Despre geografia plantelor Humboldt afirma în *Aspecte ale naturii* că «omul înzestrat cu simţ pentru frumuseţea naturii se bucură găsind aici şi soluţia unor probleme morale şi estetice». Cu studiile mele privitoare la veşmîntul vegetal al pămîntului mi se întîmplă acelaşi lucru ca lui August Grisebach, cel de-al doilea model clasic în analiza formelor climatice de vegetaţie ale pămîntului, care scria în 1871: «Să păşesc conştient pe scena naturii şi să caut în legitatea ei ordine, înţelegere, desfătare şi linişte a fost în decursul acestor cercetări un impuls al sufletului meu şi prin aceasta un izvor de fericire.»

În româneşte de RUXANDRA MIRESCU

---

[1] Humboldt, A. von: *Ideen zu einer Physiognomik der Gewächse*. Tübingen, 1806

[2] Humboldt, A. von: *Ansichten der Natur* Stuttgart Tübingen 1807 (a). Ediţia III 1849.

[3] Humboldt, A. von şi A. Bonpland — *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen, nebst einem Naturgemälde der Tropenländer*. Tübingen 1807 (b)

[4] Humboldt, A. von: *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*. vol. II. Stuttgart Augsburg 1847

[5] Grisebach, A.: *Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung*. Leipzig. 1872. vol. I, pg. 9 ş.u.

[6] Ginzberger, A.: — *Pflanzengeographisches Hilfsbuch*. Wien 1939

[7] Kerner, A.: — *Das Pflanzenleben der Donauländer*. Innsbruck, 1863

[8] Vesque, J.: «L'éspèce végétale considerée au point de vue de l'anatomie comparée». In: Annales Scienc. Natur., 6 me Série, 13 (1882)

[9] Nägeli, K. von: *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre*. München Leipzig 1884

[10] Wettstein, R. von: *Handbuch der Systematischen Botanik*. Ed. II. Leipzig Wien 1911. pg. 48 ş.u.

[11] Warming, E.: *Plantesamfund. Grundtraek af den ökologiske Plantegeografi*. Kopenhagen 1895. *Lehrbuch der ökologischen Pflanzengeographie*. Berlin, 1896. — *Om Planterigets Lifsformer*. Kopenhagen 1908

[12] Raunkiaer, C.: «Types biologiques pour la géographie botanique. Oversight ov. det Kungl. Danske Videnskab.» Selsk. Forhandl. 1905, 5, Kopenhagen 1905. — *Planterigets Lifsformer og deres Betydning for Geografien*. Kopenhagen u. Kristiania 1907. — «Statistik der Lebensformen als Grundlage für die biologische Pflanzengeographie». Beih z. Bot. Centralblatt 26 (1908)

[13] Raunkiaer, C: *The Life Forms of Plants and Statistical Plant Geography*. Oxford 1934. — *Plant Life Forms*. Oxford 1937

[14] Troll, C.: «Der jahreszeitliche Ablauf des Naturgeschehens in den verschiedenen In: The Oriental Geographer Dakka 2 (1958)

[15] Brockmann—Jerosch, H. & E. Rübel: *Die Einteilung der Pflanzengesellschaften nach ökologisch-physiognomischen Gesichtspunkten*. Leipzig 1912

[16] Drude, O.: *Die Okologie der Pflanzen*, Braunschweig 1913. (Die Wissenschaft, vol. 50). — *Die Stellung der physiognomischen Ökologie*. Berlin Leipzig 1914 (Engl. Botan. Jahrbücher, 52)

[17] Gams, H.: «Prinzipienfragen der Vegetationsforschung». In: Vierteljahrsschr. d. Naturforsch. Ges. Zürich 63 (1918)

[18] Clements, Fr. E.: *Plant Succession*. Washington 1916. (Carnegie Inst. of Washington Publ. No. 252). — *Plant Indicators*. Washington 1920 (Ibid. No. 290). — *Plant Succesion and Indicators*. New York 1928

[19] Warming, E.: *Ökologiens Grundformer*. Kopenhagen 1923. (Det Kungl. Danske Videnskabs Selsk. Skrifter, Naturvid. og. Math. Afd., 8 Raekke, IV 2)

[20] Braun-Blanquet, J.: *Pflanzensoziologie*. Berlin 1928

[21] Rübel, E.: *Pflanzengesellschaften der Erde*, Bern Berlin 1930

[22] Du Rietz, G. E.: *Life-Forms of Terrestrial Flowering Plants*. Uppsala 1931 (Acta Phytogeographica Suedica, III 1)

[23] Hayata, B: «An Interpretation of Goethe's Blatt in his 'Metamorphose der Pflanzen', as an Explanation of the Principle of Natural Classification». Icones Plantarum Formosanarum, 10. Taihoku 1921. — «The Natural Classification of Plants According to the Dynamic System». Ibid., 10, 1921

[24] Krause, K.: «Besprechung von Hayatas Arbeiten». Eng. Bot. Jahrb. 57 (1922)

[25] Ginzberger, A.: cf. nota 6

[26] Humboldt, A. von.: cf. nota 3, pg. 187 ş.u.

[27] Goebel, K.: «Die Vegetation der venezolanischen Paramos.» In: *Pflanzenbiologische Schilderungen*, Partea II, I. Lief. Marburg 1891

HANNO BECK

Contribuţia lui Humboldt la cartografie

Geografia înseamnă descrierea pămîntului şi, totodată, «desenarea pămîntului» (= cartografie). Evidenta împletire a celor două noţiuni apare limpede încă din antichitate. Astfel este considerat pînă azi ca regulă generală faptul că un geograf, care nu a lucrat sau stimulat niciodată cartografic, a ratat ceva din misiunea sa.

Prezentările istoriei cartografiei aproape că nu cunosc numele lui Alexander von Humboldt. O teză de doctorat din anul 1935, închinată geografiei lui, trece complet sub tăcere această problemă. Abia după apariţia Biografiei lui Humboldt (1959—1961), aportul lui Alexandru în domeniul cartografic — care nu constă doar în desenarea pentru prima oară a unei hărţi a izotermelor (1817) — a fost apreciat cu mai multă înţelegere.

Aici prezentăm sintetic esenţialul într-o scurtă perspectivă de ansamblu.

Primele începuturi

Copil încă, Alexander von Humboldt s-a adîncit în contemplarea hărţilor şi s-a bucurat la priveliştea contururilor diferitor ţări sau ale Mării Caspice. A desenat el însuşi, foarte de timpuriu, hărţi. Prima reprezentare cartografică cunoscută a lui datează din anul 1784. Gradul ei de desăvîrşire depăşeşte considerabil nivelul îndemînării elevilor de azi şi îşi află o oarecare echivalenţă în încercările asemănătoare din tinereţea marilor cartografi.

O mărturisire a lui Humboldt, cum că pînă la vîrsta de 17—18 ani toate năzuinţele sale erau orientate asupra patriei, trasează ca un fel de zid despărţitor îndărătul căruia se adună multe realizări geo- şi cartografice, prevestind dezvoltarea ulterioară.

Teoria hărţilor

La temelia operei cartogafice a lui Humboldt se află o teorie care s-a dezvoltat din rădăcini anterioare. Ea a fost gîndită şi răsgîndită în faza celor şase ani de

---

* Din volumul Alexander von Humboldt. *Leben und Werk* (C. H. Boehringer), Ingelheim 1985.

pregătire pentru zona tropicală a lumii noi, apoi a fost verificată practic în cursul călătoriei din 1799—1804, în timpul valorificării cercetării ştiinţifice rezultate şi chiar şi mai tîrziu.

Stimulentul cel mai semnificativ l-a primit Humboldt în cursul activităţii sale miniere, cînd a luat cunoştinţă, în planurile minelor pe care le-a întocmit, de principiul «proiecţiei verticale». Importante sugestii asemănătoare i-a oferit şi lucrarea lui Ludwig Pfyffer von Wyher (1716—1802) despre *Relieful Elveţiei centrale*, alcătuită din 136 de părţi componente realizate în 24 ani de muncă între 1762—1786. Humboldt a cunoscut acest relief cu cele mai mari consecinţe pentru ştiinţa pămîntului. Începînd din epoca petrecută la Freiberg, mai cu seamă din 1795, adică în al treilea program al său de cercetări spaţiale, Humboldt a corelat *pasigrafia* (= limbaj prin semne-scrise general inteligibile) — respectiv un sistem de formule şi simboluri uşor de înţeles şi reţinut —, cu activitatea cartografică. În slujba cercetării geologice nu-i mai erau de ajuns obişnuitele reprezentări orizontale, deoarece ele nu arătau decît suprafaţa şi nu spuneau nimic «despre structura globului pămîntesc». În geologie (pe atunci numită geognozie), care aparţinea încă parţial *geografiei fizice*, proiecţia verticală însă părea cea mai raţională.

Înţelesese valoarea profilului unor ţări întregi în maniera «în care se reprezintă o mină». Întrucît culorile trebuiau «să producă în mod necesar confuzie», el voia să se rezume la semne şi simboluri simple. Îi ajungeau trei culori pentru cele trei formaţii principale acceptate în vremea aceea ca posibile. Toate desenele sale urmau să se bazeze pe măsurători exacte. În profilurile ţărilor mai mari voia să ţină seama de înălţimea solului, de felul rocilor, de limita zăpezii, de vegetaţie, adică de tot ceea ce, ulterior, în «Naturgemälde» («Tabloul naturii»), a înfăţişat într-adevăr ca supremă expresie a geografiei sale fizice.

Humboldt voia să dobîndească o perspectivă de ansamblu asupra unor mari întinderi de pămînt şi să reflecteze cu privire la interdependenţa fenomenelor. De aceea îi părea just ca unele amănunte spaţiale să fie jertfite, printr-o scară adecvată a reprezentării profilului, în favoarea «impresiei de ansamblu».

De aici a rezultat o dificultate pentru reprezentare. Profilul unei ţări mari urma să transmită privitorului concomitenţa (coexistenţa) în spaţii a unor fenomene ce i se dezvăluiau călătorului doar pas cu pas. Aceste profile ce se bazau pe măsurarea înălţimilor şi distanţelor, nu mai puteau să înfăţişeze, din pricina scării necesarmente prea mici, de pildă un strat de ghips care era de proporţii mai mărunte, dar care totuşi îl interesa pe geolog.

Experienţa practică întru schiţarea profilelor l-a condus, de aceea, pe Humboldt la diferenţa fundamentală dintre cele două moduri de reprezentare ale hărţilor orografice şi hărţilor reprezentînd formaţiunile. Primele sînt celebrele profile humboldtiene, în timp ce celelalte reprezintă prin semne pasigrafice fenomenele structurilor geologice care le fac obiectul, fără a ţine seama cu stricteţe de redarea la scară a altitudinilor şi distanţelor. Asemenea hărţi ale formaţiunilor urma să fie întocmite diferit: generale pentru întinderi mai mari, speciale pentru secţiunile terenului. Dacă urmau să slujească geologiei mai departe în privinţa dimensiunilor orizontale, trebuia să fie întregite prin indicarea înălţimilor şi printr-un limbaj special al semnelor pentru a oferi măcar imaginea concretă a elevaţiei şi a declivităţii sau orientării. Prin aceasta Humboldt voia să pună hărţile sale geologice şi în slujba celui de-al doilea program de cercetare al său (dovedirea unei legi a declivităţii şi orientării).

Cu mult înaintea începerii călătoriei sale sudamericane, Alexander şi-a încheiat

iniţierea în domeniul determinării astronomice a locului. Stăpînea magistral sextantul cu oglindă care permitea totdeauna determinarea exactă a longitudinii.

În privinţa întinselor ţări ale Americii de Sud şi Centrale îşi formulase deja preceptul: «Maxima mea a fost totdeauna: mai întîi o hartă bazată pe observaţii sigure, pentru a te putea orienta». Pentru ridicările sale topografice reunea măsurători astronomice, trigonometrice şi barometrice.

În ciuda condiţiilor celor mai grele a reuşit să fixeze într-o reţea de coordonate pe atunci încă controversatul Casiquiare şi să determine longitudinea portului Callao, cu care prilej i-a surîs norocul celor capabili, întrucît cerul era aproape totdeauna acoperit în zonele respective.

Locurile stabilite astronomic erau, în cartografia geodezic neasigurată a Americii de Sud (şi a Mexicului), premisa indispensabilă a unei îmbunătăţiri fundamentale a hărţilor. Humboldt a analizat, cu o desăvîrşire demnă de toată admiraţia, puţinele locuri determinate care existau. Pe ţărmuri şi în interiorul continentului a stabilit cîteva locuri, apoi le-a corelat prin transpunerea timpului (cronometric) cu punctele aflate între ele. În 1801 a putut, în plus, să compare la Cartagena, pe coasta Columbiei de astăzi, rezultatele sale cu cele ale unei expediţii topografice spaniole, cu care prilej s-au constatat concordanţe remarcabile.

Cînd au apărut, hărţile lui Humboldt au fost cele mai bune reprezentări contemporane ale ţinuturilor de sud — şi central-americane. Ele au fost folosite adesea fără menţionarea sursei, în timp ce el personal indica totdeauna pe hărţi sau în explicaţiile aferente temeiurile schiţelor sale. Clasicele reprezentări geografice ale Mexicului, Cubei şi Asiei Centrale întocmite de Humboldt se raportează principial la propriile sale hărţi. De aceea este de neînţeles cum au putut fi ele trecute cu vederea atunci cînd s-a analizat aportul său geografic. Alexander menţiona nominal, din principiu, şi desenatorii, gravorii şi cartografii care dăduseră ultima mînă de ajutor pentru a conferi hărţilor sale desăvîrşirea artistică. Cartografi ca Friedrich Friesen, Ernst Heinrich Michaelis şi Heinrich Berghaus aduceau accente personale în desenarea pe curat a schiţelor lui Humboldt. Astfel reprezentarea înălţimilor apare la Michaelis aproape dramatică, în timp ce Berghaus utiliza haşuri mai delicate. Începînd din 1817, Humboldt a folosit în toate hărţile sale metoda luminării verticale a lui Johann Georg Lehmann (1765—1811), pe care o considera mai adecvată scopului în reprezentarea munţilor decît mai vechea manieră franceză a luminării laterale.

Cîteva personalităţi i-au comunicat lui Humboldt între 1799 şi 1804 reprezentări cartografice, cele mai multe manuscrise. La fel nici Secţia a IV din Statul Major al Republicii Mexicane nu i-a interzis accesul la noile sale ridicări topografice, în semn de omagiu. Humboldt a pus să fie prelucrate şi acestea, ca şi propriile sale schiţe, şi le-a integrat în opera sa, cu indicarea de rigoare a surselor.

Alexander a fost primul care a ţinut seama, în concepţia sa geografico-cartografică, de reprezentarea artistică a fizionomiei peisajelor tropicale. Această idee importantă i-a îmbogăţit şi atlasurile. E drept că unele colecţii de hărţi din sec. al 17-lea oferiseră deja extinderi izolate (vederi de oraşe şi aspecte ale peisajului la marginea hărţilor, cele mai felurite ilustraţii în cartuşul lor), totuşi el a fost cel dintîi să reunească în atlasuri hărţi generale şi parţiale, vederi de peisaje cu oameni, profile şi hărţi tematice.

Din cele constatate pînă aici rezultă în primul rînd următoarele:

În teoria lui, Humboldt ţinea seama ca nimeni altul înaintea lui, de redarea în cartografie a celei de a treia dimensiuni, a altitudinii. Proiecţiile miniere verticale, care includeau în unele cazuri deja relieful regiunii, lucrările lui Pfyffer von Wyher şi Jean-Louis Giraud-Soulavies (1752—1813), ale cărui încercări atinseseră deja

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

un grad de maturitate considerabil, îi erau cunoscute. Poate că a criticat prea energic realizările francezului; dar, oricum, Humboldt este cel dintîi care a impus şi aplicat toate acestea cu rezultatele apreciate pînă astăzi.

Cele mai vechi dovezi ale practicii hărţilor la Humboldt

Pînă astăzi cunoaştem puţine dovezi ale muncii sale cartografice dinainte de 1799. Într-adevăr este vorba doar de hărţile desenate în 1784 şi de un prim profil pe care l-a pregătit spiritual în 1795, în cursul unei scurte călătorii în Elveţia, şi care a fost desenat fără efort în «Testamentul literar». Se prea poate să fi schiţat încă în 1795 un profil, dar pînă acum nu ştim nimic în legătură cu el.

Practica hărţilor: Realizarea şi valorificarea călătoriei în America

Realizarea şi valorificarea expediţiei ştiinţifice de cinci ani în regiunile tropicale ale Americii reprezintă punctul culminant al activităţii catografice desfăşurată de Humboldt. Fireşte că, pentru a avea o imagine completă, trebuie luată în consideraţie faza pregătirilor. În privinţa pregătirii aparaturii şi instruirii pentru mînuirea ei, lucrurile au fost deja clarificate, dar nici pe departe în legătură cu studiul pregătitor al hărţilor, unde mai există o problemă care n-a putut fi elucidată decît în datele ei preliminare.

a) *Reprezentări manuscrise*

Probe din reprezentările încă nepublicate au fost tipărite abia în anii 1959, 1961, 1969. Se pare că jurnalele sale de călătorie conţin «circa 450» asemenea schiţe executate adesea în grabă şi sumar, la faţa locului, în cursul multiplelor cercetări fizico-geografice. Dintre aceste reprezentări 198 se referă, pare-se, la obiecte topografice (98 profile, 67 hărţi şi planuri, 33 vederi ale munţilor şi ale unor porţiuni de ţărm). În afară de acestea se mai găsesc acolo şi 34 de profile şi hărţi geologice, precum şi un desen meteorologic şi unul oceanografic. «Punctul culminant» al acestor hărţi manuscrise par să fie hărţile Chimborazo prevăzute cu haşurarea munţilor. În Mexic a fost reprezentat amănunţit vulcanul Jorullo de la sud-vest de Valladolid. O comparaţie a lor cu gravurile din planşele atlasurilor publicate de Humboldt dezvăluie partea de contribuţie a cartografilor şi gravorilor care le-au executat.

b) *Atlasurile ediţiei călătoriei în America*

Cu tot numărul impresionant al reprezentărilor manuscrise din anii 1799—1804, nu încape îndoială că atlasurile publicate reprezintă cea mai importantă sursă accesibilă astăzi.

Noţiunea de atlas a lui Humboldt era deschisă pentru cele mai diferite forme de exprimare cartografică, de la profilul ţărilor pînă la imaginea peisajului, la secţiuni din codice indiene etc. Astfel, atlas n-a însemnat pentru el niciodată doar o colecţie de hărţi, chiar dacă era uneori mai strict decît de pildă Peter Simon Pallas. Şi mai caracteristic este fireşte faptul că — la fel ca şi la geograful contemporan Carl Ritter — nici un atlas nu există separat, în sine, ci totdeauna făcînd parte dintr-o operă mai mare.

Al. von Humboldt a editat în total patru atlasuri, dintre care trei integrate în descrierea călătoriei sale: şi al patrulea atlas a rezultat tot din ea:

1. *Atlas géographique et physique du royaume de La Nouvelle-Espagne*, fondé sur des observations astronomiques, des mesures trigonométriques et des nivellements barometriques. Grand-Folio. 20 planches. Paris 1811.

Atlasul face parte din *Essai politique sur le royaume de La Nouvelle-Espagne* (2 vol. Grand-Quart, Paris 1811); într-o ediţie ulterioară în cinci volume octav atlasul n-a mai fost inclus.

2. *Atlas pittoresque* (şi subtitlul): *Vues des Cordillères et monuments des peuples indigènes de l'Amerique*. Grand-Folio. 2 vol. 69 planşe în parte colorate. Paris 1810.

Atlasul face parte din *Relation historique*. Grand-Quart, 3 vol. Paris 1814, 1819 şi 1825.

3. *Atlas géographique et physique des régions équinoxiales du Nouveau Continent*, fondé sur des observation astronomiques, des mesures trigonométriques et des nivellements barométriques, Grand-Folio. 40 planşe în parte colorate. Paris 1814—1834.

Atlasul face parte din *Relation historique* (vezi 2).

4. *Atlas der kleineren Schriften. Umrisse von Vulkanen aus den Cordilleren von Quito und Mexico. Ein Beitrag zur Physiognomie der Natur*. 12 Tafeln. Stuttgart und Tübingen 1853.

Atlasul face parte din *Kleinere Schriften*. Vol. I: *Geognostische und physikalische Erinnerungen*. Stuttgart und Tübingen 1853 (continuarea n-a mai apărut). 8 planşe provin din *Atlas pittoresque* (vezi 2) şi li s-au adăugat alte patru reprezentări noi.

A mai apărut ulterior un atlas al lui Humboldt? La 20 decembrie 1827 Humboldt însărcinase pe colaboratorul său cartograf Heinrich Berghaus să facă proiectul unui «Atlas fizic» care să însoţească o scriere despre «Geografia fizică», care a apărut după 1845 cu titlul Kosmos. Cu toate că titlul şi concepţia îi aparţineau lui Humboldt, atlasul a fost legat de numele său abia la a doua ediţie, printr-o menţiune în subtitlu (Physikalischer Atlas. ed. I, 2 vol. Gotha 1845 şi 1848; ed. II-a, 2 vol., Gotha 1852). Acest prim atlas fizic al lumii reprezintă o nouă culme în reprezentarea cartografică a celei de-a treia dimensiuni.

Diferite hărţi deosebit de importante din scrierile sale despre călătoria în America

Pentru a permite o primă viziune clară asupra operei sale cartografice, prezentăm aici hărţile deosebit de importante ale lui Humboldt. Cifrele adăugate în paranteze se referă la enumerarea de mai sus a atlasurilor şi indică astfel sursa reprezentărilor.

1. Profilul Spaniei: primul profil al unei ţări europene (3.)
2. Profilul Mexicului: primul profil al unei ţări extraeuropene (1.)
3. Celelalte profiluri (3.)
4. Singurul profil pasigrafic-geognostic mai mare publicat (1.)
5. Hartă generală şi hărţi parţiale ale Mexicului (1.)
6. Harta poziţiilor false şi a celor adevărate ale localităţilor din Mexic (1.)
7. Ridicarea topografică a lui Rio Casiquiare (3.)
8. Ridicarea topografică a lui Rio Magdalena (3.)
9. Reprezentare evaluativă a cîtorva linii batimetrice (izobate), de ex. ale portului din Veracruz cu profilul acestuia (1.—4.)
10. Fizionomii ale peisajelor pe care Humboldt le-a schiţat mai ales pentru vulcani şi le-a inclus ca reprezentări imagistice în opera sa cartografică (1.)
11. Ridicarea topografică a vulcanului Jorullo cu fizionomia peisajului şi cu scara proporţională a înclinaţiei pantelor (3.)
12. Hartă comparativă a ramificării fluviilor (3.)
13. Hartă comparativă istorică a reprezentării fluviului Orinoco (3.)

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

14. Hartă generală a Columbiei, 1825 (3.)
15. Plan hipsometric al vulcanului Pichincha (3.)
16. Hartă a teoriei raporturilor spaţiale (hartă comparativă în sensul lui Carl Ritter: de ex. reprezentare comparativă a mărimii ariilor regiunilor administrative mexicane; mărimea suprafeţei şi populaţia capitalelor şi coloniilor din întreaga lume (1.)

Hărţi în afara descrierii călătoriei în America

17. Prima hartă a izodinamelor (liniile forţelor magnetice identice) (1804).
18. Prima hartă a izotermelor (1817).
19. Harta oceanului boreal (1804).
20. Hărţi manuscrise din timpul călătoriei în Rusia, precum şi cîteva hărţi tipărite din cursul aceleiaşi călătorii.

Cunoaşterea cartografică şi istoria hărţilor

Humboldt a cunoscut foarte bine cartografia precedentă, ca şi pe cea contemporană. Corespondenţa sa cu cartografi ca Agostino Codazzi (1793—1859), Philipp Franz von Siebold (1796—1866) şi mai ales cu Heinrich Berghaus (1797—1884) arată cum a urmărit orice progres care putea însemna pe-atunci dezvăluirea unei părţi a suprafeţei pămîntului. Poseda numeroase hărţi manuscrise care i-au fost încredinţate, în cea mai mare parte, în America.

Mai multă atenţie a suscitat epocala sa activitate ca istoric al hărţilor şi descoperirilor. El însuşi a scos la lumină harta lui Juan de la Cosas (1500), în care a recunoscut cea mai veche reprezentare a unor părţi din Lumea Nouă, o constatare desigur întemeiată pentru acea vreme. Aceasta şi publicările prealabile ale unor surse spaniole l-au condus la înfăptuirea acelui *Examen critique* (Paris 1814—1834), important şi din punct de vedere cartografic, pe care el însuşi l-a caracterizat ca pe o «analiză» a atlasului Noului Continent realizat de el.

Chintesenţă

Comparînd rezultatele celor două cercetări asupra cartografiei şi geografiei lui Alexander von Humboldt din opera de faţă, se vede limpede că acest determinant geograf şi explorator a fost şi cel mai stimulant cartograf al vremii sale.

În româneşte de MIHAI ISBĂŞESCU

IPOSTAZE ALE ALTERITĂŢII ŞI ÎNTÎLNIRI

WERNER HERZOG

JOSÉ LUANDINO VIEIRA

VICTOR SEGALEN

LAWRENCE DURRELL

ALEXANDRU AL. ŞAHIGHIAN

Paradoxurile căutării unui adevăr mai intensiv

Textul de faţă, o povestire cinematografică aparţinînd lui Werner Herzog, unul din cei mai remarcabili şi mai originali creatori ai filmului german de azi, i-a slujit acestuia ca bază de scenariu la filmul *Aguirre sau Mînia lui* Dumnezeu, realizat în 1972 în Peru. Fără a trăda preocupări stilistic deosebite, textul — relatarea unei încercări de Conquista întreprinsă cu pluta pe Amazon — se dovedeşte a fi neîndoielnic şi o operă literară cu valoare intrinsecă. *Aguirre* reprezintă prima creaţie (film, povestire filmică) a lui Herzog, în care el îşi plasează eroii şi acţiunea într-un timp şi un spaţiu istoriceşte precis determinate, şi nu ca pînă atunci, interşanjabile sau nedefinite, ca spre exemplu în *Lebenszeichen (Semne de viaţă)* şi respectiv *Auch Zwerge haben klein angefangen (Şi piticii au început de mici). Aguirre* a însemnat, după cum mărturisea regizorul, încercarea «de a face film şi pentru un public mai larg, de a oferi o deschidere filmelor, de a [mă] apropia mai tare de suprafaţă» — iar recursul la istorie slujea incontestabil acestor deziderate, prin întărirea elementului narativ altminteri deseori neglijat în creaţia sa.

Principala sursă de inspiraţie o constituie aici nebuneasca expediţie din 1540–41 a lui Francisco Orellana: După ce traversează Anzii Ecuadorieni sub comanda lui Gonzalo Pizarro, care pornise în căutarea fabulosului Eldorado, Orellana (înlocuit de Herzog prin figura altui conquistador, Aguirre) e trimis în recunoaştere pe o brigantină, în fruntea unui detaşament, în aval pe Marañon (Amazon), fără a mai apărea la locul de întîlnire stabilit cu grupul principal. Menită să servească unei recunoaşteri restrînse a teritoriului, brigantina construită cu mari sacrificii, la repezeală şi prost de soldaţii lui Pizarro ajunge totuşi în mod uimitor, o jumătate de an mai tîrziu, pînă la «Mar Dulce», vărsarea fluviului în Atlantic (şi apoi chiar mai departe încă, de-a lungul coastei). Conquistadorul izbutise astfel să traverseze America de Sud, încă necercetată, pe axa V-E (practic de la un ocean la altul), explorînd totodată Amazonul căruia i-a dat şi numele.

Cu toate că Herzog urmăreşte în general destul de îndeaproape firul istoriei (sub rezerva cîtorva modificări şi decupaje de date), *Aguirre* al său nu e un text de factură propriu-zis istorică. Motivul rezidă pe de-o parte în interesul, preponderent şi aici, manifestat de autor pentru primordialitatea naturii şi «formele de concentrare», cum numeşte el chintesenţele umanului şi fenomenelor, pentru descifrarea realului în cheie mitică, pentru «stări sufleteşti arhaice, peisaje lăuntrice» şi căutarea a «ceea ce se află cu adevărat sub învelişul lucrurilor». Pe de

altă parte, şi îndeajuns de paradoxal, urmărirea obstinată a adevărurilor ultime îl conduce la un demers în cadrul căruia fascinaţia în faţa autenticului îmbracă, cu bună ştiinţă, formele cele mai subliniat (mai teatral) artificiale. În fapt istoria, în *Aguirre*, relatată şi de un Carvajal, îi furnizează, oricît de fidel preluată, pretextul. Descrisă şi rescrisă în acest sens, ea devine discutabilă tocmai prin modul în care, prin artificiu, protagonistul lui Herzog operează asupra ei, a «învelişului lucrurilor», căutînd «să înscenze istoria» — şi autorul, în mod corespunzător, textul său — «precum alţii o piesă de teatru»; în vreme ce însă Aguirre iese în modul acesta din sfera istoriei (sale), autorul rămîne în continuare în aceea a artei proprie lui. Să mai spunem aici că istoria Conquistei, asupra căreia desigur că nu s-a oprit întîmplător, favorizează pînă la un punct acest mod de tratare, poate pentru că ea se află întemeiată înainte de toate în isprava temerară a individului — biograficul constituind pe cît posibil nemijlocit istoria. Prin procedee de artificializare, de teatralizare, regizorul (şi scriitorul) Herzog caută să pună în evidenţă «forma de concentrare» a Conquistei ascunsă în trama istorică reală, cu observaţia că aceleaşi procedee determină totodată ca cea din urmă să ajungă într-o poziţie de relativă, parodică excentricitate faţă de prima. Şi totuşi personajele persevereaza susţinînd cît se poate de ritos contrariul, adică tocmai coincidenţa, unitatea absolută dintre cele două. «Noi sîntem mersul istoriei şi nu mai împărţim cu nimeni nici un rod al acestui pămînt» sau «Acesta e mersul istoriei, care pentru ţara asta a şi fost hotărît, fără ca nimic să-l mai poată clinti», afirmă Aguirre chiar şi avînd certitudinea sfîrşitului. Eşecul încercării lui Aguirre, asupra căruia Werner Herzog îşi aţinteşte privirea critică şi fascinată, nu aparţine însă şi «formei de concentrare» (după cum o ştim chiar din istorie).

Comunicînd între ele într-un limbaj non-verbal (cu o excepţie), primar, violent, prin tăcere şi zgomot, prin plumbi şi săgeţi, în *Aguirre* se înfruntă două spaţii: cel limitat de dreptunghiul plutei (istorica brigantină s-a transformat în plută), aflat la mijloc şi întruchipînd scena unui teatru unde se desfăşoară în chip esenţializat, fioros-parodic spectacolul unei forme de civilizaţie bazate la cel mai desăvîrşit mod pe convenţie şi ceremonial, cel al unei Curţi imperiale — şi, de ambele părţi ale fluviului, spaţiul necuprins al pădurii (Naturii). Spectacolul Curţii oferit de trupa aflată sub conducerea lui Aguirre traduce condiţia fundamental contradictorie a spaniolilor aflaţi în incursiunea lor pe Amazon: mizanscenele şi ceremonialele birocratico-imperiale (încoronarea, edictele, actele notariale etc.) puse atent la cale de Aguirre şi acoliţii săi exprimă deopotrivă ruptura totală de Imperiul spaniol (încoronarea lui Guzmán reprezintă actul trădării supreme) dar şi, prin chiar păstrarea aceloraşi ceremoniale, oricît de grotesc-improprii, o anume (ironică) apartenenţă la civilizaţia care le-a produs şi continuitate. Funcţia lor e multiplă: prin ele Aguirre încearcă, după caz, să întroneze Legea acolo unde altfel ameninţă haosul şi să dea o legitimitate juridică şi istorică ori religioasă Aventurii; asociate şi cu legendele produse de Aguirre pentru uzul expediţiei, ele constituie elemente de stimulare a imaginaţiei, facilitînd suprapunerea visului peste realitate; şi nu în ultimul rînd artificialitatea extremă a acestor forme contribuie la delimitarea, şi pe această cale, a spaţiului plutei de Natura înconjurătoare ostilă (cuceritorii sînt de fapt nişte asediaţi!). Din clipa în care, potrivite sau false, rolurile au fost adoptate, protagoniştii acestei drame — Aguirre-Mînia-lui-Dumnezeu, Bermúdez-notarul, Fuenterrabía-executorul-pedepselor-capitale, Perucho-crainicul-cu papagal, Guzman-împăratul-de-serviciu, Carvajal-călugărul-dominican şi ceilalţi — trăiesc şi pier pe limba rolului lor: piesă şi happening funest laolaltă.

Perfecţionist autoritar la nivelul ansamblului, Herzog se dovedeşte, cu metodă, surprinzător de lax, chiar liberal în privinţa unora din elementele componente ale

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

operei: şi acestea rămîn, fireşte, asumate din perspectiva întregului, fără însă a fi dirijate. În practică, asta înseamnă că atunci cînd face un film, el porneşte de regulă de la două lucruri bine stabilite: de la peisaj (cu iradiere mare asupra imaginaţiei sale artistice, jucînd un rol esenţial în creaţiile lui Herzog; el e de fapt un peisagist) şi de la o anume idee generală. Pe parcursul filmării regizorul acceptă însă intruziunea, mai mult sau mai puţin aleatorie, a documentarului (dacă e vorba de un film artistic) ori a impulsurilor ficţionale (dacă, dimpotrivă, e un documentar)[1]. Fireşte că în povestiri problema se pune oarecum diferit (altele sînt materialul de prelucrat şi mijloacele) dar principiul după care filmele sale «nu realitatea o arată, asta n-o face niciunul [din ele], ci mai curînd realitatea unor vise» (Herzog), funcţionează şi aici.

Unii critici au văzut în *Aguirre* povestea unei revolte şi a unei înfrîngeri, ambele deopotrivă de radicale. Şi s-a vorbit de o tragicomedie. Tragicul ar aparţine aici istoriei, mai degrabă, perceperea sa, la Herzog, rămînînd — cînd nu e bruiată de vitalitatea stridentă uneori în exces a comicului său — întrucîtva rezervată, exclusivistă: sublinierea atît de accentuată a măştilor (rolurilor) nu îngăduie cititorului sau spectatorului decît identificarea indirectă, în răsfrîngere, cu personajele.

Dar povestea lui Aguirre (care e şi o poveste a celor două spaţii), a expediţiei sale întreprinse pe firul apei, a acestei înaintări (regresii, stări pe loc?) la început năvalnică, turbulentă ca şi fluviul, apoi tot mai înceată, pierzîndu-se în ocean — ce e, şi pentru cine, pînă la urmă ieşirea la mare: un sfîrşit? un nou început? — e şi o posibilă alegorie a vieţii, ale cărei înţelesuri ultime nu se lasă, poate decît întrezărite.

[1] Modalitatea de operare cu un real, cu o istorie în travesti, de artificializare a naturalului face parte din metoda de creaţie şi de lucru a lui Werner Herzog. Există într-o oarecare măsură «inscenare» chiar şi în numeroasele sale documentare, ceea ce i-a atras reproşul unora că ar manevra realitatea. În legătură cu asta, declarînd că respinge maniera de cinema verité, Herzog a mai precizat că e dispus să meargă «pînă la marginea neadevărului» pentru a «lăsa să se degaje o formă mai intensivă a adevărului» şi că nu e interesat în clasificări de genul: film «documentar» sau «artistic». Într-adevăr, în cazul filmelor sale această distincţie nu e decît parţial operantă — i uneori e chiar imposibil de făcut (spre exemplu în *Fata Morgana*, 1968—'70; *Herz aus Glas*, 1976; *Wo die grünen Ameisen träumen*, 1984 ş.a.).

WERNER HERZOG

AGUIRRE
sau
MÎNIA LUI DUMNEZEU*

Marea adunare din tabără

Spaniolii sînt aşezaţi în cerc, înarmaţi pînă în dinţi, în spatele lor cîţiva indieni legaţi cu un singur lanţ; ceva mai într-o parte cele două lectici. Însă Inez şi Flores au coborît şi ascultă şi ele de la o distanţă convenabilă ceea ce se vorbeşte. În mijlocul cercului se află Pizarro care ţine un discurs în faţa oamenilor săi. Spune că lucrurile nu pot merge aşa mai departe, proviziile sînt aproape pe sfîrşite şi totul e drămuit de pe-acum. Încă nu poate fi vorba de foamete, după cum s-a putut auzi în ultimele zile din partea unora. Dar drumul de străbătut e atît de dificil, încît abia dacă se mai poate înainta, şi nici nu e de aşteptat ca într-un viitor imediat să poată ajunge pe un teritoriu locuit. Din această cauză el, împreună cu căpitanul Pedro de Ursua şi cu locotenentul Lope de Aguirre, au luat o hotărîre, mărturie stînd documentul pe care scribul l-a şi redactat. S-a hotărît construirea unei plute pe care se vor îmbarca patruzeci de oameni sub conducerea lui Ursua, pentru ca aceştia să facă o recunoaştere a terenului şi să caute pe cît posibil să completeze proviziile. Din relatările indienilor ar rezulta că această zonă e populată de triburi indigene extrem de duşmănoase, ceea ce face ca această acţiune

Werner Herzog, născut în 1942 la München. Studii începute în domeniul istoriei, teoriei literaturii şi teatrului (la München şi Pittsburgh). Cineast autodidact. Pentru filmele şi scenariile sale obţine numeroase şi generoase subvenţii şi premii germane ca şi premii internaţionale. Din filmele sale realizate nu arareori în peisaje exotice menţionăm: *Lebenszeichen* (*Semne de viaţă*, 1967); *Die fliegenden Ärzte von Ostafrika* (*Medicii zburători din Africa de est*, 1968 69); *Auch Zwerge haben klein angefangen* (*Şi piticii au început de mici*, 1969 70); *Land des Schweigens und der Dunkelheit* (*Ţara tăcerii şi a întunericului*, 1970 71); *Aguirre* (1972); *Die große Ekstase des Bildschnitzers Steiner. Ski-Flugschanze Planica* (*Marele extaz al sculptorului Steiner. Trambulina de ski Planica*, 1973 74); *Kaspar Hauser* (1974); *Herz aus Glas* (*Inimă de sticlă*, 1976); *La Soufrière* (1976); *Stroszek* (1976 77); *Nosferatu* (remake după Murnau, 1978); *Woyzeck* (după piesa lui G. Büchner, 1978); *Fitzcarraldo* (1981 82); *Wo die grünen Ameisen träumen* (*Acolo unde visează furnicile verzi*, 1983 84); *Ballade vom Kleinen Soldaten* (*Balada micului soldat*, 1984); *Gasherbrum — Der leuchtende Berg* (*Gasherbrum — Muntele luminos*, 1984) ş.a. Filmele sînt realizate pe baza scenariilor şi povestirilor cinematografice proprii. I-au apărut mai multe volume cuprinzînd povestirile cinematografice precum şi un jurnal de călătorie München-Paris, 1974, *Vom Gehen im Eis* (*Despre mersul prin gheaţă*, apărut în Hanser Verlag, München 1978). — *Secolul 20* a publicat în numărul triplu dedicat Noului film german (nr. 277—279; 1—3 1984) fragmente din *Kaspar Hauser* şi din jurnalul de călătorie *Despre mersul prin gheaţă*.

* Werner Herzog, *Drehbücher II*, München, Skellig Edition, 1977. Fragmente.

să fie periculoasă. Echipajul plutei are misiunea ca în decursul a cel mult două săptămîni să se întoarcă înapoi la tabăra principală, fie pe calea apei, fie pe uscat; iar dacă în acest răstimp nu s-a întors, atunci înseamnă că au pierit cu toții. În această situație care este cu totul de nedorit, întreaga expediție aflată aici va încerca să se întoarcă pentru a se salva în regiuni locuite de creștini. Se pun mari speranțe în detașamentul trimis în recunoaștere și se dorește și obținerea unor informații mai precise cu privire la situarea țării aurului. De aceea, detașamentul îl va lua cu el și pe Baltasar, care este indispensabil ca interpret. Poate că se va afla cîte ceva și despre expediția viteazului căpitan Orellana, dispărută în urmă cu trei ani. El n-ar vrea să măgulească pe nimeni și nici nu dorește ca vreunul dintre cei ce nu fac parte din detașamentul de recunoaștere să se simtă umilit, dar trebuie să spună totuși că i-a ales în acest scop pe cei mai buni dintre bărbații disponibili, ba mai mult, ei sînt floarea coroanei spaniole și brațul puternic al creștinătății civilizate. Dumnezeu li l-a alăturat acestora pe preavenerabilul Fray Gaspar de Carvajal ca însoțitor, pentru ca el să aducă lumina în bezna și amurgirea creaturilor din aceste ținuturi și să le propovăduiască adevărata credință.

În ce le privește pe cele două femei, s-a convenit că ele vor călători împreună cu acest detașament de recunoaștere; el nu dorește să preia nici o răspundere în această direcție, după cum de altfel stă scris cît se poate de explicit și în document, ci dimpotrivă ar fi fost mai mulțumit dacă nu s-ar fi hotărît așa, dar date fiind împrejurările se va încerca să li se ofere întreg confortul posibil. Inez de Atienza a declarat că și-a vîndut toate proprietățile doar pentru a-l urma pe Pedro de Ursua și că mai curînd și-ar pune capăt vieții decît să nu fie alături de el. Toate acestea le-a spus cu atîta grație și fermitate, încît a trebuit să i se respecte dorința. Cît despre Flores, Aguirre a socotit că o fată aflată la vîrsta primei tinereți trebuie să rămînă în paza tatălui ei, cînd împrejurările sînt atît de periculoase.

S-au convenit deci toate acestea iar astăzi, cu trei zile înaintea Anului Nou, va fi semnat înscrisul ce conține hotărîrea luată, pentru a putea fi prezentat la întoarcerea acasă Consiliului Indiei.

Pizarro face semn să i se dea înscrisul și îl pune pe o măsuță improvizată, pe care se mai află o călimară și o pană. Pizarro scoate la iveală o plăcuță metalică pe care este gravat numele său. Observăm cum Pizarro mai semnează apoi și de mînă, mînuind pana cu stîngăcie. Apoi semnează Ursua, Aguirre, cîțiva ofițeri și la urmă călugărul dominican.

Plecarea plutei

[...]

Spaniolii încearcă să aducă și un al doilea cal pe plută, peste un podeț de scînduri, dar cu toate că e legat la ochi, calul nu se lasă tras și se cabrează în mod periculos. «Lăsați-l în plata domnului», spune Aguirre, «o fi avînd motivele lui». — «Cu siguranță că ajunge și un singur cal spre a-i speria pe indieni», spune Ursua.

Întregul echipaj s-a îmbarcat, abia dacă au loc suficient patruzeci de oameni. Înghesuiala e mare. La capătul din față și la cel din spate stă cîte un bărbat cu o vîslă lungă, greoaie, cu ajutorul cărora vor încerca să manevreze pluta. Vîslele sînt prinse cu frînghii în furci din lemn lustruit.

În zori de zi, Carvajal, călugărul dominican, citește liturghia și dă cuminecătura mai întîi celor aflați pe plută, apoi spaniolilor îngenunchiați pe malul rîului, care vor rămîne să aștepte aici. Ultimii opt dintre indienii ce-au supraviețuit și care rămîn pe uscat o primesc cu adîncă smerenie, în extaz.

Frînghia ce leagă pluta de mal e tăiată cu cîteva lovituri de sabie; despărțire laconică, aproape fără cuvinte. Baltasar a îngenunchiat pentru a se ruga la marginea plutei, împreunîndu-și mîinile legate; astfel stă în fața ultimilor care au mai rămas din poporul său. De teamă și disperare, indienii își duc palma la gură. Pluta se eliberează cu un zvîcnet, o pornește cu mare repeziciune pe firul apei. «Aici începe înălțarea noastră», strigă Pizarro. «Acum am luat-o la vale», spune Aguirre. Cețuri unduitoare deasupra povîrnișurilor tropicale. Se luminează de zi.

[...]

Banc de nisip în mijlocul rîului

... Chimalpahin, numit de ei Baltasar, șade puțin deoparte și privește norii cufundat în gînduri. S-a lăsat o liniște de moarte, neobservată de nimeni din cauza feluritelor munci care trebuiesc făcute. Doar Chimalpahin privește acum în jur. Păsările din pădure au amuțit, vîntul a stat și totuși sînt vizibile fulgere. Observăm acum, în treacăt de parcă ar fi făcut parte de la bun început din lucrurile de pe plută — o săgeată înfiptă în lemn. Și-acum, deodată, un țipăt. Un soldat zvîcnește în sus, urlînd. O săgeată i-a străpuns pulpa piciorului. În același timp, crocodilii dispar cu un plescăit înfundat în apă.

Răcnete, agitație sălbatică. «La arme!», strigă Aguirre mai tare ca toți. Apoi urlă la un soldat aflat în apropierea sa, și care și-a pierdut capul, să tragă odată. Ursua și Arnalte, împreună cu alți cîțiva s-au postat cu scuturi în mîini în fața celor două lectici. Agitația face ca nimeni să nu observe că n-a mai fost trasă nici o singură săgeată.

Pădurea e nemișcată și amenințătoare, detună primele împușcături trase din archebuzele sprijinite în furci de fier. «Unde să tragem?», strigă unul. «Trage odată, cretinu' naibii!», urlă Ursua sălbatic. Împușcăturile încetează deodată; oamenii își vin din nou în fire. Unul spune cu voce tare că n-au mai fost trase săgeți, pesemne că atacatorii sînt în număr foarte mic. Ursua întreabă dacă vreunul a văzut cine a tras. Nimeni n-a văzut nimic.

Rănitul șade blestemînd între două baloturi, săgeata i-a și fost extrasă din piciorul care sîngerează puternic. Săgeata trece din mînă în mînă, în timp ce rănitul verifică dacă își mai poate mișca degetele de la picior. Ursua ordonă să se tragă în continuare în pădure, pentru a fi siguri că dușmanul a fost izgonit. Gurile de foc detună fumegînd, între împușcături e liniște adîncă.

[...]

Loc de tabără, în zori de zi

... Atmosferă straniu tensionată în tabără, nimeni nu cutează să vorbească cu voce tare. Priviri furișe spre Ursua și Aguirre, aflați la oarecare distanță de tabără, care se ceartă abia stăpînindu-și mînia. Oamenii se observă unii pe alții în timpul lucrului, se pîndesc în tăcere. Ceva plutește în aer.

Ursua pune să adune oamenii; cei mai mulți bănuiesc despre ce e vorba. El le spune că, în calitatea sa de Căpitan cu puteri depline, a hotărît întoarcerea. Din punctul în care se află va dura cu siguranță două săptămîni pentru a ajunge îndărăt la tabăra principală; de pe plută au putut vedea cît de dificil e terenul iar pe uscat există amenințarea din partea indigenilor dușmănoși.

Aguirre a strîns în jurul său oameni de încredere și îi declară lui Ursua cu bruschețe că nu se va supune acestui ordin: misiunea ce le-a fost încredințată era de a face o recunoaștere a terenului și de a procura provizii, iar ei n-au

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

îndeplinit nimic din toate acestea, căci nici n-au avut încă timpul s-o facă. Curentul puternic i-a dus în decurs de două zile atît de departe, încît o întoarcere în atari împrejurări este lipsită de sens — pînă ce vor ajunge înapoi în tabăra principală vor fi consumat toate proviziile, astfel că pe lîngă ruşinea unei întoarceri prea grăbite, ar cădea pe capul lui Pizarro ca o povară în plus. Lucrurile au ajuns în punctul din care nu mai există decît o singură cale, anume de a merge înainte. De ce ar fi ordonat altfel Ursua să fie forjate cuie, dacă nu spre a repara şi face navigabilă pluta. Asta n-ar fi singura lui contradicţie reproşabilă. El, Aguirre, face apel în numele gloriei coroanei spaniole la toţi bărbaţii, să-şi continue expediţia lor pe cont propriu, o întoarcere fiind de altfel practic imposibilă din locul în care au ajuns. Ei toţi vor avea parte de onoare şi bogăţii nemăsurate, dacă ar ajunge să cucerească singuri El Dorado. Să-şi amintească doar de Hernan Cortez în Mexic care îşi începuse navigaţia atunci cînd i-a sosit din urmă ordinul de întoarcere. Cortez însă a nesocotit ordinul şi asta i-a adus acum bogăţie şi faimă. În mîinile lor stă acum să schimbe cursul istoriei, marea ocazie o au în faţă.

Oamenii sînt mişcaţi iar Aguirre vorbeşte cu înflăcărare mai departe, neţinînd seama de ordinul lui Ursua, să tacă. Cei mai mulţi sînt indecişi, doar oamenii de încredere ai lui Aguire formează un grup hotărît. Aguirre ştie însă că în secret mai toţi doresc acelaşi lucru.

Ursua este mînios la culme şi comite greşeala să ordone la doi oameni să-l aresteze şi să-l pună în lanţuri pe răzvrătitul Aguirre. Cei doi pun mîna cu ezitare pe Aguirre. În această clipă, atît de iute că aproape nici nu poate fi observat, muscheta lui Fuenterrabía se descarcă cu zgomot de tunet; Ursua se prăbuşeşte la pămînt, cu faţa în nisip, lovit mortal de la distanţă foarte mică. Agitaţie sălbatică, Inez vine în fugă, oamenii lui Aguirre au armele pregătite. Calul galopează încolo şi încoace, scurmă nisipul. «Opriţi! Fără luptă!», tună vocea lui Aguirre. În felul acesta, el stăvileşte cu adevărat panica ce i-a cuprins pe oamenii care nu ştiu prea bine cine împotriva cui luptă. Inez îngenunchiază lîngă Ursua, stă împietrită; Carvajal, călugărul, i-a pus lui Ursua o cruce mică în mînă şi ascultă cu urechea la gura muribundului, care încearcă să mai spună ceva. Dar Ursua nu mai poate rosti nici un cuvînt, viaţa ce i-a mai rămas se stinge cu repeziciune. Flores fuge de colo-colo extrem de tulburată, încearcă fără sens să găsească o faşă.

Un ofiţer i se împotriveşte lui Aguirre, comandînd mai multor bărbaţi să-i ucidă pe loc pe Fuenterrabía şi Aguirre. Oamenii ezită, se uită în jur căutînd ajutor. «Executaţi-l», spune Aguirre drept răspuns, cu o stăpînire de gheaţă. Face o mişcare abia vizibilă din cap. Bermúdez, Perucho şi Fuenterrabía se lasă în genunchi, iau poziţie şi ţintesc spre ofiţer, care mai întîi se retrage puţin, apoi însă înaintează curajos şi hotărît, cu sabia scoasă, în direcţia lui Aguirre. Împuşcăturile se aud aproape în acelaşi timp. Ofiţerul e catapultat înapoi; moare pe loc. Nisipul alb din jurul lui se îmbibă de sînge. «Mai e vreunul?», întreabă Aguirre.

Acelaşi loc de tabără, spre seară

... Oamenii discută cine va fi conducătorul lor. Aguirre, care conduce discuţia, simte că ei se tem de ambiţia lui nemăsurată şi de teribila-i energie, îşi dă seama că timpul lui încă n-a sosit. Prevăzători, oamenii s-au înarmat toţi, raporturile nu s-au limpezit încă şi suspiciunea e generală.

Aguirre propune, ca de la sine înţeles, ca oamenii să-l aleagă pe Fernando de Guzman. Guzman provine dintr-o familie de mari nobili şi este unul din luptătorii cei mai cu experienţă care s-au bătut pentru coroană în Peru. Aguirre ştie prea bine că în felul acesta nu se va forma niciun grup care să-i fie potrivnic. Guzman,

înspăimîntat la culme, încearcă să respingă propunerea, dar Aguirre continuă netulburat să laude meritele lui Guzman la cucerirea fortăreţei Sacsahuamán. Guzman, spune el, trebuie să accepte această înaltă distincţie; spaniolii îl roagă pe Guzman, care încă se mai codeşte, să le împlinească dorinţa: ei vor sluji cu dragă inimă sub conducerea lui pricepută. Iar pe Lope de Aguirre, mai spun ei, i l-ar da ca locţiitor, fiind acesta un om chibzuit care s-a dovedit că a înţeles bine situaţia şi care a dat glas dorinţei lor lăuntrice. Doar în felul acesta ei vor putea dobîndi avere şi onoare.

Cine e pentru Guzman, întreabă Aguirre. Toţi ridică mîna, hotărînd astfel, peste capul lui Guzman, cine va fi Căpitanul cu puteri depline. Cine e pentru Aguirre ca locţiitor, întreabă Perucho. Şi de data asta toţi ridică mîna; urale, apoi adunarea se pune în mişcare. [...]

Loc de tabără, în zori de zi

... Aguirre ţine o cuvîntare înflăcărată în faţa oamenilor. A sosit timpul, spune el, ca ei să-şi hotărască singuri soarta, căci norocul surîde celui îndrăzneţ, în vreme ce pe cel temător îl respinge. E nevoie ca orice ar întreprinde ei de-acum înainte să-şi găsească o formă legalizată, aşa încît Guzman şi cu el au decis să-l numească pe Diego Bermúdez în funcţia de notar. Aceasta e necesar deoarece altfel, după ce vor ajunge să cucerească El Dorado, ar trebui să cedeze rodul strădaniilor lor unor nevrednici. De aceea trebuie acum ca ei să se lepede de coroana spaniolă, proclamîndu-l pe conducătorul lor împărat peste Peru şi Dorado. Bineînţeles dacă vor aceasta. «Da», strigă oamenii extaziaţi. Mişcare tumultuoasă, chiote şi aclamaţii. Aguirre a înscenat această farsă de o manieră asemănătoare unei operete.

Aguirre îi împinge în faţă pe Bermúdez şi Guzman. Declară că a întocmit cu Bermúdez în timpul nopţii un document, căruia îi va da acum citire pentru a fi aprobat sau respins. «Rege cezareic, din voia Domnului prin Sfînta noastră Mamă, Sfînta Biserică Romană, numit Regele Filip al II-lea de Castilia, noi, semnatarii, ne-am socotit drept slujitorii şi supuşii Tăi pînă în ziua de ieri, întîia zi a anului 1561 după naşterea Domnului nostru Isus Hristos, după ce ne îndepărtasem în decursul a două zile cu mai bine de două sute de leghe de slujitorul Tău Gonzalo Pizarro. Soarta, ajutorul lui Dumnezeu precum şi strădaniile propriilor noastre braţe au făcut să ne lăsăm purtaţi de apele unui rîu, pe care indigenii îl numesc Urubamba, în căutarea unei noi ţări a aurului. Am hotărît să nu ne mai lăsăm în voia soartei. Noi sîntem cursul istoriei şi nu mai împărţim cu nimeni niciun rod al acestui pămînt. Ne răzvrătim pînă la moarte. Declarăm solemn, şi de nu va fi aşa să ni se usuce mîna şi limba în gură, că aţi fost deposedaţi, Tu şi Casa de Habsburg, de toate drepturile, iar Tu, Filip al II-lea, Rege al Castiliei ai fost detronat, nimicit cu adevărat în virtutea acestei declaraţii. În locul Tău îl proclamăm împărat peste Peru şi Dorado pe nobilul cavaler din oraşul Sevilla, Stăpînul nostru Fernando de Guzman. Fugi, fugi, o rege, şi fie ca Domnul să aibă în pază sufletul tău».

Spaniolii aclamă iar Carvajal aprinde tămîie şi intonează *tedeum*-ul. Oamenii îşi agită armele deasupra capetelor şi Aguirre îl conduce pe Guzman pînă la un tron de improvizaţie precară, aflat în mijlocul taberei. Pe un podium e plasat un scaun îmbrăcat în materialul uneia din rochiile aparţinînd fiicei lui Aguirre, Flores. Guzman se simte din cale afară de onorat, se mai codeşte însă şi are obiecţii cu privire la felul tronului. «Astea-s fleacuri. Ce înseamnă un tron?», mîrîie Aguirre la urechea lui, împingîndu-l mai departe. «O bucată de scîndură învelită în catifea».

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Guzman se așează și Aguirre e primul care îngenunchiază, îi ia mîna și o sărută. Ceilalți îl urmează la rînd, unul după altul. Apoi semnează toți, fără excepție, înscrisul, doar cele două femei și Baltasar n-au acest drept. Oamenii trag focuri de muschetă în onoarea lui Guzman și-l aclamă. Guzman primește plin de gravitate aceste omagii și jurăminte de credință, dar e vizibil chinuit de durerile lui de burtă.

Toți cei de față alcătuiesc acum un soi de tablou mare, ca pe scena unei opere: cu gesturi rituale, Guzman e condus de Carvajal și Aguirre de la tron înapoi pe pămînt. Guzman se urcă majestuos pe plută și dă semnalul de plecare, în timp ce toți izbucnesc în urale.

Pe apă, confluența cu Ucayali

Rîul a devenit mai lat, curge mai leneș, povîrnișurile munților se derulează fără dramatism prin fața ochilor. Pluta înaintează liniștit, cu repeziciune. Ramuri atîrnă pînă în apa de la malul rîului. În dreapta se deschide o vale lăturalnică întinsă. Ajungînd mai aproape ne dăm seama că aici e gura de vărsare a unui rîu mare, cu apă brun-gălbuie pe care plutesc multe crengi rupte și arbori întregi cu rădăcinile întinse spre cerul care aburește. Vedem acum un tapir mort, dus de curent, umflat de atîta zăcut în apă, de mărimea unui catîr. Trece pe lîngă pluta spaniolilor. Rîul din dreapta e vădit mai mare. Pe o porțiune de mai mulți kilometri apa ceva mai întunecată a rîului Urubamba nu se amestecă cu Ucayali, care transportă mari cantități de lut. La mijlocul fluviului, care acum a ajuns de o lățime considerabilă, se poate observa o linie foarte precisă, despărțind cele două culori.

Spaniolii sînt foarte curioși și îl întreabă pe Baltasar, care însă nu poate spune nimic sigur. De la o depărtare așa de mare n-au răzbătut informații precise pînă la incași, el însă știe de existența unui rîu mare din sud, numit «Ucayali». La indicațiile lui Aguirre, Diego Bermúdez se așterne zelos pe treabă, făcînd pe cît poate de repede o schiță aproximativă a confluenței, înainte ca pluta să depășească locul. Oamenii suferă de căldura apăsătoare și transpiră, fără ca asta să-i și răcorească. Din junglă se aud certîndu-se maimuțele atît de tare, că intervin și papagalii, cerînd parcă liniște. Se poate observa foiala din vîrfurile arborilor, în frunzișul des cearta continuă, propagîndu-se de la copac la copac.

De la vărsarea lui Ucayali, calul dă semne de neliniște, fără motiv vizibil. Armăsarul își aruncă capul în sus, se cabrează încercînd să se ferească de ceva nevăzut de noi. Spaniolii devin atenți, nu pot zări însă nimic în pădurea nemișcată. Misterios, copacii își tăinuiesc propriul amurg. Calul izbește nervos din copite, dănțuiește și tulbură ordinea celor așezați în jur. Un spaniol care se dă precipitat la o parte, pentru a-l evita, îl izbește pe un altul, căruia îi cade coiful peste bord. Mîini se întind iute să-l apuce, dar coiful s-a și scufundat.

Calul face salturi poticnindu-se prin baloturi, ceea ce îi sporește nervozitatea. Un om l-a apucat de frîu, trăgîndu-l brutal în jos, dar armăsarul opune o rezistență puternică. Jumătate din oamenii de pe plută sînt acum în picioare și se agită. Chimalpahin este foarte tulburat; Inez, care se roagă în lectică, își iese scurt timp din starea în care este cufundată și privește în jur. Durează mult pînă ce calul se potolește din nou, apoi însă, cînd s-ar părea că s-a liniștit, face dintr-odată un salt imens pînă în mijlocul unui grup de spanioli care tocmai pregătesc mîncarea deasupra unui foc mic ce arde între niște pietre îngrămădite. Sar scîntei și haosul izbucnește din nou. «Praful de pușcă!», strigă îngrozit un bărbat, și vedem acum din apropiere un butoiaș, de unde s-a scurs pe jos ceva praf de pușcă care arde.

Izbucnește panica, toți se îngrămădesc la marginea plutei, doi bărbați cad (sar) peste bord. Aguirre pășește cu sînge rece, aproape sfidător de lent spre butoiaș, îl ridică și-l aruncă în apă. În timp ce butoiașul înaintează ceva mai repede decît pluta pe firul apei, focul mai mocnește vreme de mai multe secunde foarte lungi. Toți de pe plută, cu excepția lui Aguirre care se uită calm la butoiaș, s-au aruncat pe jos. Chimalpahin șade la locul său, apatic. Deodată se aude un bubuit greu, înfundat și o coloană de apă țîșnește spre cer și se revarsă peste plută. Apoi valuri puternice, pluta se leagănă vehement. Urmează o tăcere adîncă peste rîu și în pădure. Nu se mai aude niciun glas. Cei doi spanioli căzuți peste bord sînt ajutați să se cațere înapoi pe plută. Calul pare să se fi liniștit acum, dar agitația oamenilor mai durează încă multă vreme. Încet-încet, ordinea se înstăpînește iarăși. [...]

Prînzul pe plută

Se împarte masa și ne putem da seama imediat că hrana a fost puternic raționalizată. Nimeni nu cîrtește, ba observăm chiar cum unul din oameni pune deoparte cîteva din fructele uscate, pentru vremuri încă și mai grele. Spaniolii scot apă din fluviul de culoare brună și o beau de o manieră care arată că de mult nu le mai pasă de asta. Calul mănîncă dintr-o grămăjoară de rămurele și frunze ce i s-au pus în față. Picioarele dinainte îi sînt legate. Aguirre șade împreună cu toți ceilalți, mîncînd încet. Înainte de a începe să-și mănînce porția, Juan de Arnalte și-a oferit, politicos, serviciile sale femeilor, care după cît se pare au primit un pic mai mult. Femeile s-au aranjat gospodărește în lecticile lor.

În timp ce mănîncă încet, oamenii se uită pe furiș spre mijlocul plutei unde, aflat sub un mic acoperiș de rafie, Guzman se ospătează copios. O lădiță îi servește drept masă, peste care e întinsă o bucată de pînză curată; el este singurul care are un tacîm. În spatele lui se află un bărbat pe care l-a decretat drept paharnicul său, și care încă nu are voie să mănînce. Pe mescioara din fața lui e îngrămădită atîta mîncare, încît e limpede că el nu va putea da gata totul de unul singur. Oamenii de pe plută s-au cufundat într-o tăcere dușmănoasă, fără ca Guzman, care benchetuiește voios, să observe ceva. Cu un gest delicat, el ridică paharul, iar omul din spatele lui îi toarnă din apa de rîu maronie. E vădit că Guzman e foarte satisfăcut de noul său rol.

Flores a coborît din lectică și îi duce lui Baltasar o parte din mîncarea ei. Acesta n-a primit aproape nimic din rație și a început să mănînce într-un tîrziu, încet, adîncit în gîndurile sale și cu mîinile legate. Flores se cațără peste cîteva boccele pentru a ajunge pînă la el. Pune în dreptul lui un vas. Baltasar își ridică încet privirea, ieșind din îngîndurarea lui. Flores se cațără înapoi, intrînd în lectică fără ca cineva să fi spus un cuvînt de protest. Peste plută stăruie o liniște ciudată și brusc încremenește și pădurea. Ca prin farmec s-a potolit orice zgomot, se înstăpînește o liniște amenințătoare, mortală.

Cîțiva dintre oameni au devenit atenți, ciulesc urechile. Aguirre privește în jur, doar Guzman își continuă cu voioșie masa. Un om se apleacă ușor pe spate și își umple vasul cu apă. Celui de lîngă el i se oprește îmbucătura în gît și cade în rîu, avînd întipărită pe față o expresie stranie. Și pe dată apa din jurul lui începe să clocotească și să fiarbă, de parcă omul ar fi un fier înroșit. Apa

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

spumegă într-o teribilă zbatere şi acum observăm puzderie de piranha, nişte peşti de o lăcomie cumplită şi ucigaşă.

Omul cu vasul în mînă caută să-l prindă de braţ pe cel căzut, dar nu-l nimereşte iar peştii încearcă să-l atace deschizînd boturile lor prevăzute cu nişte dinţi ascuţiţi ca briciul. Omul aflat la vîsla din spate reuşeşte să tragă pe cel căzut înspre plută, agăţîndu-i platoşa cu o vergea. O mînă se înalţă din apă şi doi spanioli se precipită s-o apuce, trăgînd de ea. Din braţ n-a mai rămas decît osul. Spaimă paralizantă pentru cei aflaţi pe plută. Mîna poartă inel şi are o cicatrice pe partea superioară. Locul cu apa în fierbere rămîne în urmă, pluta înaintează.

Privire spre junglă, nu se observă nimic, totul e nemişcat, nici acum nu se aude niciun sunet.

Oamenii au sărit în picioare, glasurile se întretaie, agitaţie maximă. Inez şi Flores îşi întorc privirile, cutremurate. Doar un singur bărbat şade nemişcat în faţa ceştii sale şi priveşte meditativ, cu furculiţa înfiptă în mîncare. Se sprijină de un balot. Papagalul lui Perucho s-a contaminat de agitaţia generală. Ţipă «El Dorado».

Fuenterrabía izbeşte cu piciorul din nebăgare de seamă în cel care şade. Acesta scapă din mînă furculiţa care cade pe jos zăngănind. Fuenterrabía devine atent, se întoarce. «Ce faceţi?», spune Fuenterrabía. «S-a zis cu ăsta», spune unul. Spaniolii îi dau un mic brînci, dar omul e într-adevăr mort şi se înclină înainte, cu o încetineală incredibilă. Ne dăm seama acum că în ceafa lui e înfiptă o săgeată micuţă, de mărimea unei andrele, care are capătul liber înfăşurat cu un fir de bumbac. Carvajal, călugărul dominican, îşi revine primul şi extrage săgeata din ceafa mortului, culcînd apoi cadavrul cu grijă pe bîrnele plutei.

Săgeata, văzută de aproape. Trece din mînă în mînă, fiind cercetată cu o teamă respectuoasă. Partea din faţă e ascuţită ca un ac, îngroşată cu un pic de fir de rafie impregnat cu un lichid lăptos şi lipicios. «Otravă», spune Fuenterrabía, şi Bermúdez zice şi el: «otravă». «La arme!», strigă Aguirre. «Luaţi muschetele!»

Din nou dezordine; spaniolii, ca ieşiţi din minţi, încep să tragă focuri de muschetă în toate direcţiile, adăpostindu-se îndărătul sacilor. Dar jungla îşi regăseşte iarăşi glasul amuţit, se aude ciripit de păsări, la început tare, temperîndu-se apoi. «Haide, haide», cîrîie papagalul lui Perucho. Ecoul împuşcăturilor se pierde, peste plută stăruie încă vălătuci albaştri de fum...

Fluviul, în amurg

Pluta îşi continuă drumul. Cu lovituri rare de vîslă, cei doi aflaţi la capetele ei manevrează pluta în aşa fel, încît să rămînă în mijlocul fluviului. Privim pluta de la o distanţă de aproximativ o sută de metri. Vedem înălţîndu-se fum de tămîie, toţi spaniolii s-au adunat într-o parte a plutei şi au îngenuncheat. Carvajal se roagă, auzim apoi voci cîntînd, sunetele sînt purtate peste rîu. Doi oameni ridică acum sacul de pînză cusut care conţine cadavrul şi îl lasă să alunece încetişor în apă. Călugărul dă binecuvîntarea. Pluta se îndepărtează încet, în linişte. De ambele părţi ale fluviului, jungla s-a cufundat în beznă. Ţinutul este cu desăvîrşire plan. Nori negri de ploaie se adună pe cer

Pe fluviu, ziua, căldură înăbuşitoare

... Inez şi Flores s-au aşezat lîngă Baltasar care vorbeşte. Vorbirea lui e foarte liniştită, din cînd în cînd îşi duce ambele mîini, încătuşate şi acum, la obraz, dîndu-şi la o parte părul. Baltasar povesteşte despre pieirea poporului său şi despre

copilăria lui, iar glasul îi e foarte domol. Fulgere au dat peste ei, şi molimi şi cutremure, dar ce li s-a întîmplat acum este cu mult mai mult. Numele său e Chimalpahin şi mai are un nume, Quauhtlehuanitzin, asta înseamnă «cel ce vorbeşte». Doar rudele sale cele mai apropiate şi incasul cu familia lui aveau voie să-l privească, toţi ceilalţi aflaţi în preajma lui trebuiau să privească în pămînt. «Da, da, aşa decade nobilimea», spune Bermúdez, aflat în apropiere, răutăcios. Baltasar îşi ridică încet privirea şi tace. «Dă-i drumu' atunci, vorbeşte, şi nu te c... pe tine de frică», răcneşte Fuenterrabía...

După-amiază tîrzie

... Se vede acum limpede că platoşele şi coifurile bărbaţilor au început să rugineascǎ şi că hainele multora au prins mucegai de atîta umezeală. Cei mai mulţi au răni în jurul gîtului, din cauza armurii care îi roade şi a şiroaielor de transpiraţie. Unii par a se fi îmbolnăvit, fiind tot timpul scuturaţi de frisoane, în ciuda căldurii. Guzman, pe lîngă diareea lui, are acum şi friguri, purtînd mereu o pătură pe umeri.

Aguirre lucrează împreună cu Bermúdez la o hartă, în josul căreia sînt scrise cîteva observaţii notariale. Bermúdez vrea să i-o dea lui Guzman pentru ca acela să-şi pună semnătura pe ea, dar Aguirre spune doar atît: «Împăratul e cufurit». Cei doi se privesc cu subînţeles. Nu mai există decît cîţiva saci de mălai şi în general proviziile s-au împuţinat considerabil, e de părere Bermúdez; trebuie de aceea să ajungă cît de curînd în El Dorado, ori să improvizeze ceva. A observat că Guzman, spune el, a şi început pe ascuns să-l facă răspunzător pe Aguirre pentru situaţia dificilă cu aprovizionarea. Sarea aproape că s-a terminat şi unii oameni se plîng din această pricină încă de pe-acum de dureri muşchiulare. Aguirre se scoală şi reflectează la cele auzite. Ploaia s-a domolit, nu mai picură decît puţin.

Perucho cu papagalul său stă aşezat laolaltă cu cîţiva spanioli şi cu toţii visează la viaţa grozavă pe care o vor duce şi la nenumăraţii servitori pe care îi va avea fiecare. Toate tunurile vor fi din aur şi vor trage cu ghiulele de aur. Oamenii încep să dea nume diverselor provincii pe care le împart între ei şi vorbesc despre funcţiile şi posturile pe care le vor dobîndi atunci. Perucho se şi vede guvernator. Vorbeşte de cuceriri şi asalturi, şi deviza lui este: «Cu vîntu-n pînză, cu jurăminte sfinte şi cu sabia trasă». Încetul cu încetul, oamenii încep să se înfierbînte. Fuenterrabía, ocupat cu găinile lui, strigă acum către ei că a sosit în sfîrşit vremea să-i înveţe minte pe indieni.

Carvajal intervine, certîndu-i că le-a pierit din minte că mai sînt şi alte lucruri de făcut. Ei sînt oricum şi primii purtători ai luminii mîntuirii printre aceşti sălbateci. «Fleacuri», zice Fuenterrabía care tocmai i-a conferit unei găini rangul de guvernator peste un cîmp de porumb, «după noi tot mai vin şi alţi o sută de mii». Perucho e de părere că asta ar fi o exagerare grosolană. În Peru, după atîţia ani, abia dacă au sosit vreo trei sau patru mii, numărul cel mai potrivit de altfel pentru ca omului să-i meargă bine. Doar atunci poţi profita cu adevărat.

«Am senzaţia că sîntem observaţi», spune deodată unul din ei. O clipă devin toţi atenţi, dar jungla e plină de zgomote, ceea ce-i linişteşte întrucîtva. Copacii, din care ies aburi, sînt nemişcaţi şi sumbri, nimic nu se clinteşte la liziera pădurii. Acolo, chiar acolo a văzut ceva, crede că a fost un om. Unde, întreabă ceilalţi, căci ei nu văd nimic.

Cei doi soldaţi care se luptă pentru locul unde se pot adăposti mai bine au ajuns acum la o dispută mai violentă, împingîndu-se reciproc încolo şi încoace.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

«Aici, în partea asta n-ai ce căuta», strigă unul. «Gura», spune Aguirre, și de-aci încolo lupta se duce în tăcere, pe viață și pe moarte. Aguirre ordonă stare de alarmă sporită, punînd oamenii să-și încarce archebuzele. Spaniolii consideră totuși că sînt în relativă siguranță deoarece, după cum spune Perucho, pădurea cîntă. Pericolul vine numai odată cu tăcerea.

Fuenterrabía e preocupat la modul cît se poate de serios să dea nume și posturi găinilor din cuști. Archebuza încărcată a sprijinit-o alături de el. Fiecărei găini i se cuvine un cîmp întreg de porumb, și cînd vor face pui, aceștia vor primi fiecare cîte un indian drept servitor. Una din găini este declarată de Fuenterrabía cu o voce aproape plîngăreață drept favorita sa, pe care urmează s-o încoroneze. În acest scop el ia o bucată de sîrmă de argint, pe care o desprinde de pe cornul pentru praf de pușcă unde a slujit ca ornament, și începe să împletească din ea o coroniță — o muncă migăloasă și de finețe. Fuenterrabía e nemaipomenit de mîndru de priceperea sa și reacționează morocănos la glumele celorlalți, că regina va fi jumulită și fiartă prima. El îi probează găinii coronița, care încă este prea mare, iar găina se ferește bătînd din aripi și cotcodăcind...

Dimineața pe fluviu

... Privire asupra junglei. Printre crengi se zăresc cîțiva indieni izolați, sălbateci și pe jumătate goi, care după cît se pare doresc să fie văzuți, căci pentru un moment gesticulează violent, apoi dispar iarăși în frunziș. S-ar părea că ar vrea să-i ademenească pe spanioli la mal.

Pe plută, Aguirre cere să i se dea o creangă verde, pe care o agită deasupra capului. «Zenene», strigă spaniolii, «pace». — «Iurua, iurua», răspund indienii cu țipete ascuțite, extaziați, din junglă. «Carne, carne, vine carnea plutind pe rîu», traduce Baltasar. Sînt vînători de capete canibali, mai spune. Guzman dă ordin să se tragă și spaniolii trag din răsputeri pentru a-și degaja un loc pe mal unde să poată debarca. Cînd pluta s-a apropiat de mal, țipetele indienilor încetează, aceștia se retrag în interiorul pădurii. Din nou jungla e perfect liniștită, plină de amenințări și de mister.

După o așteptare mai îndelungă, timp în care din pădurea peste care s-a lăsat o liniște de moarte, nu survine nici un atac, spaniolii, care au așteptat într-o stare de alarmă sporită, dau semne de neliniște. În cele din urmă, cum încă nu se clintește nici o frunză, Guzman poruncește la cinci bărbați înarmați pînă în dinți să pătrundă cu grijă în pădure și să afle unde se ascunde dușmanul. Oamenii coboară pe țărm croindu-și precaut drum dinspre o porțiune nisipoasă. Sînt nevoiți să-și croiască drumul prin încîlceala de liane, tăind cu machetele de-a dreptul un tunel prin pădure. Încetul cu încetul dispar în junglă.

Privire asupra junglei nemișcate. Mai auzim încă scurt timp foșnete și trosnete și zgomotul loviturilor de cuțit. Înce-încet zgomotul se depărtează de tot. Pe plută, toți se află într-o așteptare încordată. Toate archebuzele sînt proptite în furci și țintesc înspre pădure. De acolo nu se mai aude acum nici un sunet. Așteptare îndelungată în cea mai mare încordare. Fluviul curge încet și egal.

Dintr-odată, din porțiunea defrișată de pădure se ivește un singur bărbat, cu fața răvășită, care orbecăie peste nisip de-a dreptul în apă. Abia apoi se oprește, întorcîndu-se spre pluta care e proptită cu cîțiva metri mai încolo. Bărbatul nu mai are cuțit și și-a pierdut armele, în mînă mai ține doar cornul cu praf de pușcă. Spaniolii de pe plută încep să se agite. «Ce-i?», întreabă Aguirre. Dar omul și-a pierdut graiul, e mut ca un cal. Nu face decît un gest ciudat, arătînd spre pădure, apoi urcă împleticindu-se pe plută.

De îndată, Aguirre se pune în mișcare împreună cu doisprezece bărbați înarmați pînă în dinți. Se văd foarte limpede urmele lăsate de grupul dinaintea lor, un soi de tunel croit prin junglă. Poteca defrișată face o mică cotitură în jurul unui uriaș trunchi de copac, apoi încă una. Amurg intens și tăcere de moarte. Aguirre se grăbește cu sabia în mînă, luînd-o înaintea oamenilor săi. Brusc, poteca se întrerupe, jungla se închide în toate direcțiile și în sus, de parcă te-ai afla la capătul unei galerii de mină; și iată că aici totul e plin de sînge. Frunziș și crengi sînt înroșite și pe jos se vede o cizmă însîngerată. În rest nu mai e nimic aici, de parcă oamenii s-ar fi topit în aer. Tăcere adîncă și amenințătoare deasupra pădurii.

Dis-de-dimineață pe fluviu

[...] Cîțiva spanioli mai sînt încă cufundați într-un somn greu, Juan de Arnalte zace cu febră. Pe marginile plutei, bărbați înarmați fac de gardă. «He, scularea», spune unul care se ridică tocmai acum încetișor la mijlocul plutei, «cred că împăratul nostru e mort». Cu încetineală, neîncrezători, cîțiva oameni se ridică; Aguirre s-a apropiat și el. «Ce se-ntîmplă?», întreabă el cu uimire.

Îl vedem acum pe Guzman de aproape. E culcat sub pătura lui, dar ochii îi sînt holbați, fața umflată. În jurul gîtului e înnodat strîns șervețelul său, ne dăm seama acum că are și niște dîre vinete pe piele. S-a răcit de tot, spune dominicanul.

Toți sînt neplăcut impresionați și fiecare evită să întrebe cine e cel care a făcut-o. Cum să fie înmormîntat — aceasta pare a fi singura problemă importantă, dacă la mal, sau în apă, și ce onoruri să i se dea în timpul ceremoniei. Doar toată lumea a văzut că fusese destul de bolnav în ultima vreme. Crima e acceptată ca o moarte naturală și totuși, toți sînt puțin cam încurcați, fiindcă nimeni nu știe cine a făcut-o. Nu se trădează nici unul din ei, și cei neimplicați se străduie să arate că n-au nimic de-a face cu asta, pricină din care atrag cu atît mai mult atenția. [...]

Amiaza pe plută

... Baltasar și indianul străin văzuți de aproape. Baltasar spune că omul din fața lui ar ști, încă de la strămoșii săi, că într-o bună zi vor veni pe fluviu în jos fii ai soarelui, și că el crede că ei au venit de departe și înfruntînd mari greutăți. Vrea să le ofere de mîncare tot ceea ce are și mai vrea să le ofere și hamacul în care să se poată odihni. Da, într-adevăr, aici au așteptat o vreme îndelungată sosirea fiilor soarelui, căci aici, pe acest fluviu, Dumnezeu nu și-a isprăvit creația.

Ce are atîrnat de șnurul de la gît, vrea să știe Aguirre, și pentru că nu capătă de îndată răspuns, Fuenterrabía îi smulge indianului amuleta de la gît. «Aur», spune el cu suflarea tăiată. «Aur, aur», spun spaniolii. Indianul se uită uimit, fără să înțeleagă pricina lăcomiei spaniolilor. Unde e țara El Dorado, vor să afle spaniolii, dar indianul nu știe să le dea răspuns. De unde are aurul. De mai departe, din josul rîului, și face un semn într-acolo. Pentru spanioli asta e prea imprecis, dar indianul nu este în măsură să aprecieze distanța în leghe. Un drum de două zile, e el de părere, dar nu spune dacă pe jos sau în pirogă. Mai spune că acolo se știe deja de sosirea plutei lor, căci indieni din susul rîului au adus vestea că ar sosi bărbați străini care produc din țevile lor tunete cu nori de apă.

Carvajal, care a încercat tot timpul să spună și el ceva, îl întreabă pe indian

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

dacă a auzit de Domnul nostru Isus Cristos şi de cuvîntul adevărat al lui Dumnezeu. Indianul este foarte încurcat şi nu dă nici un răspuns. Aici e Biblia în care stă scris cuvîntul lui Dumnezeu şi ei au venit să aducă lumina lui Dumnezeu în această beznă. Carvajal îi întinde, spunînd asta, Biblia. Indianul este cu totul derutat şi nu mai pricepe chiar nimic. Da, în această carte e cuvîntul lui Dumnezeu, spune Carvajal încă o dată cu insistenţă. Cu adîncă tulburare indianul ia în mîini Biblia şi îşi lipeşte urechea de ea, ascultînd. «Dar nu spune nimic», zice el şi aruncă Biblia jos. Plini de indignare, cîţiva spanioli se năpustesc asupra lui şi îl măcelăresc. Indianca, apărîndu-se sălbatic, e rănită şi cade peste bord. Se duce imediat la fund. «Presupun că asta a fost o greşeală», spune Aguirre. [...]

Aşezare de indieni pe malul fluviului

Vedere de pe plută. Toţi s-au îngrămădit în partea din faţă a plutei şi privesc încremeniţi înspre o aşezare a băştinaşilor. Casele, în jur de o sută, stau una lîngă cealaltă pe nişte pari subţiri, la cîţiva metri deasupra pămîntului; pentru prima oară vedem acum o porţiune rămasă liberă pe mal şi un luminiş. Construcţiile sînt uşoare şi pereţii laterali constau în nişte rogojini de rafie care unduie în vînt, acoperişurile sînt făcute din crengi de palmier. Mai multe pirogi sînt trase pe nisip şi vedem vîrşe puse la uscat prin preajmă. Nori uriaşi de fum urcă spre cer şi la marginea porţiunii defrişate ard cîteva hambare cu flacără vie. Nicăieri în jur nici un om, nici un sunet în afară de sfîrîitul fantomatic al focului. Sus pe platforma casei din imediata apropiere se clatină uşor în vînt mai multe hamacuri, legate între parii locuinţei.

Spaniolii nu trag nici un foc, ci lasă atenţi pluta să se îndrepte spre aşezarea lacustră şi să urce pe nisip, fără a o fixa. Aguirre face un semn către oamenii săi să aştepte. Multă vreme spaniolii stau la pîndă în faţa aşezării părăsite. După cît se pare se tem de o capcană. Vedem acum limpede întregul teren rămas liber în mijlocul aşezării. De acolo, o potecă duce în interior, spre junglă. De o sfoară atîrnă acolo în apropiere cîţiva peşti puşi la uscat.

După o aşteptare îndelungată, tăcută, Aguirre îi porunceşte în şoaptă lui Fuenterrabía să rămînă de pază pe plută cu cinci oameni. Apoi se năpusteşte în fruntea cetei sale sălbatice, hămesite, spre centrul aşezării. Din fugă bărbaţii trag din archebuzele lor, agită săbiile şi se năpustesc înainte răcnind. Într-o clipită au şi pătruns în primele case şi se dau îndărăt în faţa hambarelor ce ard.

Un spaniol strigă dintr-o casă că a găsit o oală plină cu mîncare care mai este încă fierbinte. Toţi se năpustesc cu chiote spre casa respectivă. Vedem un spaniol care încearcă să prindă într-o curte un curcan sălbatic. În cele din urmă se aruncă plin de lăcomie peste pasăre. Doi oameni se năpustesc pe potecă spre liziera junglei, acolo unde atîrnă peştii uscaţi, dar dintr-o dată din pădure se abate asupra lor o ploaie de săgeţi. Unul din cei doi e rănit de o săgeată deasspra ochiului şi doar cu greu cei doi izbutesc să se retragă iarăşi. «Aici sînt, în pădure», strigă unul şi pe dată Aguirre se năpusteşte împreună cu vreo zece oameni înainte. Toţi trag îndrăcit din archebuze spre pădure; indienii nu sînt de văzut, însă trag asupra spaniolilor nori de săgeţi. Încet, spaniolii se retrag, ce-i interesează sînt doar proviziile de hrană.

Vedem acum un spaniol care îngenunchează pe locul rămas liber deasupra unei urme în nisip, lingînd cu lăcomie pe jos. Alţii vin spre el. «Sare!», strigă ei plini de fericire. Unui spaniol care linge şi el sare îi curg acum lacrimi pe obraji.

Deodată o scenă ciudată. Ca o arătare, înaltă şi dreaptă, în cele mai frumoase

veşminte ale ei de la Curte, din catifea de un roşu întunecat, Inez de Atienza păşeşte pe lîngă hambarele ce ard traversînd piaţa. Faţa ei e ca de ceară şi părul îi atîrnă despletit pe umeri. Încremeniţi de uimire, bărbaţii care ling pe jos sare ridică privirile spre ea. Nici unul nu mişcă, necrezîndu-şi ochilor. Inez de Atienza se îndreaptă ca o regină spre liziera pădurii şi în clipa următoare a şi dispărut în jungla întunecată. «Domnule căpitan!», îl strigă acum unul din ei pe Aguirre, dar nici unul nu are curajul să se apropie de pădure. Tăcerea şi penumbra adastă deasupra potecii care e înghiţită de junglă după numai cîţiva metri. Privirea rămîne mult timp pironită asupra potecii.

Aşezare de indieni, către seară

... Ceva mai departe de ceilalţi soldaţi, un bărbat e aşezat în nisip, vorbind încet şi insistent cu un altul. Cei doi văzuţi mai de aproape. Soldatul care şade cu spatele la ceata spaniolilor încearcă să-l convingă pe celălalt că ar fi mai bine să plece de lîngă grup pentru a încerca să ajungă cumva înapoi spre Peru, luînd cu ei şi o bună cantitate de provizii. Spune că s-a săturat definitiv acum, şi că toată povestea nu va însemna pînă la urmă decît pieirea tuturor.

Aguirre, care şade laolaltă cu ceilalţi, ciuleşte urechea, îndreptîndu-şi atenţia abia perceptibil spre cel nemulţumit. Acela s-a înfierbîntat şi din această pricină vorbeşte imprudent de tare. La urma urmei, decît s-o ţii tot aşa înainte, mai bine să fii judecat în Peru pentru neexecutarea ordinului; ar trebui să fie posibil să mărşăluieşti pe malul fluviului îndărăt, şi cel mai bine ar fi noaptea, căci în timpul zilei ar trebui să te ascunzi.

Aguirre face un semn aproape imperceptibil lui Fuenterrabía, care acum trage şi el cu urechea. «Omul e cu un cap mai înalt ca mine», spune el încetişor, «dar lucrurile se pot schimba». Fuenterrabía a priceput. Se scoală de parcă n-ar fi nimic şi-şi ia sabia cu el, cît se poate de indiferent. Agale, fără a părea că are ceva de gînd, face cîţiva paşi pînă în apropierea soldatului care stă cu spatele la el şi tocmai îi explică camaradului său cu ajutorul unei schiţe desenate grosolan în nisip, de cîte zile de marş, socotite din acest punct, ar avea nevoie cu aproximaţie. «Cinci, şase, şapte», numără el. Fuenterrabía s-a oprit îndărătul lui şi-şi ia avînt cu sabia. De spaimă, cel căruia i se explică acest plan nu cutează să spună nimic. Pur şi simplu şade pe nisip, îşi dă ochii peste cap şi face o strîmbătură îngrozitoare, care vrea să-i dea de înţeles celui din faţa sa să se întoarcă. Nemulţumitul însă e atît de prins de ce spune, că socoteşte mai departe fără a observa cum îşi rostogoleşte ochii partenerul său. Şi acum Fuenterrabía îi taie capul cu o lovitură năprasnică pe la spate. «Zece», mai spune capul în timp ce zboară prin aer.

Tabăra întreagă a încremenit de uimire. Aguirre se ridică. «Eu sînt marele trădător», spune, «un altul mai mare n-are voie să existe». Se lasă o lungă tăcere, nimeni nu cutează să se mişte. «Bărbaţi, ascultaţi-mă», spune el, «eu, Aguirre, eu sînt mînia lui Dumnezeu». Apoi porunceşte să vină Bermúdez, notarul. În faţa tuturor, Aguirre dictează acum un înscris. Cine se va depărta fie şi numai în gînd de această trupă unită pe viaţă şi pe moarte, acela va fi sfîrtecat în nouăzeci şi nouă de bucăţi şi apoi călcat în picioare pînă nu va mai rămîne decît borşul din el. Cine va mînca fie şi numai o singură boabă de porumb în plus, va fi întemniţat o sută cincizeci şi cinci de ani. Aceluia însă care-şi va urma destinul mergînd mai departe pe firul apei în jos, îi va fi hărăzită o bogăţie cum n-a mai avut-o nimeni nicicînd. Dacă el, Aguirre, ar vrea ca păsările să se prăvale moarte din copaci, păsările s-ar prăvăli moarte din copaci. Odată sosit în El Dorado,

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

va întemeia cu propria sa fiică o dinastie nouă, foarte pură. Acesta e mersul istoriei, care pentru țara asta a și fost hotărît, fără ca nimic să-l mai poată clinti.

Aguirre cere să i se dea înscrisul și semnează: Aguirre, Mînia lui Dumnezeu.

Oamenii sînt impresionați și izbucnesc în urale. Chiar și Carvajal e cuprins de entuziasm. Fuenterrabía și Perucho își descarcă archebuzele înspre cer și scot chiote. Totul în așezarea indigenilor e nemișcat, doar cîteva hamace se clatină ușor în vînt. Uralele se sparg de pădurea peste care zace o liniște de moarte. [...]

... «Mă auziți, bărbați», spune Aguirre, «simt marea.»...

Gura de vărsare a Amazonului, marea deschisă

Vedem un braț larg al fluviului vărsîndu-se în marea deschisă; înaintea gurii de vărsare există sute de insule mici și foarte mici. Nori grei se alungă pe cer. Pluta se deplasează încet printre două insule acoperite de pădure, ceva mai departe vedem valurile mării. Pluta nu are cîrmaci și de la mare distanță vedem zăcînd grămadă pe bușteni mai multe cadavre. Cele două lectici se detașează pe fondul orizontului, din acoperișul de rafie nu mai există decît o mică parte. Peste suprafața întinsă a apei se aude o voce. «El Dorado», țipă papagalul lui Perucho.

O privire lungă, lungă. Apoi, cînd pluta a ajuns la mare și e luată de valuri și dusă în larg, aparatul de filmat face o întoarcere trecînd, cu o privire nemaipomenită, peste insule pînă spre pămînt. Pretutindeni deasupra junglei se înalță trîmbe de fum. În pădure se aprind focuri de bucurie. În tăcerea adîncă încep deodată să se audă tobe bătînd în depărtare, însoțite de sunete șoptite de flaut. Nori grei de ploaie se adună pe cer.

Iat-o întinsă în fața noastră, țara cea tristă.

În românește de ALEXANDRU AL. ȘAHIGHIAN

DAN CARAGEA

Luanda — Luandino

Se poate ști cu siguranță cum începe o poveste, de unde începe, din ce pricină, în ce scop, de către cine? Să știi ce se întîmplă în sufletul celui care face, caută, desface sau încurcă ițele, belelele? Sau nu se poate prinde începutul nici unui lucru din viață. Cînd ajungi la acest început vezi pînă la urmă că începutul ăsta e sfîrșitul altui început, și dacă mergi așa înainte sau înapoi vezi că nu se poate rupe firul vieții, chiar dacă e putred în vreun loc, el se înnădește în alt loc, crește, o ia razna, fuge înainte, se îndoaie, se oprește, se ascunde, iese la iveală... Și am motivele mele ca să spun asta. (LUANDINO VIEIRA, Luuanda).

Oare cînd a devenit Angola o țară a sufletului meu? Să fi început totul în '79 cînd — oare de ce? — inițiasem un curs special, pentru studenții anului IV de atunci, intitulat *Literaturi africane de expresie portugheză?* Revăd notele de curs și îmi aduc aminte că printre studenți era și o angoleză, se chema Antónia, dar care, după vreo două lecții introductive, n-a mai venit spunîndu-mi că o apucase dorul (*Tenho imensas saudades...*). Profesorul meu de portugheză mă tot bătea la cap cu o traducere (singura!) pe care Luandino Vieira o făcuse cu o iscusință și un har lingvistic ieșit din comun: *Portocala mecanică. E fabulosa*, spunea el. Fusese în Angola, întorcîndu-se din Timor, rostea stricîndu-se de rîs (pentru că eu îmi țuguiam exagerat buzele) cîteva cuvinte *kimbundu* pe care le prinsese din zbor. Citise *Luuanda* și mi-a citit și mie cîteva pagini traducîndu-mi din portugheză în portugheză. Așa spun ei, așa spunem noi. M-a prins, luam volumul, citeam, reciteam pînă îmi pierdeam respirația, imaginam scena. Sincer, nu-i prea dădeam de cap. Zeci de cuvinte nu figurau în dicționarele mele. Iar el, profesorul și apoi colegul meu în '78—'79, se străduia să-mi explice cum arăta o floare, o pasăre, un copac, povestindu-mi despre raitele sale prin cartierele Luandei. Văzuse și *musseque-ul*. Mîncase *funji*. Îi plăcea să condimenteze unele mîncăruri cu *piri-piri* și începuse să spună *jindungo* cînd îmi cerea să-i aduc o *malagueta* (ardei iute). «Crezi că aș putea să-l traduc pe Luandino?» l-am întrebat într-o doară. «Ah, da?!...» și rîdea. M-am pus pe treabă. Dumnezeule, ce supliciu!

Începusem în vremea aceea o corespondență asiduă cu profesorul Manuel Ferreira de la Universitatea din Lisabona. Mi-a trimis cu amabilitate cărțile sale... O mică bibliotecă. Manuel Ferreira scrisese prima sinteză despre literaturile africane de expresie portugheză, îndreptarul meu fundamental în comentariile de la seminar,

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

și scotea trimestrial revista *Africa*, dedicată literaturilor lusofone. În numărul 7 a dat chiar o știre despre cursul meu, dorind probabil să mă stimuleze.

Traducerea se afla într-o fază incipientă. Insule albe. Poticniri. Dar iată că norocul mi-a surîs a doua oară. În aprilie '79, Angola a trimis la București o expoziție itinerantă de etnografie, pictură și... carte. Aproape tot ce apăruse pînă atunci, inclusiv cărțile mai noi ale lui Luandino. Unul din însoțitorii expoziției, pictorul Vaz de Carvalho, mi-a oferit exemplarul său din *Vidas Novas*. Citeam pe furiș în orele în care expoziția era deschisă. Seara, parcurgeam cu Vaz de Carvalho textul *Luuandei*, asediindu-l cu întrebări. El știa *kimbundu*, ca și colegul său al cărui nume l-am uitat, și ajutorul acestora a fost decisiv.

Sfîrșitul lui '80. Manuscrisul tradus și revăzut era gata. La două zile după punctul final, am aflat cu certitudine că urma să plec în Angola la începutul anului următor (ianuarie-februarie), pentru doi ani. Este cu putință ca lucrurile să se înnoade astfel? Angola — «autoexilul» meu. A treia oară — norocul?

Crîmpeie de lumină, cioburi de umbră: pămîntul incredibil de roșu al Angolei: Luanda, Uíje, Negage, Kuanza, Kalandula, Dondo. Vremea ploilor, *cacimbo*, vremea secetei. Ierburile înalte, sulițele verzi de capim, colibele băștinașilor din mari cărămizi de lut nears, fără fundații, acoperite cu tablă zincată *(cubatas)*, satele ancestrale *(sanzalos)*, bananierii, ficușii, ananașii, papaia, mango, avogado, marcujá. Șopîrlele cu capul albastru-ceruleum, șopîrlele verzi tîrîndu-se pe lîngă ziduri, altele aproape sidefii, transparente, la pîndă pe galeria perdelelor, șerpii, antilopele, seixas, crocodilii — despre care cineva îmi spunea că au diamante pe spate și ochii de rubin —, savana, maimuțele, oamenii: negri, mulatri, albi, cerul amurgurilor țipătoare oranj-violet, păianjenii electrici, orbitori, poate cocotierii și palmierii care măturau vijelia, oceanul cu miros de pepene. Oare toate acestea erau Angola?

Din cînd în cînd cutreieram Luanda: librăriile, magazinele cu artizanat local. *Luanda, a nossa senhora de amor, amor, a morte.* Efigie luandină. A venit și vremea nădăjduitei și amînatei întîlniri. Țin minte data: 17 noiembrie 1981. Luandino era pe atunci directorul Institutului Angolez de Cinematografie. *Luuanda* mea urma să apară spre sfîrșitul anului viitor. I-am vorbit de traducere, șoptind și cîteva cuvinte magice în *kimbundu*. Rîdea. Intimidat, am început să-i cercetez biroul... Luandino: costum cafeniu deschis, cravată, patruzeci și șapte de ani, fire de păr alb în părul șaten, mustață, obrajii arși de soarele Luandei... Amabil; zîmbea tot timpul. Cred că i-am plăcut. Rămăsesem cu ochii pironiți la un tablou de mari dimensiuni din spatele biroului. Țin minte o dominantă: oranjul. «E de António Ole, un prieten de-al meu...» «Mi-am dat seama...» și am început să-i spun povestea cu expoziția: Ole, Viteix și alții, noua școală, naivii. *Entao você gostou de Luuanda?*. «Vedeți, sînt două pagini, un pasaj care mă obsedează, îmi place enorm — e *bețial*». I-am amintit pasajul pe care nu mă sfiesc să-l retranscriu:

> Și totul e asemenea unui mahon, un copac bătrîn și bun, cînd dă umbră, cu fructele plesnind de suc și cu crengile joase, strîmbe, îndoite, care se împletesc, cresc unele deasupra altora, dînd naștere unor crenguțe mai tinere; acestea țes o pînză de păianjen deasupra celor mai groase și acolo, frunzele, late și verzi, se prind ca niște muște roind, închise, în bătaia vîntului. Fructele roșii și galbene sînt fărîme rupte din soare, aninate de crengi. Oamenii trec pe acolo, nu le bagă în seamă, le văd ani și ani, beau răcoarea umbrei, mănîncă miezul copt al fructelor, copiii îi rup frunzele abia ivite pentru ața de undiță și nimeni nu se gîndește: cum a început acest copac? priviți-l bine, rupeți-i toate frunzele: copacul trăiește. Cine știe zice că soarele îi dă de mîncare, dar copacul trăiește fără frunze. Urcați-vă în el, rupeți-i ramurile tinere, acelea în v, bune de praștii, puteți chiar să i le tăiați pe toate: copacul trăiește mai departe prin acele ramuri groase, ale crengilor mai bătrîne agățate de părintele lor gras și împlîntat în pămînt. Înnebuniți, chemați tractorul sau luați-vă securile, tăiați-l cu fierăstrăul, despicați-l, smulgeți-i toate crengile groase ale trunchiului-tată și apoi cățărați-vă mulțumiți peste ele: mahonul s-a sfîrșit, i-a fost descoperit începutul. Dar vine ploaia, vine căldura, și, într-o dimineață, cînd treceți pe drumul mahonului, cîteva vlăstare firave și rușinate pîndesc din toate părțile pe buturuga groasă a trunchiului-tată. Și, dacă în ceasul acela, mîniați că nu i-ați găsit începutul, vă apucați să-l tăiați, să-l rupeți, să-l doborîți, să-l smulgeți din rădăcină, să-i scoateți toate rădăcinile, să i le scuturați de glod, să i le distrugeți, să i le lăsați să se usuce, să i le ardeți și să vedeți cum totul se risipește în aer într-o pîclă de fum negru-vinețiu, apoi sur ca turtureaua cenușie și apoi alb de culoarea fildeșului, nu vă grăbiți să credeți, plini de îngîmfare, în nebunia de a rupe firul vieții, că ați descoperit începutul mahonului... Așezați-vă lîngă foc, la vatră sau la masa de scînduri din fața lămpii; lăsați să vă cadă capul pe tejgheaua de la cîrciumă, doborîți de greutatea vinului, sau umflați-vă pieptul cu sarea mării adusă de vînt; gîndiți-vă măcar o dată, o clipă cît o fărîmă, la mahon. Atunci, în loc să mai coborîți pe calea rădăcinii în căutarea începutului, lăsați gîndul să zboare înspre sfîrșit, către fruct, care e un alt început și să dați de o castană; ea și-a sfîrșit coaja uscată și întunecată, jumătățile verzi s-au deschis ca fasolea și un copăcel stă gata să se nască în pămînt, lașsărutul ploii. Firul vieții nu s-a rupt. Ba mai mult încă: dacă vreți din nou să vă întoarceți în adîncul pămîntului pe drumul rădăcinii, în mintea voastră se va ivi vechea castană, mama ascunsă a acestui mahon pe care l-ați doborît, dar fiica îngropată a unui alt copac. În clipa aceea truda rămîne aceeași; să dobori alt mahon, și altul, și altul... Așa și firul vieții. Dar oamenii care trăiesc nu pot fugi mereu înapoi, doborînd toții mahonii; nici nu pot s-o ia la goană înainte, făcînd să se nască și mai mulți mahoni. E nevoie să spunem care început îl alegem: în mod obișnuit se începe, ca să ne fie mai ușor, de la rădăcina copacului, de la rădăcina lucrurilor, de la rădăcina întîmplărilor, a discuțiilor. *(LUANDINO VIEIRA, Luuanda)*

Rădăcina discuțiilor? «Mahonul, spune Luandino, e un simbol — începutul sfîrșitul. Dar pentru mine *mafumeira* e mai presus de orice: e *arborele*» (Mafumeira: formă adaptată portughezei a cuvîntului Kimbundu *mafuma* care vine din *Kafumana* «a avea faimă»). Mafumeira atinge 30 de metri și are puține frunze cînd înflorește. «O grădină aeriană?» «Arborele paradisului... Citește *Lourentinho (Kinaxixi kiamil)* sau caută-l!...». Tăcere.

Apoi am început să vorbim. I-am spus că mult timp m-am simțit în Angola ca «după Babel». În zonele rurale portugheza era precară, dar localnicii apelau la ea cînd doreau să comunice cu mine. Odată, un copil — și lucrul acesta m-a impresionat — mi-a cerut ceva, eram în trecere, am schimbat cîteva vorbe, apoi cu timiditate, m-a întrebat de unde sînt. I-am spus. Continua să se uite fix la mine cu ochii lui bob de cafea. Atunci a început lecția de geografie. Că pămîntul e rotund, că unii trăiesc la nord, alții la sud, și asta desenînd cu pixul continente pe mingea lui. Să vezi, îi spuneam, că pe bulina asta e o țară mai

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

mică decît a ta, care e de trei buline, dar că eu vin de acolo și că am zburat opt ore și jumătate cu avionul ca să ajung aici. Cum știa vreo trei-patru țări europene, mi-a fost ușor să-mi așez țara pe minge. *Entas é de lá!*, a zis și apoi și-a luat mingea să turuie prietenilor lui de joacă povestea asta cu *Roménia*, arătînd tot timpul cu degetul. Atunci a venit altul, care vorbea mai prost, să mă întrebe dacă România e mai mare decît Portugalia. De două ori. Dar mai mică decît Angola. De cinci ori. Era satisfăcut și iar au început să vorbească în *kikongu* din care nu pricepeam o iotă. Povestea asta m-a contrariat puțin pentru că — trebuie să recunosc — îmi închipuiam că în zonele supuse unei colonizări accentuate portugheza ar fi trebuit să fie limba «unică». Copiii erau bilingvi. Copii de școală primară. Care ar putea fi viitorul lingvistic al unei țări ca Angola? Luandino îmi citea semnele de întrebare europene și scolastice. Am făcut aluzie la Capul Verde unde creola devenise limbă oficială. Provocam. Luandino se juca cu pixul pe o foaie de hîrtie — e scriitor, poet, pictor.

E foarte dificil să prevezi viitorul lingvistic, pentru că evoluția lingvistică a unei țări ca Angola este practic imprevizibilă. Limba portugheză este limba oficială, dar portugheza vorbită în Angola este deja o limbă care s-a modificat în contact cu limbile naționale. În mod deliberat, politica statului nostru, a partidului nostru, este de a recupera, de a studia și dezvolta limbile naționale. Problema noastră este că limbile naționale sînt numeroase, unele ating un mare număr de vorbitori, altele sînt vorbite de un număr foarte redus de oameni. Limbile naționale sînt studiate acum și s-a inițiat deja publicarea unor manuale de alfabetizare care vor fi utilizate în munca de alfabetizare și în cea politică pentru a sprijini, pentru a facilita apoi contactul cu limba portugheză. Așadar, pe cît se poate prevedea, cred că limba portugheză va fi una din limbile care se va dezvolta alături de limbile naționale. Care anume? *Kimbundu*, *umbundo*, *kikongu* au un mare avantaj asupra celorlalte pentru că sînt vorbite de un număr mare de locuitori și au o tradiție de studiu de mai multe secole, deși într-o manieră rudimentară și orientată în mare parte de către misionari. În clipa de față, limba portugheză nu este numai limba oficială, dar și limba reală, de contact, folosită însă de toți angolezii. Ea va fi fatalmente modificată și va avea o influență asupra diferitelor limbi naționale. Nu cred că totul se va aglutina într-o singură limbă.

Din punctul de vedere al normei, cu excepția cronicilor de la radio și televiziune, îi mărturisesc că am observat pretutindeni o lejeră alunecare deviere, chiar în Luanda, la persoane foarte instruite, spre ceea ce mi se pare a se fi constituit ca variantă: «portugheza din Angola» cu mărcile ei distinctive și individualizatoare, deja stabilizate. Și totuși în școli se predă portugheza-standard. Nu mă refer firește la particularități fonetice, semnalate fugitiv, în puținele lucrări care mi-au fost accesibile, ce e drept «clasice».

Elevii, receptorii, sînt profund contaminați de portugheza populară. Există deci un șoc continuu între portugheza standard care trebuie predată — e evident că nu se pot preda variantele dialectale! — și experiența sociolingvistică, personală, a fiecărui elev. Altfel spus, într-un fel se predă, altfel se învață. Prin urmare, influeța școlii e minimă în raport cu influența mediului. Totuși, cînd un astfel de vorbitor va folosi conștient, deliberat, portugheza ca mijloc de exprimare «culturală», el va apela la o formă destul de

apropiată de portugheza standard, în timp ce la nivelul comunicării cotidiene se va apropia mai mult de portugheza populară a mediului său.

Luandino conturează cu subtilitate fenomenul, nu-i e indiferent, dar chestiunea subiacentă nu este de natură lingvistică. Anticamera curiozității. Eu îmi pregătisem acum ținta — Luandino însuși. El care mă torturase, mă umilise simțind că niciodată nu voi putea *să-l traduc*. Ajunsesem în timpul strădaniilor mele la *Luuanda* — și *Luuanda* nu este nici pe departe textul cel mai dificil — la ciudate jocuri lingvistice: deformam intenționat, sluțeam, încălcam regimuri prepoziționale, doar-doar... Era monstruos. Foetuși ratați în borcane de muzeu. În vreme ce la el totul era răsucit ca o creangă vie, naturală, mlădioasă. Știm că omul poate să zboare, dar nu-i putem cere să dea... din brațe. Cu timpul ne regăsim echilibrul, ne mulțumim cu atît cît putem. Noi. Dar scriitorul?

Dacă un singur scriitor ar folosi tot acest material pentru a comunica într-un registru naturalist sau recreînd la nivel estetic aceste forme populare, ca limbaj literar, influența lui ar fi extrem de redusă. Dar dacă drumul unui asemenea scriitor va fi simțit ca legitim, din punct de vedere sociolingvistic și literar, de către alți scriitori și de către cititori, atunci acest fenomen va avea o influență considerabilă asupra limbii vorbite. Cred că așa stau lucrurile, și că la fel s-au petrecut în aproape toate literaturile. Scriitorii sînt influențați de limbajul epocii iar apoi, dacă creează sau re-creează ceva, acest lucru sfîrșește prin a influența, fie și într-o mică măsură, limba pe care au folosit-o.

Desigur, n-aș fi vrut să folosesc cuvîntul «influență». Voiam să știu totuși care sînt scriitori de «inimă» care și-au găsit ecou în modul atît de particular în care s-a format acest mare scriitor. A părăsit liceul din motive pecuniare, s-a angajat mecanic, a ajuns director la «Volvo», apoi tractorist la barajul ce se construia în apropierea Luandei... Mă gîndeam la «universitățile» pe care Luandino le-a urmat în închisoare — unsprezece ani! I se permitea să scrie, să citească. Biblia «nu punea probleme», iar Shakespeare în engleză pe cine ar fi incomodat? Gardienii dădeau plictisiți din umeri, încuviințînd în cele din urmă. Dar o gramatică *kimbundu* a unui prelat elvețian? Nici un pericol. În lagărul de concentrare din Tarrafal (Capul Verde), unde și-a ispășit o bună parte din pedeapsă, între cer, mare și gratii, Luandino era autodidact. Povestirile (*estórias*) se nășteau din amintiri, din istorisirile camarazilor, majoritatea deținuți pe motive de conștiință pentru acțiuni antistatale, dar mai ales *din sine*, dintr-o extremă condensare. Versiuni revăzute, multe, după eliberare. Cîteva nume, Luandino!

Din literatura portugheză: Fernão Lopes, Fernão Mendes Pinto, António Vieira; din literatura braziliană Graciliano Ramos — îmi place foarte mult Graciliano — și João Guimarães Rosa. Din literatura universală: am citit Tolstoi, Dostoievski, Dickens, dar Shakespeare este scriitorul pe care îl citesc și acum și... Biblia.

Tot ceea ce Luandino a publicat sînt lucruri scrise pînă în 1973. Departe de a se fi «epuizat», acest scriitor acumulează o experiență care, așa cum am aflat de curînd, se va materializa în cîteva romane, primul promis pentru 1990. Retragerea provizorie trebuie înțeleasă nu ca un abandon, ci ca o nevoie de obiectivare. O țară cum e Angola are nevoie de propriul ei timp, de o perspectivă profund inovatoare, iar intervenția scriitorului capătă rezonanța acutei responsabilități.

Nu am mai scris pentru că încă nu domin suficient de bine realitatea acestor 5—6 ani, iar această realitate a ultimilor ani este

legată de realitatea anterioară, de realitatea colonială.

Noi avem astăzi o situaţie mult mai fertilă din punct de vedere literar decît cea de dinainte, pentru că multe din conflictele, din opoziţiile, din problemele care existau în timpul colonial persistă, într-o formă sau alta, în mentalitatea oamenilor. Pe de altă parte, aveam o situaţie extrem de bogată şi complexă în conflictele de tip nou, între vechi şi nou, de exemplu. Cred că materia care există acum este mult mai bogată, mult mai complexă, mult mai dificilă, mult mai periculoasă de abordat decît în timpul colonial. Însă, aşa cum am mai spus cîndva într-un interviu, nimic nu se obţine în viaţă fără să rişti, cu atît mai puţin în literatură.

Şi după cîteva clipe de reflecţie:

Literatura angoleză de astăzi se află într-o perioadă de stagnare. Scriitorii mai în vîrstă sînt absorbiţi de alte sarcini, au produs puţin, tinerii scriitori încă nu domină materia ficţională în aşa fel încît să poate produce opere care să îi impună imediat. Asta se datorează deopotrivă faptului că această nouă realitate se impune, fie celor mai în vîrstă, fie tinerilor, atît de puternic, încît e nevoie de curaj pentru a o aborda la nivel literar. Încotro se îndreaptă? Eu cred că merge pe un drum bun. Să nu uităm că literatura angoleză are, încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, o tradiţie de intervenţie civică, constantă, de-a lungul întregii sale evoluţii.

Pe un exemplar din *Lourentinho, Dona Antónia de Sousa Neto,& Eu*, Luandino mulţumea «celui care a avut răbdarea să îl asculte. 17.11.1981». I-am citit cartea, oferită atunci: *mafumeira* se află acolo, mai frumoasă decît îmi putusem închipui. «Arborele paradisului...» Cred că ultima dată ne-am întîlnit în iulie 1982... Apoi o scrisoare... Gînduri... Tăceri.

Astăzi totul pare o poveste de demult, dar *mafumeira* înfloreşte.

În fiecare an în *musseque*-ul amintirilor mele.

Luandino al meu, Luandino kiamil

JOSÉ LUANDINO VIEIRA

MAFUMEIRA — ARBORELE SUPREM

Zîmbeşti, frăţioare, nu-ţi vine a crede? Doar n-ai vrea să fii veşnic un înţelept ignorant: rîsul e un petec pe haina ruptă, astupă doar, n-ascunde nimic... Am zis, o repet: leguma de *musseque* este o creatură superioară oricărui doct conţopist municipal!

Treişunu cu vorbe? E din cărţi, frăţioare, au spus-o mulţi învăţaţi. Pînă şi Sfîntul Duh, pînă şi Dumnezeu, cu Moise, profetul său: «Să dea pămîntul din sine verdeaţă: iarbă, cu sămînţa într-însa, după felul şi asemănarea ei, şi pomi roditori...» — cît ai bate din palme, în ziua a treia a Facerii. (...)

Crede-mă: noi, pe lîngă copaci, nu sîntem decît naturi neisprăvite. Dacă nici rădăcini nu avem, numai colb de pe roza-vînturilor... Ceea ce, bine văzauzite lucrurile, poate să dea naştere pe dată-acum la următoarea întrebare: ce nu ştii din ce ştii, frăţioare?

Ochii tăi gură-cască, diploma mea: analfabet, eu? Doar la culoare. Sînt arestat; deci gîndesc. Şi, odată admis, *vade retro*: ce ştim noi despre lucruri e lumină din lumină înaintînd, sau cele trei făpturi ale benzei mergînd de-a-ndărătelea? Adică, noi ăştia, învăţăm, lumină a inteligenţei înainte; ori: lucrurile ne învaţă pe noi — marşarier al ignoranţei noastre?

Tăcerea ta, astfel, e siguranţa cărţii-de-credit-şi-impozit; îmi permite să hoinăresc în regulă — nici un sticlete nu face razii prin *musseque*-urile mele de gînduri. (...)

În Kinaxixi m-am născut; acolo am murit; şi acolo m-au reînviat. Azi nu mai sînt decît visul lacului de la noi. A fost însă o vreme cînd nu aveam un nume şi nu purtam o zgardă de hîrtie. Eram eu; tu; el — şi atît. (...)

Căci Kinaxixi, tu nu ştii, frăţioare, era prea multa cîmpie a unui singur rîu, groapa noastră comună. Pe undeva, în sus, era coliba unde m-am născut, la frontiera cu Marçal. Distanţe de zboruri înmulţite de lăcuste. În tihnă şi odihnă ca să străbaţi tot locul. E capitala lumii univers — oriîncotro ne întorceam privirea, se vedeau doar zările rotunde. Şi stolul de lăcuste zburînd pe sus, ca aripile să fie doar aur asfinţit, la căderea serii. Şi păsări rîndduind prin aer; coboară după hrană s-o ducă puilor în cuib. Iar noi alergînd de colo pînă colo — ierburile se lepădau de mirosul arşiţei, îşi scuturau penele verzi, sosea răcoarea-sărbătoarea

* Fragmente din romnul *Kinaxixi Kiamil*, partea întîi, *Lourentinho*.

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

nopţii, frumoase stele. Şi, prin foiala oamenilor, un curcubeu de care nimeni nu ştia dacă e pulbere colorată născută de nisipuri ori galben zumzet de albine.

Lacul — palat al sirenei, apă a spaimei mele fericire. L-am umplut cu lacrimi. Pădurea — îţi aminteşti de familia de salcîmi, cei care locuiau pe stînga, cum intri în Makulusu? Tatăl, patriarh, briceagul lui Xôa n-a reuşit să-l străpungă, el vroia doar să-şi înscrie numele pe scoarţă. Fiicele, sirience: cele cu flăcări roşii, coroane arzătoare; cea mustind de miere de roşcov, florile toate de minuscul violet. Colibrii, atîţia, acolo unde e de ciugulit, întîrziau clipa de a se duce-n cuib, piuiau nectaruri. Buganvileele erau movuri indolente, creşteau coroanele şi vlăstarii, fără sclavie.

Ah, fraţioare: toate sînt astăzi doar lacrimile noastre în praful inimii, s-a dus mirosul verde al ţărînei sub ploaie. Cîmpia kinaxixică e acum doar o tabără de nomazi sedentari — beau, murdăresc, orăşenindu-se verzi — păşuni pentru turmele lor de ambiţii. Orbesc văzduhul şi marea. Civilizaţia. Sinucid tot ce-ating. Mi-au arestat pînă şi inima, *mafumeira* de doruri mlădii, soră geamănă...

Civilizaţia? Frate, nu-ţi fie cu supărare: maimuţăreala atomică, serioasă şi gravă, veseli sinucigaşi. Oase, ţărînă, nimic mai mult. N-au lăsat nici măcar un copac, un singur unic copac, mort exponat de muzeu.

Kinaxixi, acum, e doar capitală de vis viitor.

M-am născut acolo — am spus. Sînt fiul mamei mele şi numai al ei — neagră. De la stambele ei de demult am primit buna binecuvîntare pînă şi-n moarte. M-a învăţat mîndria de a nu şti cine mi-e tată, un alb la întîmplare. Un bărbat, a zis ea, o singură dată — şi am învăţat sinonimul pentru cîinele care urinează pe un stîlp de telegraf, ce-i pasă de rugină. Sigur e fiecare numai de mamă — glasul sîngelui meu. Ceea ce viaţa nu admite: sînt ismaili şi sînt isaci — ascunşii fii ai cărnii, unii; făgăduiţii fii ai spiritului, ceilalţi...

Acolo am murit, seară noptatecă cu ploaie din belşug, apa întregii mele vieţi. Am murit şi am înviat — fraţioare, aici, e greu de înţeles?

Ascultă, deci, şi vezi: în fundul pădurii, lacul. În apa de la ţărm, singuratecă — *mafumeira*, doruri mlădii. Iată-l; arborele suprem. Şi mai înalt, mare, frumos, creştea sufletul meu. Copac al bunătăţii — oricine vroia îşi atîrna în el cuibul, de trestii chiar să fi fost. Misterul florilor, albine care ciuguleau. Ca o şopîrlă se ferea de atacuri, îşi încolăcea trunchiul, ramuri, muguri, ascunse-n frunza verde. Iar noi? Vedeam cuirasa spinoasă şi nu ne înfricoşam; Xôa se căţăra şi se umfla în pene. Alţii cădeau — mai încercau o dată. Fructul, vina somnului şi visurilor noastre. Frate: copac mai omenesc decît sînt vreodată oamenii — trunchiul drept nu mergea pe căi ocolite: unul singur. Îi creşteau crengile în cele patru vînturi, fără discriminări. Soarele, în coroană, devenea cel mai mic satelit — marcînd douăsprezece zodii de umbră cu noi, stelele sale. Şi fiecare oră, horoscop al jocurilor (...)

Camioneta fusese aşezată din nou cu labele pe asfalt. În şanţ era, în schimb, apocalipsa: cutii şi lăzi, chiar şi un pat de campanie. Şoferul şi ajutorul său mai mult morţi decît vii în drum spre Luanda; nici nu se mai auzea claxonul maşinii care îi ducea. Unul dintr-un Volvo — Italvino, din Vila Flor, cunoscut din vedere — desprindea cablul de la remorcă, nemţii trăncăneau în *kimbundul* lor. Doi: unul care scrîşnea r-uri în portugheză, ca să-şi pună la treabă oamenii; celălalt se vedea bine că e un crocodil de apă sărată: purta pînă şi cască şi bluzon, cunoscător al africilor din Angola doar de prin cărţi. Se ciondăneau în păsăreasca lor — şeful de post mă zări şi se apropie. «Ia te uită cine e pe aici!...» Hop şi Xico Benguela. «Hait, sînt doi!...» Mustăciosul capo-verdian, cunoscutul meu din alte pelerinaje, îmi zîmbea larg. El a strîns nodul — ah, inima-mi tresălta, nu mai vedea nor sau aer de mare pe deasupra pădurilor. Luanda e mereu departe, chiar pentru cine locuieşte-n ea. A venit şi neamţul cu aer de explorator. Am ajuns la salutare salutare — dar fără prezentări. Mi-a explicat: era un domn doctor, un serpentolog, colobrosof sau cam aşa ceva. I.e.: pescuitor de cobre — care venise şi-acum nu se mai putea urni: camioneta se răsturnase, nu mai avea şofer. Plata în bani străini, înşeptit. Iar pe urmă: «Ca tipul să nu vorbească urît despre Angola... Îmi faci pustiul ăsta de bine?»

N-am regretat nicicînd clipa cînd am zis da — şi mi-am luat rămas bun de la Xico, nou prieten, dîndu-ne întîlnire pe altă dată ca să-i povestesc ceva peripeţii. «Ai baftă, mă! Mi-ar fi plăcut şi mie să-l înhaţ pe bosul ăla al tău!» — şi dus a fost, călare pe ţeava de eşapament.

Şi m-am dus, ne-am dus — după ce are Angola din belşug: şerpi.

Peste hîrtoape, pe sub umbra tuturor pădurilor triburilor *dembo*. Am bătut o mulţime de ferme — credeam că nemţi erau numai prin Germania şi uite că se înmulţeau, burlaci, în umbra arborilor de cafea şi a mandarinilor.

În Re Cherengue, cum zicea neamţul — adică Xerengue — o fermă cît toate zilele, cu cîini şi sumedenie de maimuţe în cuşti, a instruit tot personalul şi i-a îndemnat să cîştige bani: după cum o să fie şarpele, aşa vor fi şi paralele. Acolo, un smintit dintr-o sanzala a apărut cu cobra lui care părea un căţel pe care-l scosese la plimbare: legată cu o sfoară, lipa-lipa. Fagangue-Re, patronul meu, cel cu bluzon, dădea instrucţiuni la popasuri. Tăiat băţul aşa — cu catana; curăţat aşa — cu catana; apoi se face furcă, furculiţă.

«*Kukuata ngó jinhoka...*» — traducea simplu Anivete, puşcăriaş eliberat, intrepid interpret.

Şi strigăte, plesnete, alergătură — două săptămîni. Aduceau: patronul Fagangue plătea: o sută, cincizeci, o sută cinzeci. Cobre peste cobre, iar cobre. Mateujo — puşti încă, cu o căutătură isteaţă — învăţa meserie, maică-sa va avea batic şi stambe nou-nouţe. Făcea injecţia, gata: cobra sub sticlă, dormea. Mai tîrziu o jupuia. Flacoane, flaconaşe; pipete, cutiuţe şi retorte — o lume întreagă călătorea în lăzile neamţului. În ultima zi a venit Kambuiji, ăla cu cobra — cîine-de-scos-la-plimbare. S-a oprit în mijlocul tăpşanului, toţi au dat fuga, Re Fagangue s-a înfiinţat şi el pe dată. Dracul de om se înfoia de bucurie — fluiera şi ţopăia, kimbundul lui şerpesc-şopîrlesc: «Gut! Gut! Caput, nu, nu!... Caput, şon, şon!...» I-a dat cinci sute de scuzi.

Era cobra *suije*, cu scuipătură veninoasă, lungă de doi coţi. Ce-i plăcea cel mai mult erau ouăle şi cîntecele de casă. Podoabă stîndu-i cravata galbenă pe costumul închis la culoare, maroniu. Iar Kambuiji se uita la bancnotă, se uita la cobra vîrîtă în sticlă. Se smiorcăia — te pomeneşti că-i părea rău după jivina blestemată? Că nu-l scuipase, atît ar fi lipsit. Pe seară, unul Joao Capita, în kimbundeza sau portumbunda lui, mi-a spus istorii care se întîmplă întotdeauna ori mamei ori mătuşii celui ce povesteşte: bătrîna a scos lăzile şi borcanele la soare, şi ţup suije, din colţul casei în colţul lăzii — s-a strecurat. Bătrîna a deschis-o să primenească lucrurile — n-a văzut, n-a auzit, totul e o scuipătură veninoasă. Medicament de alb, nici urmă; a venit pînă la urmă un om din Kambeji cu ale sale leacuri-sacuri şi coarnele cu praf de puşcă, doftorii kimbundu. O lună: pielea cade; tragi de ea, pielea se desprinde ca foaia de ceapă ori coaja cobrei însăşi...

Şi chiar la Kambeji ne-am dus după aceea — căutam faimoasa *k'hongolo*, cóngolo, cobra-curcubeu. (...) Aici Fagangue, patronul meu, toată ziua îşi şuiera silabele:

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

«Loirrantin!...» îmi pocea bietul meu nume creştinesc. «Vrrreau caput, vrreau caput, mult, mult Fileşlanghon!» — în portugheza lui ca balele de cobră-şarpe.

Zi de zi — cobre; bani; şerpi... Pînă a venit un alb, prieten cu Re Fagangue, pe numele lui, Gristél. A venit: îmbrăţişări; la cină frigărui — era un portughez aproape neamţ, în croiala trupului, pînă şi ochii albaştri. Părul tuns perie. Eu, de departe, mă uitam — mulatru respectat da, dar la masă, doar cu portughezii. La masa patronului neamţ puteai vedea şarpele invitat — angolez nu; portughez, cum să nu. Adevărul, frăţioare: prînz, cină, cafea, în rest, cobre. Dar vorba e că aveam o *zombole* — *nzombole* cum se zicea-n Ambaca — şi n-aveam ghinion?

Zombole e o cobră, să te ferească sfîntul să dai ochii cu ea — cine-o vede chior e, orbeşte; casa fericită e nenorocită. N-ai mers niciodată mai departe de Kifangondo? Pentru un angolez luandez e un adevărat blestem — Angola, frăţioare, e prea mare, şi are tot felul de lucruri! O vezi — n-o vezi, aduce ghinion... — *zombolo* cîntă! Cînd plouă, cîntă! Şi e ea singură în văgăuna ei, una, sihastră — dar mii de ecouri; o iei la fugă, o auzi din urmă, o auzi din faţă, din toate direcţiile o auzi. Şarpe scurt, dar gros şi are corniţe pe capul frumos.

Cu ea mîncam, cu ele.

Şi au băgat la sticlă *mulela*, cobra de apă, frumoasă şi verde, iubind broaştele, urînd broaştele; şi *surucúcu* — otravă viperină, cea mai vicleană şi mai ticăloasă, trupul de gumă. Pînă şi-un boa — puiandru, desigur! Umple de bale trupul păsării *cassêxi*, îl linge peste tot cu limba, să vadă cum să-l înfulece. Unt pe pîine — fără supărare.

Dacă boa-i otravnic? Zvonuri, frăţioare. Atacă, asta face. O să-ţi spun într-o zi; îşi propteşte coada în copac ca pe o unghie, trupul ca biciul — înghite...

Atunci, gonind pe urma cobrei-curcubeu, am dat peste sora ei. Mezina, aia mică — dar şi ea cu ce straşnică otravă...

În ferma altcuiva, departe în ţinutul *dembo*: patronul Cursel. Curselo — îl cunoşti, frăţioare? Nu mai e? Dumnezeu să-i odihnească sufletul în pace, amin. Scurte zilele, pe acolo. Şi ochii mei înlăcrimaţi de dor, cum a trecut timpul — eram ca şerpii pe şarpele şoselei, tot timpul pe drum. Făcusem bătături, aici, de cît am condus. Cafea şi ferme; colibe pentru oamenii pămîntului, sanzale. Alţi nemţi: patronul Faiva, dom'Cai — pînă la proprietatea lui Cati. Nemţii ca ierburile păreau a se-nmulţi.

Îţi vorbeam va să zică de sora şarpelui-curcubeu: cobra *panguiá-cóngolo*, cum ţi-e voia.

O femeie a adus-o. Are un veşmînt verde mai ales. Deosebirea faţă de mult căutata şi încă neaflata: cravata de culoarea capului, galben intens, trupul mai mic ca la *cóngolo*. De locuit, locuieşte în arborii de lîngă rîu. Iar cînd vine luna nouă, se urcă în *muzanha*. *Muzania*, *muzanha*, *m'zania*, tot una e, e un copac. Fructe mari ca dovlecii. Cad, se sparg — seminţele coapte pe jar, mai vrem. Iar acolo, în *muzanha;* nu stă numai una — poţi da peste patru sau cinci, chiar mai multe. Pentru nimic în lume n-ar coborî. Cînd luna e-n creştere se trezesc — se dau jos. Fructele de *muzanha* cad în aprilie.

Una din astea a adus femeia. Re Fagangue a dat să plîngă cînd a văzut cît e de frumoasă? A plătit o mie — cu ochii mei am văzut — o mie.

Dintre nemţi n-am vorbit încă de doi: Fóguer, patronul meu viitor, Fóguer, prieten cu tot ce e verde, şi dă flori; Diobe — Re Diobe, cel cu minunile.

La care am prins *quitassombo*. În dicţionar se poate să fie *kifa-sambu*. N-are

aripi, dar zboară. N-are minte, dar îşi aduce aminte — îl ataci aici, la ora asta; mîine, la aceeaşi oră, aici, se iveşte, aşteptînd. Că-i şarpe de missosso, basm, aşa se zice. *Kita-ce? Kitasele*, spui, frăţioare? Tot ce se poate, frate; la noi e cobră, în sanzala şarpe; dincolo, nhoka. Cum am zis: Angola e mare, mult prea mare! (...)

Am prins ură pe rabla aia. Doar gălăgie, îmi trecea tot cheful: fugeam în pădure. În umbra răcoroasă a *muanzei* îmi spălam ochii de crabul ăla ruginit, ronţăiam felia de pîine cu friptură. Tiptil, aşa cum vine luna ploilor, dorul de Luanda venea, fugea...

Pădurile neamului dembo sînt pline de *mafumeire*, asta era.

Am plecat. Sub ploaia măruntă. Destinaţia: plantaţia «Dalaidinha», a celui ce-mi va fi patron, Fóguer, undeva prin oceanul verde.

Drum pe suişuri şi povîrnişuri. Apoi: văi; pîraie; ogoare cu culturi locale; urcam şi coboram — era acolo, dincolo de rîul în care nimeni nu se îmbăia la ceasul prînzului: două ore de viaţă şi, şi... Ne-au primit cu sexa friptă şi ritmuri de tobe, faima lui Re Fagangue era volatilă. Patronul Fóguer, nici n-ai fi zis că e neamţ: scund; uscăţiv; plin de zbîrcituri; părul complet alb — floare de cafea; cărare dreaptă. Ochelari fără ramă, pantaloni scurţi, ciorapi pînă la genunchi. În braţele celui cu cobrele nu se mai zăreau decît bocancii înnoroiţi ai neamţului, abia zgîriind pămîntul. Ceilalţi rîdeau, r-urile sfîşiau aerul, vocale *kimbundu* atît de muzicale.

Şi cobrele pe acolo erau puţine — nimeni n-ar fi ştiut să spună de ce.

Patronul era pe jumătate ţicnit, unii de pe acolo, voluntari, mi-au povestit: un individ care pedepsea cu asprime pe cei care tăiau copacii la întîmplare. Plantaţia «Dalaidinha» — un nume foarte vechi al unui fost condamnat de la Mpungu a Ndongo (...) — era o adevărată pădure. Cafeaua de aici, păcat ziceau — prea întunecată. Fóguer rîdea, ridica din umeri, cît să-i ajungă dorea. Mi-a fost simpatic din prima clipă. Iar *mafumeirele* erau înalte, drepte, aşa cum trebuiau să fie: frumoase.

După care, şeful de echipă m-a imboldit; dacă vroiam, era nevoie. Experienţa mea, cum nu se poate mai folositoare. Şi că, totuşi, Fóguer nu era un duşman pe faţă al metişilor, nu lătra cu ceilalţi în cor.

Am stat pe gînduri; să zic da, să zic ba. Şi atunci a apărut cobra, a venit cînd nimănui nu-i mai sta mintea la ele. Doar Mateujo, jupuind şi dereticînd, lipind etichetele patronului meu Fagangue, caligrafii gotice pentru cuvinte de-alea de latinească zoologică.

Au adus *k'hongolo* — toţi au luat-o la fugă, care încotro, aoleu pe ţăpşan. Mi s-a tăiat respiraţia, mi-am înghiţit admiraţia, frumuseţea ei amuţea. A plătit vreo mie şi cinci sute de scuzi!

Ah, frate, Dumnezeu e mare şi tare felurită îi e înţelepciunea: mi-am îngenuncheat sufletul, uitînd de blestemul gurii ei, minunata!

Frumuseţea acelui şarpe te făcea să doreşti să ţi-l pui în jurul gîtului, colan multicolor. Cobra-curcubeu — după ea nu m-aş mai fi putut uita la alta. Am crîcnit în bucuria mea: «Doamne Dumnezeule, asemenea şarpe trebuia să îl faci fără pic de venin...» — i-am zis, fericită îndrăzneală, domnului Fóguer. El m-a privit, cu un aer ciudat, blînd. Şi mi-a dat binecuvîntarea sa: «Prrimul mulatrru cu suflet carre văzut în Angola!...»

Şi astfel, totul a mers ca pe roate: Fóguer însuşi a vorbit cu doctorul Re, expediţia era pe sfîrşite, puţine borcane neumplute încă. El zău c-a zîmbit, a zis da în faţa enormului flacon strălucitor, zeiţa poporului *dembo*, *cóngolo* în somnul ei de moarte pe drumul spre lume.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Drept care m-a şi apucat dorul după ea: veninoasă; mare; devoratoare de găini; şuierîndu-şi spaimele de jur împrejur şi băgînd în sperieţi şi puiul de găină şi diavolul. Dar: era înveşmîntată în toate culorile curcubeului, toate — de şapte ori şapte ori şapte...

Frate: aşa e Angola, şarpele nostru curcubeu...

Am rămas — am văzut oare o lacrimă în ochii de oţel ai lui Re Doctor Fagangue? Mi-am luat la revedere — camioneta-jip, departe, tot mai departe, prin norii de praf, fluturarea albă de batistă, Mateujo, *kadorito kia*.

Dar acum, c-au plecat şerpii, să ne întoarcem în paradis: pădurea. Ah-uri de admiraţie, pronunţie de portugheză de baltă. Să intre aeru-n plămîni, să circule. Prea dulci îi sînt miresmele, pentru albine şi colibri ciugulitori de flori, îndestulătoare. Pădurile lui Fóguer — să nu te prindă că tai vreun lemn de foc, doar dacă vede despre ce e vorba şi dă autorizaţie. Păduri şi iar păduri...

Fără supărare, frăţioare — şi ca să pot să zic mai departe: ei, ce-i la urma urmei o pădure? Codru sau desişi, junglă sau silvă? Ce păduriş!... tu rosteşti cuvinte, dar o pădure e de dinaintea lor.

Păi şi eu, acolo, am întrebat pe un muncitor, Domingos Coqueiro, un venerabil de la ţărmul mării, ce e la o adică o pădure? Fără să şovăie — două vorbe: un deşert!

M-am suit pe tractor — el se hlizea dezvelindu-şi şi mai mult gingiile ştirbe.

Dar azi, aici, cînd pădurea nu mai este decît ceea ce inima păstrează, cred că, da, avea dreptate. Deşert, deşertul plin. Numai deşertul şi pădurea pot fi casa lui Dumnezeu — restul e pentru maimuţoii vanitoşi. Totul şi nimicul — egale, la urma urmelor. Doar acolo sîntem creaturi pure: ori totul s-a făcut, ori nu mai ai ce face. Nisipuri verzi, nisipuri înalte, nisipuri de aer. Aşa e pădurea: suspinul veşnic şi umbrele lui.

Va să zică sînt acolo, la ferma «Dalaidinha», eu şi şeful de echipă, un ins din Beira, Zé-Esquim — înalt, roşcovan şi, pe atunci, prietenul meu.

«Mă săturasem de *kimbundu* şi de nemţească» — vorbele lui de bun-venit. O palmă pe spinare, ne tutuim după o săptămînă — dar încă studiindu-i ochii, abecedar unde am aflat ce încă nu ştiam...

Mari şi limpezi, căutătura dreaptă. Şi, totuşi, de coaja lor nu reuşeam să trec... Trăia cu femeia lui localnică şi cu micii mulatri — patru, băieţi. «Sînt sacri!...» — şi-i vedeam acea lucire stranie în ochi. Ca atunci cînd pasărea-fierăstrău îşi freacă ciocul de scoarţă sau leul se scutură bănuitor. În timpul săptămînii muncea ca un salahor, maur truditor de prin Arabii. În *kimbundu* cu femeia lui, *funje* şi iar *funje*, orez doar din cînd în cînd. Patronul Fóguer cînd vorbea despre el parc-ar fi fost un sclav cu pielea albă — dar îi ştia de frică, am văzut imediat.

Nici nu trecuseră trei luni cînd s-a întîmplat... A venit Zé-Esquim — într-o sîmbătă, ziua cînd el se portughezea cel mai mult. Şi m-a strigat, chemare şi poruncă. M-am dus să văd, era adevărat: rădăcinile arborelui făceau să plesnească pereţii, tencuiala cărămizilor nu rezista. Crăpături adînci; pe acoperiş, tabla boţită. «E primejdie, copiii». Şi cu vorbele lui spurcate — că erau sacri, pe dracu; nici el nu era sclav cumpărat. Am zis că aşa-i. Salcîmul — un robust salcîm-purpuriu, foc-de-pădure; îi crescuseră rădăcinile pe sub casă, mai-mai să ajungă la closet, pe partea cealaltă. «Ia buldozerul şi smulge-l pe nemernicul ăsta...» Începeam să zăresc culoarea adevărată a ochilor lui.

N-am zis da, n-am zis poate — mi-am trecut palma peste scoarţa aspră, am simţit seva în întuneric urcînd din haos spre lumină. «Mai bine să-i spunem întîi lui Fóguer...» A rîs, s-a tras de firele roşcate de păr de pe piept. «Baţi în retragere, ai?» Am auzit bocănitul cizmelor pe veranda casei patronului. Într-o clipă, Fóguer venea cu el — păsăreaua şi păsăroiul. Dădea din mîini. M-a văzut, s-a făcut parcă mai înalt.

«Lourentino. Dom' Joaquim...» «Ştiu..., patroane Fóguer...» — şi m-am uitat la copac, era tot numai floare, văzduhul ardea roşu în jurul coroanei. Se umplea de flori cu mult înainte să capete frunze — frunzuliţele alea atît de mărunţite în evantaie pe care le are salcîmul şi le flutură. Coroana, ah, toată numai o vîlvătaie — forţa frumuseţii răsturnînd ordinea obişnuită a lui Linné. Căci, numai după luni de zile, în semn de doliu după flori, frunzele primesc îngăduinţă să iasă din greaua mohoreală, se înverzesc neliniştite, fiecare în parte, şi toate laolaltă, o umbră era o zi, cimpanzeul Calamuto în răcoare picotea.

Patronul Fóguer: «Lourentino... cîţi ani?» Arăta spre copac. Am văzut ochii şefului de echipă — cum am spus: leu sătul şi bănuitor; prea multă foială prin arbuştii roşii dimprejur. Am răspuns întrebării politicoase, atingînd o cicatrice foarte veche de altoi. «Cincizeci, patroane Fóguer?» O floare sau o mînă roşie de sînge căzu între ei. Patronul Fóguer cu glas sigur de sine: «Mai puţin costă faci casă nouă decît faci arrbore noul» *Dixit* şi se făcu nevăzut — cînd m-am uitat, Zé-Esquim se plimba încolo şi încoace, pe tot tăpşanul, pasăre în laţ, tîrîtă-n colivie. Împroşca numai otravă în jur: «Neamţul şi mulatru-n uşă — ca o mînă şi-o căpuşă...»

Am încercat să rîd, mi s-a tăiat răsuflarea. Puţin mai încolo, patronul Fóguer culegea flori de pe o tulpină căţărătoare, le prindea pe cămaşă; pe scară — minusculul, prietenul prietenelor mele. Întotdeauna mi-au plăcut nemţii: respectă natura, nu umplu lumea cu mulatri!...

Şi casa s-a făcut...

— Poftim? Juri, pe rănile lui Cristos? Cuptoare de prăjit evrei? Săpun din ce? Taci, frate! Nu-mi vine a crede: nici măcar unei flori nu-i fac răul

Ai tăcut — îţi mulţumesc: într-o zi o să-mi povesteşti. Nu-ţi fie cu supărare: pricep greu, am nevoie de multe lămuriri.

Casa s-a făcut; Zé-Esquim vrînd şi acum să fie prieten la cataramă cu mine... Cuptoare de prăjit oameni? — nu-mi iese asta din cap. Frate: hai în pădure, acolo totul e pur, chiar moartea cu legile ei fireşti.

Taci şi încearcă să vezi: un copac — e mai întîi un murmur de lumină, apoi o pasăre tăcută. Îşi scutură penele şi se piguleşte, îşi desfăşoară culorile aripilor: freamătul unei frunze; pînza de păianjen şi păianjenul. Sudoarea verde, vaiet uşor. Se naşte un cer, coroana. O şopîrlă care coboară, o veveriţă care urcă? Totu-i lumină şi apă — oglindindu-se în fiecare stea, luceafăr al cerului — după cum a vrut Domnul şi aşa s-a făcut: un copac.

Crede-mă, frate: încă mai sper să ajung cîndva copac!

Atunci am primit o scrisoare, mama Nanana bolnavă, cerînd să mă întorc. Numai că era vremea culesului, mare forfotă mare. «Mult iubitul meu fiu Lourentino José da Silva. Eu şi mama dumitale Nanana îţi scriem...» — dar mi-am înghiţit lacrimile, glasul doamnei mama mea în caligrafia de împrumut, *kimbundu* şi portugheză. Fiindcă venea, suind pe drum; claxona, umplea văzduhul cu alte doruri. Patronul Fóguer coborînd scările, fiţi bine veniţi, părul lins. Şi iarăşi Re Fagangue i-a înghiţit umbra, doar picioarele i se mai vedeau. «Plec cu el, chiar acum!» Am jurat, am dat fuga. Patronul cobrelor m-a ridicat în braţe; Mateujo căsca gura ca un neghiob.

«Viderzen! Viderzen!» Dar nu m-am dus; Re venise să-şi ia rămas bun de

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

la mine, a declarat-o cu voce tunătoare. Căci ruta lor era prin Dondo, via Kibala, spre Lobito.

«Viderzen! Viderzen!» — hop şi Mateujo, la plecare. Că se ducea cu doctorul, îl lua să studieze cobre şi şopîrle, veterinar. Care Mateujo, acum la despărţire, era plin de tot felul de germanii: cravată cu nodul mic, ochelari cu un singur. ochi. Ce mai plînsese maică-sa la început; zvîrcolindu-se pe jos ca o posedată, strîngînd după aceea în şorţ praful prin care trecuse maşina. Mateujo rîdea cu gura pînă la urechi nu mai ştiu de ce îi spusese Re Fagangue... Xenozof? Xenofil? — portugheza, frăţioare, e grea dar nu-ţi dă bătaie de cap.

Au plecat — «Viderzen, Loirrantin!», ultimele cuvinte, prin pădurile dembo.

Viderzen, r-ul meu de cobre şi şerpi!

Viderzen...

Şi s-a întîmplat într-o sîmbătă — chemarea, ultima oară, şi tot n-am priceput: de aia sînt aici, lîngă tine.

Sîmbătă dimineaţa. Duminica era ziua cînd Zé-Esquim se întorcea în ţara lui, *in vino veritas*, cum zicea nu mai ştiu cine. Era un om ca un popă la cărţi — jumătatea de sus, găsit: femeia, *funje*-ul zilnic, mulatrii cei mici; jumătatea de jos, rătăcit: în pădurea dembică, duminicile toate, umpleam aerul cu peşte prăjit şi cartofi fierţi. Fără să scape nici una — cincizeci şi ceva de duminici pe an. Peşte cu cartofi. Chiar el gătea. Dis-de-dimineaţă, îşi alunga femeia şi copiii: «La bunicu cu voi!» Izgoniţi, pe drumul spre *senzala*, în cealaltă parte a pădurii. De pe tăpşan auzeam totuşi şi vedeam. Curăţa cojile, prăjea, gătea — vorbea singur. Nimeni care să se fi apropiat, toţi îi respectau toana — rîdeau. Apoi, după prînzul lui zdravăn, ieşea cu şezlongul la soare şi îşi făcea siesta sub un *maracujá*. Se întindea, cu damigeana-cîine-credincios la picioare. Înainte însă: vechitura, fiarăveche, cu enorma ureche clăpăugă, ac, manivelă: un grandmofon. Discurile lui — numai două, umpleau toată după-amiaza. Fadouri: cel-cu-strada, al doilea nu mi-l amintesc, melodiile alea la fel. De-ale bătrînilor — habar n-am ce limbă o fi aia pe care o vorbesc...

Bea; cînta; dădea din manivelă — bea şi iar bea. După aceea: cînta tot aceleaşi fadouri. Pînă cînd seara se umplea de umbre şi de somn. Se ridica împleticindu-se — sufla în ţignal: de trei ori, păsărelele tăceau, Calamuto, cimpanzeul, rînjea a inteligenţă. In *sanzala*, nepoţii îşi luau rămas-bun de la bunic, *ngana* Kibuku devenea din nou dona Felicidade, întorcîndu-se la tatăl copiilor.

Întotdeauna la fel — fie ploaie fie soare, duminicile de cinci litri. Într-o zi am trecut prin apropiere şi m-am oprit, versurile frumoase îmi plac chiar pe muzică plîngăreaţă. Care sunau cam aşa:

...Pe *Rua* do Capelão
Doldora de rozmarin...

N-ai auzit, frăţioare, vorba asta niciodată? Spune pe silabe: doldora — nu pot să uit cuvinţelul ăsta. Dol-do-ra: are ecou, vezi cum strada se lărgeşte, se umple de soare. Şi rozmarina n-o fi cumva vreo floare? M-a văzut, a bombănit: «Ptiu, drace!» — şi iarăşi ochii aceia cu luciri de oţel.

Atunci, în ajunul duminicii cu pricina, am lăsat tractorul şi remorca la locul de încărcare, am intrat în cealaltă pădure, în care nu e voie de tăiat. Prin albia rîului, paşii mei moi. Pînă la tufişul cu multele surori, familia de *mafumeire*. Pădurea era bătrînă, ele tinere şi înalte. Am văzut soarele care nu îşi cernea încă razele prin coroanele lor rotunde. Cer cu unde verzi, invadat de albastru. O *mafumeira* e un acvariu de păsări — m-am aşezat la umbră, am recitit scrisoarea: «Dragul meu fiu...» Nu mai auzeam vacarmul muncitorilor, muncă zorită — dîre de sunete

nazale, cuvinte miriapozi, enorme.

Am revăzut pădurea, în gînd, de dincolo, din Kinaxixi, miniatura celei de-aici. Unde o fi locuind mama acum? Adresa era a cutiei poştale de la Missão, atît. Am pus-o în buzunar: am dat bineţe *quifuanei* şi *mungubei*, mahonul nostru cu care seamănă, moarte şi spintecate. Şi celor care pentru fierbinţeli sînt fără asemănare: coaja pisată, rasă — frumoşii arbori *quibaba*. Pe acolo cei mai mulţi copaci erau *munguela* — din care se fac tobele pentru dansul de sîmbătă seara. Frunzele palide, de catifea sau nalbă. Dar e păcat să inventariezi pădurea. Îţi mai spun doar atît, frăţioare; dacă n-ai stat niciodată sub *muanza*, nu ştii ce-i aia umbră. Pe vreme aspră şi uscată *muanza* îşi picură apa peste arborii de cafea. Ţine de marea familie a salcîmilor noştri citadini, semănînd cu roşcovul, cu frunzele cam aşa de mari. Cu multe nume: *mbanze* sau *mubanze*, *muanza*, *muanze*... (...)

Şi ele, ea, *mafumeira* — regina pădurii, aleasa mea. Nu e folositoare ca măslinul, cu uleiul care-l cinsteşte pe Dumnezeu şi pe oameni; nu e nici dulce ca smochinul; cu atît mai puţin izvor de bucurie pentru oameni, sîngele lui Cristos, viţa de vie... Fiindcă am auzit odată pe un pastor de la misiune vorbind despre alegerea regelui pădurii — şi că doar mărăcinele a acceptat... *Mafumeira* are spin: nu e ea, spinul, tocmai ceea ce nu ştiu din pădure?

Dar arborii n-au fost făcuţi să fluture ca steagurile-n vînt, mă desfătam la umbra ei. Cînd s-a întîmplat.

Totul arăta altfel. Am auzit glasul şefului de echipă, departe. Pe sus, neastîmpărat, *sumbo*, bătînd ritmul cu castanietele ciocului roşu. A căzut o pană albastră, din coada scurtă sau din vîrful aripii — un albastru beat de atîta cer. Şi am văzut: totul îşi pierduse contururile negre dimprejur, lucrurile limitate, limita era nesfîrşirea văzduhului, spaţiul. Negru. În culori colorate: restul. Schimbîndu-se ca un cameleon — am văzut frunze roşii şi cer brăzdat de foc. *Mafumeria* îşi sprijinea braţele în pămînt, se ridica. Eu mă roteam nemişcat şi senin. M-am dus — m-am întors: călătorie în interiorul frunzei ce m-a acoperit. Iar el, copacul-rege, numai strălucire, o apăsare de primejdie în inima mea. Am auzit strigătul mamei?

Era Zé-Esquim: «Dormi cu ochii deschişi?» Tractorul, remorca, totul gata încărcat. Eram acoperit de furnici... Am privit iarba, perna acestor clipe. Clipe? Iarba era uscată ca şi cum luni întregi ar fi asfixiat-o pietrişul. Am acceptat minunea: trupul e o piatră şi eu îl părăsisem. Fără uşurinţa sufletului, cîntăreşte tone. Şi arde totul, pute.

Frate: am înţeles că sînt nemuritor doar acolo în pădurile popoarelor *dembo*!

În urma lui Zé-Esquim... — toată ziua am tractorit, mut şi orb, surd, doar lumina aceea melancolică înăuntrul soarelui. Am umplut magazia, patronul Fóguer, la sfîrşitul zilei, m-a lăudat: «Lourrentino e de fierr!»...

Nu sînt: a doua zi, abia cînd soarele se ridicase mult deasupra magaziei, m-am trezit. Frumuseţea lumii — moliciunea văzduhului, plenitudinea tăcerii, în vînd se aude cum plesneşte bobocul florilor de portocal.

«Nici n-o să mă spăl» — duminica e ziua pentru suflet, trupul are toată săptămîna. Am tras rogojina; sub salcîmul de care am vorbit; am visat mistere de-ale mele şi pe mama Nanana (...), Re Fagangue, cobra-curcubeu... Coqueiro a venit după mine. Că dom' Joaquim mă chema. M-am dus — totul se înnoadă în această bucuroasă anarhie a trăirii. Viaţa, frăţioare, e un băţ de chibrit aprins — de o parte îi arde pe ceilalţi; de cealaltă ne arde pe noi...

Fiindcă ştiam că Zé-Esquim mă ura — povestea cu salcîmul şi prietenia patronului Fóguer. Dar m-am dus — nici n-am ridicat din sprînceană. Am văzut feţe mirate: duminica în care se duce-n ţara lui, Zé-Esquim vroia companie de mulatru?

Patronul Fóguer îşi curăţa luleaua; la capătul verandei, felul său de a gîndi adînc.
Şi Zé-Esquim m-a primit cu o palmă pe spinare şi zîmbete. Ce, de ce, pentru ce — nu eram noi funcţionarii superiori aici? Am mîncat. Adevăr grăiesc vouă: omul se pricepea să-şi gătească peştele. (...) După-amiaza a venit şi s-a dus — el bălmăjea văicăreli. Şi, deodată, degetul lui sîngeriu, sub nasul meu: «Lourentinho. Ştii de ce te-am poftit?» Am tăcut, m-am uitat în ochii lui — vroiau să fie ce nu erau: prietenoşi şi curaţi. «Ca între bărbaţi, mă. Trebuie să-l denunţăm!...» Nici n-am deschis gura, mai bine să auzi decît să vorbeşti. Însă tăcerea mea i s-a părut că sună a încuviinţare. «Fóguer e spion...» După el: neamţul avea o hartă marcată — cruci: diamante, fier, uraniu; stele: loc cu soldăţime şi sticleţi; haşuri: poduri şi trecători... «Ticăloşi! Spioni! Agenţi subversivi!...» Nu vedeam eu cîtă încredere le acorda negrilor, şi nu slujbaşilor europeni — el şi cu mine? «Comunişti!» Am băut o înghiţitură; vorbea, voiam să scap de ochii lui injectaţi de vin. De ce am rîs, am surîs? Sufletul nostru face nişte lucruri, la ananghie... Fiecare ochi, un şarpe, în dosul genelor roşii. Îmi şopti: «Nici măcar nu duc muncitorii la post să fie pedepsiţi, nimic...» Că erau mincinoşi, eretici, cu bibliile lor de hîrtie igienică. Şi mă ţintui cu privirea, feroce, arhanghel purificator al negrilor *dembo* şi al pădurilor. «Mergem?!» — era un ordin şi eu mi-am amintit de *mafumeira*, de cerul în flăcări, de ierburile arse. Am vrut să rîd, să îndulcesc povestea. Am zis, încurcîndu-mă: «De ce nu-i scrii lui Salavisa?...» — glas al vinului mai mult decît al meu. El a sărit de pe scaun, îi profanasem sfîntul din altar. Pînă şi perii din urechi îi tremurau de furie. «Înghite-ţi limba aia păcătoasă!» — senin adineauri, acum pus pe omor. «Doctor Salazar! António de Oliveira Salazar! E de pe meleagurile mele, auzi?...»
Şi a intrat în casă.

Cînd am fugit, era prea tîrziu, seara plină de pulbere şi de sunet, ţipete ale lucrătorilor puşi pe fugă, patronul Fóguer — tunînd şi fulgerînd — dezarmîndu-l pe Zé-Esquim în doi timpi şi trei mişcări. Doar a treia împuşcătură m-a atins, în mijlocul curţii, la piciorul stîng, mi-am amestecat sîngele cu sîngele ierbii; şeful de echipă închis în magazie; *nga* Kibuku în plînsete şi ţipete, venind din sanzala cu mulatrii lui sacri...
Viaţă, a mea? Fără supărare, fraţioare: mult zgomot, nici un sunet. (...) Tunica în mîinile femeii lui Putifar — ce poate oare dovedi?
M-a salvat patronul Fóguer — m-a legat; cu fier şi foc a scos glonţul; a tăiat şi a ars. Şi Bentu Mutu, din sanzala, cu coarnele şi prafurile de scoarţă de copac, pînze de păianjen şi săpun de spălat vrăjile...
Aici, fraţioare — să nu mai stăruim — hai să ne întoarcem la penaţii mei: Kinaxixi. Acolo unde m-am aflat întotdeauna: lacul nostru şi *mafumeira*. Chiar dacă tot eu am spus-o: sirenă zînă nu există. Că totul nu e altceva decît ce prisoseşte din noi pe aici: lume şi arbori, înfăţişări felurite ale unui singur spirit. Însă... — poporul crede, se-ncrede. (...)
Şi-acum?
Uite: am venit; pentru convalescenţă şi radiografii, în umezeala pădurii durerea mă împungea tot timpul ca un ac de foc. Şi am găsit-o pe mama moartă şi îngropată; Luanda murdară, mocirlă sugînd aerul dimprejur; oraş de îmbulzeală şi orbire. Am plîns; plînset păstrat de odinioară pentru ea. Şi sîmbetele după-amiaza pe ţărmul mării — Gunhá; Mussesse; Rotunda, plaje umile — am stat şi am citit: că nu vroiam să mă întorc în pădurile lui Re Fagangue, patronul meu. Dar ce să fac, să strig, să zbier, să devin profetul nisipurilor îngropate: «Coboară, aşează-te în praful vechilor musseque-uri, o, fragedă fiică a Babilonului!...» — doar urletul de claxoane îmi răspundea. Luanda nu mai are glasuri de oameni, fiecare vorbeşte doar prin duduit de motor, zornăit de monede...
Dar vezi, fraţioare: lumea nu e fără noimă; trebuie să aibă o lege care să explice ce nu ţine de lege. Cred că e doar o problemă de moment, e nevoie de multă răbdare şi mai puţină aroganţă... Dar *mafumeira* nu se afla acolo? Luanda, n-am regăsit-o; mama, doar dorul în buchete de flori; prietenii-duşmani; Kinaxixi, junglă de colivii cu maimuţăreală omenească; pădurea noastră pietrificată — dar *mafumeira* mea în acelaşi loc! Sub soare, tot soarele; sub lună, tot clarul de lună; ceaţă şi ploi, stelele. Veşnică — eu şi cu ea, idem. (...)
Căpătasem manie de musulman — pelerinaj. Noaptea, în drum spre casă, mă duceam pe-acolo. Cel mai mult îmi plăcea după miezul nopţii, în linişte. Şi vedeam casele, multe — oarbe, adormite; asfaltul lenevea în ceaţă. Lumina falsă a felinarelor era însă pornografică — am spart becul, cu o piatră, ca în copilărie. Cerul mi-a mulţumit cu un albastru mai adînc şi şi-a scos stelele la iveală. Atît de încăpăţînată şi de firavă doar *mafumeira* era atunci reală. Tot restul, totul, preschimbat în moarte. Îi îmbrăţişam trunchiul, rămîneam neclintit — ce însemna oare viaţa mea? Meditam. *Mafumeira* nu văzuse oare născîndu-se totul în jurul ei? Ba da. Nu tot *mafumeira* mă văzuse născîndu-mă, alergînd, crescînd? Da. Avea să vadă oare şi sfîrşitul?
Inima mi se cutremura — mă duceam acasă; visam; ţipam.
Mă trezeam — dimineaţa, pe stradă, îmi scoteam pălăria în faţa ei, melancolie.

Dar într-o zi am zărit de departe: pălărie de pai şi rigle, ochelarii cunoscuţi mie din pădure, plantaţii şi demarcaţii. Inginerisme de marcat limite în ce e al lui Dumnezeu. Am salutat *mafumeira*, discret — ea, ca întotdeauna, aşa cum inima mea o dorea: trufaşă şi nespus de umilă, unică. «Auzi, tîmpitule...» — era un glas cunoscut, dar fără prospeţimea din copilărie, glas ca un fruct uscat, gata să cadă din copacul vieţii. «Ţine drept rigla, ticălosule» — era el; nu mai era el. Zeca. Zeca? Da, Zeca. Zeca, aşa de spurcat la gură? Unde era Biblia tatălui său, cizmar şi cîrpaci, blesteme morale cînd ne ciondăneam?
Îşi pusese chiar şi ochelari. În drum spre şantier, muştruluind pe toată lumea. Şi totuşi m-a îmbrăţişat, a lăsat totul baltă: «Tininho, prietene!» — şi rîdea, lucrătorii miraţi, şuşotind. «Tininho!...» — părea că vede un înviat din morţi. (...)
El mi-a făcut rost de slujbă — dar unde erau ochii de pe vremuri ai lui Zeca — atît de blajini şi atît de mîniaţi? M-am întrebat intrînd în atelier. Că mă lua mai mult ca mecanic de tractor. Că o să fie de lucru; nivelau terenul pentru o expoziţie; nu trebuia decît ca el să mă înscrie pe listă — a scris.
Fraţioare: acum, primeneşte-ţi sufletul; curăţă, scutură, deretică, aruncă tot ce e vechi; gîndeşte-te doar la ce-ţi povestesc — şi ascultă:
Sosise ziua. Ştiam. Am ştiut-o de prima dată; cînd mi-am trecut mîna prin umbra ei de tăcere, peste ţepii atît de bătrîni, *mafumeira*. Dar nu i-am dat crezare, eram încă materie informă, lut necioplit.
Dar Zeca a venit. În faţa celorlalţi îi ziceam domnu'inginer, vroia această indiscriminare. Iar el îmi zicea: tu, mă Tininho... Şi a zis: «Vino-încoace». Şi a trimis şi după tractoristul de pe D-6: nea Antonho. Cel care alesese muncitorii. (...)
Au aruncat cu toţii, deodată, catana şi toporul şi au fugit zbierînd: «Kianda — zîna! Kianda — zîna!» M-am apropiat de unul dintre lucrători, Dioko: rostea cuvinte fără şir şi bîiguia întruna *quiximbi*, *iximbi* care e o vorbă zisă-n limba lui pentru *quianda*; sirena, spiritul tutelar al apelor şi al fîntînilor locuia în *mafumeira*!
Căci asta era treaba ce-o aveam de făcut; Zeca spunea să nivelăm tere-

nul, la cota nu știu care; să doborîm copacul, să curățăm, să compactăm tihnitul nostru lac. M-am uitat bine prin sticla ochelarilor, căutam ochii lui de odinioară — de profet mînios, neprihănit. «Zeca...» — am zis. Iar el, tăios: «Aici, eu dau ordine...» Dioko a izbit primul cu toporul — a țîșnit sînge din sufletul meu, sînge din copacul meu, jur. Forfotă; țipete; lume, la ceasul mersului la lucru, ca din pămînt, jur-împrejur. Îmbulzeală, murmure — dar totul cuviincios. Zeca veni mai aproape, îi ocăra pe muncitori, furios. I-am tăiat calea, l-am apucat de braț: «Vino-ți în fire». «Da' cine te crezi?...» izbucni, dar îmi citi în ochi tristețea. Ne-am dus în umbra trunchiului, răcoarea zorilor pe care o naștea, soarele deasupra. «Zeca» — am zis — «Faci o greșeală». Și i-am explicat ce se petrecea. «Înțelegi? Îți aduci aminte?» «Superstiții reacționare!» — s-a împotrivit. M-am uitat la *mafumeira* mea — nu-i așa că ramura de sus, boltindu-se peste trotuar, începuse să se usuce, avea un verde opac prin care vîntul nu se mai cernea? Am privit rana de pe trunchi — asuda un sînge negru, dureros.

«Zeca! Privește...» — ca și cum aș fi fost iarăși un copil. El nu vroia să își desprindă ochii de la pămînt. Am plusat — atuul: «Poate fi simbolul Expoziției, *mafumeira* antică, veriga progresului...» Și-a ridicat ochii și s-a uitat la mine. Oh, spaima mi-a dat brînci: simbol, copac bine conservat; lacul pentru bărcile de agrement, împrejur; iluminația, cuib de becuri, ochi colorați de păsări — în sfîrșit: dragostea și spaima mea profanau frumusețea acelui copac. După care, tot eu am insistat: «E un copac frumos, Zeca!» Am așteptat cum își așteaptă moartea muribundul. Fiecare freamăt de frunză, o clipire a ochilor lui Zeca. A rîs în miopia sa: «M-am înșelat. Trebuia să te fi băgat la biroul de urbanizare, cu Taqelim...» Zeca știa să urască? Disprețul cu care a rostit numele acela m-a speriat și m-a bucurat: a spune un nume înseamnă încă a mai avea un suflet. I-am spus-o; el s-a încruntat, feroce: «Pentru mine, bă, tu nu ești un om; ăsta nu e un teren; ăla nu e un copac! E o problemă!» Și că problemele nu existau decît ca să fie rezolvate, lumea nefiind nici ea altceva, iar el dușmanul ei și al prietenilor ei.

A plecat; m-a lăsat — a zbierat.

Fără supărare, frățioare: pentru maimuțoii barbari lumea nu e decît o sfidare. Poate fi liniște în lume? Scuză-mă: nepăsarea este o binecuvîntare.

Zeca — mi se-ncleștează gura: Zeca; mai bine zis: inginerul — zbiera, lucrătorii terorizați nu vroiau să-l asculte.

Aproape că mi-a venit să rîd. Lumea șușotind: ne împresura. Nea Antonho își făcu și el apariția, lăsase baltă treaba. Inginerul, mîniat, zbiera, zbiera întruna — Baiòlinda, ajutor de mecanic, băiat cu școală, veni lîngă mine. Iar muncitorii, unul după altul, au aruncat pe jos catanele, liniștiți, cu ochii în pămînt. «Așa, va să zică?» — am mai văzut doar praful ridicat de mașină, demaraj opintit. Inginerul plecase.

«Baiòlinda»... — în liniștea aceea îmi trebuia cineva care să vorbească aceeași limbă ca mine. «Crezi că duhul locuiește înăuntru sau el însuși o fi copacul?» El zise că nu. Că știa să citească și să scrie și că se îndoia de lucrurile astea. La care nu mi-a mai venit să rîd. Eu, frate, nu mai eram sigur de nimic: din *mafumeira* continua să curgă sînge...

Eu vorbeam; Baiòlinda se îndoia — dar inima mea numai ochi și urechi: tot mai mulți spectatori, zvonul de zînă zboară ca vîntul. Lucrătorii încremeniți; nea Antonho duduia nivelînd mai încolo — treaba mea era după aceea, la compactare, el era meșterul buldozerului, alb.

Și atunci am văzut cu adevărat că Zeca își pierduse sufletul, inginer și nimic altceva: a venit cu poliția.

Dar respectul poporului e mai presus de frica de poliție — Dioko, cel mai tînăr, și-a încrucișat brațele pe piept; fără să-și dea seama, Puati din Cabinda își prefira mătăniile din rozariu; serios, bărbat stăpîn pe sine, Emanuel. Catanele pe jos, pe jos toporul. Nu spuneau nu, dar ochii refuzau. Lumea în tăcere — de departe, privea.

Nu i-au convins nici loviturile de baston — i-au suit într-o camionetă, spre nu se știe unde și nu se știe cînd — cu polițaii lîngă ei.

Fără o vorbă.

«Grevă!» — mîrîise inginerul. Vai, nea Antonho a venit și a auzit; s-a dus — și n-a înțeles. S-a urcat pe bidiviul lui de fier; om potolit, acum atît de roșu cum nu l-am mai văzut. Ochii lui blînzi — scîntei albastre. M-am cocoțat pe șenilă, l-am prins de mînă, l-am rugat: «Nea Antonho!» A auzit plînsetul pe care încă nu-l plînsesem. «Ce să-i faci, băiete! Ordinul e ordin... E un copac tare frumos, dar asta e — te înțeleg!»

Și am văzut ce se va întîmpla, tremurul lumii dimprejur, foșnet de stambe și poale. «Nea Tonho...» — am țipat, am alergat. Inginerul a venit și el, a dat poruncă: «Timpul e bani! Taci din gură!» Nea Antonho pornise, zgomot săltat de știft și rulou și țeavă pe care îl îngînă buldozerul, umblet de melc. «Nea Antonho!» eu nu puteam sa las să moară un inocent. «Nea Antonho!...» — și i-am arătat. El a zîmbit: «Nu-ți fie teamă, băiete!» Pămîntul, pe unde trecea se făcea castaniu, roșu — împrejur, mai departe, era numai praf. Pămînt care a băut multă apă, mi-am amintit că acolo, dedesubt, era izvorul lacului, aproape de *mafumeira*. Ajuns acolo, tractorul, șenila lui din partea stîngă, s-a împotmolit. Nea Antonho, călărețul, n-a simțit lipsa potcoavei — și-a năpustit buldozerul în copac, a înfipt lama. Am implorat: «Nea Antonho!...» — lumea a scos un vaier, apoi tăcerea; în aer doar fumul negru de motorină, fornăitul disperat al acceleratorului. *Mafumeria* s-a cutremurat, am lăsat capul în jos — din crestătură a curs sînge — roșu, au căzut petale, domol. Somn.

Am alergat. Era prea tîrziu: șenila stîngă în lutul moale, șenila dreaptă în gunoiul uscat, praf, rulourile învîrtindu-se cu iuțeală în gol, fum, groapa căscată brusc, nădușeala lui nea Antonho, soarele. Tractorul s-a răsturnat dintr-un salt — deasupra, șenilele aruncînd scîntei, nea Antonho n-a știut că murea.

Mai tîrziu, eu, cu D-8, altul, am întors D-6, dar n-am vrut să-l văd pe nea Antonho. De la el păstrez în minte doar ochii aceia atît de îndurerați și umili, viață captivă.

Frate, să ne oprim să ne tragem sufletul, lasă-i pe oamenii ăia să îngîne vorbele lor despre zîne și sirene: pentru mine, copacul acela eram eu, cum îl puteam asasina?

L-am privit îndelung. I-am văzut coroana — era sculptată în frunze. Fusese oare vreodată cerul meu? Trunchiul acela semeț îi poruncise oare crengii să mă smulgă din vîltoarea apelor de odinioară? Vroiam, îmi adunam puterea, dar nu se mai putea: în fața mea, un copac străin, necunoscut; piatră verde, pisc vegetal. Mă rătăcisem oare pe propriile noastre căi, unicele?

Murise un om — drumul de la *mafumeira* la mine, drumul nostru, blocat de cadavrul cu ochii supuși?...

Dar Baiòlinda — cine îi tot șușotea în suflet? «Dom' inginer! Lasă-mă, lasă-mă! Cu D-8, îl rad pe nemernic!»

«Zeca!» — am zis. Iar el m-a privit, mai mult decît uimit: bucuros. «Eu mă duc!...» — și-a scos în sfîrșit ochelarii, dar ochii nu erau cunoscuții mei. «Lourentinho...» — tristețea lui, mincinoasă; furia de a se vedea înfrînt de un copac analfabet. «E rîndul tău. Răzbună-l pe domnul António, era din breaslă cu ti-

@Asociatia Ziaristilor Independenti din Români

nel» Era gol pe dinăuntru, se putea auzi. «Smulge-mi-o pe scîrba aia asasină cu De-Optul!»

Am urcat. Sînt un david, de-opt gigantic: dar m-am simțit dumnezeu, Dumnezeu să mă ierte.

Am pornit motorul, zgomotul acela a zămislit tăcere în lumea adunată împrejur. Unii au luat-o la fugă, toți mă blestemau — o știam. Am tras de maneta stîngă, șenila s-a rotit lent, în cerc. M-am uitat: Baiòlinda, zîmbitor; inginerul José Mantos Serra — aerul din jur era numai al lui, stăpînul destinelor lumii.

Iar *mafumeira* mea, pulsație de tăcere, fără păsări, fără familie, singură în orașul de fier și puroi — sîngera.

Am închis ochii. Am văzut-o în soare, aurie și-a noastră — noi: Zeca; Dinito cu ochii săi galbeni, ajuns la balamuc; Xana — pasiunea unică a tuturor; eu și Gigi; Xôa, șeful; au venit și ei și ceilalți, Pinheiro și Jão, Kinaxixi-ul întreg, ierburile și ploile copilăriei. Groapa și moartea — eu; sirena; *mafumeira*, arborele paradisului.

M-am rugat: «Iertare, Zeca...» — am accelerat De-Optul spre urlete și sînge.

Sînt aici, frate: alături de tine, în golul singurătății noastre, pușcărie, în soare — și iar îi văd și îi aud țipetele, lucirea ascuțită a ochelarilor, vaierul lui, picioarele zdrobite...

Eu?

Ucenic al vieții — săgeată smintită în căutarea țintei: senină răbdare în suflet, pentru trup, libera disciplină.

Fără supărare: îmi mai doresc doar bucuria de a muri în Luanda.

Tarrafal, 28-6-71 6-7-71.

În românește de DAN CARAGEA

DAN CARAGEA

Luandino: (im)posibila sinteză

În contextul literaturilor africane de expresie portugheză, opera lui José Luandino Vieira ocupă un loc aparte nu numai prin valoarea ei intrinsecă, ci, mai ales, prin capacitatea de a se institui ca model exemplar de aculturație dirijată, veritabilă paradigmă generatoare de experiențe culturale similare care, cumulate, pot ajunge să contureze o specificitate antropologică de nivel transindividual — o *identitate* națională. În cazul Angolei, și, firește, a multor țări eliberate relativ recent de dominația colonială, identitatea culturală este departe, deocamdată, de a putea fi echivalată specificului național, așa cum a fost el înțeles în culturile europene. Să ne gîndim numai la pluralitatea de etnii și de limbi care o caracterizează, dintre care unele au deja o tradiție și o expresie individualizantă, în vreme ce altele, supuse încă privirii pur etnologice, exterioare, se află în pericolul de a se vedea înscrise în mod definitiv printre «culturile de muzeu», simple curiozități pitorești ale substratului african.

În tradiția majoră (scrisă), constituirea unei identități naționale, într-o țară cum este Angola, nu poate fi înțeleasă decît ca un proces plurivoc, pe durată lungă, cu rezultate imprevizibile. Mai mult ca probabil, evoluția viitoare a acestei identități unitare, la nivel național — pe care unii cercetători preferă s-o numească «angolaritate», nuanțînd ideologic conceptul — va repune în discuție scriitura luandiană, în privința strictei tranzitivități comunicaționale a textului.

Pentru a-și ilustra modelul propus de aculturație între Europa și Africa, Luandino Vieira a trebuit să facă o opțiune semnificativă, privilegiind doar una din multiplele limbi ale Angolei — alegere care, oricînd, ar putea fi «invalidată» pe criterii politice sau tribale. Limba operei sale este, în mare măsură, rodul unei telescopări între portugheza literară și *kimbundu* — limbă bantu, răspîndită în zona litorală, cu centrul de iradiere în Luanda. (*Kimbundu* înregistrează un număr mare de vorbitori și beneficiază de prestigiul «centrului»). În plus, sinteza obținută nu este o *lingua franca* reală, ci un construct lingvistic, recognoscibil și, în cel mai înalt grad, subiectiv. Este o limbă «utopică», construită conform unor criterii stilistice performative, și nu în funcție de o competență reală. Și care, desigur, nu va putea fi recuperată ca «fapt de limbă», ci numai ca «fapt stilistic». Deja lectura operei lui Luandino — mai ales din ultimele sale volume — aproape se refuză unui cititor cunoscător doar al portughezei standard și nefamiliarizat cu spațiul referențial angolez. Expresia poate fi portugheză, nu și expresivitatea. Lectura presupune un efort conștient

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

de «traducere» în cadrul aceleiaşi limbi, lucrul fiind valabil, deopotrivă, şi pentru cititorul angolez, care şi el «atinge» textul numai prin intermediul unor multiple şi variate medieri lingvistice cu o bază analogică. Traducerea presupune cunoaşterea, iar cunoaşterea o raportare la coduri paraliterare. Interesant este însă faptul că aceste coduri sînt diferite în cazul cititorului din Portugalia în comparaţie cu cititorul angolez, fapt care creează o dimensiune «suprasegmentală» a textului, un spaţiu al neliniştii, o presiune a unei priviri diferite. Un prim efect al textului luandin este, aşadar, un efect de neliniştitor contact cu o alteritate, care înseamnă nu numai o recunoaştere, la nivel intelectual, al dreptului la diferenţă, ci antrenează straturi mai adînci ale psihicului, impunînd lectorului o descentrare afectivă, prin crearea unei breşe în deja codificatele structuri de receptare ale «Străinului». Luandino propune un «străin» cu care nu încetează să se identifice, păstrîndu-i însă intactă alteritatea. Poziţie intermediară (o oscilaţie fixă — oximoron care poate da seama de aparenta imposibilitate a poziţiei subiectului scriiturii), care se întemeiază, după părerea noastră, pe înseşi datele particulare ale biografiei autorului.

Încă de la început, Luandino Vieira (pe numele său civil: José Vieira Mateus da Graça) s-a situat într-un interstiţiu, *à cheval* pe două lumi ireconciliabile. Născut în 1935 în Portugalia, Luandino a venit în Angola la mai puţin de doi ani, ţara sa de origine rămînînd întotdeauna numai o realitate faptică şi nu un «mister» asumat afectiv:

> Prima dată cînd am vizitat Portugalia [...] îmi aduc aminte că mi-a venit să rîd cînd, căutînd să-mi întîlnesc bunica, am ajuns într-un loc numit Lagoa do Furadouro; mi-a venit să rîd pentru că mi se părea ciudat că mă aflam acolo, privind în jur, şi trebuind să cred într-un lucru pe care şi astăzi îmi vine greu să-l cred: mă născusem acolo. Vreau să spun, asta e pentru mine ca şi cum m-aş fi născut la bordul unei nave, în timpul unei escale într-un port, în tranzit de la mama mea spre viaţă...[1]

Familia, de condiţie modestă, a împărtăşit de la bun început viaţa populaţiei sărace — neagră, mulatră sau albă — din *musseque*-urile Luandei (cartiere populare periferice). Deşi exista o anumită complicitate de clasă la oamenii care trăiau în acelaşi mediu, supuşi aceluiaşi tip de viaţă, între angolezi şi europeni continuau să subziste diferenţe profunde, dînd naştere unor fiinţe aflate în interstiţiu, subiecte a două limbi, a două culturi, înscriindu-se într-una prin apartenenţă etnică, în cealaltă, prin condiţionare istorică.

> Era într-adevăr ciudat să-l aud pe tatăl meu vorbind cu toate prejudecăţile rasiale pe care i le inculcau societatea, educaţia, inserţia sa într-o societate colonială, în timp ce, simultan, convieţuia cu aceia asupra cărora îşi aplica prejudecăţile de discriminare. Mai mult: nu numai convieţuia, depindea. Învăţătorul meu era un angolez, negru, şi era aproape fatal că luam duminica masa împreună, învăţătorul, eu, cele două familii, şi este interesant faptul că acest contact era, uneori, atît de intim, încît oamenii uitau să se mai controleze, iar eu, acum, după atîta timp, îmi amintesc de nişte discuţii... Aceste discuţii erau înţesate, pline de prejudecăţi rasiale şi de clasă. De exemplu, sentimentul de inferioritate al tatălui meu, aproape analfabet în comparaţie cu învăţătorul. Şi, pe de altă parte, un sentiment de superioritate pentru că el era alb iar celălalt negru.[2]

Toate aceste contraste asumate şi interiorizate chiar în caracterul lor conflictual

i-au dat scriitorului «bogăţia unei experienţe care s-a prelungit pînă la zece, doisprezece ani» ajutîndu-l

> să dobîndească valorile culturale africane, valorile populare angoleze, pe care în continuu periferia africană a oraşului le elabora, şi pe care, mai tîrziu, în liceu, la vîrsta cînd am început să citesc alte lucruri, le-am interpretat în alt mod, şi care au fost într-adevăr germenele conştiinţei mele politice.[3]

Copilăria va rămîne, de altfel, în toată opera lui Luandino, o temă predilectă, nu prin virtutea ei de fixare paseistă într-un *illo tempore* neatins de păcatul cunoaşterii, ci ca loc al maximei concentrări de instanţe de «trecere» între culturi, rase, limbi diferite, un spaţiu de aculturaţie spontană şi accelerată în care plasticitatea vîrstei tinere sparge cu uşurinţă ecranele rigide ale discursului ideologic. Este vorba mai degrabă de un paradis al speciei, înainte ca rasele să fi început să se diferenţieze şi să facă din diferenţă un motiv de excludere reciprocă.

Instituirea subiectului la nivelul creaţiei ca produs al interstiţiului fertil s-a săvîrşit, în mod aproape emblematic, printr-o constrîngere exterioară — detenţia, care, introducînd în existenţa scriitorului o cenzură vitală şi interzicîndu-i orice intervenţie asupra realului, l-a obligat să îşi transpună acţiunea modelatoare în planul ficţiunii şi al limbajului. Arestat în 1961 pentru activităţi anticolonialiste, Luandino Vieira a fost închis, timp de unsprezece ani, ispăşind cea mai mare parte a pedepsei în lagărul de concentrare din Tarrafal (Capul Verde), unde îşi scrie majoritatea covîrşitoare a operei.

În prima etapă a creaţiei sale, conform distincţiei făcute de Salvato Trigo[4] şi care cuprinde volumele: *A Cidade e a Infância (Oraşul şi copilăria)*[5], *A vida verdadeira de Domingos Xavier (Adevărata viaţă a lui Domingos Xavier)*[6] şi *Vidas Novas (Vieţi noi)*[7], Vieira este adeptul unei scriituri de tip cvasi-tradiţional, în care referinţele lingvistice şi culturale au rolul de a reconstitui şi sugera un spaţiu ficţional propus ca «real». La nivel lingvistic, demersul nu se îndepărtează prea mult de cel al scriitorilor care vor să dea «culoare locală», chiar dacă scopul autorului se opune oricărei intenţii pitoreşti. În această fază, Luandino îşi inventează un imaginar, îşi descrie universul posibil pe care îl populează cu personaje recurente, cu caracter voit general şi slab diferenţiate. Ele sînt «purtate» de sensurile şi tectonica lumii, fără a încerca vreo intervenţie «catastrofală» în structurile ei. Sînt operele în care Luandino Vieira creează toposul *musseque*-ului care va avea o influenţă paradigmatică asupra întregii literaturi angoleze de azi.

Musseque-ul, la început un loc de convieţuire, chiar şi precar, între comunitatea albă şi cea neagră, este asediat de Oraş. Retragere, restructurare socială, melancolia unui trecut refuzat, pauperizare. «Vieţi noi». Aşadar, pe de o parte Oraşul inexpugnabil şi fascinant, de cealaltă, separat prin «frontiera de asfalt», *musseque*-ul, oraşul de margine, *ghetto*-ul, *bidonville*-ul, înconjurînd ca o cunună de mizerie stridenţa bogăţiei. Există astfel două oraşe distincte: cel format din *cubatos*, colibe, înjghebate din tinichea, cartoane şi scînduri, al africanilor şi al proscrişilor, şi celălalt, european, ameninţător, care acaparează tentacular *musseque*-ul, expulzînd oamenii aceştia într-un fel de *no man's land*. Dihotomia trecut prezent, oraşul de demult cu contraste atenuate şi oraşul de azi, bipolar, sfîşiat în zone de ură, se stabileşte pe baza unei opoziţii fundamentale: colonizat vs. colonizator. «Din oraş mixt, Luanda se transformă în oraş bipartit şi bivalent. Unei *schimbări fizice* i-a corespuns o schimbare socială (rasială)».[8]

Instituirea *musseque*-ului este un suport al narativităţii, închizînd ca o ramă unică fabula pe care autorul o oferă ca exemplu al funcţionării lumii. Şi Russell G. Hamilton observă cu îndreptăţire: «În opera sa, Luanda devine aproape un

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

personaj, iar scriitorul şi-a personificat oraşul în numele său care e mai mult decît un pseudonim; Luandino e *nom de plume*, *nome de guerre* şi o denumire prin care omul se identifică cu mediul său.»[9]

O dată cu *Luanda*[10] deşi tematica rămîne în linii mari constantă, accentul se deplasează de pe naraţiune pe scriitură. Capacitatea de invenţie nu se mai exercită doar pe plan fabulatoriu, ci la nivelul limbajului, în ansamblul său. În vreme ce textul luandin al primei etape este mai mult *reprezentare*, cel din etapa următoare — în care apar *Velhas Estórias (Povestiri de demult)*[11], *Nós, os do Makulusu (Noi, cei din Makulusu)*[12], *No Antigamente, na vida (Odinioară, în viaţă)*[13], *Macandumba*[14], *João Vêncio: os seus amores (João Vêncio: iubirile sale)*[15] şi *Lourentinho, Dona Antónia de Sousa Neto & Eu*[16] — este, în special, *producere*. Astfel *Luuanda* apare ca o tranziţie spre productivitatea textuală, moment «în care *scriitura* ia în stăpînire textul, supunînd *mişcării* sale funcţia narativă care încetează să mai fie primordială, adică să condiţioneze actualizarea sensului».[17]

Luandino renunţă din acest moment la opera conştient «planificată», care se adresa, pedagogic, unui interlocutor bine definit, condiţionat istoric. Într-un interviu cu Michel Laban, scriitorul îşi mărturisise strategia, «politica» pe care o urmase:

> *Vieţi noi* a fost o carte pe care am planificat-o [...]. O povestire pe zi, cred... [...] Dar cu mult înainte de a începe s-o scriu, totul era notat: una să fie despre asta, alta despre aia...[18]

După *Luuanda*, el va înceta să mai fie un «imitator al lumii», cum spune S. Trigo, lăsînd iniţiativa pe seama scriiturii «care va folosi limbajul nu ca un mediator al unei lumi reale care speră să devină text»[19], ci ca pe un spaţiu al libertăţii care se oferă unei colaborări nelimitate, «erotice», cu instanţa de producere a textului.

În volumele posterioare *Luuandei*, poietica emerge la suprafaţa scriiturii, făcînd ca statutul demiurgic — de creator de limbă — să umbrească într-o oarecare măsură tematica concretă a operei. Condiţie, în fond, a supravieţuirii literare, dar şi punct terminus al experienţei naratologice care, continuată, ar putea duce la o totală intranzivitate a textului. Luandino însuşi este conştient că a atins o limită, care nu poate fi depăşită nici de «imitatori», nici de el însuşi.

> Desigur, mi-am dat seama că am ajuns la o limită. Pe această cale, limita nu poate fi depăşită, altfel se pierde complet comunicarea. Prin urmare, cine doreşte să urmeze această cale, din imitaţie sau fascinaţie, urmează o cale greşită. Scriitorul care mi se pare că a ştiut să-şi însuşească lecţia şi nu rezultatul, e Boaventura Cardoso.[20] Eu cred că el poate găsi o cale nouă, pentru că el face drumul invers: în loc să fie un drum al continuei exploziuni, e un drum al condensării; în loc să se îndrepte spre baroc, el merge spre clasic, pe această cale. În ceea ce mă priveşte mă aflu într-o capcană şi dacă voi reîncepe să scriu, voi scăpa de ea. Dacă mă voi apuca iarăşi de scris, voi încerca să fac un lucru care să fie din nou inovator.[21]

Scriitorul, care îşi supravieţuieşte ca persoană fizică, va trebui să reînvie din propria-i cenuşă, sub o nouă înfăţişare. Anul 1990 va aduce, după cum a mărturisit la primul congres al scriitorilor de limbă portugheză, promiţînd un roman, răspunsul la întrebarea: va exista un Luandino *post-Luandino*?

•

Revenind însă la discuţia preliminară se ridică o întrebare legitimă: care ar putea fi poziţia unei opere atît de singulare în contextul afirmării unei tradiţii naţionale, preocupată de problema identităţii transindividuale? (Dincolo de faptul incontestabil că ediţiile cărţilor sale se epuizează aproape instantaneu — şi asta într-o ţară cu nouăzeci la sută analfabeţi!, nemaivorbind de succesul pe piaţa portugheză sau în ţările în care a fost tradus — sau că opera a creat o întreagă pleiadă de epigoni, dar şi de «detractori», înspăimîntaţi de prestigiul modelului). Răspunsul aparţine, cum spuneam şi la început, perioadei lungi. Totuşi, chiar dacă creaţia luandină ar rămîne doar un «caz» de experiment literar, el va continua să subziste, cu toate acestea, ca una din primele «oglinzi» în care Angola s-a putut recunoaşte, o primă mostră de diferenţă «bună», care a opus imperialismului modelului european nu negativitatea refuzului pur, ci plenitudinea unei experienţe, realizînd, în noi, pentru o clipă, epifania acelei alterităţi absolute: *Africa*.

1, 2, 3 Michel Laban *et alli*, *Luandino. José Luandino Vieira e a sua obra*, Ediçõesto, Lisboa, 1980, pp. 12—14.

4 *cf.* Salvato Grigo, *Luandino Vieira — o logoteta*, Brasilia Editora, Porto, 1981.

5 Volumul era pregătit să apară la Luanda în 1957, dar întreaga ediţie a fost topită în tipografie. Prima ediţie apare la Lisabona, 1960 (*Casa Studenţilor Imperiului*), cu o prefaţă de Costa Andrade.

6 Nuvela este scrisă în 1961 şi va apărea la Lisabona (*Edições 70*) în 1974. Anterior au circulat cîteva ediţii manuscrise nerevăzute de autor. Traducerea franceză a lui Mário Pinto de Andrade şi Chantel Tiberghien apare la Paris (Présence Africaine), 1971. În 1973, apare traducerea rusă a lui L.V. Nekrassov, Ed. Nauka, Moscova. Bazîndu-se pe această carte Sarah Maldoror a realizat filmul *Sambizanga*.

7 Scrisă în 1962. Prima ediţie — *Edições Anticolonial*, Paris, f.d. (nerevăzută de autor). Ediţia a doua — *Edições Afrontamento*, Porto, 1975. Premiul João Dias al Casei *Studenţilor Imperiului*, 1962.

8 Manuel Ferreira în José Luandino Vieira, A. Cidade e a *Infância*, ediţia a II-a, *Edições 70* — UEA Lisboa Luanda, 1977, p. 31.

9 Russell G. Hamilton, *Literatura africana, literatura necessária, I* — Angola, INALD, Luanda, p. 130.

10 Trei povestiri scrise în închisoarea S. Paulo, Luanda, în 1963. Prima ediţie — «ABC», Luanda, 1964. Premiul literar angolez Mota Veiga în 1964. Marele Premiu de Nuvelistică al Societăţii Portugheze a Scriitorilor, 1965. Cum juriul acordase premiul unui «terorist» şi nu a vrut să-l retracteze, la presiunea autorităţilor regimului fascist, Societatea a fost desfiinţată iar membrii juriului arestaţi. Cartea a fost tradusă în numeroase limbi, apărînd şi la Bucureşti: Luandino Vieira, *Luuanda*, în româneşte de Dan Caragea, Editura Univers, 1982.

11 *Plátono Editora*, Lisboa, 1972.

12 *Sá da Costa*, Lisboa, 1975.

13 *Edições 70*, Lisboa, 1974.

14 *Edições 70* — U.E.A., Lisboa Luanda, 1978.

15 *Edições 70* — U.E.A., Lisboa Luanda, 1979.

16 *Edições 70* — U.E.A., Lisboa Luanda, 1981. Cuprinde nuvelele *Kinaxixi Kiamil (Kinaxixi-ul meu!)* şi *Estória de familia*, subintitulate *Lourentinho*, respectiv, *Dona Antónia de Sousa Neto*.

17 Salvato Trigo, *op. cit.*, p. 206.

18 Michel Laban *et alli*, *op. cit.*, p. 34.

19 Salvato Trigo, *op. cit.*, p. 207.

20 Scriitor angolez care debutează cu Dzanga Dia Muenho, Edições 70, 1977. Îi urmează *O Fogo da Fala (Focul vorbirii)*, Edições 70, U.E.A., Lisboa Luanda, 1980, prefaţat de Fernando J.B. Martinho.

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ

Victor Segalen şi călătoria imaginară

Odată create, valorile culturii devin valori ale vieţii: ca atare, ele hrănesc — la fel ca viaţa însăşi — viaţa culturii. În general, cultura se hrăneşte şi cu cultură, graţie faptului că, de pildă, întîlnirea unui scriitor cu un monument echivalează întîlnirea altui scriitor cu un cioban sau cu un împărat. Unele structuri artistice sunt chiar mai sensibile la universul de cultură, decît la universul fizic din jur. Dacă pentru Goethe nu se poate susţine un asemenea lucru (deşi, fără îndoială, călătoria sa în Italia a avut un imens rol formativ pentru personalitatea sa), el este, în schimb, perfect adevărat pentru Hölderlin: aspiraţia lăuntrică a autorului lui *Hyperion* spre universul de forme şi de valori al Antichităţii eline a făcut ca această epocă de istorie şi de cultură să constituie, de-a lungul întregii sale vieţi lucide, o permanentă sursă de inspiraţie. Chiar în perioada cea mai tardivă, a «Cîntecelor patriotice», care slăveau germanitatea, Elada a rămas mereu un punct central de referinţă, paradigma unui ideal.

Dar raportul creator univers de cultură nu depinde exclusiv de dispoziţia şi disponibilitatea spirituală ale celui dintîi. Aşa cum scriam cîndva, există de bună seamă «o solicitare de ordin general care vine din partea marilor opere: un fel de vibraţie uriaşă, universală, care-şi caută proprii săi rezonatori.» Personalitatea creatoare deţine modalitatea de a răspunde acestei somaţii. Nu trebuie să ne gîndim că numai structurile romantice, în general paseiste (adică, pe de o parte, nemulţumite de prezentul în care se află parcă sechestrate, şi căutîndu-şi idealurile în trecut, iar, pe de altă parte, îndreptate psihic şi existenţial în căutarea originilor) se orientează cu consecvenţă spre alte epoci, culturi şi civilizaţii. Chiar scriitorii clasici, prin înclinaţia lor de a fi mereu receptivi la modele, şi de a nu preţui prea mult originalitatea neapărată (ceea ce, tocmai, le dă originalitate) pot să fie datori unor înaintaşi în care se găsesc pe ei înşişi. La urma urmelor, întreg Clasicismul francez din secolul al XVII-lea a avut, în mod programatic, o orientare spre cultura Eladei. Nici Romantismul german din secolul următor nu s-a lăsat mai prejos: un Fr. Schlegel recomanda întoarcerea «la mituri străine şi îndepărtate — mitologia indică, de exemplu — pentru a împrospăta sursele poeziei, pentru a crea condiţiile unei activităţi poetice *naive*, în sensul schillerian al cuvîntului. [...] Mai tîrziu, un Nietzsche avea să identifice în tragedia greacă nu numai un model de artă, ci două atitudini de viaţă fundamentale: spiritul *apollinic*, centrat asupra producerii unei forme echilibrate şi puternic individualizate; şi spiritul *dionisiac*, extatic, copleşind şi epuizînd eul care se revarsă din sine, spirit al beţiei şi vitalităţii neîngrădite» (Cf. *Lampa lui Diogene*, pp. 278—279).

Scriitorul francez Victor Segalen (1878—1919) a beneficiat de o asemenea întîlnire fertilă cu universul istoric, cultural şi artistic al Chinei străvechi. Tinereţea

vieţii lui destul de scurte e marcată de trei călătorii: prima în 1912 în insulele Tahiti din arhipelagul Polinezian; următoarele două, în 1914 şi în 1917, în China. În calitate de medic, dar şi de arheolog, el a însoţit în acei ani o expediţie arheologică, avînd astfel ocazia de a veni în contact atît cu civilizaţia, cît şi, prin intermediul textelor literare şi administrative, ca şi al monumentelor de artă, cu spiritualitatea Chinei antice. Rezultatele acestei fabuloase întîlniri s-au concretizat într-o operă literară destul de limitată, dar de o surprinzătoare unitate de inspiraţie, ton şi stil: un roman semi-poliţist, avînd ca fundal societatea Pekinului de la începutul veacului nostru, intitulat *René Leys;* două volume de versuri: *Stele* (publicat la Pekin în 1912) şi *Ode*, poeme urmate de comentarii în proză; acestora li s-a adăugat poemul neisprăvit *Thibet;* o serie de texte în proză, *Picturi*, conţinînd descrieri literare ale unor vechi desene din Istoria Chinei; *Equipée*, consideraţii asupra civilizaţiei chineze; *Cărămizi şi Ţigle*, note care au stat la baza *Stelelor;* un studiu despre arta statuară chineză; şi în fine articolul *Note despre Exotism*, scris în 1908, publicat abia în 1955, în «Mercure de France».

Puţinătatea cantitativă a operei e compensată din plin de fuziunea cu totul originală pe care o prezintă: aceea a unei sensibilităţi artistice aparte de tip european, cu datele şi spiritualitatea vechii gîndiri chineze.

În cele cîteva rînduri care preced *Les Origines de la statuaire de Chine* (Ed. de la Différence, 1976), A. Joly-Segalen, fiica scriitorului, ne furnizează următoarele date: «La 1 februarie 1914 pleca la Pekin misiunea arheologică condusă de Victor Segalen. Împreună cu prietenii săi Gilbert de Voisins şi Jean Lartigue, el pregătise îndelung itinerariul pe care misiunea avea să-l urmeze timp de şase luni. Conducîndu-se după Cronicile locale ale provinciilor pe care le străbăteau, ei se duceau acolo unde le era semnalată prezenţa unor vestigii străvechi. Au descoperit un mare număr dintre acestea, şi au studiat îndeosebi mormintele dinastiei Han, al împăratului T'ang Kao-tsong, sanctuare buddhiste etc.

În 1917 i s-a propus să facă parte dintr-o misiune militară în China. A avut şansa, în cursul acestei călătorii, să viziteze, în împrejurimile oraşului Nankin, mormintele dinastiei Leang, lîngă care se înălţau magnifice blocuri de piatră sculptată. În continuitatea istoriei statuariului în China, această perioadă îi lipsea, şi astfel se putea gîndi să scrie, nu un expozeu savant, ci o carte personală care ar fi fost o *istorie pasionată a sculpturii în China* veche. «Pasionată», acest cuvînt magic îl elibera de orice constrîngere ştiinţifică. Ar fi putut, în cartea sa, să amestece după plac istoria chineză cu aceea a sculpturii monumentale, să insiste asupra perioadelor pe care le admira, să lase la o parte altele, şi chiar să se joace cu cronologia. În privinţa acestei din urmă probleme, trebuia să folosească şiretlicuri, pentru că cea mai veche statuie cunoscută pînă atunci, calul lui Hou K'in-ping, descoperit de el, data din anul 117 a.Chr., şi pentru că voia să înglobeze întreaga istorie a Chinei [...] Cu toate cercetările sale, nici o statuie din epoca Ts'in Che Houang sau a predecesorilor acestuia nu fusese regăsită. Trebuia aşadar să le imagineze. Ca poet, el avea acest drept, dar nu putea să uite calitatea sa de sinolog; de aceea, notase, pentru el însuşi, în marginea primei părţi a manuscrisului: «Deşi lipsesc vestigiile de piatră sau palatele subterane, aerul este aici foarte vechi şi cu totul plin de fantome pentru cel care e în stare să le simtă fîlfîirea.

Cu ocazia primei lor traduceri în româneşte, în 1966, scriam următoarele rînduri despre inspiraţia şi semnificaţia *Stelelor:* «În faţa universului chinez, Victor Segalen a avut o primă intuiţie remarcabilă: *stela poetică*. Spaţiul geografic al Chinei păstrează, din timpuri imemoriale, siluetele unor mici monumente de piatră, aşezate de obicei pe marginea drumurilor şi orientate spre unul din punctele cardina-

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

le. Un asemenea monument, numit *stelă*, poartă, într-un chenar, o inscripţie săpată în piatră: consemnarea unui eveniment social, a unui fapt istoric, un edict, un aforism etc. După modelul acestor inscripţii, Segalen a conceput o formă de poezie care să fie totodată un *model*: poemul însuşi. *Stela poetică* a lui Victor Segalen este, deci, o poezie *lapidară*, cum o caracteriza prietenul său Paul Claudel, care porneşte de la un material de inspiraţie chinez şi se rezolvă, stilistic vorbind, într-o manieră chineză. Intuiţia lui Segalen ni se pare cu totul remarcabilă, deoarece surprinde un dat fundamental al gîndirii ancestrale chineze — identitatea inextricabilă spaţiu-timp — punîndu-l în corespondenţă nemijlocită cu un dat fundamental al esteticii europene: poezia ca cristalizare a unui moment unic. După cum arată Granet, «gîndirea chineză nu separă niciodată considerarea timpurilor de aceea a întinderilor»: timpul şi spaţiul nu sunt *concepute* ca două «medii omogene» apte să adăpostească concepte abstracte, ci sunt *imaginate* ca «un ansamblu de grupuri concrete şi diverse, de *locuri* şi *ocazii* ce trebuie clasificate în vederea acţiunii şi în funcţie de eficacităţile lor particulare» (Marcel Granet: *La pensée chinoise*, p. 173). În unitatea spaţiu-timp, *stela* — monumentul de piatră cu inscripţia gravată în el — reprezintă un loc privilegiat în care se eternizează un moment privilegiat, deci *poemul* însuşi: locul geometric în care poetul fixează pentru totdeauna un moment unic, irepetabil, al experinţei sale intime» (Cf. «Secolul 20», Nr. 1, anul 1966, p. 68).

Textele pe care le ofer acum, în traducere, cititorilor sunt clasficabile în categoria *călătoriilor imaginare*. Spaţiul în care au loc nu este, însă, o ţară imaginară (ca în cazul lui *Gulliver*, de pildă) ci una reală — China; ceea ce este imaginar este spaţiul însuşi, care — în loc să fie unul geografic — este redus la dimensiunile unui pergament, ale unui sul de carton: el este un desen, adică simpla *imagine a unui spaţiu real*. Cît real conţine un asemenea periplu imaginar, care se desfăşoară în spaţiul unui tablou?

Ca şi Borgès, dar înaintea lui, Segalen este obsedat de breşa pe care orice act imaginar o deschide — cu violenţă, cu încîntare, cu nelinişte — în materia concretă a realităţii. Afirmaţia aceasta e valabilă chiar în ceea ce priveşte o carte «de specialitate» — aş zice — cum se prezintă *Les origines de la statuaire de Chine*. Un prim capitol al acestui volumaş se intitulează «Les chimères du tombeau de Tr'in Che Houang». Se pare că el se bazează pe note şi amintiri legate de locuri precise, vizitate cu prilejul celei de a doua călătorii. Dar cuvîntul «himere» din titlu constituie o cheie şi un avertisment: el pune sub semnul irealului fie autenticitatea însăşi a vestigiilor întîlnite în cale, fie călătoria în sine; căci toate descrierile care apar pot să fie, în acelaşi timp, date ale realităţii sau simple «reconstituiri» făcute pe baza unor amintiri sau pur şi simplu presupuneri întemeiate pe «interpretarea» unor cronici locale chineze. Desigur, ne putem întreba: ce importanţă are acest fapt? Reală sau imaginară, călătoria lui Segalen este nu mai puţin înaintarea printr-un spaţiu care, presărat cu vestigii istorice, este *într-adevăr* un spaţiu; şi aceasta, pentru binecuvîntatul motiv că orice cultură reprezintă un spaţiu de valori, care pot fi întîlnite, iar explorarea lor rămîne o călătorie autentică. Orice «muzeu imaginar» formează o unitate spaţio-temporală de istorie; iar această unitate este departe de a fi monadică; dimpotrivă: ea deschide mereu alte ferestre spre «marele fluviu Diversitatea», diversitate care — după Segalen — înseamnă dimensiunea esenţială a exoticului.

«Cortegii şi trofeu, Tributuri ale regatelor» (extrasă din *Peintures*, Peon, 1916), această proză elegantă şi rafinată, este indiscutabil «cronica» şi «itinerariul» unei călătorii imaginare. Autorul ne somează să ne închipuim că noi, am fi în posesia unui sul de mătase pictată, ce nu depăşeşte înălţimea unui cot, dar care conţine — pe orizontala lui total desfăşurată între cele două mîini ale noastre — lungimea unei procesiuni efectuate în spaţiul geografico-istoric al Chinei străvechi; el ne invită să desfăşurăm acest sul, între mîna noastră dreaptă şi cea stîngă, pentru a participa, astfel, şi noi, la călătoria imaginară pe care ne-o oferă *descriind* această caravană statică a tributurilor pe care Regatele le trimit Împăratului. Care regate? Care împărat? N-are importanţă. Important este doar faptul că noi devenim martorii «unei *defilări orizontale de lucruri preţioase*, venind din toate *colţurile pămîntului*, mergînd spre aceeaşi ţintă pentru a alcătui un *acelaşi* loc, la picioarele Unicului».

Toată filosofia şi estetica lui Segalen sunt rezumate de el însuşi în acest scurt paragraf: «Aşadar este în acelaşi timp Călătoria, — puterea ce se află în întindere, prezenţa a ceea ce nu se află deloc aici, care vine de departe şi care va fi căutat atît de departe: — DIVERSUL, — care nu este ceea ce suntem noi, ci *altceva*, şi dă marginilor lumii acest gust de altă lume, — dacă s-ar putea dincolo de Cerul prea omenesc. Este Călătoria».

Prin structura sa, în care Călătoria este efectuată ca un pelerinaj spre nobila făptură a Împăratului, care nu poate să rezide altundeva decît în Centrul acestui spaţiu real şi deopotrivă închipuit, acest text mi se pare similar poemului lui Charles Péguy, «Présentation de la Beauce à Notre-Dame de Chartres», în care întreaga provincie credincioasă este imaginată ca participînd la o procesiune religoasă ce are ca ultimă etapă prezentarea în faţa celebrei Catedrale a cărei săgeată împunge cerul. O aceeaşi mişcare ritualică, o aceeaşi luxuriantă bogăţie a diversităţii realului — lucruri şi oameni, un acelaşi elan al spiritului spre suprema lui întruchipare terestră, — acolo Notre-Dame de Chartres, aici Împăratul, Unicul care agreează Diversul, — iată dimensiunile artistice emoţionante, ale acestor două texte. Adevărata Călătorie înseamnă explorarea Diversităţii în vestigiile istoriei şi artei sale, realizarea unităţii spirituale între real şi imaginar.

Călătoria imaginară a lui Segalen — descriere a oricărui «periplu iniţiatic-formator» — are înfăţişarea exterioară a unui marş spre Centru, spre mijloc. Mijlocul este locul totalităţii — contraste, alternanţe, semne şi atribute, toate fiind reunite şi topite în unitatea Centrului. A fi în mijloc înseamnă a fi util. «Mijlocul — zice un text — este loc al pămîntului, domeniu al galbenului, patriei a numărului 5, loc al inimii şi al gurii, ţară a vîntului şi a voinţei». Mijlocul constituie al cincilea punct cardinal, locul concret şi integral al spaţiului-timp. Mijlocul este totodată o cale, un Tao, un drum ce duce spre sine însuşi; este Eul. Călătoria imaginară este, în fond, un exerciţiu spiritual, marcînd — esenţial şi practic — etapele reale ale unei formări-de-sine. Dar ea este, în acelaşi timp, expunere-de-sine, eliberare a latenţelor care — sub formă de «imagini» interioare — locuiau încăperile misterioase ale Eului, şi care — în esenţa lor — nu pot fi niciodată total pătrunse. Partea a 3-a a volumului de *Picturi* se încheie cu aceste rînduri în care complicitatea dintre autor şi cititorii săi e divulgată, tocmai pentru că sîmburele cel mai adînc al lumii interioare nu poate fi niciodată perfect luminat:

«Aceasta e totul. S-a terminat... Ce mai aşteptaţi? Sunteţi aici: m-aţi ascultat cuminţi pînă la capăt. Vă mulţumesc. Vă sunt recunscător, însoţitori ai mei, complici ai mei: voi mi-aţi permis să scald în aer întins aceste Picturi prea mult timp împăturite în adîncul meu. Ele mă obsedau cu dorinţa lor de a fi văzute. Acuma pot să privesc în altă parte.

Dar voi, luaţi-le în adîncul ochilor voştri. Şi să nu credeţi că cuvintele pe care le-am spus conţin tot ceea ce Lumina şi Bucuria desenează într-un loc din lume, — fie în China, fie aiurea, fie aici în jurul vostru...

Atîtea lucruri, întrezărite, nu vor putea niciodată să fie *văzute*.»

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

VICTOR SEGALEN

STELE

IMN DRAGONULUI CULCAT

Dragonul culcat: cerul gol, pămîntul greoi, nourii tulburi; soare și lună as- tupîndu-și lumina: poporul sub pecetea unei ierni nelămurite.

Dragonul se mișcă: ceața se destramă iute și lumina sporește. O rouă hrănitoare astîmpără foamea. Extaz, ca-n pragul unei primăveri nemaisperate.

Dragonul sforăie luîndu-și zborul: al lui e orizontul roșu, steagul; cu avangarda vîntului și cu ploi stufoase ca escortă. Speranța rîde-n hohote sub pleznitura bi- ciului cu zvîcnet: fulgerul.

Hei! Hei! Dragon culcat! Tu, spiralatule! Erou trîndav ce dormitezi în careva din noi, necunoscut, irevelat și amorțit.

Uite smochine, uite vin călduț și uite sînge: mănîncă, bea și-amușină: stîrnite, pînzele te cheamă cu mișcări de aripi uriașe.

Ridică-te, descoperă-te, da: e timpul. Țîșnește într-un singur salt din noi afară! Și dovedește-ți strălucirea.

Încinge-ne cu șarpele din coada ta, îmbolnăvește-ne cu licărul din ochii tăi cei mici; dar strălucește în afara noastră, strălucește!

ORDIN DE MARȘ

Ce stați așa de uluiți! Credeați că aceste palate sunt fixe? De neurnit, ca zidurile dinspre Soare-Apune? De-atîta timp ne-au tot primit, pe cînd soseam: să vină acuma ele însele spre noi.

În față, arcul de triumf, cu steagul lui — orizontal, și cu deviza: Poartă legănătoare de nouri. Purtătorii de sulițe drepte, purtătorii de sulițe oblice: să-și umfle umerii și să calce mărunt.

Îndărăt, puntea ca o spinare de fiară-ncordată: dintr-o săritură trece apa de jad lunecos care-i curge pe dedesubt. Înhămați-o la calea de mijloc, să-i desfă- șoare linia împărătească.

La stînga, la dreapta, mișcate-n balans și echilibru bogat, umblă Turnurile Clopotului și ale Tobei, cu viguroase, sonore inimi de lemn și de aramă, pe opt picioa- re de elefant.

Vine apoi garda cea grea a tripozilor; și se clatină-n urmă stîlpii Palatului cu dublu acoperiș ondulat ca o boltă, răsuflînd de sus pînă jos.

Pentru-nceput, dați drumul cavaleriei, hoarde învolburate cu flancuri cornute. Des- legați nourii balustrelor și văpăile stîlpilor. Lăsați focurile să facă vîrtejuri, solzii să zuruie, să se zbîrlească sprîncenele și colții Dragonului.

Mîndrul cortegiu desfășurat prin atîtea imperii cheamă pe cel care îi va întoarce virtutea umblătoare. Acum, el nu mai cîntărește: el așteaptă.

Să se dezlănțuie!

Doar ele nemișcate-n defilare, iată Pietrele memoriale pe care nici un ordin de marș nu le poate clinti, nici atinge.

Ele rămîn.

DECRET

Acesta nu e timp de măsurat. Să strigăm virtutea trecutului, purtîndu-l ca pe un lanț: dar să fie de aur.

Acesta nu e gest de încrustat. Să acceptăm faptele mari săvîrșite: dar să salutăm iscarea neîngrădită a altora ce, poate, vor veni de-acum nainte.

Această femeie respiră zece feluri de frumusețe: fiecare ținută a ei evocă o trăsătură vestită, o delicată umbră de eroină.

Să dăruim, însă, un poem celei despre care «Nu se poate spune cine e» și nici pentru ce e frumoasă; iar dintre Numele Dinastice, îngobînd vidul unuia care, neavînd răsărit, nu va cunoaște nici doliul:

Onorați cu titlul suveran pe Împăratul care ar fi putut să fie, dar care nu binevoiește a promulga alt edict.

DIN DEPĂRTĂRI

Din depărtări, de la mari depărtări alerg, prietene, către tine, tu cel mai scump dintre toți. Jupuit-au pașii mei îngrozitorul spațiu care sta între noi.

De mult timp gîndurile noastre nu-și mai aveau cuib în aceeași clipă a lumii: ia- tă-le din nou în același influx, străbătute de aceeași lumină.

Tu nu răspunzi. Tu mă privești. Făcut-am oare ceva nepotrivit? Suntem iar împreună: ești chiar tu, prietenul meu cel mai scump?

Ochii noștri nu se găsesc. Gesturile noastre nu mai au simetrie. Ne spionăm pe furiș, ca doi străini, ca doi cîini care vor să se sfîșie.

Ceva ne desparte. Vechea noastră prietenie stă între noi ca un mort sugrumat de noi înșine. O purtăm ca pe o povară, grea și-nghețată.

Haide! S-o omorîm încă o dată cu îndrăzneală! Iar pentru orele ce vor veni, să compunem cu băgare de seamă o prietenie nouă și vie.

Vrei, nou prieten al meu, tu — frate al sufletului meu viitor?

SFATURI CĂTRE CĂLĂTORUL CEL BUN

Oraș la capătul drumului și drum care prelungește orașul: așadar să nu alegi nici pe unul, nici pe celălalt, ci rînd pe rînd pe fiecare.

Muntele-ncercuindu-ți privirea o coboară și o conține, dar cîmpia rotundă o eli- berează. Îndrăgește saltul peste rîpi și trepte; dar mîngîie dalele pe care pi- ciorul se așază bine cu toată talpa.

Odihnește-te de sunet în tăcere, și binevoiește a te-ntoarce de la tăcere spre sunet. Singur dacă ești în stare, singur dacă știi să fii, revarsă-te din cînd în cînd înspre mulțime.

Ferește-te să alegi vreun azil. Să nu crezi în virtutea unei virtuți neschimbătoare: înfrînge-o cu niscaiva mirodenie tare, ce arde, mușcă și dă gust pînă și sărbezelii.

Astfel, fără popas sau pas greșit, fără căpăstru și fără staul, fără de merite nici trebuințe, vei ajunge, prietene, nu la mlaștina bucuriilor nemuritoare,
Ci la vîltoarea plină de beții a marelui fluviu Diversitatea.

CORTEGII ȘI TROFEU TRIBUTURI ALE REGATELOR

Un singur sul de mătase, înalt de abia un cot, dar lung, — o să vedeți, — mai lung decît celebrul peisaj etalat sub pensula care a urmat cursul întreg al Marelui Fluviu; și mai lung decît clica interminabilă a celor Zece Mii de Genii, deschizînd porțile la Palatul de cristal negru...

Nu! Nu desfășurați sulul de sus în jos: nu e vorba de o Pictură Magică, jucîndu-se de sus în jos sau pe dos sau înspre adîncul sufletului! Întindeți-o pe aceasta de la dreapta spre stînga, și de la o mînă la alta.

De altfel, aceste patru mari semne, plasate ca un titlu în exerg pe voluta învăluitoare, se află aici pentru a avertiza tocmai asupra naturii, valorii, sensului figurațiilor pictate care se vor succeda. Ele formează o frază completă și bine articulată pe care trebuie s-o citiți astfel.

●

Este așadar o *defilare orizontală* de lucruri prețioase, venind din toate colțurile pămîntului, mergînd spre aceeași țintă pentru a-și alcătui un același loc, la picioarele unui Unu oarecare.

Așadar este în același timp Călătoria, — puterea ce se află în întindere, prezența a ceea ce nu se află deloc aici, care vine de departe și care va fi căutat atît de departe: — DIVERSUL, — care nu este ceea ce suntem noi, ci altceva, și dă marginilor lumii acest gust de altă lume, — dacă s-ar putea dincolo de Cerul prea omenesc. Este Călătoria.

Nu în nori: — asemeni unei lungi omizi salivînd la fiecare pas, ea e lipită de planul terestru. Recunoașteți totuși artificiul, magic oricum, al Pictorului în plin gest de sinteză: Întinderea, el v-o reduce și condensează cum face alchimistul cu aerul vitrificat din cuptorul său; vă stă la îndemînă: răsuciți-l de la dreapta la stînga; o să fixați peisajul ce fuge, și vă veți așeza unde doriți domeniul vederii voastre.

Și cu toate că aici toate personajele sunt în mișcare și merg repede, pe toți acești purtători de tributuri, uneori călare, voi îi veți depăși cu vîrful tăios al unghiilor voastre așa cum un spirit ascuțit ajunge și întrece cursul momentelor. Ați putea chiar să obligați Cortegiile să dea înapoi și fluviile să-și resoarbă izvoarele... N-o s-o faceți! N-o să reveniți îndărăt; și nici n-o să credeți în împingerea fidelă a trecutului: forța care trage stă în față, în depărtare: desfășurați deci fără întrerupere de la dreapta spre stînga: nu împiedicați procesiunea... Și știți unde merge ea?

Spre EL, Centru, Mijloc, Fiu unic al Cerului-Unu. — Călătoria e frumoasă, desigur, dar din principiu, interzisă Împăratului în afara palatului Barierelor. Aceasta a fost pictată, așadar, tocmai pentru a remedia lucrul acesta; pentru ca tot ce e în afară și tot ce e aiurea să alerge aici și să-și justifice absența. Așa cum un Edict, prin cîteva trăsături de penel, pătrunzînd extremele, se duce să aducă dreptate și căldură și pace și mulțumire tuturor supușilor din Univers, — invers, tot ceea ce la început e distant, vine curînd sau tîrziu, prin respect, prin viclenie, de bună voie sau forțat, să-L întîlnnască, să i se supună și să se topească într-un singur omagiu în fața LUI.

●

Cel puțin acesta e sensul Inscripției, cu frumoase cursive, care comentează titlul și ocupă primul braț al volumului. Desfășurați.

Cît țin două brațe, nu vedeți decît un cîmp neutru constelat cu clăbuci de aur care vă vor spăla ochii de cețurile cazaniere și de spectacolele cotidiene...

●

Iată-vă cu privirea limpede și netedă ca de oglindă. Vedeți culorile, atît de pline și de puternice în ochii voștri bine pregătiți, încît depășesc contururile și linia. Sunt bleuri spumoase și verzuri, turcoaze vii, cîmpuri ca lămîia, versante de cenușă albastră; piscuri încercănate cu curbe mai nobile ca cele două cocoașe ale cămilei galbene... Desfășurați sulul.

Sub mîna voastră stîngă apar, lucind în verdele tufișurilor, roșeli minunate, și acest zăngănit metalic de fier: urma omului. Apoi aceste forme naturale: lănci cu cîrlig, lame, sulițe, o prăjină fără frunze legănîndu-și moțul de peri sălbatici... Și aceste jucării, și aceste broderii, merg, purtate într-o legănare de marș, de la dreapta la stînga, în sensul, mereu, al ochilor voștri. Desfășurați.

O rîpă largă se cască. Iată primul Cortegiu pe care-l depășiți unul cîte unul: cai, cai în fel și chip! Se pot remarca zece cu totul incomparabili: acest negru ca de sprîncene negre, acest gri ca de ploaie, doi stacojii, unul palid ca lămîia, unul ca o floare de piersic, dungatul, pătatul, acesta ca solzul și acesta din urmă păros ca un urs! Toți sunt mai mari decît catîrii de la care. Observați acest gît, această coamă împletită. Uitați-vă la aceste piepturi și aceste crupe fuselate prin alungirea celor patru picioare în galop!

Aceste animale sunt vestite prin disprețul lor față de vînt: dacă nu-l întrec, ele încep să plîngă, se opresc, apoi pleacă iar, și se zice că se duc pînă ce asudă sînge. Și, de la ivirea zorilor pînă la căderea serii, acoperă mai mult de o mie de leghe.

Oamenii care le mînă, pe jos ca să cruțe animalele, par oameni foarte obosiți, abia îmbrăcați cu toată bogăția zdrențelor lor și purtînd sau tîrînd fructe în ciorchini care se zice că sunt izvoarele unor băuturi admirabile, pline de savoare, de înțelepciune, de bucurie...

În fața lor, un om jigărit, frînt, conducînd primul tribut, este Tch'ang-Kien, emisarul marelui periplu occidental. Vine după treisprezece ani de aventuri. E slăbit de timp, cu vigoarea sleită, stors de revederea atîtor depărtări, — iar figura lui e roasă, cu răsuflarea rugoasă ca de ghețari. Dacă-l vedeți astfel, pictat înaintea oricărui alt cortegiu, e pentru că, el cel dintîi, plecînd din Mijloc și spărgînd bariera, a făcut «prima gaură». Și de atunci, Imperiul, într-adevăr, conversează cu aceste țări cu nume aspre precum Bagdad și Ferghana, și această minunată Sogdiana, patria cailor frumoși, obîrșia vinurilor!

Tributul cerut e dublat de daruri de bună voie mai prețioase: Prinții unui oraș cucerit acolo departe, nu se știe unde, au tăiat capul regelui lor, ca să-l prezinte ca omagiu; — și iată de ce, prin juxtapunere picturală, îl vedeți pe Tch'ang-Kien cum strînge la piept acest obiect rotund, de mărimea unui dovleac, înfășurat într-o tramă de aur din care se prelinge un pic de roșu-ca-sîngele și de cafeniu.

În fața lui, mai proaspăt decît caii, decît ciorchinii și decît capul tăiat, iată, purtată de patru oameni, în litieră, iat-o pe însăși Fiica regelui Sogdian. — (Din decență, nu veți distinge nici o trăsătură). Dar ea merge, amestecîndu-și doliul cu speranța și lacrimile cu îndemnurile la marș, ea se duce, slujitoare, concubină sau soție promisă... Binevoiască Suveranul, în Palatul din Mijloc, să accepte ca cel dîntîi drept al său caii, vinul, capul și pe aceasta care se zice că ar fi nespus de frumoasă, dar palidă cu tenul ei de piele-de-mort...

Desfășurați. Acest prim tribut al granițelor se angajează în această trecătoare a muntelui și se pierde, abia dibuind un haos de drumuri îndărătul altor munți tumultuoși...

•

Mai avansați, aceștia ies din albia unui rîu cu torentul secat; drum întîmplător, dar cale a Imperiului, al cărei prundiș sunt dale și mari blocuri eratice, turnuri de veghe. Deși străini, acești oameni înaintează fără călăuze. Ei vin poate de mai departe decît caii lui Tch'ang-Kien; de mai departe decît Ferghana și Hira. Sunt mesagerii unui regișor, Ngan-tong, sau, cum pronunță ei cu emfază: «Marcus *Aurelius Antoninus*».

Au capul rotund, pletele scurte; și vedeți nasul lor voluminos, ochii lor neoblici, într-adevăr prea înfundați, alura lor cam candențată. Poartă haine scurte, care mici; au mîinile pline, — nu de monezi de bronz bătute de adevărata domnie, — ci de mici piese despre care pretind că ar fi argint și aur, — negăurite, imposibil de atîrnat în ligaturi. În bagajele lor, pe care au grijă să le lase la vedere, se află acele țesături cu fir, cărnoase ca niște piei, și alte stofe uscate, — ai zice că sunt minerale, — pe care focul le spală fără a le aprinde; se află arbuști roșii care sunt de coral; parfumuri despre care nu știi din ce flori provin; storax, care e sucul strîns din o mulțime de plante pline de virtuți cu sevă puternică. Au piatra prețioasă escarbuclul. Au ambra, cu pulpa atît de gingașă și ușoară că o prinzi ridicînd-o mai sus decît ai vrea... și unde privirea se pierde... ambra călduță cu odăi de miere...

Ținîndu-te bine după ei, cu jongleurii lor care scuipă flăcări, înconjurați de baloturi pe care le etalează bucuroși pe marginea drumului, pentru schimburi, te poți îndoi c-ar fi purtători acreditați de ambasade... mai curînd, niște negustori pricepuți!

Să fie lăsați pretutindeni să treacă în pace. Ei adeveresc răsunetul întors și zvonul Imperiului. Meargă așadar pînă la Palatul din Mijloc unde Gărzile Sale se vor amuza poate rîzînd de înfățișarea lor; pînă în ziua, cînd, acuzați că au înșelat la cîntar, că au negustorit nepermis, își vor duce în temnițe scunde ultimul tribut al sîngelui și oaselor lor amestecate. — Să-i lăsăm repede în urmă.

•

Să-i ajungem pe aceștia, care vin din Sud sub marele soare din Annam și din țara Champa; din ținutul unor ierni în timpul cărora apa nu îngheață niciodată; unde neaua se povestește cu incredulitate și se păstrează, cînd cade, în mici sipete prețioase. Iată de ce, precum vedeți, sunt goi: dar și pricăjiți: nu din carnea celor O-sută-de-Familii. Acești ochi scobiți! acest păr răsucit în cîte o chică fără ac! aceste inele în urechi! Gîtul încărcat de coliere; încheieturile mîinii grele de brățări (căci nu știu ce să facă cu mîinile lor), întind în joacă arcuri inutile; scot sunete din scoici acre și zgârie pielea tobelor lor.

Vi s-ar părea desigur ridicoli, dacă n-ar conduce, vii și mușchiuloși, acești munți în mers, aceste ființe cenușii, odrăslite de soare și de căldură: cu patru picioare, rotunde și largi ca stîlpii unui templu: cu urechile în eventai, cu nasul docil, lung cît două brațe: care se numesc «elefanți» și se vor înjuga cu foarte multă demnitate la carul Fiului Cerului, — sau, dacă-i disprețuiește, — vor fi foarte buni de încălecat în lupte. Doi dintre ei, cu pielea verde, deja acoperiți de cuirase... observați acel foarte mic săculeț aurit care atîrnă la gîtul lor.

E balsamul bătăliilor. E plin de fiere de om culeasă în timpul vînătorii de oameni: cînd trebuie să cîștigi victoria, se freacă fruntea acestor animale uriașe, și dintr-odată, convinși, avîntați, nebuni să strivească și să sfărîme, ei năvălesc în taberele inamicului, recoltînd capetele ca pe niște grăunțe, dărîmînd trunchiurile, și, cabrați, rag de bucurie.

Iar lîngă ei, născuți ca și ei din căldură și soare, se încovoaie ramuri de palmier prea coapte, epuizate, putrezind de sucurile fermentate în sevă; enorme flori ca fețe cu urechile clăpăuge; fuioare de rădăcini cu gust soporific. În mijlocul acestei defilări care, trecînd din stînga voastră în dreapta voastră, îngreunează mîna aceasta și o ușurează pe cealaltă, alunecă o trupă de femei care-și cheamă masculii, — ocupate cu jocuri cu totul diferite! Totuși, ele merg libere, sincere ca niște fructe care reclamă guri să le muște, acoperite numai pînă la sîni, cu spatele și cu șoldurile absolut goale, cu poftele-n vînt. Ele nu atrag deloc alte priviri decît ale voastre. Abia dacă vrednice să umble în mijlocul acestei defilări omagiale abia dacă pot fi numite femei de către cea mai mică servitoare din anticamerele Palatului. Tocmai că drumul e lung pînă la locul Stăpînului Unic. Ele vor fi bătrîne și ostoite înainte de a murdări cu încleștările lor congresul ceremonios al Prințului bucurîndu-se de concubinele sale.

Ele se ascund cîte două sub tufișurile înăbușitoare.

•

Muntele revine și invadează. Din nou, curbele versantelor se leagănă de la un capăt la altul al întinderii; apoi se înalță, se frîng, și spintecă cerul cu piscurile lor. Nu mai există drum de trecere; nu mai există nici măcar drum posibil, altul decît brazdele vîntului în care gîștele aruncă cu zborul lor triunghiular căruța.

Hula munților se răspîndește; țările își întind șira spinării. Pămîntul crește. Aerul

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

e rar. Este sacrificiul solului de jos; este de asemenea aportul neîntrerupt al înălțimilor: — ca orice alt lucru, și acestea sunt în mers lent spre El. E castelul de apă din care fluviile, irigînd provinciile, se scurg; furtuna solidă ale cărei valuri se duc să mărginească orizontul: este TIBETUL în dubla sa ofrandă. În timp ce masa se înalță, trofeul mișcător — nori și ape sprintene și acest mare vînt torențial, curg la vale și cad în cascade pe Treptele Occidentale.

Desfășurați cu încetineală: înaintați cu noblețe ca și caravanele: ca acești boi cu coarne largi și acoperiți de peri; ca și conducătorii lor majestuoși în haine încăpătoare de culoare grenat. Cu marile lor fețe lustruite de suflul unui vînt aspru, cu marile lor cufere, — în care se află lucrurile lor sfinte, — atîrnate și izbind largile lor piepturi, ei coboară cu pasul lung pe care vă e greu să-l urmați. Nu încercați, nici măcar cu privirea, să vă opuneți, să veniți împotriva lor. Aici totul vine de sus, cu conștiința de cristal greu a ghețarului și forța apăsătoare a aerului rece.

Ei merg, singurele lor adăposturi... corturile în culori rîncede. Pregătesc o fiertură de boabe, după ce au adunat, ca să facă focul, găinaț uscat. Bat și conservă laptele, ca să scoată din el o grăsime galbenă de care fac mare caz, — hămesiți și mizerabili încît mulg femelele animalelor!

Ca să se împreune, au aceste femei, puțin deosebite de ei înșiși, cu față lungă de antilopă, cu pletele netede, cu gleznele puternice și cu picioarele groase. — Nu sunt ei mîndri de toate acestea? Nu pentru acestea toate merg ei spre El, luni întregi, pe această pantă a celui mai înalt munte?

În mersul acesta constau binele și bogăția lor. Gata să se bată, gata să doarmă, gata să-și împartă frățește aceeași femeie conjugală; gata să se roage, gata să moară solitari: iată acest tribut secret, această înțelepciune, — simplitatea culmilor — iată ce transportă ei odată cu mirosul lor de zăpadă și aer. Iată ce vor prezenta ei.

Coboară. Trec. Și nimeni nu va putea să-i împiedice...

●

O rîpă sumbră plină de întuneric, traversată de lumini în mers. Urmați-le, și nu la întîmplare: vedeți mai bine: fiecare purcede de de-asupra brațelor înălțate ale unui om care e numit «Purtătorul-crengii soarelui».

Duc în mîini ramuri ale arborelui Jo și flori portocalii, ca strălucirile apusului de soare. Ținute foarte sus spre cer și întoarse spre meteor în momentul dispariției lui, aceste corole se impregnează de culoarea lui, îi beau focul, și continuă să strălucească. Iată de ce «Purtătorii-crengii soarelui» umblă repede și sigur în cea mai rece obscuritate. Fețele lor, care contemplă floarea, scînteiază ca niște lune. Că mersul lor e stînjenit de acest gest înalt, sau că trupurile lor sunt deformate sub vestmintele unsuroase, n-are importanță: ei posedă astrele de după miezul nopții: ei disprețuiesc și spintecă noaptea. Urmați-i. — Dar să nu doriți ca ei să-și coboare, — nici măcar o clipă — brațele pentru a se odihni: de îndată florile s-ar stinge!

Urmați-i. Ei au dreptate: ziua, mîine va reapare...
Ziua revine...

●

O zi largă, de o întindere neliniștitoare: cerul e dublu: susul și josul sunt asemănătoare și solul lipsește de sub picioarele voastre. Desfășurați deci dintr-o singură mișcare spațiul cît poate să încapă între cele două brațe ale voastre; apoi, nu mai mișcați: nimic nu trebuie să se schimbe în acest orizont izotrop...

Și totuși, sub ochii voștri totul își schimbă pielea, culoarea, dispoziția: nimic nu se umilește atît de tare precum calea. Și totuși, străpuns de pliscul carenelor, totul e spintecat de plase, bătut de vîsle, locuit de ființe miriadare ca păsările în vînt.

Totul e mai bătrîn și mai fundamental decît continentul solid: este adormita, plîngătoarea, volubila mare al cărui nume am să-l pronunț — (pe care atîția călători îl ignoră)... Dar, nici marea Golfului unde e nevoie de trei zile ca să treci de la un capăt la altul; nici apele calde în care peștii țîșnesc ca săgețile și bat din aripioarele lor de libelule... Nici Înghețata, care poartă totul în spate cît țin lunile de iarnă. — Aceasta nu este rece și nu este caldă; călduță tocmai cît lacrimile și ploaia de vijelie. Ea nu este aici sau acolo. O cunoști dintr-odată, în fața ta, tocmai cînd sperai că ai ocolit-o. E marea Marelui Dor.

Nu vă lansați pe apă la întîmplare jonca, chiar încercată, în care navighează ochii voștri. — V-ar plăcea să vă aruncați în ea... Gîndiți-vă și răspundeți.

Mai întîi de toate, ucis-ați voi în voi înșivă regretul fără număr asemenea peștilor vibratori? — (Uite-l pe călătorul acela pe care ea nu-l poate suferi.) Obținut-ați uitarea femeilor voastre, și, mai mult decît a femeilor voastre, a aceleea care, nefiind a voastră, a pus cu atît mai mult stăpînire pe voi? Și aruncați în vînt tandrețea față de copiii care, fără îndoială, nu se vor naște niciodată: căci această mare nu se străbate de două ori. Și lăsați la o parte dorința lăudabilă de a vă saluta mai tîrziu părinții, de a revedea locurile copilărești care au uimit pruncia voastră. Traficanți ai întoarcerii voastre, înecați-vă mai întîi în apa curată orice poftă de a reveni mai tîrziu, de a face din nou ceea ce ați mai făcut.

În caz contrar, nu vă îmbarcați. — Vă rămîn, credeți-mă, aceste drepte compensații pentru că ați renunțat la traversare: baloturile voastre, incomodele și bogatele voastre baloturi: o întreagă familie navighează cu voi! Apucați deci pe drumul de uscat, meticulos divizat, și care de altfel, cu lungi ocolișuri, duce aproape la aceeași țintă. Dar nu vă umeziți ochii cu stropii suflați de vînt ai Marelui Dor. Întoarceți-vă fața. Desfășurați sulul. Acostați repede la celălalt țărm. Călcați pe uscat.

●

Regăsiți-vă calea întinsă. Virgină de orice drumeț, Calea merge sub ochii voștri. Chiar pustie, ea rămîne locul perpetuu și legătura cortegiilor. Fără număr ca vinele în jad și firele din plasa firmamentului, ea urzește astfel carnea întinsă a Imperiului. Aici, o vedeți, îngustă, aspră, vertebrată: ca să nu fie înecată nici de ploaie, nici de recolte: (trei recolte în patru anotimpuri!). Ea se acoperă cu dale de gresie blîndă, gri și violetă ca pămîntul, elastică sub pasul sandalelor. Frumos peisaj cu tribut neîntrerupt, divizat, al țării PA și CHOU, înaintînd întotdeauna pe spatele omului!

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Urmați calea: ea se lărgește și se pudrează. Ea se îneacă în pulbere: ea devine vagă și fără margini în aceste cîmpii septentrionale unde Pictorul refuză s-o urmeze...

Acolo jos, strîngerea tributului se face prin cărăușii mari, sau cu ajutorul caravanelor lente de cămile, animale prea supuse ca să figureze aici. Aici, vedeți calea în încleștarea ei cu pămîntul, cu faleza galbenă, și castelele ei și spărturile ei, și crestele ei și zidurile ei. Calea devine atunci tăioasă, iar pașii care o calcă se încrustează din ce în ce mai adînc. Calea coboară în pămînt. Dar lunecarea unei întregi coline o întretaie. Ea trebuie să sară peste, și să continue ceva mai încolo.

Calea continuă. Calea nu-și ignoră niciodată ținta. Plină de noroi, sau cu dale, calea stă culcată cît e de lungă la picioarele Stăpînului.

•

Iar cei care o acopăr acum pot în sfîrșit să meargă mai sprinten. Ei sunt mici, cu picioare iuți. Pe fețele lor se recunosc cîteva trăsături comune Fiilor lui Han. Dar cît de îngroșate! Uitați-vă la pomeți! La pletele rău așezate care le coafează fruntea ca o cască! De unde vin ei, cu pasul acesta mecanic, cu mîinile goale, cu umerii neaplecați? Dacă sunt întrebați ce anume au de gînd să ofere Împăratului, nici unul nu răspunde. N-au înțeles fără îndoială...

De fapt, ei au ieșit de foarte puțin timp din noaptea originară. Sunt copii dezmoșteniți, îmbogățiți cu pricepere prin ceea ce vor învăța. Sub tîmplele lor de lemn, zace o ferocitate strămoșească. În adîncul ochilor lor de cărbune, mocnește un foc, sub sticliri viclene.

Șeful lor, mic ca și ceilalți, repetă înfundat un mesaj pe care-l va recita la picioarele Ministrului Tributurilor:

«Ni se spune „Piticii"! Să știți că noi suntem din Marea JAPONIE care are temei solar. Nu ducem nimic pe umerii noștri? Pentru că noi venim să învățăm tot ce e de învățat, ce poate fi bun pentru noi, și să ducem totul cu noi».

De fapt, ei înaintează în rînduri ca elevii ascultători. Merită cu prisosință să li se acorde ascultare, și să li se dea învățăminte.

S-ar duce de-a dreptul pînă la țintă, dacă calea, încleiată în această mlaștină, n-ar lăsa ochii voștri să-i depășească cu vioiciune.

•

Iar mlaștina se împarte în canale prin care se mișcă șlepuri, — în lungi panglici umede pe care cei ce trec, plătiți ca să tragă de otgoane, le înconjură cu pașii lor. În felul acesta, toate noroaiele, toate bălțile, toate rîușoarele supte de nisipuri, toate apele pe care le-ai crede moarte, — împuțite, — își întîlnesc stăvilarele lor și irigă ca o rețea unică provinciile.

De-asupra, mai încete ca procesiunile de pe cale, dar capabile și puternice, trec vasele plate încărcate cu merinde, cu parfumuri pentru miros, cu orez mîndru, mare și alb destinat gurilor. De-asupra merge flota de plimbare pe care pricepuții dulgheri din sud au cioplit-o pentru El, din trunchiuri lustruite, imputrescibile și ușoare. Echipajele sunt iuți și atente la vîltori. Sunt mai mult de cinci sute

de oameni, bine îmbrăcați de la umeri pînă la pîntece, cu coapsele libere ca să poată intra cînd e nevoie în apă și în nisip.

Atît de lung, că între mîinile voastre abia se vede în întregime! Atît de înalt, că al treilea rînd de acoperișuri își duce dîra prin nori, care se dau la o parte ca împrejurul prorei apa despicată! Carena e galbenă și solzoasă. Coada se răsucește și susține marele castel de la pupă de pe pătratul cîrmei. Stăpînul de care toate ascultă, este această insectă agățată de solzi, — arătînd, prin micimea staturii, mărimea Palatului acvatic. Bate un vînt moderat, înspre nord spre Capitală: pînza de argilă colorată, urzită cu romburi, a fost înălțată. Catargul, lăcuit în roșu, se înclină cu grație. Marinarii de la edec fug pe chei ca să nu fie întrecuți.

Repede, și voi, ca să nu fiți întrecuți, desfășurați sulul: nu vă opriți aici, unde apa scade, unde țărmurile se strîmtorează, unde se vede mîlul urcînd, și picioarele, abia muiate, se înnămolesc.

Dacă din întîmplare, din gelozia vreunui zeu ordonator al canalelor și al scocurilor, apa ar ajunge să lipsească de sub marea carenă, Vasul galben ar putea totuși să navigheze: toți aducătorii de tributuri pe rînd, sutele de șlepuri încărcate cu semințe și-ar deșărta, sub flancurile lui, recolta flancurilor lor: Vasul-Dragon și-ar continua drumul pe o mare de cereale.

•

Iar Celălalt, Dragonul, ar pluti nu mai puțin ușor pe această ceață în mers care ne învăluie, — (e oare exhalația canalelor și a smîrcurilor? Răsuflarea apelor deja moarte?). Acești aburi sunt asemenea fumurilor care însoțesc sau ascund acele ființe care nu pot fi numite «omenești» în pofida, uneori, a speciilor lor umane. E suflul unui spirit, rătăcit în mijlocul împovărătoarelor lucruri aduse din toate părțile... Un fel de Tribut intelectual!

Nu vă lăsați înșelați! nu vă lăsați orbiți. Dați ochilor voștri sfredelirea micilor ochi ai Marelui-Elastic: străpungeți această ceață... Sfîșiați, îndepărtați lambourile ei cenușii...

Continuați să descoperiți culori, steaguri, flamuri, și apoi dintr-o dată acest roșu și acest auriu mișcîndu-se de-a curmezișul vîntului. Uitați-vă la ambasada aceasta; sau mai curînd, vedeți aceste imagini, balansate foarte sus pe capete: un om aproape gol, atîrnînd de cele două brațe desfăcute, cu fața cuprinsă într-un mare cerc de aur care-i întregește gloria. Încovoiați în fața lui, vedeți acești monștri cu fețe blînde. — nu se poate spune dacă masculi sau femele — cu ochii plecați, ascunși de pleoape galbene; cu mîinile împreunate și ascuțite, ca niște mari aripi de gîscă celestă legate de cei doi umeri și de fruntea iradiind de foc!

Acestea sunt insignele în marș ale unui convoi inexplicabil, dacă inscripții, ici și colo, — care se pot citi, — nu l-ar declara «religios». Trebuie să credem în binefacerile pe care le propăvăduiește, căci stofele și semnele brodate sunt înstărite: iar trupa aceasta nu înaintează deloc în dezordenea hoților de drumul mare.

Cît despre purtători, mesageri sau adepți, se văd destul de neclar îmbrăcați în dimie și imală. Vin vorbind, dînd învățături, profetizînd. Nu pretind nimic mai mult decît că sunt în stare să arate aceste imagini și cuvinte, să comenteze un semn deja cunoscut: acest caracter: + CHE, «zece», ale cărui linii în cruce au

poate o semnificaţi nouă: forţa unui pact, a unei alianţe... tributul unui zeu nou-născut?

Binevoiască, binevoiască printre altele, Fiul Cerului să se bucure şi de acesta.

●

Iată popasul: dintr-odată peisajul crapă: o mare faleză seacă se ridică pe cîmpie, şi, încoronîndu-i creasta, zece mii de zece mii de vînători mongoli, stînd drepţi în şea, opriţi la marginea saltului, o domină şi privesc...

...privesc cu miile lor de ochi plini de invidie. Ei vin din Nord, din Ţara Ierburilor şi din frig: îi simţiţi, toţi au pielea încă din naştere mirosind a coame de păr de cal. Toţi cu cuirase din piei placate cu fier, gata de fugă şi de atac, ei tocmai au omorît acolo, la marginea vidului, şi îşi aruncă prăzile pe cîmpul întins sub picioarele lor.

E cu neputinţă de a-i numi într-adevăr «aducători de tribut» pe aceştia, — devastatori de oraşe care, somate să se predea, refuză. — Şi totuşi, prin dîrzenia lor încăpăţînată, prin furia lor de a cuceri solul bine cadastrat al Imperiului, nu dovedesc ei prin ei înşişi că nu posedă nimic, aceşti fugari ai pămîntului, dacă nu pun stăpînire mai întîi pe această Floare a Mijlocului?

Căci ea este, adică Imperiul, adică Solul, ceea ce ei rîvnesc, întinzîndu-se la picioarele lor. Pentru el şi-au părăsit clanurile familiale, şi izlazurile hoardei ancestrale. Pofta lor, atîrnată acolo sus, nu este în felul ei, cel mai formidabil omagiu? Căci Imperiul, cucerit de ei, îi va obsorbi pînă la os. Ei îi vor învăţa limba, felul de a fi, cele mai mici obiceiuri. Îi vor sacrifica toate marile lor forţe războinice, tot sîngele raselor lor, — nenumărate, neîmblînzite.

Oare nu oferă aceşti bandiţi din Nord cel mai servil dintre tributuri?

●

Dar săriţi, cu vederea, faleza. Lăsaţi-vă în mijlocul cîmpiei, la fundătura arcului acestui pod elegant, circular, perfect simetric răsfrîngerii sale în canal.

După chipul acestui pod, se face în aer, în apă, în spaţiu, o gaură circulară, în acelaşi timp un răgaz şi joncţiunea înlăuntrul cerului. (Ceea ce arată că, în pofida oricărei grabe, nu trebuie să vă precipitaţi zgomotos spre El.) Oricît de mare ar fi zorul, aici Tributurile trebuie să încetinească, să se rărească, să se rînduiască, să se înalţe pe rînd pe marele spate al acestui drum convex, să descrie un arc, să atingă Cerul şi în sfîrşit să se reverse...

(Desfăşuraţi, desfăşuraţi repede sulul pînă la capăt...)

...la limita acestui semiciclu, închis la dreapta prin faleza deja văzută, deschis la stînga spre un întreg orizont al mării. — În centru, suspendată între baldachinul unui cer străvechi şi grîul solzos al mării, o terasă, multiplu al numărului nouă, susţine sus pe cele optsprezece trepte ale sale:

EL, FIUL CERULUI
ÎMPĂRAT-SUVERAN

Iată-l! Sunteţi îngăduiţi a-l vedea. Vi se acordă audienţa. În mod discret, aruncaţi o privire asupra a ceea ce vă înconjoară...

El, el nu priveşte spre mare; dar din înălţimea plajei sale desprinsă ca o peninsulă pe frontonul continentului, el binevoieşte să contemple Imperiul în marş, Pămîntul a cărui ofrandă o va primi. Atent la această sosire magnifică, el este astfel foarte orgolios izolat. Numai omagiul, ca o respiraţie, va sui deci singur pînă la El. Tributul drumeţind greoi pe toate căile, iată-l aflîndu-şi locul care, de-odată, îl conţine: iată platoul cu ofrande plin de tot ceea ce succesiv a fost desfăşurat, depăşit, privit, şi care nu e nevoie să fie pictat din nou pentru că se află aici, umflat de culori, adunat, îngrămădit:

— Frumoşii cai din ţara Sogdian; capul Regelui şi fiica; viţa şi vinul; mărfurile de calitate proastă din Occident; elefanţii, şi aceste flori ale soarelui, şi aceste corole însorite în pofida nopţii: toate merindele cotidiene pe care fiecare Prefectură, fiecare district, fiecare vale ştie să le producă la sorocul şi în climatul său, şi de asemenea ofranda insolită a noului zeu care se duce să aducă omagiu Fiului Fiinţei care înglobează pe toţi zeii, funcţionarii cereşti, după cum îi administrează pe cei omeneşti.

În fine, iată-l pe Celălalt, în redarea căruia s-a complăcut pensula:

Atît de frumoasă încît nu poate fi privită fără să plîngi; atît de rară încît e socotită ireală, *Licorna* însăşi, ea însăşi, vine să se alăture tuturora întorcîndu-le graţiile, şi, promisiune de fericire pentru popor, martor al meritelor pentru Împărat, dansează la picioarele lui cu pas elegant de paradă!

El e singur, între Cer şi Apă, cu faţa întoarsă spre Pămînt, cu chipul rotund drept chip de Nemuritor. Pe vestmîntul superior şi inferior, se văd cele douăsprezece embleme proclamînd stăpînirea Lumii: de sus în jos, de la tunică spre robă: Soare şi Lună; Astre; Munţi; Fenix şi Dragon; Vase; Alge; Flăcări; Securi şi Caractere Principale.

Este El. Recunoaşteţi că El este unic sub Cerul pe care-l uneşte din creştet pînă la picioare cu Pămîntul. Care Suveran a mai fost cîndva în felul acesta şi om şi sfinţit?

E într-adevăr El, — şi toate vin să-l recunoască, drept El, — nu cutare Împărat sau altul, ci acest singular succesiv ales prin mandat al Cerului; această Prezenţă zi în faţa celor de mîine obscure sau pline de raze? Regent al cărui nume e pecete a domniei; verigă în lanţul dinastic! Atît de apropiat şi aproape de poporul său că trebuie să se devoteze chiar prin trăznet şi ploaie şi prin oprobriu numai fericirii acestui popor; atît de înalt în Cerul ameţitor că îşi scaldă în el capul său răspunzător şi reuneşte ca mijlocitor cele două Principii care se conjugă graţie Lui.

●

Şi iată, ca un singur TROFEU, iată în faţa Lui, provinciile, căile, treptele Regatelor, graniţele şi spaţiul dindărăt. Dedesubtul oricărui Cer.

Binevoiască Unicul să se bucure de Divers, şi neamestecate să guste sevele viguroase.

Binevoiască Stăpînul să se bucure de vasele sale şi să facă semnul care îngăduie tuturor celor enumerate aici mai înainte să existe,

— sau dimpotrivă, să se recuze...

În româneşte de ŞTEFAN AUG. DOINAŞ

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

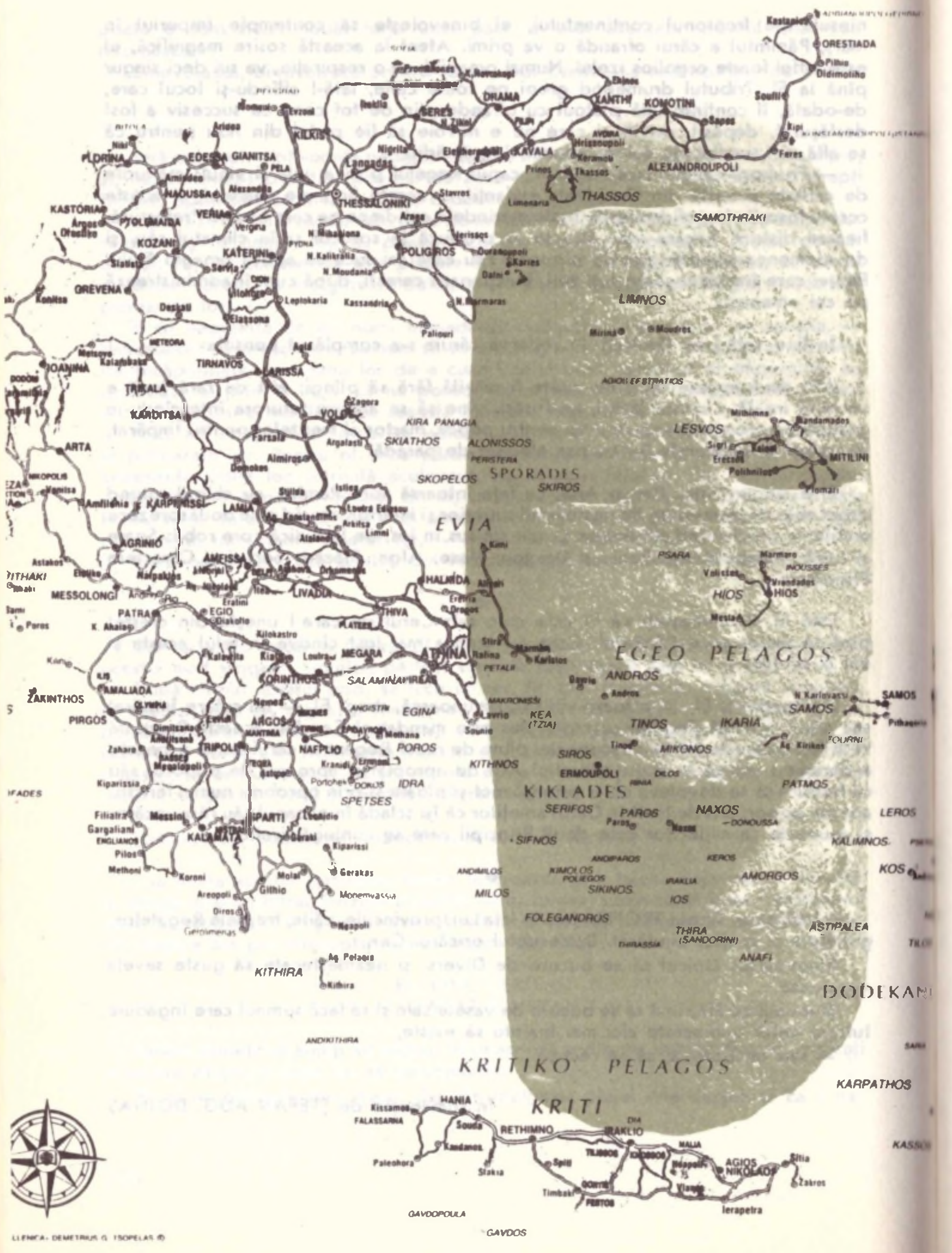

LAWRENCE DURRELL

MEDITAȚII ASUPRA UNEI VENUS MARINE

Undeva, printre caietele de însemnări ale lui Gideon, am găsit cîndva o listă de boli pînă acum neclasificate de știința medicală, și printre acestea am descoperit și cuvîntul *Insulomanie*, denumire a unei rar întîlnite dar nicicum necunoscute afecțiuni a spiritului. Există oameni, obișnuia Gideon să ne lămurească, pentru care insulele exercită o atracție întrucîtva irezistibilă. Simpla conștiință a faptului că se află pe o insulă, o lume minusculă înconjurată de ape, îi umple de o nespusă beție a spiritului. Acești «insulomani» din născare, adăuga el, sînt urmașii direcți ai locuitorilor Atlantidei, de-a lungul vieții lor insulare subconștientul le tînjește melancolic după pierduta lor Atlantis... Celelalte detalii le-am dat uitării. Dar asemeni tuturor teoriilor lui Gideon, și aceasta era plină de ingeniozitate. Îmi amintesc cu cîtă înverșunare era dezbătută la lumina lumînării în Villa Cleobolus, pînă cînd luna își apunea chipul alunecînd peste adunare, pînă cînd controversele lui Gideon erau înăbușite de căscaturi; pînă cînd Hoyle începea să-și lovească mărunt rama ochelarilor de unghia degetului mare de la mîna stîngă, era felul lui de a se pregăti să spună noapte bună; pînă cînd, în casa din fața crîngului de oleandri, Mehmet Bay închidea jaluzelele cît mai zgomotos, protestînd astfel împotriva orei tîrzii. Și totuși cuvîntul supraviețuia; și cu toate că Hoyle nu vroia să-l aplice decît insulelor egeene, iar Sand nu se putea convinge să ia în serios o teorie atît de irațională, noi toți, într-un consens tacit, ne recunoșteam a fi «insulomani».

Această carte este, în intenționalitatea ei, un fel de anatomie a insulomaniei, cu toate defectele ei formale de inconsecvență și neorînduială; a conversațiilor începute și abandonate să plutească în aer; a călătoriilor plănuite și niciodată înfăptuite; a însemnărilor și schițelor aliate să înfrunte cărțile nescrise... Și este dedicată zeiței protectoare a unei insule grecești — Rodos. Aș dori, pe cît posibil, să evoc o fărîmă din acei ani de aur, al căror spirit încă se mai stîrnește și-mi bîntuie sufletul de cîte ori privirea-mi poposește întîmplător pe vreo scrisoare ce poartă un timbru grecesc, sau ori de cîte ori, în vreun colț uitat de lume mă pomenesc în fața vreunui mic tanc petrolier lăsat în părăsire, care însă mai arborează egeeana flamură cu alb și albastru.

În Rodos, zilele se pîrguiesc domol precum poamele din arbori. Unele aparțin strălucitelor epoci ale lui Cleobolus și ale tiranilor, altele întunecatului Tiberius, iar altele cruciaților. Se petrec una după alta în succesiuni și ipostaze prea rapide pentru a fi captate în păienjenișurile formei. Numai supunîndu-se cu strictețe legilor divagației ar putea cineva scrie vreodată despre o insulă — din perspectiva

unui insuloman, desigur. Şi apoi cine ar putea vreodată nutri speranţa să surprindă, să cuprindă vraja unei zeităţi protectoare? Nu m-am încumetat să străpung pojghiţa aparenţelor asumate de protagoniştii mei. M-am încumetat însă a desluşi un singur om printr-o singură frază, lăsîndu-l neatins în sălaşul ce şi l-a făurit în albia domoală a zilelor greceşti, netulburat de artificiile literare — aşa cum se şi cuvine unei gazde bune... Gideon, cu monoclul la ochi, şezînd demn în faţa unei sticle cu *mastika;* Hoyle potrivindu-şi ceasul enorm; Mills sporovăind; Sand trăgînd din pipă; Egon Huber străbătînd pe jos plăjile pustii în căutare de bucăţi de lemn pentru sculpturile lui; şi E., cea cu ochii-ntunecaţi, a cărei umbră planează cumva peste toate acestea — prieten, critic şi iubită —, E. punîndu-şi o rochie înflorată în faţa oglinzii, cu părul tot zburătăcit. M-am străduit să nu-i tulbur în micile eternităţi din viaţa lor insulară, în care, într-un chip anume, spiritele li se îmbină şi se alătură acelei Venus marine, înălţată în mica ei grotă de piatră de la Muzeu precum o sfidare a unei lumi infinit îndepărtate. Dacă am sacrificat forma, am făcut-o pentru un lucru mai bun, cernînd în acest aluat cînd vechi însemnări sporadice dintr-un uitat album (cu tăieturi din ziare), cînd vreo epistolă: toate amănuntele cotidiene care ar putea da unui cititor obişnuit sentimentul vieţii trăite într-un prezent istoric.

În acea după amiază de vară din 1945, cînd ordinul de îmbarcare ne-a sosit prin Alexandria, prima imagine fugară a lui Gideon, îmi amintesc, nu era de natură să mă liniştească. Urma să fim tovarăşi de drum pe puntea unui HDML militar — o navă ale cărei contururi netede şi viguroase făgăduiau ochilor mei neştiutori o călătorie rapidă şi confortabilă. Ni se promisese că vom ajunge la Rodos în zori de zi. În cîteva ore, astfel, aveam să mă aflu din nou, după vreo patru ani de exil, pe o insulă grecească.

Gideon stătea în picioare în mijlocul unui ciorchine de maşinişti şi marinari, citind absorbit o carte. Îmi amintesc cum m-am gîndit atunci în sinea mea că părea întruchiparea ortodoxiei: monoclul, părul argintiu corect tăiat, cizmele bine lustruite... (Un ofiţer din armata indiană a cărui ştiinţă în ale rutinei militare să-l fi situat oare în fruntea unui sub-departament responsabil cu serviciul sanitar şi aprovizionarea?) Dacă aveam să-mi petrec următoarele douăzeci şi patru de ore în compania lui, mă gîndeam eu, fără îndoială că aveam să mi le petrec înclinîndu-mă concesiv şi politicos în faţa unor afirmaţii izvorîte din prejudecăţi larg răspîndite, sau din acel naiv respect de sine al unui militar de carieră care a ajuns să-şi privească popota regimentului ca întregul univers. Ochiul său de sticlă, prea puţin discret, scruta la răstimpuri lumea cu ceea ce mie-mi părea să fie întrucîtva o indiferenţă arogantă — o impresie ce mi-a fost cu atît mai mult întărită în clipa cînd l-am văzut acceptînd, fără vreun cuvînt de mulţumire, un scaun comod şi o pernă. Toţi ceilalţi stăteam pe la picioarele lui, aşezaţi pe scăunele improvizate din propriile noastre bagaje. Îl urma un mic terier, alb şi negru, vădit bine dresat.

De la un anumit moment, totuşi, liniştea mi s-a aşternut pe suflet. Răsuflarea grea a motoarelor uriaşe care ne purtau în vîrtej peste apele uleioase ale Alexandriei înspre marea deschisă nu lăsa loc de îndoială că orice conversaţie ar fi fost o imposibilitate. Fiecare dintre noi urma să fie pecetluit în marea, pulsînda solitudine a zgomotelor. Nu pot spune că eram nefericit. Îmi rămîneau atîtea planuri de încropit, atîtea speranţe de nutrit, la gîndul că aveam să revăd Grecia. Mi-am amintit de toate scrisorile pe care le primisem în ultimele luni — scrisori cu miresme funerare. «O s-o găseşti cu totul schimbată», se spunea într-alta. «Du-te în America», eram îndemnat într-o alta. Mîine aveam să văd cu propriii mei ochi dacă vechea atmosferă grecească a supravieţuit războiului, dacă mai era încă o realitate înfiripată din peisaj şi oameni — sau dacă nu fusese decît o simplă închipuire a noastră, plăsmuită în zilele de demult, pe cînd trăiam în tihnă din schimburi de devize, tutelînd realitatea cu propriile noastre fantezii şi făcînd din

---

Nullus enim locus sine genio est... Anticii credeau că fiecare loc avea o divinitate tutelară, un *genius*, reprezentat de obicei de un şarpe, căruia i se dedica inscripţia sacră *Genio loci*. Care va fi fost duhul mediteranean ce l-a împins statornic pe acest britanic, născut departe de ceţurile Albionului, în plin, exotic Punjab, către ţărmurile Greciei, rămîne o întrebare la care numai cărţile sale de călătorie pot răspunde.

Încă înainte de publicarea celebrului *Alexandria Quartet* — dedicat unui alt reper al spaţiului mediteranean, extremităţii sale sudice —, apărea, în 1945, primul său volum de călătorie, prim simptom a ceea ce avea să se numească mai tîrziu «insulomanie — o rar întîlnită, dar nicicum necunoscută afecţiune a spiritului». Purtător de titlu shakespearean — *Grota lui Prospero* — (şi nu întîmplător! Să ne amintim tradiţia fascinaţiei mediteraneene în literatura anglo-saxonă: Byron, Shelley, Keats; Joyce, H. Miller, J. Fowels — ca să cităm doar cîteva nume), acest «ghid al peisajului şi al mentalităţilor din Corfu» prefigurează «anatomiile» insulare ce nu vor întîrzia să urmeze: *Reflections on a Marine Venus* — despre Rodos (1953); *Bitter Lemons* — despre Cipru (1957); *The Greek Islands* — despre Ciclade; *Sicilian Carousel* — o altă insulă, ce-i drept italică, în care însă Durrell va căuta tot vestigiile anticei Elade. Amalgamuri de geografie, istorie, etnografie şi folclor, mentalităţi, mitologie, medicină populară, religie şi credinţe, de elemente disparate ale oricăror altor posibile ştiinţe şi discipline despre om şi universul său — culese de ici şi colo, citate de prin cărţi mai noi sau tomuri mai vechi, împărtăşite de prieteni sau relatate de necunoscuţi, aceste scrieri, de un farmec cu totul aparte, îşi găsesc — în devălmăşia de note, însemnări, citate, amintiri — propriul filon narativ, propria urzeală pe care să-şi ţeasă povestea, ades împănată cu episoade autobiografice.

Iată ce-i scria Durrell, spre exemplu, apropiatului său prieten şi constant corespondent Henry Miller, în decembrie 1947, la doi ani după obţinerea unui post diplomatic mult dorit în Grecia, la Rodos, în ale cărui atribuţii intrau şi o tipografie cu personalul aferent, împreună cu libertatea de a publica ziare în orice limbi ar fi putut (Era, după cum afirma chiar el, «al naibii de aproape» de a deveni însuşi guvernatorul Dodecanezului):

«...vreau să scriu o carte despre Rodos, unde ne-am petrecut ultimii doi ani care au fost minunaţi, plini de fericire: adunînd legende de la ţărani şi călătorind pe acele mări azurii, senine...»

Cartea va apărea mai tîrziu, în 1953, însoţită de un *Mic calendar al florilor şi sfinţilor din Rodos* şi un glosar cu *Leacuri ţărăneşti*. Călătoria în Sporade, asemeni altora întreprinse în arhipelagurile ionice şi egeene — subiecte ale altor scrieri —, s-a vădit a fi o incursiune de tip special — în fapt, o căutare a sinelui, a geniului locului, a spiritului insular. Căci, după mărturisirea autorului:

«Călătoriile, precum artiştii, se nasc, nu se fac. La ele contribuie o mie de împrejurări diferite, puţine din ele dorite sau determinate de voinţă — orice am crede. Înfloresc spontan din dorinţele fiilor noastre — şi cele mai bune dintre ele ne călăuzesc nu numai în afară, în spaţiu, dar şi înspre înăuntru. Călătoria poate fi una din cele mai benefice forme de introspecţie...» *(Bitter Lemons)*

L.C.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

ele literatură proastă. Mîine aveam să ştiu dacă va trebui să-mi surghiunesc simţămintele pentru Grecia în cotloanele prăfoase ale memoriei alături de atîtea alte nebuneşti pribegii ale inimii.

Pe cînd dădeam ocol bătrînului fort, m-am întors să o mai zăresc fugar, pentru ultima dată, pe E, în picioare la capătul esplanadei, fluturîndu-şi braţul, înainte ca ceaţa să se înstăpînească, iar întinderea de minarete şi clopotniţe din partea de sus a oraşului, asemeni tăişului unui iatagan, să se topească în sidef mătăsos şi aur. Egiptul şi Grecia — pentru o clipă, devoţiunile potrivnice ale dragostei şi obişnuinţei m-au asaltat. Dar E avea să mă urmeze la Rodos după cîteva săptămîni; iar ea îmi era singura legătură cu Egiptul. Am văzut-o suindu-se în vechea maşină oficială, şi-am privit-o cum se îndepărtează domol în inima întunericului. Călătoria începuse!

La zece mile distanţă de Alexandria, pe cînd încă ne croiam o brazdă brună, neîntreruptă, în apele din largul mării — ape poluate de nămolul învîrtoşat al Nilului —, un delfin ţîşni brusc la suprafaţă şi ne însoţi o vreme în goană, alături; inima îmi tresări la semnul de bunăvestire, căci delfinul este prevestitor de vreme bună şi noroc. M-am aplecat pentru a-l urmări mai bine cu privirea, cînd deodată, cu iuţeala unei securi prăbuşindu-se, am străpuns albăstrimea mediteraneană a adevăratei Egee: o mare cu intensităţi şi tonuri, care sorbea şi revărsa cerul; o mare care aparţinea insulelor sterpe şi norilor de vînt cenuşii, măslinilor şi statuilor. În cele din urmă am răzbit prin valurile neguroase ale văzduhului care se învîrtejesc veşnic deasupra Mareotis-ului.

Soarele apunea încet, croindu-şi greoi drumul spre Antipozi. Tovarăşii mei de drum, cei mai mulţi dintre ei, adormiseră. Singur Gideon rămăsese treaz cu cartea ce-o citea, îşi ducea la răstimpuri degetul arătător la buze spre a-şi înăbuşi vreun căscat întîmplător şi-şi mîngîia cîinele. Apăru şi echipajul împărţind gamele cu ceai. Dacă te-ai fi aplecat atunci peste parapet şi-ai fi privit apa, ai fi avut senzaţia că zbori; prora înflăcărată a HDML-ului se avînta spre cer în timp ce nava îşi brăzda făgaşul în marea liniştită. Uruitul motoarelor uriaşe ne încingea pe toţi într-o tăcere mută — miraculoase acorduri sălbatice de oţel şi lemn vibrînd. Lăsam în urma noastră mari fuioare de aburi uleioşi şi o cicatrice albă, care se închidea încet. Fierbinţeala ceaiului dulce, de proastă calitate, era minunată; îţi amintea că noaptea avea să vină, iar frigul se va înstăpîni pe nesimţite venind dinspre apus. Curînd m-am întins şi eu, lăsîndu-mă furat de un somn uşor în care toate aceste zgomote păreau asemeni vuietului netulburat din vreo scoică frumos colorată, culeasă de pe plajele fierbinţi din Corfu sau Delos în acele zile fericite de dinainte de război. Era de parcă nostalgiile mele de a mă întoarce în Grecia nu făcuseră decît să se consume în propria lor împlinire. Eram toropit. Scene date uitării îmi reveneau în minte, fără formă sau coerenţă, dar scăldate în scînteierea însorită a vremurilor greceşti trecute, şi chiar şi în somn am simţit acel absurd gust al lacrimilor de-abia zăgăzuite pe care l-am încercat cînd am privit pentru ultima oară ţărmurile Cretei topindu-se în ceţurile lui 1941.

•

Lumini vagi se iveau, iar glasul motoarelor se îmblînzea şi-şi cobora tonurile. Lespezi întunecate din zidăria portului se scăldau în clipoceala valurilor şi sclipeau în lumina felinarelor pe cînd ambarcaţiunea noastră îşi croia drum încetişor. Tot ce se mai putea vedea din vestitul port nu mai era decît o suprafaţă redusă, de cincizeci de iarzi pătraţi, luminată încă prin vreo metodă improvizată pentru a călăuzi vasele. Restul era întuneric, un întuneric ce înghiţea zidăria ştirbită, stîlpii de oţel şi sîrma ghimpată ruginită care străjuia de-a lungul întregii întinderi de ape. În rest, beznă deplină.

Liniştea ce se pogora acum, o dată cu amuţirea uriaşelor motoare, era încă şi mai asurzitoare decît uruitul cu care ajunsesem să ne deprindem de-atîta vreme. Oamenii încă îşi mai vorbeau cu glasuri ridicate. Spaţiul se dilatase din nou recăpătîndu-şi dimensiunile obişnuite. Am acostat în întuneric. Învîrtejirile şi balansul navei ne lăsaseră tuturor un tremur reflex al muşchilor coapselor şi umerilor — aşa încît păşeam asemeni unor bătrîni lupi de mare dintr-o comedie muzicală. Paşapoartele ni le-a adunat un ofiţer de marină cu un aer obosit, care, cu un vag gest al braţului, ne-a îndrumat înspre întunecimea din depărtare. Cu bagajele pe umăr, am pornit în mers poticnit spre hotelul de tranzit, pe o stradă întunecoasă, mărginită de copaci fremătători. Am rupt o frunză şi-am strivit-o între degete, inspirînd adînc mireasma dulceagă şi uleioasă de eucalipt. La capătul acestui prelung culoar de beznă se ridicau două porţi înalte, iar în spatele lor, odinioară faimosul *Albergo della Rosa*, descoperindu-şi ici şi colo vreun grăunte de lumină, slab şi difuz. Treptele păreau fără de sfîrşit — urcam, pesemne, spre cer...

Dar chiar şi în timp ce scriu, istoveala acestei tîrzii ajungerii la liman începe să topească contururile limpezi ale amănuntelor. Îmi amintesc vag uriaşul hol de la intrare împînzit de revărsarea de bagaje în neorînduială, zumzetul conversaţiilor din sala de mese ce ţinea loc de popotă, lambriurile cu încrustaţii sfărîmate din hol, şi italienii timizi care serveau de personal. Îmi mai amintesc de valurile de aer marin curat care se strecurau dinspre terasă, aducînd cu ele parfumul florilor de primăvară şi rîvna somnului, încrîncenată împotriva acelui imbold al inimii de a păşi în grădină şi a inspira întunecimea care se întindea peste strîmtoare pînă către Anatolia. Dar în zadar: călătoria ne biruise.

Stăteam pe nişte canapele învecinate în holul dărăpănat, cu oglinzi înceţoşate, aşteptînd ca îngrijitoarea somnoroasă, cu buză de iepure, să termine de pregătit camerele. Mi-l amintesc pe Gideon tolănit acolo, cu monoclul aproape atingînd podeaua — îi alunecase din orbită şi-i atîrna acum de capătul lănţugului; în picioare purtînd o pereche de ciorapi cîrpiţi mai peste tot; întregu-i trup vlăguit şi prăbuşit; sforăind.

Aşa am adormit.

Mult mai tîrziu, am fost treziţi şi, orbiţi de somn, am urmat recepţionerul pînă în camere. Ferestrele deschise dădeau direct spre mare, ale cărei suspine melodioase erau acompaniamentul perfect pentru acel petic de pămînt preafericit care este o insulă grecească, pentru un somn tot atît de deplin în anonimatul său precum cel care izvora de jur împrejurul nostru.

Mă gîndesc la mine. Cîteva ceasuri mai tîrziu (sau să fi fost mai devreme: să fi călătorit oare înapoi în somn precum istoria?) m-am trezit cu razele calde ale soarelui de dimineaţă în priviri; răsfrîngeau sclipirea orbitoare, unduioasă a apei pe tavanul alb al încăperii. Gideon ieşise deja în balcon, echipat numai cu monoclul şi un prosop, şi-şi făcea exerciţiile cu devoţiunea cucernică a unui yoghin, urmărit îndeaproape de căţelul său.

Curînd am străbătut în grabă grădina şi, încă pe jumătate toropiţi de somn, ne-am aruncat în apa egeeană, limpede şi răcoroasă ca vinul. Înaintea noastră, dincolo de strîmtoare, ardeau munţii Anatoliei, fiecare o piatră preţioasă. Deşi apa era rece ca gheaţa, am mai zăbovit o vreme, fără grai, recunoscători — înmuiaţi în sare, pînă ce ne-am simţit pielea rece şi netedă asemeni pietrelor ce smălţuiau pardoseala strălucitoare a acelei minunate plaje.

Amintirii primei scalde, aş vrea să-i adaug amintirea primului dejun (doar o simplă conservă de carne de vacă şi biscuiţi), luat în tovărăşia celorlalţi călători la lungile mese cu postament, de care odinioară eleganta sufragerie fusese plină.

Desigur, nu era nimic deosebit în nici unul din aceste lucruri — dar bucuria că, în cele din urmă, ajunsesem aici le făcuse să treacă în miraculos. În afara hotelului (ale cărui coridoare părăginite, încrustații ciobite, ornamentații și cornișe de marmură sfărîmate nu puteau sugera decît un carnaval care sfîrșise într-un cutremur), talazurile albastre ale mării se învolburau în jurul farului de piatră și se desfășurau apoi răcoros de-a lungul uneia dintre cele mai frumoase plaje cu pietriș din lume. Lumina soarelui așternea pe suprafața lucrurilor pistrui albaștrii și aurii, în timp ce fundalul sumbru al Cariei, punctat doar din loc în loc cu raze de soare, părea să se cearnă domol printr-un spectru de culoare. Pace deplină.

«Doamne, ce bine mi-e», spuse Gideon. Ne adusesem cea de a treia ceașcă cu ceai afară pe terasă, și acea primăvăratică strălucire a soarelui ne umplea de căldură și bună dispoziție.

Lenevind acolo, pe terasă, începurăm a ne explora viețile unul altuia. Însărcinările cu care eu venisem aici erau prozaice. Fusesem acreditat pe lîngă forțele de ocupație ca ofițer de Informații. Treburile lui Gideon erau încă mai obscure; încercă să bolborosească cîteva explicații. În cele din urmă ridică din umeri și scoase la iveală un ordin de deplasare mototolit, pe care mi-l întinse să-l citesc. Nu vedem nimic deosebit în el. Se spunea că ofițerul A. Gideon, cu gradul de căpitan, se deplasa în interes de serviciu la Palermo, via Rodos. «Nu vezi nimic ciudat în asta?» mă întrebă cu un chicotit și o urmă de mîndrie, ce-ar fi părut neghioabă, de n-ar fi ascuns un oarecare dram de vinovăție. «Nici comandantul poliției militare nu și-a dat seama de nimic.» Îmi zîmbi radios și-mi explică. De multă vreme remarcase că în ordinul de deplasare rubrica «se va deplasa de la X la Y» era îndeajuns de spațiată ca să-i permită inserarea cuvîntului «via» urmat apoi de numele oricărui colțișor din lumea asta pe care și-ar fi dorit să-l viziteze. Își petrecuse o bună parte din război călătorind de nevoie «de la X la Y» — dar întotdeauna «via» vreun loc sau altul pe unde vroise cu tot dinadinsul să ajungă. «Este forma mea de revoltă», spuse sfios. «Dar, pentru Dumnezeu, să nu spui nimănui.» I-am promis cu toată gravitatea. «Nici nu-ți închipui ce diferență e să călătorești dintr-un nenorocit de loc într-altul, cînd poți să te abați din drum și să petreci cîteva zile „în tranzit" într-un loc care-ți place cu adevărat.» Rodos, am dedus eu după alte conversații ce-au urmat, era o veche dragoste, zărită pentru prima oară înainte de războiul din 1914; mai mult decît atît, Gideon spera să își găsească un post în administrație, pentru a scăpa astfel de un ofițer superior din Palermo pe care-l detesta. Părea destul de încrezător că în cîteva zile de insistențe la Rodos va găsi ceva convenabil. Dincolo de ideea de transfer însă, se mai ascundea o alta — mult mai dragă sufletului său: după demobilizare, avea de gînd să se stabilească în Rodos. Interesant. După toate aparențele, eram amîndoi insulomani.

Astfel, începurăm să ne împărtășim amintiri din lumea de dinainte de război și să dezgropăm prieteni comuni. Și Gideon vagabondase prin Mediterana orientală înainte de război; trăise la Atena și Alexandria.

Sub ochii mei, chipul îi lua alte contururi. Avea să capete multe altele, dar nici unul atît de radical ca acesta, primul, de la imaginea unui soldat oarecare, fără orizont, la omul de cultură, cu o lectură relativ vastă. Un singur element lipsea însă din tablou. Îl voi suplini din experiențele de mai tîrziu. N-aveam habar cu ce coțcar aveam de-a face. M-am lăsat păcălit de acel aer binevoitor, de o amabilitate plină de curtoazie. Eram tentat să clatin din cap cu tristețe în fața naivității unui om care-și închipuia că după numai cîteva zile de milogeală prin Rodos își va putea găsi o slujbă. Cît mă înșelasem! Mi-am dat seama o lună mai tîrziu, cînd din întîmplare ochii mi-au căzut asupra unei circulare prin care era

numit noul subofițer însărcinat cu probleme de... Agricultură, nici mai mult, nici mai puțin. Dar în acea dimineață de primăvară, pe cînd ne îndreptam spre port pentru a ne depune omagiile în fața guvernatorilor militari ai celor douăsprezece insule, nu puteam bănui nimic din toate acestea. N-aveam cum să prevăd nenumăratele vizite protocolare ale lui Gideon, în vechea lui mașină rablagită — vizite întreprinse cu cea mai mare urgență pentru a mă consulta într-o Problemă de Stil, sau în legătură cu vreun infinitiv care făcuse ce făcuse și pocnise ca o păstaie de fasole în vîltoarea compoziției. Și nici nu puteam prevedea cu cîtă plăcere îmi voi aduce contribuția stilistică la acele neghioabe producții intitulate *Raport asupra evoluției sfeclei* sau *Perspectiva năsturelului pentru anul viitor*. Ne revărsăm cu prisosință comoara reunită a minților noastre, deloc de neglijat, asupra acestor rapoarte. Lectura dizertațiilor lui Gideon asupra Sfeclei reprezenta o nouă experiență literară. Toată lumea era mulțumită, cu excepția comandantului de brigadă, care decretă stilul lui Gideon abominabil și refuză să-i acorde autorului gradul de maior pînă ce avea să-l citească și să-l studieze de Swift.

În dimineața aceea, însă, pornirăm în prima noastră vizită prin oraș, Gideon «en *pélérinage*», după cum se exprima chiar el, iar eu, fără doar și poate, în misiune — căci trebuia să găsesc tipografia, care urma să reprezinte cea mai mare parte a moștenirii lăsate mie de armată. Umbla zvonul cum că linotipurile erau îngropate pe undeva în castel, așa că o luarăm de-a lungul falezei scînteietoare înspre Strada Cavalerilor, Gideon turuind neîntrerupt cîte-n lună și-n stele și scoțînd exclamații de plăcere la fiecare priveliște sau zgomot nou.

Sub privirile necritice ale drumețului, orașul apărea minunat în dimineața aceea, în ciuda distrugerilor infernale ale războiului — și nu erau puține la număr. Transcrise dintr-o scrisoare rămasă neexpediată și nedesprinsă dintr-un vechi bloc de corespondență, aceste cîteva rînduri redau imaginea impresionistă a Rodos-ului așa cum o percepeam eu: «Domnește încă un haos absolut. Esplanada de-a lungul bătrînului port Mandraccio e smălțuită cu mici cazemate și lungi șiruri de antrepozite de fier, din jurul cărora infanteriști indieni, cu chipuri grave, desfac sîrma ghimpată. Grupuri de prizonieri germani, albi ca varul din pricina foametei, în mare parte îmbrăcați numai în pantaloni scurți și purtînd bonete militare, se muncesc să acopere gropile de obuz din asfalt. Sînt mii de astfel de oameni rămași în răspunderea noastră. Nori de fum violet se-adună deasupra lui Monte Smith de la ofrandele aduse de dimineață zeilor de către vreo trupă de geniu — mine inamice explodînd. N-am apucat încă să privesc la orașul medieval, dar dinspre port îți oferă o imagine profund descumpănitoare, cu clădirile coșcovite ale administrației și statuile decapitate: orașul vechi, împresurat de ziduri, apare ca un tort de mireasă cu glazura sfărîmițată și crăpată. O piață pustie. O moschee goală. Doar cîțiva civili, cu chipurile palide, răscolind prin cutiile de gunoi după mîncare. Majoritatea populației s-a refugiat spre insulele Symi și Casos. Pe străzi nu vezi decît trupe și detașamente de aprovizionare formate din prizonieri germani.»

Mai puțin impresioniste, dar la fel de relevante faptic pentru această primă imagine a insulei pe care aveam să ajung s-o îndrăgesc atît, erau extrasele dintr-un raport care fără îndoială mai putrezește încă pe undeva prin arhivele vreunui departament din Cairo, al cărui reprezentant eram la acea vreme. «Situația din capitală e departe de a fi normală. Majoritatea populației s-a retras lăsînd în urmă clădiri distruse și o piață devastată. Cei care au rămas suferă de foametea atotcuprinzătoare. Cazurile de malnutriție au o rată de șase pe zi. Toate serviciile publice au încetat orice activitate; autobuzele au fost scoase din circulație de către nemți, poșta abandonată, doar micile buletine de știri publicate de Organul executiv de Propagandă al Armatei în două limbi își mai mențin o distribuție locală firavă.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Totuşi, inginerii aproape că şi-au încheiat lucrările şi se speră ca uzina de energie electrică să fie repusă în funcţiune săptămîna aceasta. Insula este înţesată de mine care-şi aşteaptă geniştii...»

Ordinea civilă avea să se instaureze cu greu; restabilirea legăturilor serviciilor poştale cu restul lumii, apariţia ziarelor, refacerea locuinţelor distruse — deasupra tuturor acestora ordinea, în sensul secolului douăzeci, stătea sub semnul condiţionalului. Numai cel care a văzut un oraş istovit de asedii poate să-şi dea seama în ce măsură simţămîntul nostru de apartenenţă la o comunitate îşi are rădăcina în aceste mici satisfacţii cotidiene. În acea dimineaţă de iunie mă aflam mai aproape de imaginea istoricului Rodos, aşa cum se va fi înfăţişat el după marele asediu, după atacul lui Mithridates, după ce Cassius îl va fi devastat; un Rodos risipit în milioane de sfărîmături, aşteptînd să fie reclădit.

Portul Mandraccio («Stîna» vechilor greci) oferea contraste ciudate; jumătate din suprafaţa lui era acoperită cu bărci şi luntrii eşuate, îngrămădite unele într-altele, parcă de teama bombardamentelor — sau, poate, împinse la un loc de suflul exploziilor frecvente. Într-un loc de ancorare mai degajat, sub fortul Sfîntului Nicolae, se aflau un număr de caice insulare în bună stare — neîndoielnic, oaspeţi care aduseseră înapoi refugiaţi. Pluteau lenevos pe oglinda lipicioasă a apei, vîscoasă acum din pricina uleiului scurs dintr-un barcaz german înclinat pe-o parte, cu rezervoarele zdrobite de o bombă, împotmolit în mîl. Pe toată lungimea ei, faleza era îngrădită cu ţăruşi şi sîrmă ghimpată într-o orînduială desăvîrşită, care nu lăsa urmă de îndoială asupra aprigelor intenţii iniţiale ale inamicului; sub apă, între stîlpii înfipţi în temelia de piatră a digului se întindea o reţea de sîrmă, iar locurile unde apa scăzuse, lăsînd să se întrevadă bancurile de nisip, erau pline cu blocuri de beton şi fortificaţii subacvatice. Clădirile erau împroşcate cu şrapnele, care ciupiseră fragmente din acea insipidă înşiruire de Cezari din bronz, cu care italienii avuseseră ideea să înnobileze zona portului.

Am zăbovit o vreme pe o dală de piatră crăpată şi-am privit toată această pustiire, ascultînd clipocitul inocent al valurilor lovindu-se de zidul portului. Apoi ne-am urmat drumul traversînd piaţa lipsită de viaţă; am pătruns în vechiul oraş al Cruciaţilor, împresurat de ziduri, trecînd pe lîngă minunatul turn gotic al Sfîntului Pavel, rămas nevătămat. La capătul unei pante domoale, am luat-o pe faimoasa Stradă a Cavalerilor în vîrful căreia se înalţă Castello — acel monument de prost gust ridicat de ultimul guvernator italian. Deja, hidoasa cochetărie a lucrărilor de restaurare începea să capete contur. Gideon, care văzuse insula cu ani în urmă, binecuvîntată cu un har mai milostiv, se tînguia morocănos. «Aşa nu se poate», spunea el plin de reproş. Dar răul abia avea să vină. Castello, cocoţat pe minunatul pinten unde se ridicase odinioară templul lui Helios, dominînd întreaga limbă de pămînt de dedesubt, lătăreaţă ca o lamă de cazma, se revendica din cea mai lipsită de gust tradiţie. Sergentul Croker ne însoţi de jur împrejur, fără îndoială uşor nedumerit de purtarea noastră. Cred că nici cele mai liberale uzanţe nu mi-ar permite să transcriu aici măcar jumătate din blestemele revărsate de Gideon pe cînd străbăteam încăpere după încăpere, care de care mai înzorzonată, capelă după capelă, coridor după coridor; oriunde îţi întorceai privirea, erai întîmpinat de statui groteşti, draperii şi tapiserii de un gust îndoielnic, şi un stil de marchetărie care evoca holurile pentru pasageri ale vapoarelor cu aburi. În mînia lui, Gideon nu-i ierta nici pe guvernatorul italian, nici pe arhitecţi, zidari şi decoratori care fuseseră părtaşi la această josnică faptă. Îi blagoslovea în parte, ori de cîte ori braţul îi zvîcnea indignat, aţintit într-o parte şi-n alta. De-ar fi putut, ar fi pus să fie legaţi de cai sălbatici şi sfîşiaţi. Nu-i lăsa să

se odihnească în pace nici pe strămoşii acestora, urmărindu-i pînă înspre secolul al IV-lea înainte de Christos şi încă şi mai departe. Croker, sergentul de serviciu, era uşor supărat; îşi bătuse capul să memoreze cîteva date despre istoria locului şi era nerăbdător să facă pe ghidul. Dar Gideon nu vroia să audă o vorbă din toată sporovăiala lui. «Dragul meu,» îi spuse sîcîit, «n-are nici un rost să baţi cîmpii în halul ăsta. Totul e oribil. Poate doar să servească de model vreunei noi forme de cornet pentru îngheţată napolitană.»

«Am înţeles, domnule.»

«Numai un idiot poate să susţină că-i frumos.»

«Am înţeles, domnule.»

«Şi termină odată cu „Am înţeles, domnule". Parc-ai fi un papagal.»

«Da, domnule.»

Homer, căţelul, ne urma pretutindeni, cu un aer înţelept, critic şi dezaprobator. Era evident că împărtăşea părerile lui Gideon.

Şi totuşi, de la ferestrele înguste, crestate parcă în zid, şi de pe parapetul acoperişului, priveliştea era minunată. Oraşul se întindea la picioarele noastre, împroşcat de soare. Rîndunici şi lăstuni se prăvăleau în zbor, se avîntau apoi pieziş în aerul cald al grădinilor. În faţa noastră copacii încărcaţi cu mandarine împestriţau peisajul cu scîntei de foc dănţuitoare. Văzduhul era plin de toate miresmele verzi-gălbui ale primăverii. Marea era din nou calmă şi albastră — mai albastră decît orice metaforă ar putea-o rosti.

«Ei bine, ştiu şi eu», spuse Gideon proptindu-şi coatele de pietrele calde şi increţindu-şi nasul spre a adulmeca vîntul cu arome de mandarină. «Dacă-ţi doreşti o teză despre arta totalitară, priveşte, o ai aici în faţa ochilor.» Sergentul de serviciu îşi pironi o privire plină de reproş în spatele lui; era un provincial venit dinspre părţile din nord, cu o faţă roşcovană, prelungă şi tristă, şi obraji supţi. Părul îi crescuse ca al unui mastiff şi-i acoperea pe jumătate fruntea palidă, într-un soi de buclă. Îşi ţinea palmele bătătorite întinse reglementar la cusătura pantalonilor, umerii drepţi. Era evident că ne considera nişte îngrozitori snobi intelectuali.

●

Mai tîrziu, toţi trei am coborît dealul îndreptîndu-ne spre oraşul vechi în căutarea unui pahar de vin. Printre crenelurile şi ferestruicile oraşului medieval am descoperit în cele din urmă o mică tavernă cu firma «Elena din Troia», unde am găsit nişte chianti de proastă calitate, cu gust puternic de parafină. Ca băutură, te dezamăgea; cu toate acestea, trebuie să fi conţinut ceva din ingredientele cuvenite, căci într-un colţ al tavernei doi soldaţi greci, beţi morţi, dansau încetişor în ritmurile monotone ale unui clarinet, la care cînta un bătrîn cu un turban soios, moţăind pe o grămadă de cutii aruncate într-un colţ al prăvăliei.

Urma să ne despărţim, dacă-mi amintesc bine, fiecare la treburile lui, dar tot aici, la «Elena din Troia», aveam să ne întîlnim din nou la asfinţit — unul din acele fantastice asfinţituri rodosiene, care i-au adus insulei, încă din vremurile medievale, o întemeiată faimă, după cum povestesc mărturiile călătorilor prin Egee. Întreaga Stradă a Cavalerilor era cuprinsă de flăcări. Contururile caselor începuseră să se înmoaie pe la încheieturi, precum hîrtia arzînd, şi cu cît soarele se scobora înspre coliba întunecată de deasupra noastră, nuanţe de roz şi galben se covăşeau şi alunecau de la un colţ la altul, de la un fronton la altul, pînă ce pentru o clipă minaretele tot mai întunecate ale moscheilor se aprinseră într-o vîlvătaie albastră, asemeni luminii răsfrînte de o foaie de indigo. Insensibile la o frumuseţe devenită deja familiară, umbrele negre ale refugiaţilor se mişcau printre casele bombardate, vocile lor răsunau limpezi şi ascuţite pe cînd aprindeau lămpile sau îşi înşiruiau mobilele coşcovite pentru tocmeala gălăgioasă din faptul

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

serii. Gideon își ridicase paharul cu vin roziu înspre lumina roșie a cerului de parcă ar fi încercat să încătușeze în el ultimele raze ale apusului. «De unde să-și fi găsit Homer un asemenea epitet: „cea cu degete trandafirii" — dacă nu ar fi trăit un asfințit în Rodos? Privește!» Și, într-adevăr, în acea lumină stranie, degetele, întrevăzute prin vin, licăreau roziatice asemeni coralului pe cerul pîlpîitor. «Nu mă îndoiesc că Rodos n-ar fi locul unde s-a născut Homer,» adăugă el cu gravitate. Vedeam bine că era ușor amețit. Îmi făcu semn energic să mă așez și să-i urmez exemplul, și pentru o vreme ne scrutarăm propriile degete prin sticla paharelor înainte de a închina solemn în numele lui Homer. («Nu în cinstea ta, măi prostovane», i se adresă cățelului.) Pentru o clipă întreaga stradă vibră în lumina nepămînteană a unui tărîm de basm, ca apoi întunericului să coboare lunecos dinspre deal. «Un vitraliu sfărîmat de o grenadă.»

Ne plimbarăm braț la braț, coborînd acele străduțe înguste, neluminate încă, rătăcindu-ne o dată, de două ori, pînă ce ne pomenirăm în fața porții joase de la Sfîntul Pavel, și ne strecurarăm prin întunecimea ei pînă în secolul douăzeci. Cîteva luminițe răzlețe scînteiau în orașul nou, dar iluminatul străzilor încă nu fusese reglat, așa că pășeam într-o beznă profundă și liniștită pe cînd primele stele începeau să prindă viață pe cerul nopții. Era cam la acest ceas, îmi amintesc, cînd ne pomenirăm în fața micii grădini dimprejurul Moscheiei lui Murad Reis — o grădină în a cărei inimă aveam să descopăr mai tîrziu Villa Cleobolus; și aici zăbovirăm o vreme cocoțați pe pietrele de mormînt turcești, fumînd și bucurîndu-ne de întunericul ce căpătase acum (primăvara era în toi) o blîndețe aproape fizică, catifelarea vechilor mătăsuri. Și-n acest loc, aveam să-mi dau seama, ne aflam foarte aproape de spiritul lui Hoyle — căci mai tîrziu, nicăieri altundeva nu avea acesta să-și găsească desfătare mai mare decît în acestă grădină — întins pe iarba smălțuită cu stele și fumîndu-și trabucele, sau aromind într-un șezlong în lungile, auriile după-amiezi.

Există un singur portret în fața căruia mă simt cuprins de sfiiciune — cel al lui Venus marine. Dacă cititorului i s-ar întîmpla vreodată s-o vadă în mica ei peșteră, ar înțelege de ce. Geniul protector al vreunui loc sau vreunei epoci poate fi numit, dar ea nu poate fi descrisă cum se cuvine. Și totuși, cînd a fost ridicată în acea dimineață însorită din cripta umedă în care zăcuse ascunsă, cînd lada în care fusese ferecată a fost deschisă, cînd scripeții au scos-o în cele din urmă la lumină, învîrtind încetișor cablul la capătul căruia atîrna ea — ei bine, care dintre noi n-ar fi recunoscut duhul protector al acelor locuri? (Statuie reprezentînd o femeie; perioada incertă; descoperită în apele portului Rodos; deteriorată de apa mării.) Mai văd încă și acum chipurile prietenilor mei de jur împrejurul chepengului întunecat prin care s-a înălțat atît de gravă în lumina soarelui. Hoyle și Gideon călare pe o scîndură; Egon Huber, care ajutase la îngroparea ei, zîmbind la bucuria de a o vedea nevătămată; în timp ce Mills și sergentul Croker, împreună cu o droaie de băiețandri desculți icneau și gemeau la capătul frînghiilor care-o ridicau.

Se înălța, născută parcă din spuma valurilor, legănîndu-și trupul grațios într-o parte și-n alta, înclinîndu-se părelnic în fața audienței. Apa mării se înfruptase din ea secole de-a rîndul pînă ce devenise un soi de jujubă din piatră albă, pe care cu greu mai distingeai vreo trăsătură clară, așa cum acul de gravat va fi lăsat în urma lui la începuturi. Și totuși, într-atîta de desăvîrșită era armonia alcătuirii ei — sînii și gîtul zvelt pe acel tors generos sculptat, linia suplă a brațelor și-a coapselor — încît absența unui contur marcat nu făcea decît să-i confere o grație blîndă și tulburătoare. În locul riguroaselor trăsături clasice i se dăruise un ceva infinit mai adolescentin, neformat încă. Pîrguiala trupului era cumpănită nu de chipul unei matroane, ci de cel a unei tinere fete. Am purtat-o înfășurată în pînză de sac pe coridoarele muzeului, sus pe scară, pînă în cămăruța unde se află și astăzi. Este o încăpere de piatră, destul de urîtă — aleasă special de un personaj care avea teoria stupidă că statuia era prea deteriorată, așa încît nu părea frumoasă decît privită din anumite unghiuri; de unde și lumina de nord, artificială, care-i reliefează modelajul minunat al spatelui și-i lasă în întuneric inocentele trăsături ale feței. Dar, în scurt timp, ochii ți se obișnuiesc cu bezna mistuitoare a încăperii, și le poți schița conturul cu degetul, gura și fruntea glaciale, cosițele de piatră. De parcă ar fi fost creată din ceară; repede trecută printr-o flacără deajuns de puternică ca să-i înmoaie trăsăturile, fără însă a i le preschimba cu totul; și-a închinat maturitatea originară pentru o tinerețe redescoperită.

Într-o după-amiază pescarii au tras-o la suprafață din năvoadele lor. Speraseră la o pradă bogată; și nu se aleseseră decît cu o statuie grea, de marmură, a unei Venus marine, încolăcită în ierburi de mare, cu cîțiva pești speriați, ca niște arginți, zvîrcolindu-se pe chipul ei alb, placid, cu priviri oarbe.

Acum sălășluiește în Muzeul insulei, cu gîndurile-i răsfrînte asupra propriei vieți interioare, cugetînd grav la lucrătura timpului. Cîtă vreme ne aflăm pe aceste locuri, nu-i vom putea scăpa; de parcă gîndurile ne-ar fi pe veșnicie pecetluite de vreuna din tainicele ei iluminări — rost al unei femei din piatră moștenit dintr-un trecut ale cărei supreme speranțe și idealuri s-au năruit. Dincolo de ea și prin ea întreaga plăsmuire a Greciei străluce trist, asemeni unui capitel zdrobit, asemeni cioburilor sfărîmate ale unui vas grațios, asemeni trupului unei statui la care va să speri.

În românește de LIVIA SZÁSZ CÂMPEANU

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Grota mascaron, Insula Paştelui

DRAGOŞ GHEORGHIU

Un Bomarzo austral — Insula Paştelui

Europa exotică

Exotismul este o problemă de geometrie, o punere în relaţie a două percepţii diferite, distanţate: în Cipangu, în secolul al 16-lea, Europa (re)descoperea exotismul şi primii navigatori portughezi, «oamenii ajunşi dinspre sud» — Namban-jin, descrişi drept nişte barbari cu figuri ciudate (nasuri lungi, groteşti, bărbi şi mustăţi ascuţite, pălării încreţite, pantaloni bufanţi), generau un curent original în arta japoneză — Nambanga — «pictura barbarilor din sud»; încît şogunii încep acum să comande artiştilor cópii ale vedutelor Romei, scene de gen sau heruvimi.

Figura «exotică», cîteodată un mister al arheologiei viitorului, este un subiect tratat în toate artele: nişte simpli naufragiaţi devin, dacă nu zei, cel puţin personaje importante, este cazul statuilor olmece reprezentînd capete umane cu trăsături negroide ale primilor navigatori din regatele africane de coastă, ajunşi pe ţărmul american, sau al suveranului mexican care, impresionat de zvonurile unei debarcări miraculoase, trimitea desenatori pentru a-i face cópiile în mărime naturală ale străinilor albi, ale armelor şi animalelor nemaivăzute cu care veniseră.

Arta şi ideologia unei epoci îi formează percepţia; nu poţi vedea decît cu ochii «spiritului epocii» şi, mai mult, pentru a aprecia, trebuie să existe şi o similitudine între perioadele istorice: a trebuit să treacă mai mult de un secol pentru intrarea în «rezonanţă» a barocului european cu «barochismul» artei orientale, pentru a se ajunge la acceptare, la acele chinoiseries atît de apreciate în Occident.

Timp de 300 de ani Europa şi-a extras forţa economică din imperiile americane a căror artă a fost complet ignorată, exportîndu-li-se cultura spaniolă, şi un observator imparţial ca Bernal Diaz del Castillo afirma despre meşterii giuvaergii indieni că-şi schimbaseră maniera, devenind neîntrecuţi în redarea scenelor Calvarului; invers însă, stilizarea geometrică primitivă, neacceptată de Renaştere, va mai aştepta pînă la începutul secolului al XX-lea pentru a fi în rezonanţă cu altă perioadă de geometrizare din gîndirea europeană.

---

* Studiul despre Insula Paştelui a fost conceput la National Gallery of Art, Center for Advanced Study in the Visual Art, Washington, D.C. şi variante ale lui au fost publicate în «Center 8, CASVA», «Arta», Congresul ARA 1990 Canada, «Spirit of Enterprise, the 1990 Rolex Awards» şi Actele Congresului Asociaţiei Internaţionale pentru Istoria Religiilor, Roma 1990.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Navigatori şi insule

Secolul al 16-lea, epoca utopiilor geometrice, a însemnat o expansiune a Occidentului înspre est şi vest: spanioli, portughezi, italieni, milanezi sau genovezi se îndreaptă spre Antile sau Moluce, încercînd să ajungă în Indii sau Cipangu prin pasajul de pe lîngă Chersonesul de aur, promis de Ptolemeu şi confirmat de Marco Polo, şi înainte ca întîlnirea să aibă loc pe faţa necunoscută a Pămîntului, se va hotărî împărţirea globului terestru în două părţi egale, de-a lungul meridianului, «la răsărit de insulele Hesperide». Lupta între Spania şi Portugalia pentru descoperirea Insulelor Malluko, insulele mirodeniilor, va genera de acum o geografie secretă a hărţilor închise în tezaurele regale, ţinute pe corăbii în sipete cu dublă închidere, a căror cheie o aveau doar pilotul şi cosmograful, lucru firesc în momentul cînd conflictul celor două puteri maritime ajunsese la paroxism: mărturie episodul garnizoanei de supravieţuitori din expediţia lui Loaisa, care a opus împreună cu băştinaşii unui mic sultanat o rezistenţă disperată portughezilor, zeci de ani, neştiind că insula le fusese cedată acestora din urmă; Europa exporta în primul rînd utopie.

Omisiunile şi deformările, uneori voite («Insulele Infortunate» descoperite de Magellan în zona Tropicului Capriconului şi care apar în mapamondul lui Shoner în 1523, vor dispărea din hărţile anilor următori) sînt pericole suplimentare, cu atît mai mult cu cît călătoriile erau un risc permanent: furtuni, climă insuportabilă, foamete, scorbut, boli tropicale, revolte sau naufragii; cu toate acestea spaniolii vor surmonta greutăţile, ajungînd în jumătate de secol «peste tot unde străluceşte soarele».

> «...ieşind noi în largul mării, am navigat la întîmplare către soare-apune, fără a avea ştiinţă de adîncimea mării, de vînturi sau de curenţii ce se înstăpînesc pe acele meleaguri, primejduindu-ne vieţile, căci tocmai atunci veni o furtună ce ţinu două zile şi două nopţi, şi atît de grozavă de era gata să ne înecăm. După cum s-a îndreptat vremea ne-am reluat călătoria şi la 21 de zile de la plecarea din port, am zărit un ţărm, spre marea noastră veselie, şi am mulţumit Domnului. Acest pămînt nu fusese pînă acum descoperit şi nici nu era ştire despre el».

Structura echipajelor spaniole era multinaţională; după cum relatează Bacon, «foloseau fără alegere oameni din toate naţiile în armată, cîteodată conferindu-le cele mai mari onoruri», dovadă cei doi mari descoperitori Columb şi Magellan, un genovez şi un portughez. În echipajul lui Magellan proporţia naţională era următoarea: din 270 de oameni, mai puţin de două treimi erau spanioli, 37 portughezi, 30 italieni, 19 francezi, germani, flamanzi, greci şi un englez; servitorii erau negri şi malaezi, o imagine completă a Europei în această întreprindere de «navis stultorum». De asemenea aproape toate meseriile epocii erau utilizate pentru succesul expediţiei, de la cele mai brute, de întreţinere a navei, pînă la cele intelectuale, de cosmograf sau astrolog. Aceştia aveau la început şi sarcina ideologică de a împăca doctrina creştină cu descoperirile geografice, cum făcuse Columb în celebrul compromis al «Paradisului Terestru» în chip de insulă, rezultatul unui silogism pornit de la axioma scolastică a existenţei «Insulei Pămîntului» din zona temperată, pusă în relaţie cu faptele negate de teologi: debitul imens de apă dulce al Orinoccoului şi popularea zonelor ecuatoriale.

Insula este locul dezvoltării separate, al autarhiei artistice şi sociale, al utopiei; pe harta arhetipală a psihéului, insula virtuală (utopie însemna «nicăieri») este

situată într-un centru abstract, devenind ea însăşi un centru. O astfel de insulă utopică apare pe neaşteptate navigatorului olandez Jacob Roggeveen în ziua de Paşti 1722 pe ruta spre Moluce, la jumătatea distanţei între Peru şi Polinezia, insulă plină de statui gigantice de piatră şi cu băştinaşi cu părul vopsit în roşu, locul unui experiment al Soartei, unde condiţiile de izolare totală au fost perfecte.

Nevoia de mister a omului modern a transformat Insula Paştelui într-un sinonim al enigmei, devenind una dintre «problemele secolului XX», după opinia lui Malraux. Din nefericire, dezlegarea «enigmei» pasquane nu se poate rezolva prin clasicele studii etnologice şi etnografice din cauza exterminării populaţiei indigene în 1862, cei cîţiva supravieţuitori, indivizi tineri, neconservînd decît fragmentar informaţia tradiţională, care oricum, după cîteva generaţii, îşi pierduse caracterul de real, transformîndu-se în imagini arhetipale: statuile gigantice ale unor străini «exotici» au devenit acum imaginile strămoşilor mitici dintr-un trecut nedefinit.

Din toate ipotezele lansate asupra originii populaţiei şi artei pasquane, cel puţin asupra unui punct specialiştii sînt astăzi de acord: originea strict polineziană (sic) din vest.

Europa a luat cunoştinţă de acest loc straniu de la Roggeveen, apoi de la Cook şi La Pérouse, care au descris «primele» întîlniri paşnice cu băştinaşii, au desenat monumentele şi statuile şi au încercat să introducă plante şi animale din Lumea Veche.

Apariţii insolite, corăbiile europene au stîrnit entuziasmul indigenilor: «grija cu care au cercetat bastimentul meu dovedeşte că n-au privit realizările noastre ca nişte primitivi, dimpotrivă, au examinat cablurile, ancorele, busola, roata cîrmii, iar a doua zi au revenit pentru a face noi măsurători, ceea ce mă îndeamnă să cred că au discutat între ei în această privinţă pe uscat, dar că totuşi nu au fost pe deplin lămuriţi» scria La Pérouse în 1786. Citatul anterior reaminteşte mirarea echipajului lui Magellan în «Insula Bunelor Semne» descrisă în «Relatarea unui pilot genovez» în 1519: «Şi stînd aşa ancoraţi lîngă această insulă, veniră către ei două prao şi le aduseră găini şi nuci de cocos şi le spuseră că mai văzuseră şi alţi oameni ca ei».

Parc şi utopie

Datările geologice recente ale unora din statuile de tuf vulcanic foarte erodabil, încadrate într-un interval cuprins între secolul 12 şi sfîrşitul secolului 16, sau chiar 17, adăugate studiilor genetice care au pus în evidenţă existenţa unei gene HLA, Bască, cu ascendenţă urmărită pînă în secolul al 16-lea, duc la o concluzie logică: un contact al indigenilor cu conchistadorii spanioli acum 400 de ani. Teoria este neconformistă şi de aceea profesorul R. Langton, chiar după datarea genetică, se fereşte să ia poziţie, acceptînd ca loc al întîlnirii atolul Amanu din Tuamotu, la mii de mile marine distanţă, de unde metişii ar fi ajuns în Insula Paştelui.

Şi mai mult, anumite dovezi fizice ale unei influenţe artistice europene au fost considerate «unusual» şi publicarea lor a fost în general evitată ca fiind nesemnificativă; aceste piese «aberante» constituind de fapt o cheie a înţelegerii motivului efortului constructiv, a evenimentelor şi a miturilor care au generat arta pasquană, şi cea mai incredibilă dintre ele este grota-sculptură, un mascaron de cea mai pură linie renascentistă, gardian al trecerii şi al «secretului insulei», în acest Bomarzo al antipozilor. Săpat direct în blocul de tuf care iese din sol, mascaronul se compune în jurul cavităţii de forma ovalului turtit la mijloc al gurii măştilor antice, bordurată de dinţi încă bine prezervaţi pe alocuri, cu linia buzelor vizibilă pe maxilarul superior. Buza de jos şi bărbia sînt foarte erodate, numai în dreapta

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

imaginii se mai observă curbura gurii măștii tragice, clasice, și cîteva bucle de barbă sau elemente decorative. Registrul superior, deși distrus pe contur, păstrează caracterele desenului renascentist: ochii în formă de picătură curbată, volumetria pomeților și a sinusurilor, linia elegantă a foselor nazale, de o asemănare izbitoare cu mascaronii lui Aloiso Giovannolli sau Antonio Salamanca, cu capetele de «mostaciatti» de la «Fontana dei Mostri» din parcul Boboli sau de la Bomarzo. Aici, la mijlocul secolului 16, se termina proiectul labirintului polisemantic, cu trasee inițiatice, statui gigantice, cu figuri monstruoase de «guri infernale» la intrările grotelor artificiale, cel mai straniu exemplu al artei peisajului intelectual manierist care avea să cucerească Europa, ajungîndu-se pînă la imaginile standardizate ale epigonului de Caus de exemplu. Statuia gigantică pe vîrful unui munte cu grotă, din proiectele lui, este o imagine din tradiția antichității, ea va reapărea cu un sens nou în Europa medievală, în *Divina Comedie*, ca prezentare a liniei, drepte geografic, a istoriei ciclice: Olimpianul Zeus pe muntele Ida, succesor al coloșilor Memphiți, acum decrepit, privește spre Roma, moștenitoarea Golgotei.

«Dentro dal monte sta dritto un gran veglio,
Che tien volte la spalle inver' Damantia
e Roma guarda come suo speglio.
. . . .
Ciascuna parte, fuor che l'oro, e rotta
d'una fessura che lagrima goccia,
le quali, accolte, foran quella grotta».

Descrierea manieristă a detaliilor a fost preluată de peisagiștii din secolul 16 și 17 și inclusă planului lor de creare a unei naturi artificiale, parcul-grădină, loc de serbări și reprezentări teatrale, cu insule sub formă de munți care reproduceau imaginea Paradisului. Un peisaj exotic «în forma unui munte accidentat» îi amintește lui Columb Paradisul Terestru «așa cum apare el în descrieri».

◀ Sculptură pasquană «aberantă» și mascaron renascentist

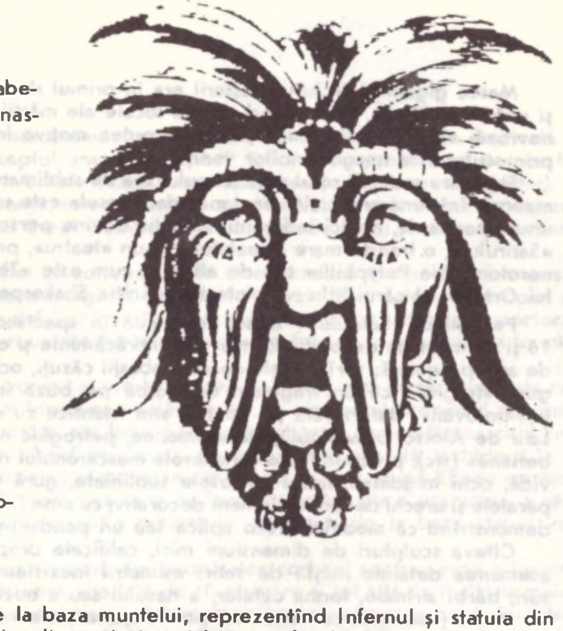

Mascaron de Aloiso Giovannelli

Mascaronul peșterii de la baza muntelui, reprezentînd Infernul și statuia din vîrful muntelui sînt cei doi poli opuși ai axei lumii artificiale care copiază în mic Universul.

Modul de percepție amintit lămurește rolul mascaronului pasquan: de a semnala existența unui parc-labirint (cercetări paleobotanice au descoperit resturile unei vegetații destul de dezvoltate pe insulă în urmă cu cîteva secole) și de a avertiza asupra laturii malefice a locului situat în zona geografică a «Insulelor Infortunate».

Mască și zeu

Figura infernală putea fi de asemenea un instrument didactic al explicării religiei creștine, o paradigmă care apare frecvent în ilustrația și spectacolele secolului al 16-lea în Europa, unde tabloul moralizator al lumii de apoi are o lungă ascendență: în secolul 1 e.n., etiopienii montau la Roma spectacole cu mii de actori, foarte apreciate de public, descriind caznele infernale și peregrinările sufletului. La Pérouse, chestionînd indigenii pasquani asupra unor obiceiuri funerare, a rămas foarte surprins de explicația (gestuală) care i-a fost oferită: ridicarea la cer a sufletului defunctului, credință bazată poate și pe existența cultului anterior al «omului pasăre» sau al «spiritului-pasăre», după opinia lui Jung noțiuni similare.

«Nu există unealtă, invenție, credință, obicei sau instituție care să asigure unitatea umanității, cel puțin care s-o asigure în același grad în care o îndeplinește și o manifestă portul măștii» spune Caillois referindu-se la forța mimetismului și fascinația ocelilor. Întîlnirea extraordinară în mijlocul Oceanului Austral a unei mari culturi europene cu o cultură din epoca de piatră a fost pînă la urmă o înfruntare de măști, plină de «amețeli, de transe, hipnoze și panici», un limbaj biologic comun atît umanismului renascentist cît și tribalismului maori-incaș.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Masca gigantică în jurul peşterii era în primul rînd «instrument de intimidare şi putere politică», sinergizînd cultele locale ale măştii şi ale peşterii, producînd nevroză, «hipnoză şi panică», care ar putea motiva imensul efort de sublimare prin sculpturi a imaginii noilor veniţi.

Şi pentru spanioli rolul mascaronului era de sublimare, prin artă, a unei realităţi maligne într-una artificială, benignă: dacă insula este un parc şi acesta este locul unui «pageant», atunci indigenul sălbatic devine personajul «sălbaticului» sau al «Satirului», o transformare a realului într-un «teatru», proces recomandat de «Hipnerotomachia Polyphilli» sau de atlasuri, cum este «Theatrum orbis terrarum» al lui Ortelio, al cărui titlu reaminteşte definiţia Shakespeariană a lumii.

Personajul «Satirului», mască frecventă în spectacolele spaniole din secolul 16 şi element de decoraţie comun pe îmbrăcăminte şi obiecte, este perfect copiat de arta pasquană: sprîncenele-coarne, obrajii căzuţi, ochii migdalaţi, nasul cărnos, gura «tragică» cu un fragment de barbă pe buza inferioară ale unei «sculpturi-bolovan», deteriorată pe contur, sînt identice cu desenul unui mascaron de satir de Aloiso Giovannolli; de asemenea, petroglifa numită «mască şamanică siberiană» (sic), prezintă toate caracterele mascaronului renascentist: coarne de cervidă, ochi migdalaţi, nasul cu fosele subliniate, gură ovoidală, barbă în fuioare paralele şi urechi devenite element decorativ, cu anse în partea superioară a lobilor, demonstrînd că modelul era o aplică sau un pandantiv.

Cîteva sculpturi de dimensiuni mici, calificate drept «aberante», prezintă de asemenea detaliile măştii de satir: asimetrii inexistente în arta primitivă: rictusuri, bărbi strîmbe, forma ochilor, a nasului sau a buzelor senzuale.

Masca (spaniolă) ca instrument politic apare extrem de bine reprezentată în basoreliefuri cu «oameni-păsări adorînd zeul Make-Make», în care oficianţii cultului local se prosternează în faţa unei măşti-domino; nu exista nici un dubiu de atribuire: forma generală a conturului feţei, linia nasului, decupajul ochilor sînt ale designului secolului al 16-lea, al Commediei del'Arte.

Dominoul mai apare perfect desenat în petroglifele colorate din grota sepulcrală Hiva-Hiva sau în portretele sculptate în piatră ale zeului Make-Make, al cărui nume este de o asemănare fonetică izbitoare cu denumirea spaniolă a măştii, un element nelipsit al costumului epocii şi folosit la toate serbările sau spectacolele.

Capetele statuii din lemn Kava-Kava, denumite «spirite ale strămoşilor» sau capetele antropomorfe ale bastoanelor «Oua» au pomeţii accentuaţi, nasul coroiat, decupaje împrejurul ochilor, caractere ale dominoului, şi, deoarece calotele lor craniene reproduc modelele de căşti militare spaniole, ar putea reprezenta foarte bine personajul popular şi impresionant al «Căpitanului», celebrul cavaler «Matamoros» din Rodomontados-urile spaniole jucate în parc, devenit mai tîrziu «imagine (venerată) a strămoşilor».

Receptarea imaginii mascaronului a fost extrem de puternică datorită recunoaşterii lui în fondul existent, polinezian (deformări ale urechilor şi decoraţii prin tatuaj); există însă o serie de detalii tipice desenului renascentist european, care apar la statuile de piatră sau la petroglife: ochii în formă de picătură curbată, obrajii căzuţi, deveniţi element decorativ, urechile ridicate, sprîncenele duble, nasul şi sprîncenele executate dintr-o singură linie, gurile deschise ca ale măştilor clasice.

Originale sînt de asemenea şi jocurile manieriste ale «statuilor-bolovani», unde figuri umane, înlănţuite, se multiplică pe verticală sau orizontală după aceleaşi reguli ca la compoziţiile cu mascaroni (gura personajului superior devenind sprîncenele celui de dedesubt, şi aşa mai departe), inspirate poate şi de «masca-cască», dublul care copia fidel detaliile anatomice ale feţei.

Carg-oul mitic

Sursa europeană a mascaronului pasquan de tip Make-Make este explicată de un desen zgîriat pe pieptul unei statui Moai, în care de prova unui vas cu trei catarge este legat printr-o linie (exprimarea apartenenţei în desenul primitiv), un obiect oval cu protuberanţe, o reprezentare schematizată a unui mascaron ca acela de la nava funerară a lui Carol Quintul, cu barbă, urechi lungi şi coarne sau penaj decorativ.

Prova şi pupa ridicate, cu contravînturile care ritmează compoziţia, bompresul cu mascaron (din dreapta imaginii) şi pînzele pătrate sînt caractere proprii ale galionului, silueta lui curbă justificînd şi forma de semilună a amuletelor pectorale avînd la extremităţi figuri umane bărboase, sfoara petrecută în jurul gîtului formînd triunghiul cordajelor.

Pentru indigenul prizonier al insulei, «nava (...) [era] casa superlativă» de care vorbeşte Barthes, a cărei formă ovoidală în plan, în momentul acoperirii cu ramuri înfipte în pietrele perforate ale fundaţiei, se transformă în jumătatea cojii unui ou, asemeni unei nave hibrid de Bosch, devenind prin această închidere în ea însăşi locul mitului polinezian al primului om născut din ou, după Eliade «strămoş al tuturor zeilor... stînd în cochilia sa în mijlocul beznelor, de o veşnicie», a cărui identitate era sugerată de poziţia scheletului ghemuit, de la baza statuii «no. 280».

> «Am măsurat o casă din vecinătatea cortului nostru: avea o lungime de 310 picioare, era lată de 10 picioare şi tot atît de înaltă la mijloc, avea forma unei pirogi răsturnate; nu puteai pătrunde printr-însa decît de-a buşilea, prin două deschideri a căror înălţime era de două picioare», afirmă La Pérouse.

Adorarea galionului, care pentru indigeni confirma «eterna reîntoarcere» a zeilor, era văzută de europeni ca o acceptare a doctrinei creştine, corabia fiind «Arca», simbol al Bisericii, navă a salvării ale cărei catarge formau semnul crucii.

Chiar şi miturile maori ale creaţiei facilitau aceste interpretări:

> «Universul era în întuneric cu apă pretutindeni
> Nu era nici o licărire a zorilor, înseninare sau lumină.
> Şi El începu să spună aceste cuvinte: (...)
> Întunericul să fie lumină!
> Şi deodată lumină se făcu.
> . . . .
> Fie ca apele Tai-Kama să se despartă,
> Bolta să se formeze, Cerul să se agaţe deasupra.
> . . . .
> Şi deodată pămîntul mişcător se aşternu pretutindeni».

Sărbătoarea reînoirii naturii, a primului ou adus dintr-o insulă vecină, pentru care se făceau întreceri acerbe între indigeni, coincidea acum cu sărbătoarea creştină a Învierii, a oului de Paşti.

Umaniştii puteau vedea în această cutumă, creştină «avant la lettre», oul «mitic (...) generator de viaţă (...), principiu originar ce condiţionează în chip metafizic viaţa», o «emblemă», forma rotundă a globului terestru de curînd circumnavigat, ipoteză susţinută prin existenţa alăturată a două simboluri alchimice analoage: ouăle de piatră (dintre care cel mai celebru este sfera «Te Pito Note Heuva» — «Buricul întregului Pămînt») şi cuptoarele-pentagramă, imagine a microcosmosului uman, figură geometrică rară în repertoriul primitiv. Bolovanii rotunzi ai insulei, pe care La Pérouse îi compara cu cei din Ille de France numiţi

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Cap de statuie Moai.

«tărtăcuțe», se transformau în subconștient, după cum afirmă Jung, în «oul Orfic, începutul lumii, receptacolul din care la sfîrșitul opusului va ieși homunculul, Antropos-ul, omul spiritual complet», purificat prin suferință asemenea naufragiaților.

Actori și costume

Antropologic, trei detalii fizionomice ale statuaristicii pasquane susțin originea exotic-europeană a modelelor: nasurile lungi, buzele subțiri și tipurile de barbă, verificate prin experiența analogă a artei Nambanga.

Naufragiați pe insulă, europenii au devenit și ei Mokai (prizonieri, în limba maori), rezistînd o vreme prin construirea unui environment utopic și prin disciplină militară, după cum arată pietrele așezate ordonat pe platforme, în fața statuilor colosale-Moai, o exprimare primitivă a cifrelor mari, precum aceea a lui Vineri

Pălării de Moai pasquani și pălării spaniole de la sfîrșitul sec. XVI

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

care «nu putea spune douăzeci pe englezeşte, dar i-a enumerat, aşezînd multe pietricele şi arătîndu-le pe rînd cu degetul».

Din prima perioadă a locuirii ar data astfel cazematele de piatră cu plan dreptunghiular, folosite mai tîrziu de băştinaşi drept coteţe de păsări.

Scenariul sfîrşitului este simplu şi emoţionant: ultimii supravieţuitori refugiaţi în peşteri, locuri tabù, fiinţe famelice cu căşti militare şi mascate cu domino, cum le reprezintă statuile de lemn Kava-Kava, au încercat să ţină la respect populaţia canibală, prin diferite procedee teatrale, insuflîndu-le o teamă superstiţioasă faţă de spiritele subterane, aproape la fel de puternică şi azi. În concepţia maori, un obiect acumulator de energie «mana», devenea obiect sacru Mau(r)ai, a cărui copiere însemna posedarea puterii originalului; de aceea căştile europene, cu desen damaschinat, au fost obiecte venerate care au creat un cult aparte, al craniilor gravate sau sculptate ale defuncţilor, ascunse în adîncul peşterilor. La statuile de lemn sprîncenele accentuate sînt o interpretare anatomică a vizierei, calota respectînd modelul copiat: se recunosc astfel burguignotta sau cabassetul, după striuri, casca simplă după desenul damaschinat sau cea cu himeră după decoraţia antropo-zoomorfică.

Costumul spaniol al secolului 16 modifica complet proporţiile corpului omenesc din creştet pînă la jumătatea coapsei; în comparaţie cu trunchiul «bombastizat», picioarele subţiri, devenite nişte anexe în reprezentările clasice, nici nu mai apar la statuile Moailor.

Cîteva din statuile Moai din tuf vulcanic, apărate de eroziune printr-un strat de pămînt, au păstrat detalii caracteristice costumului bombastic spaniol, a cărui identificare ne-a permis o datare destul de precisă a evenimentului: sfîrşitul secolului al 16-lea.

Moaii erau surmontaţi de «pukku», cilindri cu diametre diferite sau trunchiuri de con din tuf roşu, pezentînd aceleaşi tipuri de decoraţie ca şi pălăriile spaniole (a căror volumetrie o copiau): benzi de cercuri, imitaţie a panglicilor de broderie sau cu cristale ori palmete «greceşti» reprezentînd pene de egretă prinse cu paftale.

După 1570 moda bonetelor înalte italieneşti, cu calotă strîmtă, pătrundea şi în Spania, unde vor fi purtate împodobite cu pene de egretă; în timpul domniei lui Filip al II-lea apar numeroase variante «de la boneta înaltă, pînă la pălăria pleoştită, inclusiv aceea cu calotă înaltă şi bor lat».

Într-un desen de costume militare de infanterişti din 1581 se regăsesc trei din pukkurile pasquane: pălăria cu rebord «exclusiv spaniolă în caracter», de origine maurescă, pălăria cu calotă înaltă «purtată de amîndouă sexele de la 1575 la 1600» şi «căpăţîna de zahăr sau capotainul», de fetru cu calotă conică şi borul de mărime medie «purtat între 1560 şi 1610» în întreaga Europă, din Anglia pînă în Boemia.

Obiceiul spaniol de a tăia părul scurt pe ceafă, cu tendinţa de a-l lăsa lung deasupra urechilor, care va fi în mare vogă după 1570, datorită lui Don Juan de Austria, a fost probabil asimilat cutumei de deformare a urechilor; privite din spate, «urechile lungi» devin meşele de păr care încadrau faţa deasupra urechilor. Capul Moailor este evidenţiat în volumul general prin planul bărbiei care face un unghi uşor cu planul orizontal, urmează o retragere, gîtul, un cilindru cu diametrul mai mic decît faţa; la multe statui diferenţierea de trunchi făcîndu-se printr-un şanţ sau un rebord. În *Dominaţia costumului spaniol*, Reade constata că după 1550, trăsătura principală a vestonului «era (...) înălţimea gulerului său, care transforma gulerul cămăşii de deasupra lui într-un suport al bărbiei (...) [producînd] senzaţia detaşării complete a capului de tors» pe care o dau

Moaii, pe gîtul unora dintre ei păstrîndu-se chiar desenul, extrem de corect, al pliurilor unei colerete sau cuta gulerului vestonului.

Cămaşa de corp, cu decupajul caracteristic de la gît, este figurată la statuia «Hoa-Haka-Nana» — «Spărgătorul de valuri» (Pilotul?): aici bărbia eliberată de coleretă poate suporta detaliul barbişonului în forma literei «Y».

Imaginea strangulării şi a liniei dure a feţei statuilor provin din percepţia simultană a bărbii şi a gulerului costumului european, experienţa vizuală a indigenilor putîndu-se repeta cu un personaj costumat, aşezat în contre-jour.

«Pe la 1545—55, bărbile sînt lăsate să crească lungi, chiar şi de tineri, iar moda va reveni înspre 1600. În ultimul sfert de veac al secolului al 16-lea exista o mare varietate: bărbile scurte, despicate, lopată (...). Citim despre bărbi scrobite şi vopsite, roşul (vermilion?) fiind o toană la modă», o asemenea diversitate caracterizează şi statuile pasquane: bărbi drepte, care se unesc cu gulerul, bărbi scurte, urmînd conturul feţei, pique-dévant sau muscă în «Y». Aceasta din urmă apare la o statuetă din lemn catalogată de Métraux drept «imaginea unei strămoaşe» (sic), pentru că personajul poseda un cache-sexe de formă ovoidală, chiar dacă celelalte atribute erau tipic masculine. Cache-sexe-ul pasquan de diferite forme are ca echivalent în costumul secolului al 16-lea «punga», piesă importantă a îmbrăcăminţii bărbăteşti, pentru care se decupa şi armura; «punga falică din perioada 1560 reprezintă limita extremă de subliniere a atributelor virile, în timp ce de la 1570—1580 pieptarele şi vestele (...) sînt o copie a armurii»; se poate deduce de aici că pectoralii reliefaţi, care apar la statuile cu guler înalt, deci «îmbrăcate», sînt un element al armurii renascentiste, copiată de costum.

Văzuţi din profil, Moaii au pîntecul rotunjit în zona ombilicului sau cu o creastă schiţată exact ca şi la costumele spaniole, «pieptarul [fiind] vătuit, bombasticizat şi apretat cu pînză scrobită. De la 1575 pînă la 1600, talia a fost croită să se umfle spre în faţă». Poalele pieptarului decorate cu ornamente geometrice sau vegetale, spirale de acant, cu fir aplicat, erau scurte, terminate într-un «V», ca la statuia numită «cu patru braţe» (sic).

O altă sursă de decoraţie, pe spatele statuilor, a fost aşezarea în axa de simetrie a unor elemente cu funcţie necunoscută pentru artist: funda cu bucle a eşarfei şi sabia.

> «Nu poartă cu ei arme, pe care nici măcar nu le cunosc; le-am arătat săbiile noastre şi din nepricepere le-au apucat de tăiş şi s-au tăiat»

spunea Columb despre indienii antilezi.

«Rapier»-ul oblic prin sistemul de agăţare al curelelor tecii aducea o notă discordantă în structura ordonată a statuii; sculptat, forma lui se simplifică, mînerul şi lama, suprapuse liniei centurii, dispar; rămîn numai unghiurile curelelor şi ele poziţionate simetric asemenea fundei. Sabia se rezumă la desenul gărzii şi al curelelor, în relief, pentru a o diferenţia de linia mediană a costumului; dar simetria nu se opreşte aici: în căutarea echilibrului compoziţiei, gestul braţului sprijinit în şold, atitudine tipică pozei hidalgo-ului, este simetrizat, dublat; compromisul plasticii primitive este totuşi parţial: braţul şi pumnul sînt arcuite, degetele mănuşilor sînt lungi şi fine.

Volumetria simplă a statuilor de piatră, presupune că detaliile minuţioase ale costumului erau realizate prin culoare, pentru că «Moaii [încă mai] erau decoraţi cu roşu şi alb (...) pe burtă». Lavachery mai putea observa, în 1934, urme de pictură pe una din statui: «benzile rubanate sînt albe, cu cîteva puncte roşii, suprafeţele (...) fiind pictate în roşu», ca şi la costumul spaniol «a cărui culoare favorită (...) era roşul».

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Cargocultul

Unul din numele Insulei Paştelui — «Mata-Ki-Te-Rangi» — «Ochii privesc cerul» a fost înţeles de-abia în 1978 cînd s-au descoperit ochii Moailor, din coral alb cu irisul de tuf roşu, privind în sus, asemănători cu cei ai mumiilor peruviene sau ai figurilor extatice ale artei spaniole renascentiste, două atitudini diferite faţă de moarte, distanţate în timp, dar suprapuse în acest spaţiu.

Statuile navigatorilor amintesc descrierea lui Faure a portretelor din *Înmormîntarea contelui de Orgaz*:

> «Feţele lor cenuşii sînt sterpe ca piatra. Oasele care străpung pielea uscată, ochii înfundaţi în orbitele adînci par apucaţi de un cleşte de metal. Tot ceea ce defineşte craniul şi faţa este urmărit pe suprafeţele dure, ca şi cum sîngele n-ar mai afla carnea veştedă (...). Nu ard decît ochii (...) Gurile sînt nişte tăieturi.»

Referindu-se la El Greco, paracliserul bisericii Sf. Toma din Toledo, unde era expus tabloul, spunea vizitatorilor: «Ya era loco», înţelegînd printr-o intuiţie genială că elementul traumatic şi nevroza obsesională a singurătăţii sînt germenii artei şi civilizaţiei.

În acest sens, pornind de la «ceremonialul nevrotico-obsesional al doliului şi al strămoşilor» la «refuzul de conserva memoria trecutului, chiar imediat», «voinţa devalorizării timpului» pe care Eliade o găseşte la «omul arhaic», putem să înţelegem logica genezei artei pasquane: aşteptarea cargoului şi trauma întîlnirii. Antonio Pigafetta, martor al unui asemenea eveniment în arhipelagul Marianelor îl descrie astfel:

> «Aceşti tîlhari gîndeau, după semnele pe care le făceau, că nu mai erau alţi oameni pe lume în afară de ei. (...) Văzîndu-ne plecînd, ne urmăriră cu peste o sută de bărcuţe mai bine de o leghe.»

Într-un loc atît de îndepărtat, fără nici un contact exterior timp de sute de ani, ÎNTÎLNIREA a produs un şoc, cu atît mai mare cu cît existenţa unor coincidenţe formale, exterioare, confirma mitul eternei reîntoarceri, sacralizînd evenimentul: mentalitatea primitivă, cu atributele ei (gigantismul, repetitivitatea obsesională a ideii şi o puternică geometrizare simplificatoare) intra în rezonanţă cu utopia europeană.

Certitudinea unei noi reîntoarceri miraculoase era asigurată acum de «mana» fixată în statuile zeilor albi, care aşteptau, cu faţa întoarsă spre mare şi privirea ţintită în cer, sosirea cargoului (sublim), eliberarea.

Petroglifa, cap de satir, Insula Paştelui

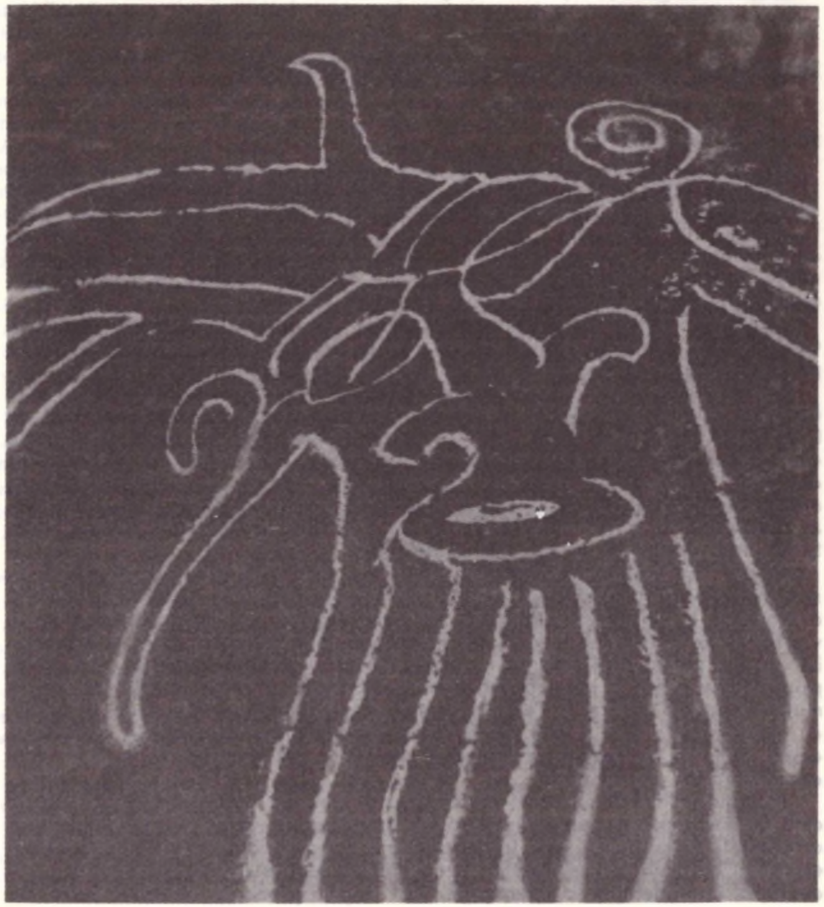

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

NICOLAE BALOTĂ

Excursie prin cuvintele naturii helvete

Prolog în cerul elvețian

Am descoperit Elveția din văzduh. Era cu ani în urmă, în prima mea călătorie spre Apus. De la opt mii de metri înălțime crestele albe, strălucitoare, sub soarele la zenit, și, printre ele, adînci, lacurile azurii, închipuiau una din acele cromolitografii ale secolului trecut, pe care visase, aplecată, copilăria mea. Ezitam între peisajul mineral abstract cu claritățile-i reci și feeria naivă de altădată, a imaginilor seducătorului kitsch iconografic al unei Elveții de Epinal.

Caligrafia în alb a Alpilor incita contemplația, fără să propună semne de descifrat. Căutam totuși semnele munților, căci, ca și în statornic-trecătoarele constelații de pe cer, credeam că s-ar putea *citi* de sus, din văzduh, în munți.

Mi-am amintit atunci istoria acelui călugăr benedictin din Saint-Gallen care i-a văzut pe maghiarii năvălind dinspre răsărit răvășind mînăstirea părăsită de frații săi. Îl lăsaseră în urmă, pe el, ca pe un paznic sărac cu duhul, să apere cum se va pricepe cele sfinte. Nici zidurile înalte ale cetății mînăstirești, nici bîlbîiala debilului monah nu i-a putut opri pe invadatori. Ceea ce i-a îngrozit însă, i-a umplut de sacră teroare obscură pe care toți migratorii veniți din stepele răsăritului au cunoscut-o, au fost munții. Masivi, învăluiți în cețuri, amenințători, ei erau acolo, în fața lor, dincolo de poarta din Saint-Gallen.

Îți poți citi pieirea în munți sau mîntuirea. Este în istoria culturii moderne, sau, mai exact, într-o istorie a naturii, a sensurilor naturii în cultura occidentală, o provincie de un interes particular. Am numit Elveția. S-a jucat aici, oarecum în vas închis, ca într-un laborator, una din experiențele majore ce au marcat această istorie. S-ar putea vorbi despre o constantă a naturii elvețiene dacă nu s-ar înțelege prin aceasta, greșit, o permanență a semnificațiilor firii în acest spațiu. Or, tocmai mutația, unul din acele salturi determinante în evoluția raporturilor omului cu natura, cu ființa însăți a firii, a avut drept spațiu privilegiat spațiul helvetic. Constanta există doar ca o prezență continuă a cuvintelor naturii helvetic, a discursului despre sau *din* acea natură.

Destinul acelui eden mineral-imaginar, ezitînd între o materialitate robustă, spre care se lăsa avionul meu, rotindu-se deasupra Lacului celor patru Cantoane, și o idealitate fantasmatică, este în parte înscris în acest discurs. Desigur, nu numai elvețienii au cuvîntat sau au citit în munții lor. Alpii au constituit pentru mulți, din afara Confederației, o interogație. Dar fie prin prezența lor fizică, acolo, fie

prin semnele lor bănuite, presupuse, atribuite, Alpii i-au obsedat îndeosebi pe cei ce au trăit nemijlocit viața munților.

Să fie o întîmplare, oare, că cei doi De Saussure, geologul, primul explorator al Alpilor și lingvistul, fondatorul semioticii, au fost genevezi?

Acești munți înfricoșători

Multă vreme, Alpii elvețieni au reprezentat o inimă de piatră, rece și temută a Europei. Desigur, teroarea sacră încercată de omul arhaic în fața muntelui, a acestei punți verticale, vertiginoase, între pămînt și cer, se preschimbase demult — în raport cu Alpii — într-o temere profană, bine nutrită de primejdiile reale ale ținuturilor alpine ca și de dublul lor, nu mai puțin înfricoșător, imaginar. Barieră primejdioasă între Nord și Sud, închizînd mai ales calea septentrionalilor spre dulceața rîvnită a zărilor meridionale, Alpii au generat, secole de-a rîndul, un discurs al anxietății, al iritării și al lamentației, o adevărată literatură a ororii.

Onorabilul John Evelyn, autorul unui *Diary*, incomparabil mai «intelectual» dar și mai lipsit de mereu frageda sensualitate a contemporanului său, Samuel Pepys, notează în acest *Jurnal* al său, prin septembrie 1646, impresiile călătoriei sale de la Milano la Geneva. Trecerea prin Simplon, peste munți, îl îngrozește. Cîtă osteneală, ce de suferințe îndurate, cîte false piste prin labirintul alpin! Numai cărări bănuite, punți rudimentare suspendate peste hăuri, prin aceste ținuturi inospitaliere «locuite doar de urși, lupi și capre sălbatice»! Cețuri, avalanșe și, pierduți prin zăpezile veșnice, ca niște damnați a ghețarilor, gușații monstruoși din Simplon, paznicii acestor munți înfricoșători.

Groaza rămîne pînă tîrziu atașată, ca un apanaj firesc al lor, de aceste peisaje alpine. Mai exact, un asemenea peisaj (dacă înțelegem prin acest termen un spectacol al văzutelor oferit de o fire în care văzătorul se simte integrat în măsura în care se poate detașa contemplativ de ea), peisajul însuși montan nu se poate constitui. Zonele alpine par sustrase — prin tenebrele primejdioase ce le învăluie — privirii umane și umanizatoare. Ca într-un contrast evident cu Cîmpia uberală, cu farmecul fertilelor întinderi brăzdate de ape îmbelșugate, domoale, semnalînd — estetic și agricol deopotrivă — edenul mitic, Muntele reprezintă, pentru călătorii temerari din secolul al XVII-lea, o proiecție a unei imaginații infernale. Puntanul Evelyn interpretează acest contrast în sensul dublu al unei morale și al unei igiene cosmice: «Natura a măturat toate jegurile pămîntul în Alpi, pentru a forma și a curăți cîmpia Lombardiei».

Firește, motivele infernale ce marchează — în imaginarul clasic european, dar și mult înainte de constituirea acestuia — tema alpină nu privesc doar Alpii helvetici. Munții toți, chiar modestele înălțimi din Westmoreland-ul britanic, ce mimează — repetîndu-l în minor — haosul aparent, tumultele alpine, stîrnesc fantasme din regnul demonic. Zona montană pare să fi rămas pînă tîrziu păgînă, ținut al reziduurilor neîncreștinate. Pentru autorul lui Robinson Crusoe, cîmpia din Yorkshire este, după trecerea amintiților «munți» din Westmoreland, «în sfîrșit o țară creștină». Ce se poate spune despre o asemenea regiune în care domnesc — precum în iad — Nimicul și Tenebrele? Nimic. De aceea, Defoe, în romanul său din 1724, *Lady Roxana*, se abține să profereze vreun cuvînt despre Alpii trecuți de personajul său: «Nu voi adăuga nimic despre călătoria prin acești munți înfricoșători, Alpii».

Discursul abhoră Nimicul (precum natura prepascaliană vidul). În pofida damnării lor, care făcea din ei o țară a Nimănui, a lui «ăl-din-pietre» al folclorului, Alpii erau locuiți și ca atare *vorbiți* — ca să spunem așa — din cele mai vechi timpuri.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

E adevărat că, pentru bătrînii săi locuitori, ei purtau semnele unei maledicțiuni originare. Folclorul montan (de pildă legendele savoiarde, berneze, referitoare la Blümlisalp, la Mont-Malet, la Mont-Blanc care era mai înainte le Mont-Maudit etc.) aduc variațiuni numeroase la tema Muntelui demonic. Băștinașii cunoșteau prea bine pericolele reale pe are le prezentau munții, pentru ca acestea, înflorite prin fantezia folclorică, să nu acționeze cu o putere decuplată asupra unor străini, trecători încă nedoriți, priviți cu suspiciunea munteanului.

Dar, iată, la începutul secolului al XVIII-lea, o mutație în sensibilitate și mai ales (ceea ce s-a observat mai puțin pînă acum) în imaginar, determină ceea ce s-ar putea numi o exorcizare a Muntelui, o de-demonizare a Alpilor. Un exemplu: cînd, în 1718, lady Wortley Montague trece peste Mont-Cerus, istorisirea ce ne-o face a acestei traversări conține încă toate elementele, oarecum obligatorii, ale denunțării ororilor și terorilor montane. Tristețea, sila, urîciunea pustiirii — ca să folosim o expresie biblică — denotă, ca în atîtea descrieri de pînă atunci ale unor astfel de traversări, peisajul lipsei de peisaj al Alpilor. Dar, anii trec, și uitînd impresiile ei anterioare atunci cînd nobila doamnă reface drumul la întoarcerea ei din Italia, tonul ei în descrierea regiunii alpestre devine altul. Ea are revelația unui farmec al munților. Este convertită, parcă, la un crez nou estetic, descoperă «o frumusețe superbă și romantică», cum o mărturisește într-o scrisoare din 14 iulie 1747. Alpii nu deveniseră mai puțin primejdioși între timp, ci animozitatea pe care o inspirau călătorilor pe meleaguri montane scăzuse brusc. Munții se schimbau la față printr-un «dezgheț» al afectelor pe care le stîrneau și, mai ales, printr-una din acele mutații în imaginar, mai exact în semnele lizibile ale imaginarului, care au constituit «natura» occidentală.

O agreabilă oroare

Că această mutație avea un sens estetic ne-o dovedește asocierea terifiantului, a oribilului cu agreabilul, și în curînd cu sublimul — în aprehendarea naturii alpine.

Călători intrepizi, fără îndoială cei dintîi «turiști» ai epocii moderne, englezii oferă și în privința acestei transformări cele dintîi exemple. În 1701, Addison trece munții, conturînd lacul Genevei și coborînd în Lombardia. Notîndu-și impresiile de călătorie (publicate în *Remarks on several parts of Italy*, 1705), uită să descrie munții (uitare semnificativă a «ororii»), amintindu-și doar de mînăstirile savoiarde, de coastele mai domoale valdeuse, de curbele sinuoase ale Lemanului. Și totuși, n-a fost doar un spectator iritat și plictisit al peisajelor alpine. Spectacolul Alpilor — va mărturisi el mai tîrziu — este «unul dintre cele mai neregulate și mai informe din lume», dar sentimentul pe care-l trezesc în spectator este acela al unei «agreabile orori» («*an agreeable kind of horror*»). În idealul estetic neoclasic al eseistului englez pătrunseseră, fără îndoială, germenii unei corupții fertile. Respectul convențional pentru canonul formelor bine temperate era subminat de apetențele imaginației seduse de farmecele iregularității. Atracția informului subversiv este evidentă în cîte un text al fecundului articler, precum în eseul *On the Pleasures of the Imagination*. A gusta «o agreabilă oroare» echivalează cu a ceda tentațiilor unui demon pe cale de a deveni frumos.

Clasicismul admiratorilor unui Olimp mitic, munte ideal opus adesea ghețarilor și grohotișului haotic al Alpilor preareali, se ruina în acel început de secol XVIII, și nicăieri descompunerea nu era mai evidentă ca în natura discursului despre natură. Retorica umanistă, mai apoi cea clasică impuseră o tabulatură a figurilor «descrierii». Figurile de stil corespunzătoare formelor de relief erau dispuse conform

unei ierarhii valorice. Vasta cîmpie uberală, idealul verde al unei naturi paradisiace pretindea majestatea impunătoare a vocabularului. De fapt, hiperbolele *constituiau* peisajul, nu acesta era cel ce pretindea fastuoasele exagerațiuni.

Cuvintele sînt creatoare ale «naturii». Rareori o asemenea constatare a fost mai justificată ca în acel *tournant* al începutului de secol XVIII. Favoarea crescîndă de care se bucură munții, pînă atunci abominabili, nu se datorește — cum se obișnuiește să se afirme — unui «sentiment al naturii» ce ar fi apărut pe neprevăzute în secolul al XVIII-lea. Acest sentiment este el însuși regizat de o modificare semantică, deci gnoseologică și, în cele din urmă (care sînt, de fapt, cele dintîi), de o mutație ontică. Ontologia în secolul al XVIII-lea nu se putea despărți încă, radical, de teologie.

Dumnezeul pășunilor, minelor și fortificațiilor.

Profeții biblice fulminau împotriva zeilor falși «de pe înălțimi» și mai ales a fervenților acestora, tot mai răspîndiți pînă și în poporul ales. Cultul adus «pe înălțimi» unor divinități este o arhaică deprinderea a omului de a căuta contactul cu sacrul în acele puncte axiale sau porți ale cerului pe care le reprezintă culmile. Dar, cum am văzut, tot aceste vîrfuri au constituit (îndeosebi în veacul de mijloc creștin) insule de păgînătate sustrase convertirii. Muntele nu e, multă vreme, *terra christiana*. Celebra ascensiune pe Mont Ventoux a lui Petrarca, în buzunar cu *Confesiunile Sfîntului Augustin*,este semnificativă îndeosebi ca semn premonitoriu al unui proces de exorcizare a Muntelui, de «încreștinare» a lui. Preceptul paulin, *Dii gentium daemonia*, proclamase nu numai demonizarea, negativarea sacrului anticelor divinități, ci provocase refugiul cortegiului de zeități ale vechiului panteon, tot mai adînc, în desișul codrilor, în hăuri și pustietăți, pe piscurile munților. Exorcizarea lentă, mai apoi — cu Francisc și alții — fugoasă, a elementelor firii, revelarea sacrului creștin în cotloanele multă vreme «păgîne» au avut, în Elveția secolului crizei incipiente a conștiinței europene, o continuare și o împlinire surprinzătoare. Contemporani cu primii critici ai surselor tradiționale, testamentare, în țara reformatorilor austeri suspicioși — pe linia augustiniană — față de cursele naturii, apar unii apologeți noi ai Creatorului divin, teologi ce se slujesc de argumentele locale ale ultimelor reziduuri păgîne.

În spiritul finalismului creștin din secolul al XVIII-lea, acești teologi caută rațiunile pentru care Creatorul a presărat pămîntul cu aceste obstacole nefaste: Alpii. În același spirit, abatele Bernardin de Saint-Pierre îl va căuta și descoperi pe Dumnezeu în exuberanța (cît de catolică!) a florii și faunei meridionale. Austerii calviniști din Geneva sau zwinglienii din Zürich nu dispuneau de o panoramă atît de agrestă și fecundă. Puritanismul era în schimb slujit admirabil de stîncăria golașă, de albul, cuprinzînd în sine prin anihilare toate culorile, al zăpezii. Cînd protestantul fugar, refugiat la Geneva, Misson privea din acest «oraș al Refugiului», «munții îngrămădiți cu piscurile ascuțite și întotdeauna acoperite de zăpadă», se simțea năpădit de sentimentul fericitor al unei păci profunde. Pacea alpină, muntele ca un cuib al rezistenței religioase, ca o parabolă de piatră a cetății lui Dumnezeu, servește apologetica acestor profeți ai Refugiului.

Finalismul creștin își găsește justificările și aplicațiile într-un pragmatism al finalităților diverse. Cele mai surprinzătoare argumente de ordin practic sînt invocate pentru a demonstra interesul nou descoperit al munților, pentru a explica rațiunea lor de a fi. Interes agricol, evident în Elveția, țară tradițională a păstoritului alpin. Interes industrial: tema minieră se asociază cu aceea religioasă. Providența a înzestrat munții cu comori ascunse. Tema minieră e des reluată (cu exemplul plumbului

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

din Lauterbrunnen, a plumbului argentifer din Servoz, a argintului din Grindelwald etc.) În discuțiile apologeților finaliști revin, ca argumente, elementele geografice, geologice, meteorologice. Răsturnînd afirmația umoristică a lui John Spence, care în *Anedotes, observations of characters, books and men*, spre 1730, lansa următorul paradox: «Mi-ar plăcea foarte mult Alpii dacă nu ar fi munți», un alt britanic, Thomas Robinson, constată că, dacă n-ar fi munții odioși n-ar exista nici frumoasele și bogatele văi. Deci munții sunt necesari în formarea atît de necesarelor cursuri de apă. Înseși «formele grotești» (din nou *iregularul* montan ce devine valoros!) au o rațiune în alcătuirea cursurilor de apă. Să nu uităm apoi, în înșiruirea acestor finalități, rolul remarcabil al munților în apărarea militară. Alpii au constitit fortificațiile naturale care au îngăduit și garantat libertățile helvete (Abraham Stanyan și alții).

Alpii devin cu tot «haosul» orînduirii lor un îndreptar catehetic. Tot astfel după cum esteții descoperă în alcătuirea lor «oribilă» farmece noi, apologeții descifrează semnele divinității. De altfel, acestea se unesc într-o dublă argumentație estetic-religioasă anunțînd apologetica lui Chateaubriand și a romanticilor aproape cu un secol mai înainte. Un exemplu dintr-o scrisoare a lui Thomas Gray (16 noiembrie 1739): «Nici o prăpastie, nici un torent, nici un perete stîncos care să nu fie pătrunse de religie și de poezie. Sunt unele peisaje a căror majestate teribilă ar preschimba un ateu într-un credincios fără nici un alt argument...»

Originea «sentimentului naturii» trebuie căutată în pietate, nu într-o dilecțiune nouă. Ideea, nu emoția are primatul: ideea divinității de căutat în natură, nu în artificiu, în *fire* nu în *făcutul* uman. Și, desigur, în discursul naiv, «originar», al semnelor naturale, nu în cultură, în «arte» și «științe».

Apologia Alpilor are, așadar, un fundament apologetic. Cosmologia secolului al XVII-lea (continuînd secolele anterioare) cuprindea încă o viziune geologică cu sens teologic. La Thomas Burnet (*The Theory of the Earth*, 1684) mai întîlnim concepția după care: «Fața pămîntului înainte de Potop era netedă, regulată și uniformă, fără munți și oceane». O sferă perfectă, plină de apă constituia globul terestru. Sfera a explodat o dată cu Potopul și, o dată cu apele de sus, s-au revărsat apele dinăuntru. Munții actuali n-ar fi decît ruinele acelui glob geometric perfect. Geologia teologică se transformă în secolul al XVIII-lea. Reconsiderarea Alpilor joacă un rol însemnat în această transformare. Thomas Robinson critică teza lui Burnet, arătînd că munții s-au născut o dată cu globul terestru. Demnitatea însăși a Creației era în joc. Și, desigur, a Alpilor.

Cu Alpenstock-ul savanților

În 1760, un tînăr de vreo douăzeci de ani, venit să inspecteze o vale din Chamonix, oferea o primă considerabilă celui care va atinge, primul, vîrful masivului Mont-Blanc. Era H. B. de Saussure, a cărui pasiune exploratoare va anexa munții domeniului raționabil al științei.

De fapt, nesentimentală, refuzîndu-și voluptățile imaginației, sedusă de aparițiile fenomenale, curiozitatea savanților (cei mai mulți, la început, amatori) a fost brusc incitată de prezența în fața lor a munților. Ochiul inchizitorial al omului științei s-a deschis spre această incontestabilă realitate geografică, geologică, mineralogică, etnografică, încă înainte de De Saussure. Nu cu mult. În 1743, Baulacre publica în *Mercure Suisse* o analiză a primelor explorări ale văii Chamonix. În același an apăruse, în *Journal Helvétique*, o interesantă *Relation d'un voyage aux glacières de Savoye en 1741, par M. Windham, Anglais*.

Punctul de pornire al acestor exploratori era, îndeobște, Geneva. Orașul «Refugiului» reformaților era, totodată, orașul «Plecărilor» în expedițiile savante. De altfel, cele două căi, oricît de divergente, se întîlneau uneori. Abauzit, un teolog calvinist al Refugiului, întocmește prima hartă (pierdută azi, din păcate!) a lacului Genevei. Explorările lui Windham, Pococke și Martel deschid Europei savante zonele, pînă atunci *terrae incognitae*, ale Alpilor. Este epoca în care poetul Alpilor, Haller, și el, ca și De Saussure, tînăr de vreo 22 de ani, își începe drumețiile științifice prin munți. E adevărat că el este atras mai degrabă de viața cotidiană, de îndeletnicirile, de sărbătorile locuitorilor din munți, decît de munții înșiși. Totuși, și el ne-a lăsat numeroase descrieri ale peisajelor montane, ale unor locuri pe care le privea cu ochiul mai degrabă rece al savantului decît cu acela, presupus, încins al poetului. În 1737, făcuse o călătorie prin Oberlandul cel bernez. Cele două Lutschinen și Lauterbrunnen îi apar, estetic vorbind, niște «endroits affreux». Frumusețea celor doi ghețari de la Grindelwald, contrastul limpezimii lor luminoase cu cele trei impunătoare masive muntoase care îi încadrează, nu-i sugerează decît o seamă de observații seci referitoare la vitele ce pasc lîngă morenele ghețarilor, ca și la nuanța ciudat cenușie a gheții. Poetul se voia, mai presus de orice, savant ce-și pune sub obroc simțirea cînd se află în fața obiectivului explorărilor sale.

Este semnificativă deosebirea dintre textele acestor exploratori și lucrările erudite ale unor predecesori ai lor. Încă la începutul secolului al XVIII-lea, compendiile unor savanți elvețieni reproduceau — aidoma medievalilor — informații livrești de sorginte adeseori antică. O lucrare monstruoasă, precum Owiésiphoïtes (*Călătorul din munți*), publicată în 1708, ca și precedentul *Index Memorabilium Helvetiae* (sau *Mercurius Helveticus*), editată pentru întîia oară în 1688, constituiau sume impunătoare de date, informații erudite, trimiteri la alte lucrări, niciodată însă la fapte sau lucruri, la obiecte sau fenomene percepute direct. De aceea, deși mult mai modeste, aparent mai puțin savante, descrierile unui De Saussure sau *Iter Helveticum*, din 1739, al lui Albrecht Haller sunt mai placentare la natura obiectivă, existentă, a munților Elveției, decît cele trei volume, de pildă, ale lucrării lui J. J. Scheuchzer, *Beschreibung der Naturgeschichten des Schweitzerlandes* (1706—1708).

Imperialismul științei descriptive și analitice moderne cucerește în cîteva decenii Alpii socotiți, secole de-a rîndul, drept inabordabili și neinteresanți științific. Lucrări ca *Essai de description historique et phisique des Montagnes* (1753) conferă demnitate verbului științific, relativ exact, obiectiv, naturii alpestre. Chiar dacă observațiile exploratorilor ne par azi minore (se observă prezența simultană a celor patru anotimpuri pe cele patru laturi ale unui masiv muntos), chiar dacă observațiile acestea se asociază cu credințe eronate (apa ghețarilor ca panaceu universal, credință în puritatea salutară a elementului alpin), totuși discursul savant aplicat acestei realități «naturale» o constituie în «obiectualitatea» sa, dirijînd natura spre ceea ce va constitui, însă, mai tîrziu, înfundătura raționalizării, a conceptualizării sale.

Delicile Helvete

Aflîndu-se pe drumul nordicilor spre Italia, Alpii au alcătuit multă vreme obstacolul, încercarea inițiatică, prețul de plătit pentru a dobîndi intrarea în tărîmurile edenice meridionale. Marele «tur» pe care-l făceau îndeosebi englezii, în care putem desluși sorgintea turismului modern, trecea inevitabil prin cantoanele helvete. Transformarea obstacolului în obiect rîvnit aparține aceleiași mutații pe care o urmărim pe diferite planuri.

În manualele indicînd rutele de urmat și oferind informații cu privire la drumul

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Italiei, etapele helvete ocupă, în primele decade ale secolului al XVI-lea, tot mai mult spaţiu. În curînd se poate remarca din aceste ghiduri cum ţara cantoanelor se preschimbă într-un scop în sine al peregrinilor. Necesitatea turistică generează acele cărţi în care juisarea turistică ia alura unei voluptăţi estetice, cărţi înfăţişînd «deliciile helvete».

Seria «Deliciilor» constituie o întreagă literatură ştiinţific-artistic-propagandistică, prima de acest fel din Europa. Înaintea Italiei, confederaţia helvetică va produce — prin această literatură în care se complace în propriile-i imagini — o mitologie a Helvetiei, tărîm privilegiat al călătoriilor. «Deliciile» vor fi, îndeosebi, descrieri canton cu canton ale Elveţiei. Astfel apar, în 1730, cele patru volume ale lui Abraham Stanyan, *L'Etat et les Délices de la Suisse*. Autorul are încă îndoieli în legătură cu desfătările prezentate de relieful helvetic. «La drept vorbind» — spune el la începutul lucrării sale — «dacă se consideră Alpii din punctul de vedere al înălţimii lor prodigioase, al zăpezilor lor veşnice, ca şi al incomodităţii şi durităţii drumurilor ce le străbat, nu sunt prea multe delicii de sperat». De la aceste prime «Delicii» la următoarele, printre acestea cele compuse (cu acelaşi titlu ca şi tomurile lui Stanyan) de Altmann (1730), putem urmări itinerariul unei apologetici turistice. Fireşte, nimic religios în această literatură premergătoare a Baedecker-urilor. În schimb, autorii nu se pot abţine să nu moralizeze! Natura Helvetiei este, pentru ei, prin excelenţă parabolică. Aceasta nu înseamnă că ea ar prezenta doar modéle ale virtuţilor. Deşi apare îndeosebi în această literatură mitologia Alpilor salutari, a taumaturgiei, a catharsis-ului alpin, nu lipseşte nici critica morală. Făcînd elogiul fidelităţii, al ospitalităţii «naturale» a elveţienilor, Stanyan şi, mai apoi, Altmann şi alţii vor flagela pierderea purităţii primitive a moravurilor.

Miturile, locurile consacrate, spaţiile şi itinerariile iniţiatice ale unei Helveţii -natură-edenică se constituie în literatura «Deliciilor» în pofida notelor critice moralizatoare. De altfel, critica însăşi, în curînd — Rousseau se apropie şi, chiar înainte de el, bernezul Haller, care vor găsi chiar în oprobriul aruncat asupra civilizaţiei argumente pentru decantarea naturii pure.

Poemul naturii îmblînzite.

Dumnezeul păşunilor alpestre, ca şi *alpenstock*-ul exploratorilor savanţi, ca şi proiectul descrierii meticuloase a «Deliciilor helvete» şi-au aflat poetul, trebuiau să şi-l afle, să-l genereze, ca orice structură purtătorul, orice marfă colportorul. Figura lui Albrecht von Haller, medicul comunal şi bibliotecarul din Berna, figura celui pe care Goethe îl considera «începutul absolut al unei poezii naţionale elveţiene» era oarecum predeterminată, predestinată. Figură faustică a unui bulimic al ştiinţelor şi artelor: ştiinţe ale naturii, medicină, matematici, fizică, istorie, filosofie, teologie, et *j'en passe*, nimic nu i-a scăpat acestui spirit enciclopedic din secolul Luminilor Enciclopediei. Era firesc ca un asemenea om să exploreze munţii săi în acelaşi spirit. La patosul intelectului intemperat se adaogă, însă, patosul etic. Medicul e predicator, cercetătorul naturii alpine ca şi observatorul vieţii muntenilor este un reformator zelos. Preocupat de mineralii, cristale, surse de ape salutare, caută puritatea, ingenuitatea necoruptă de «falsitate a pseudovirtuţilor», prin «depravarea moravurilor citadine». Medicul orăşenesc nu se mulţumeşte să-şi trateze concetăţenii bolnavi, el vrea să-i mîntuiască. Preot mînios, are viziunea prăbuşirii putredului canton al Bernei.

Poemele lui Haller (purtînd marca lecturilor din Leibniz şi Shaftesbury, nicidecum din Rousseau pe care-l precede) sunt, în buna tradiţie a poeziei didactice, sau a unei *Gedankenlyrik*, verificări greoaie pe teme ca «Raţiune, Superstiţie

şi Necredinţă», sau «Despre originea Răului», sau «veşnicia» — aceasta din urmă tratată cu modestie conştientă într-un *Poem imperfect despre eternitate*. Poetul îşi cunoştea limitele cînd era vorba de nelimitat. Iar aceste limite nu-l îngrădeau cu totul — în ciuda certitudinilor ferme ale cunoscătorului şi a convingerilor nu mai puţin ferme ale reformatorului —, îngăduind unei ingenuităţi poetice să se manifeste. El nu e «sentimental» (în sensul dihotomiei lui Schiller), ci «naiv», atunci cînd, în bună tradiţie pietistă, ar trebui să-şi exprime ideile despre sentimente, iar el, dimpotrivă, rupînd cu tradiţia, dă glas afectelor înseşi. Aceasta însă numai atunci cînd verbul lui atinge tărîmul privilegiat al Alpilor. Cele cincizeci de strofe, fiecare de cîte zece versuri, marele poem *Die Alpen*, publicat în 1732, reprezintă carta poetică a noului tărîm anexat liricii. Cît de dificil a fos procesul poematizării haosului montan o dovedeşte chiar acest poem care a oferit multora un orizont poetic nou. Deşi munţii constituie cadrul poemului, peisajul alpin este doar o transpunere a vechilor categorii, imagini-şablon ale unor regiuni mitopoetice paradiziace: Haller preferă pădurea seculară stîncilor, priveliştea de sus peste cîmpia din vale vîrfurilor, şi mai ales elementul acvatic — cascade, lacuri — prăpastiilor sau, în genere, «munţilor pleşuvi». În schimb, e cucerit de oamenii munţilor. A fost cel dintîi cucerit de munteni, sedus de viaţa, de figurile, de virtuţile lor. Novator în acest sens, lansează primul discurs poetic al virtuţilor omului care a păstrat un contact permanent cu natura. Viaţă dură, ameninţată, dar simplitate, bunătate, pace inalterabilă. O fericire gravă.

Pasul hotărîtor este făcut spre pledoaria pasionată a genevezului Rousseau.

Natura ca subversiune a Logosului

Am făcut un pas, într-o galerie a muzeului cantonal din Lausanne, trecînd din faţa unui tablou al puţin cunoscutului pictor tirolez, Joseph Anton Koch (1768—1839), în faţa altui tablou al lui Robert Zünd din Lucerna (1827—1909), pictor nici el prea faimos; un singur pas despărţea cele două peisaje alpestre, dar contemplîndu-le succesiv, apoi cuprinzîndu-le dintr-o singură privire aveai o «vizualizare» a saltului de la natura prerousseauistă la acea postrousseauistă, de la peisajul ca proiecţie a unei idei despre natură la peisajul ca *état d'âme*. Cei doi pictori demult uitaţi, prezenţi în retrospectiva peisajului elveţian din Lausanne, trăiseră şi lucraseră după ce fiul ceasornicarului din Genève şi-a lansat tezele. Dar numai al doilea a asimilat şi reprezentat în pictura sa revoluţia în sensibilitate a ideologului genevez.

De altfel, peisajul ca *état d'âme* preconizat de Rousseau, reia moştenirea unor peisagişti flamanzi (Patinir, Breughel), mai curînd decît pe aceea a peisagiştilor elveţieni. Cînd răsfoieşti *Vederile remarcabile* ale *Munţilor Elveţiei*, cu adevărat remarcabila lucrare, din 1776, a lui Wolf, sau priveşti tablourile din opul lui Bourrit: *Description des Alpes Pennines et Rhétiens*, publicat în Geneva în 1781, înţelegi cît de gospodăresc este realismul vechilor meşteri ai Confederaţiei. Desigur, pierise vechea fervoare care transfigura în spirit inventarul minuţios stabilit de cei dintîi maeştri, *văzători* ai naturii, precum acel tulburător Konrad Witz, al cărui altar genevez din 1444 este, pare-se, prima reprezentare exactă în pictura occidentală a unui anume loc bine determinat. *Locul* acesta — în egală măsură imaginar şi real — este o anume viziune, pe care de atîtea ori mi-am oferit-o cu desfătare, a lacului Leman, în fundal cu Mont Blanc şi Salève.

Locul lui Rousseau poate fi şi el indicat într-o istorie a peisajului. Ca să amintim, drept repere, doar cîţiva elveţieni: Koch ignoră încă acordul simpatetic între suflet şi natură; mai tîrziu, genevezul François Diday (1802—1877) va dramatiza prea

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

mult trăirea naturii, distrugînd prin exces de retorism acest acord. Între ei, un Zünd realizează delicatul, instabilul echilibru, atît de propriu dezechilibratului Rousseau, patosul acestuia naturist, temperat prin grija pentru semnele patosului, grija primordială pentru cuvînt. Rousseau este, în fond, primul mare anti-cartezian; revolta sa este dirijată înainte de toate împotriva logosului reducător al realiilor ca şi al trăitului (îndeosebi al afectelor). Contemporanul şi amicul (un timp!) al enciclopediştilor se afla la antipozii acestora. Nimic mai străin de el decît *omul-maşină*, utopiile mecaniciste ale baronului d'Holbach sau ale lui La Mettrie. Fizica modernă care, după Descartes, reducea natura la un complex mecanic stingînd în om sentimentul panic, eliminînd empatia, întemeind şi justificînd dominaţia omului-logos asupra cosmosului, îi repugna genevezului, am putea spune, fizic. Este cert că el opunea gînditorilor din metropola carteziană nostalgiile provincialului dezrădăcinat, nevoia de a trăi totul cu o sinceră imediateţe, apetitul naturii fruste, ilogice, aprehendate în afara categoriilor raţiunii. Nostalgii, imediateţe, natură frustă, toate acestea îl legau de Elveţia ca un ombilic prin care, obscur, sîngele urcă din adîncuri.

Rousseau este *văzătorul*, profetul, în sensul străvechi, biblic, al cuvîntului care — cu ardoarea lui Calvin — dar nu cu pornirea anti-naturală a acestuia — a răsturnat supremaţia logosului asupra naturii, şi aceasta printr-o revoluţie în expresia celei mai «naturale» ipostaze a omului, în expresia sensibilităţii umane. În fond, prin cuvintele unei naturi noi, el a subminat Cuvîntul.

Răzbunarea lui Saturn

Delicii helvete? Blîndeţe a naturii umanizate, îmblînzite? Bucolicele tablouri ale unui univers tot mai miniaturizat, redus în cele din urmă la scenariul falselor candori ale unei cromolitografii mercantile, acele imagini despre sine ale unei naturi denaturate prin infantilizare estetică şi morală trebuiau să atragă, în mod necesar, o reacţie violentă. Ramuz, valdensul, este, într-un sens, profetul mînios al unei naturi aorgice, ce-şi pretinde drepturile, rupîndu-şi contractul cu omul. Violenţa, în universul său romanesc, nu recunoaşte convenţiile idilei, ale pastoralei pentru care elveţienii — cei ce l-au produs pe Gessner — aveau demult o slăbiciune. Natura în care genevezul Rousseau investise morbideţea afectelor multă vreme ţinute sub obroc, natura pe care o «umanizase», reabilitînd-o într-o Europă sătulă de artificii, îşi revelează în scrierile poetului din Vaud o latentă adversitate antiumană. În spaţiul imaginarului ramuzian, Natura, departe de a întreţine raporturi simpatetice cu omul (un mod de a depinde de umorile umane, de a fi doar un reflex al sensibilităţii omului, supusă puterii acestuia), îşi manifestă caracterul radical străin de lumea culturii. Natura este *alta*, este *das Ganz-Andere*, este Străina.

Schema naraţiunilor lui Charles Ferdinand Ramuz este destul de simplă şi pare aceeaşi de la un roman la altul. Un cătun pierdut în Alpi, printre stînci, sub zăpezi eterne. O viaţă de măruntă comunitate mulţumită cu soarta ei, pentru că nici nu şi-o poate imagina altfel decît este. Familii, nu multe la număr, rosturi stabilite din timpuri imemoriale, instituţii puţine, moravuri fruste însă demult îmblînzite, şi nici o dorinţă de evaziune. Lumea aceasta măruntă îşi ţine strîns făpturile, cu frîne ce sunt chiar într-înşii. Dar printr-o condensare lentă, imperceptibilă a umorilor, a pasiunilor înfrînate, acestea irump la suprafaţă. Un fleac dezlănţuie o avalanşă catastrofală. Neprevăzutul tulbură ordinea, agită minţile şi simţurile deopotrivă. O demonie secretă a unei lumi aparent imposibilă? Zei geloşi pe pacea unei comunităţi patriarhale? Ramuz nu oferă tîlcuri, ci proiectează mistere. Mistere ale Firii subversive. Astfel, în *Grande peur dans la montagne*, cîţiva paşnici păstori

ce se urcă cu oile lor la munte, găsesc aici un spaţiu ce pare blestemat. Animalele sînt atinse de lingoare şi pier. Oamenii le urmează. Cînd flagelul de neînţeles se abate şi asupra ultimilor nevinovaţi, supravieţuitorii paşnicei comunităţi, înnebuniţi acum de groază, se ciomăgesc cu crucile dintr-un ţintirim, într-o apocalipsă a terorii.

Firea se răzvrăteşte împotriva legilor omului. Răzbunare a lui Saturn, scopit de Jupiter. Această revoltă nu reprezintă (ca în unele ficţiuni ale lui Giono — discipol de altfel al lui Ramuz) o recrudescenţă a puterilor magice, ale unei magii a naturii. Numai omul poate să recurgă la asemenea puteri printr-o practică, o «tehnică» magică. Natura ramuziană pare să-şi reamintească virtuţile ei originare şi mai ales prerogativele ei uzurpate de Cetatea omului. Distrugerea acesteia din urmă sau cel puţin subminare ei, iată rostul straniei naturi aorgice din naraţiunile vizionarului valdens.

Acolo în Vaud, în acel canton al Elveţiei romande unde Ramuz şi-a găsit rădăcinile fiinţei şi creaţiei sale, viaţa la sfîrşitul secolului trecut nu era întru nimic deosebită de aceea pe care o trăiseră locuitorii cătunelor din văi cu cîteva decenii în urmă. Recunoşti în personajele sale profilurile «oamenilor din Seldwyla» ai lui Gottfried Keller. Dar ce deosebire între aromele aspre din paginile scriitorul de limbă franceză şi parfumurile blînde pe care le degajă povestirea bonomului elveţian de limbă germană. Chiar şi atunci cînd acesta evocă tragicul sfîrşit al unor «Romeo şi Julieta de la ţară», moartea tinerilor pe un pat plutitor în legănarea undelor rîului este o stingere fericitoare printr-o întoarcere în sînul iubitor-înţelegător al unei Firi materne: nicăieri, în universul imaginar al lui Ramuz, nu vom întîlni o asemenea armonie simpatetică. Tragicul nu-şi are sursa, pentru el, în călcarea legilor comunităţii şi în sancţiunea acesteia, ci în trezirea arbitrară, contrară oricărei legi, a unei arhaice naturi anarhice. Ea nu distruge doar precum o avalanşă fragile închegări ale omului — ci se distruge pe sine chiar, într-o teribilă întoarcere neantizatoare a cosmosului creat împotriva creaţiei şi a creaturilor sale.

Şi totuşi natura

Discursul care întovărăşeşte (adeseori subiacent, rareori manifest) fabulele, parabolele lui Ramuz este contemporan cu începuturile pledoariei moderne pentru drepturile firii, ca şi cu redeschiderea procesului rousseauist realuat de Tolstoi împotriva civilizaţiei, a ştiinţei, a tehnicii şi a artelor. Era firesc ca în Elveţia munţilor preschimbaţi în două secole din «înfricoşători», «sălbatici», din tărîmuri ale «ororilor» în sălaşuri ale unei magice refaceri sanatoriale, apologeţii virtuţilor firii să nu-şi înceteze niciodată vorbirea. De la *Muntele magic* la *Heidi* distanţa, literar vorbind, este destul de mare, credinţa în rolul curativ excepţional atribuit înălţimilor alpine este însă aproape aceeaşi. Alpii sunt învestiţi spre sfîrşitul secolului al XIX-lea cu puteri regenerative, oferind, dacă nu reconfortul moral preconizat de bunul judecător Bridel, măcar confortul igienic asigurat de o tot mai prosperă industrie hotelieră. Este adevărat că, în condiţiile ascensiunii în trenuleţele cu cremalieră, mai apoi în teleferice, pericolele prin care munţii Elveţiei îşi înfricoşau mai demult vizitatorii au scăzut considerabil, şi cu ele taina înălţimilor ascunse în ceţuri sau strălucind inaccesibile deasupra albastrelor lacuri alpine. Deja Tartarin din Tarascon nu mai are de înfruntat în Alpi decît riscurile ridicole scornite de imaginaţia sa preaînfocată de meridional.

De la începutul secolului XX, Alpii păreau să-şi fi epuizat valenţele imaginar-poetice. Desacralizaţi, profanaţi prin repetiţia în proza cotidiană, în pragmatis-

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

mul exploatării lor curente, turistice, participau la degradarea generală morală (chiar și, sau mai ales în domeniul artelor) a Naturii. Nici o nostalgie neoromantică nu-i mai putea reînvigora; iar sincera imediatețe a trăirii le părea refuzată. A mai vorbi de «sublimul», de «infinitul» naturii, a mai postula o sensibilitate originară în contactul omului cu fenomenele naturii înseamnă a încerca să redobîndești timpul iremediabil pierdut. Criza «naturii» într-o epocă de triumf a instrumentalismului dominator (pe planul realității), a conceptualismului structurilor nominaliste (pe planul semnelor) a afectat firește și discursul naturii elvețiene, a naturii vorbite de elvețieni. Natura nu e distrusă atît în ființă, cît în cuvintele ei.

Și totuși, în viziunea tulbure a omului lipsit de natură, poeți și gînditori ai Elveției întrețin, să nu spunem un cult, ceea ce ar fi prea mult, o speranță naturistă. Naufragiul naturii nu pare atît de radical în Confederația cantoanelor alpine. Să fie descendența lui Ramuz care-și spune cuvîntul, a lui Ramuz care exclama: «Am nevoie de un pămînt, oricum, altfel mă simt pierdut»? Fidelitatea la sol — a lui Gustave Rond, Philippe Jaccottet, Jean Poche, a lui Maurice Chappaz, și am numit cîțiva, este semnificativă. *Le Testament du Haut-Rhône*, *Petit traîté de la marche en plaine*, *La promenade sous les arbres* sunt doar cîteva titluri. Subiacentă, rareori manifestă, constanta elvețiană a naturii funcționează.

VITALITATEA LIVRESCULUI

BIBLIOTECA — OGLINDĂ A SPIRITULUI

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

VLAD ALEXANDRESCU

Biblioteca lui Tudor Vianu

Poate părea curioasă încercarea de a reface mental conținutul bibliotecii unui cărturar. Cîte volume odihneau pe rafturile acelei biblioteci, care dintre ele erau consultate mai des și care mai rar, cum oglindeau ele personalitatea celui ce le adunase, cu răbdare, de-a lungul unei vieți — toate aceste întrebări par să-și fi pierdut astăzi rostul. Avem la dispoziție mari biblioteci centralizate, dotate cu sute de mii de tomuri, cu fișiere impunătoare, unele dintre ele funcționează pe bază de mijloace informatizate, iar ecranele ordinatoarelor afișează zeci de titluri pentru fiecare subiect investigat. Specialistul își desfășoară în genere munca de cercetare în bibliotecile publice, tocmai pentru că a devenit dependent de sertărașele fișierelor și de cotele volumelor. Lipsa unei cărți de care avem nevoie ne doare și ne atinge în chiar punctul vital al cercetării noastre — nevoia de informație. Este în munca de bibliotecă o tendință de universalizare, de ștergere a granițelor și a limitelor temporale. Ne visăm fișierul ideal, care să cuprindă toate cărțile care s-au scris vreodată undeva și care să ne poată livra, la o simplă comandă, volumul pe care dorim să-l ținem în mînă. Este totodată, în sistemul bibliotecilor, marca unei depersonalizări, a unei despărțiri între cititor și cartea citită. Sistemul de recunoaștere și izolare a volumului, de comandă prin fișe, de obținere a lui, condițiile de lectură și documentarea, toate aceste activități ce se impun tot mai impersonale și mai universale, tot mai similare și mai eficiente, au ajuns să excludă din universul lor, obștesc și umil, sinteza proprie și creația originală. Faza principală, așadar, a cercetării, redactarea propriu-zisă, se vede tot mai despărțită de travaliul cu sursele bibliografice, de lectură și de spontaneitatea observației. Dacă folosim spațiile publice pentru a citi, pentru a culege date și informații noi, pentru a fișa chiar, ne retragem, ne ascundem, aproape, atunci cînd redactăm, atunci cînd, ajunși la capătul drumului, nu ne mai rămîne decît să ne spunem pe noi.

Autorul acestui articol are de mărturisit mai multe datorii de recunoștință. Adriana Filipașcu i-a înlesnit consultarea unui număr mare de volume aflate acum în colecția Bibliotecii Academiei din Cluj. Georgeta Stoia-Mănescu, de la Biblioteca Institutului de istorie și teorie literară «G. Călinescu» din București, i-a pus la dispoziție fondul Vianu cuprins în inventarul BCU, înfruntînd rigorile unei ierni și dificila topografie a clădirii din str. Schitu Măgureanu. Martori pasionați ai celor ce au fost, Maria Alexandrescu Vianu și Petre Alexandrescu au reconstruit cu mintea de nenumărate ori ceea ce textul de față nu a putut surprinde decît în parte și ne-au deschis cărări în hățișul unde, în cîteva rînduri, ne-am poticnit. Mai mulțumim aici tuturor celor ce ne-au stat alături cu informații sau îndrumări precum și acelora care ne-au fost în preajmă numai cu gîndul.

Luminat astfel, gestul intelectualului din prima jumătate a veacului de a se îndrepta către colțul știut al bibliotecii sale și de a scoate din raft cartea de care are nevoie ne umple de mirare. Ceea ce ni se pare astăzi un scurtcircuit între etapele pe care le îndeplinim de obicei nu era pe atunci decît contactul firesc dintre cercetător și izvoarele muncii sale. Volumele purtau semnele consultărilor mai vechi, adnotări ori sublinieri anterioare îndrumau îndată lectura către locul dorit, către ideea căutată. Cartea era apoi închisă și așezată din nou în raft, cu certitudinea că, ori de cîte ori va fi nevoie, se va afla la îndemînă, într-un loc bine definit din bibliotecă. Desigur, socotim astăzi că imaginile abia evocate țin de o altă practică a lecturii, în ultimă analiză de o altă mentalitate asupra cărților în general. Ea îngăduia reprezentarea unei continuități între punctul de plecare, cercetarea pe toată durata ei și rezultatul acesteia, capabil la rîndul lui să indice mai departe un drum de parcurs. Tocmai acestei continutăți îi dau glas, strînse într-o imagine cît se poate de sugestivă, rafturile unei bilioteci tematice. N-a fost alcătuită cu vanitatea și snobismul colecționarului. Nu adăpostește neapărat ediții rare, prețioase prin data apariției, calitatea hîrtiei și valoarea legăturii. Selecția ei a ascultat de altfel de principii, mai puțin spectaculoase și mai adînci, dictate și ele de conturul *unic* al unei personalități. În rezultatul acestei selecții a stat, însă, hrana, diversă și bogată, din care a crescut o *operă*. Să ne fie îngăduit să ne folosim aici de acea accepțiune a cuvîntului pe care a definit-o T. Vianu într-un studiu postum: «opera este produsul finalist și înzestrat cu o valoare al unui agent moral, care, întrebuințînd un material și integrînd o multiplicitate, a introdus în realitate un obiect calitativ nou» (*Tezele unei filosofii a operei*). Finalitate, valoare, impact moral, obiectualitate și originalitate, iată caracteristicile dinspre care vom conveni împreună să privim îndărăt, către varietatea bibliotecii. Ea nu va fi socotită nici un moment amorfă, măcar pentru motivul că a generat o operă.

O privire asupra bibliotecii lui Tudor Vianu va porni, în perspectiva celor de mai sus, de la opera sa. Nu este poate lipsit de interes de aflat că marea, covîrșitoarea majoritate a cărților pe care le folosea și le cita era cuprinsă în biblioteca ce i-a aparținut. Esteticianul, axiologul, teoreticianul și filosoful culturii, istoricul și criticul literar și de artă, stilisticianul și poeticianul, comparatistul Tudor Vianu deținea armătura bibliografică indispensabilă vastei activități pe care a desfășurat-o timp de aproape jumătate de veac. Firește, și-a adunat cărțile cu vremea. Opera și biblioteca sa au sporit împreună. Paralelismul trimite la o istorie a bibliotecii lui Vianu, istorie care începe odată cu sfîrșitul liceului, de cînd datează primele cărți, care cuprinde anii de ucenicie în universitățile germane, la Viena, Leipzig și Tübingen, apoi începuturile activității la catedră, la București, în 1924. Cele cîteva călătorii în străinătate, între cele două războaie, — în 1927 la Paris, în 1930 în Grecia și Italia, în 1937 din nou la Paris, ca participant la cel de-al IXlea Congres de Filosofie (Congresul Descartes) și la cel de-al IIlea Congres Internațional de Estetică și Știință a Artei — îi îmbogățesc biblioteca substanțial. La întoarcerea, în 1947, din misiunea diplomatică de la Belgrad, cînd reforma învățămîntului nu mai găsește loc pentru cursurile de estetică și filosofie a culturii pe care le ținea de mai bine de două decenii, Vianu, la 50 de ani, este nevoit să se «reprofileze» și să se îndrepte către științele literaturii. Biblioteca sa înregistrează, atentă, cotitura. Delegațiile de după 1955, ca reprezentant la Congresul de literatură comparată și la Conferințele UNESCO, la Budapesta, Viena, New-Delhi, Paris, Taormina, Utrecht, îi prilejuiesc reluarea contactelor după o lungă tăcere cu personalități și savanți de peste hotare. Alte volume stau mărturie discretă a acestor prietenii noi ori reînnodate. Punct de plecare pentru istoria operei, biblioteca este

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

așadar, pe de altă parte, și o consecință a biografiei. De-a lungul paginilor de față, cititorul va întîlni, reproduse, dedicații și dovezi de afecțiune care învederează legătura cu biograficul. Ele refac o istorie a legăturilor spirituale cu învățați români sau străini, uneori mai puțin reflectate în scrieri, dar pe care biblioteca, bizară răscruce a operei și a vieții, într-o oarecare măsură cauză și efect pentru amîndouă, le repovestește cui știe să o asculte.

Biblioteca lui Tudor Vianu nu se păstrează decît în parte. Un lot important se găsește actualmente în proprietatea Institutului de istorie și teorie literară «G. Călinescu» din București. «Este vorba de un grup de cărți (cca 260 de volume) din domeniile filosofiei generale, esteticii, stilisticii, care, așa cum a fost ales, reprezintă însuși nucleul bibliotecii lui Tudor Vianu, materialul de referință a numeroase din operele pe care le-a conceput» (am citat din actul de donație încheiat de Ion Vianu la 1 iulie 1977). Un alt lot, de peste 800 de volume de filosofie, estetică, istoria artei, istoria literaturii, literatură germană, literatură franceză, se află la Biblioteca Academiei din Cluj. Circa 130 de volume, între care majoritatea lucrărilor lui Tudor Vianu, de la primele lor ediții pînă la seria de Opere apărută la Editura Minerva, precum și volume ale unor scriitori români oferite cu dedicație au fost donate în 1989 de Maria Alexandrescu Vianu Muzeului din Giurgiu. În sfîrșit, un fond de mai bine de 700 de volume a rămas în proprietatea familiei. Sînt cărți de literatură franceză, engleză, română, albume de artă, reviste, etc. Din păcate, nu putem preciza cît și ce anume exact s-a risipit. Știm însă că era vorba, în mare parte, de volume de literatură română și apoi de literatură în general, dicționare, enciclopedii, precum și tomuri izolate din diverse domenii. Nu ne înșelăm, poate, socotind că biblioteca număra, pe vremea cînd era întreagă, cu o cifră desigur cu totul aproximativă, 3000 de volume.

Despre primele cărți ale lui Tudor Vianu știm puține lucruri. Autografele, însoțite de anul achiziției, apar abia îndată după anii de război. Din corespondență aflăm că, prin 1916—1917, în vremea în care urma școala de ofițeri la Botoșani sau cînd era concentrat ca ofițer de artilerie, citea pe Romain Rolland cu *Jean-Christophe* și *La Vie de Beethoven*. O lungă scrisoare vorbește despre bucuria pe care i-o produceau paginile lui Renan: «în Renan găsești totdeauna un sol de pace și de mîngîiere. Cred că în ce privește directiva generală de spirit, voi fi totdeauna alături de acest mare sacerdot al simpatiei. N-am găsit pînă acum un complex sufletesc cu care să fiu mai deopotrivă... Văzutu-s-a vreodată o alcătuire sufletească mai armonioasă? Intelectualicește o candoare de copil unită cu o extensiune perceptivă de savant — nici o dogmă, dar o putință de înțelegere ce nu cunoaște vreo barieră intelectuală...» (10 decembrie 1916. Către Simon Bayer). Erau cărțile epocii ori cărțile vîrstei? Scrisorile mai vorbesc de poeziile lui Albert Samain, dar și de *Le Monde comme Volonté et Représentation*, în traducerea lui J.A. Cantacuzène, pe paginile căreia creionul a zăbovit îndelung. Tot în 1916, Vianu citește un volum al filosofului american William James, *La Volonté de croire*, dăruit de prietenul său Simon Bayer. Îl interesează, desigur, căci în scrisoarea pomenită îl roagă să-i procure și cartea mai cunoscută a aceluiași autor, *Pragmatismul*, în posesia căreia nu va intra însă decît după 1918. Din anii războiului datează întîlnirea și cu gînditorul francez Frédéric Paulhan, unul dintre fondatorii școlii franceze de pshihologie științifică. Va urmări aparițiile sale mai importante: întîi *Les Mensonges du caractère*, și *La Morale de l'ironie*, mai tîrziu *Les transformations sociales des sentiments* (1920), *Psychologie de l'invention* (1930).

Informațiile în legătură cu lecturile din vremea războiului rămîn rare. Vianu scrie chiar cu amărăciune: «Nu se găsesc deloc cărți, eu citesc cînd am vreme

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

pe la biblioteca Universității [din Iași, n.n.] și împrumut uneori cînd aflu ceva ce mă interesează. Ți-aduci aminte acea voluptate aleasă de a te țintui avid în fața unei vitrine savante, de a cumpăra o carte ca o speranță nouă și apoi de a-i tăia foile cu un fel de grijă și înfiorare delicioasă: pe acestea trebuie să le trecem printre renunțările zilei de azi.» (12 noiembrie 1917. Către Simon Bayer). Totuși, din 1917 datează *Traité de l'Occident*, al poetului și eseistului francez de orientare simbolistă Adrien Mithouard, precum și o carte de sinteză a lui Tancrède de Visan, *L'Attitude du lyrisme contemporain*, vorbind despre Henri de Régnier, Maeterlinch, Paul Fort, Robert de Souza și despre mentorii mișcării literare franceze, Barrès, Gide și Bergson.

În vara lui 1918, se întoarce la București și, înainte de redeschiderea cursurilor la Universitate, lucrează cîteva luni ca redactor la *Literatorul* lui Macedonski. Pe lîngă cele cîteva poeme și bucăți de proză pe care le publică, ține o rubrică de note de lectură. Atunci își cumpără pesemne volumul de *Schițe și amintiri* ale lui D.D. Pătrășcanu, căruia îi consacră o recenzie severă (*Literatorul*, 21 iulie 1918). În 1919, un volum de *Poezii* ale lui Vlahuță, despre care scrie, cu prilejul morții autorului, în *Ideea europeană*. Tot de atunci sînt și poeziile lui Șt.O. Iosif, Ion Pillat, volumul de poeme al camaradului de front Ștefan I. Nenițescu, oferit cu dedicație.

În ultimul an de facultate, 1919—1920, după ce-și dă examenul de licență, Vianu pleacă la Leipzig, pentru cîteva săptămîni, și în continuare la Viena, unde stă, probabil, ceva mai mult de un semestru. Contactul cu spațiul german îl poartă către neoromantismul la modă. Nu va cumpăra însă adevăratele saga ale Ricardei Huch, ci doar cele două cărți ale ei despre romantism (Leipzig, 1920). De acum datează nucleul primar al bibliotecii de filosofie și estetică. La Viena ia primul Kant (*Kritik der reinen Vernunft*) și-și notează, obicei pe care-l va respecta cîțiva ani de aci înainte, numele, pe pagina de gardă, alături de locul și anul cumpărării. Neagră de sublinieri este *Introducerea în Estetică* a lui E. Meumann, cumpărată la Leipzig. Cel dintîi asistent al lui W.Wundt, Meumann era întemeitorul Institutului de pedagogie experimentală și al revistei *Archiv für die gesamte Psychologie*, îmbinînd preocupări pentru psihologia experimentală cu promovarea unei estetici psihologice. Tot atunci își cumpără teza lui E. Grosse despre originea artei, pe care o va uiliza în *Estetica*. Lecturile estetice se extind, o dată cu accesul la lucrările lui Johannes Volkelt. Pentru început, va folosi *Aesthetik des Tragischen*, așteptînd să aibă resursele pentru a dobîndi cele trei volume ale sistemului său, și apoi un studiu intitulat *Das ästhetische Bewußtsein*. Pe întemeietorul «științei generale a artei», Max Dessoir, îl va cunoaște prin lucrarea sa fundamentală, *Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*, dar nu va trece cu vederea revista cu același titlu pe care acesta o conducea, și la care se va abona spre sfîrșitul anilor douăzeci, continuînd s-o primească pînă la război. Despre estetica franceză mai veche se informează deocamdată în ansamblu, din cartea lui M.J. Guyau, *Les Problèmes de l'esthétique contemporaine*.

Dar Vianu își urmează lecturile de filosofie. Citește *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Tot în 1921, pesemne, *Matière et mémoire*. Mai tîrziu, va adînci cunoașterea lui Bergson, cu *Le Rire*, *L'evolution créatrice*, *La Pensée et le mouvant*, *Les deux sources de la morale et de la religion*. De timpuriu își găsește și tovărășia unui gînditor a cărui imagine îl va urmări o bună parte din viață, Friedrich Nietzsche. La început par să fi fost cele două volume de *Considerații inactuale*, într-o ediție franceză. Dar va veni și rîndul operelor mai tîrzii: *Știința veselă*, *Genealogia moralei* și *Ecce homo*. În 1921 își procură primul tom din gigantica monografie pe care o dedică filosofului germanistul Charles Andler (*Niet-*

@Asociația Ziariștilor ... din România

zsche, sa vie et sa pensée, 1920—1931, 6 vol.), rezervîndu-şi plăcerea de a le cumpăra pe toate celelalte la vremea apariţiei lor. Pentru Nietzsche, Vianu a avut o adevărată fascinaţie, reprimată mai tîrziu în vîltoarea evenimentelor istorice. Derutat de opiniile contradictorii despre valoare, şi mai cu seamă despre valoarea etică şi estetică, izvorîte din direcţiile psihologizante şi sociologizante ale vremii, el se vedea redus la un relativism pe care îl resimţea umilitor şi fără de ieşire. Nevoia de totalitate, dorinţa nemăsurată de a cuprinde întregul îşi găsesc la el pentru o clipă modelul cultural în opera iluminatului de la Sils-Maria: «Era căutată o valoare superioară şi stabilă care să le determine pe toate celelalte. Unii credeau că o pot descoperi în *viaţă*: are valoare tot ce dezvoltă şi exaltă vitalitatea. Astfel de idei ne veneau din scrierile lui Nietzsche, un filozof care absorbise, din vechile izvoare greceşti, relativismul sofistic, împreună cu vitalismul orgiastic al culturii prehomerice. Mărturisesc atracţia pe care a exercitat-o acest filosof asupra mea. Incisivitatea aforismelor sale, facultatea lui de a surprinde actul de viaţă şi voinţă ascuns în toate formele culturii, pornirea lui romantică de a urca pînă la originele cele mai îndepărtate ale civilizaţiei îmi produceau un fel de beţie intelectuală». (*Idei trăite*, 1958).

În antropologie, se iniţiază cu cărţile lui Lévy-Bruhl (*Funcţiile mentale în societăţile primitive*), dar şi cu volumul mai descriptiv al lui Sir John Lubbock, despre *Originile civilizaţiei* pe care i-l dăruieşte tot în 1921 prietenul Ion Marin Sadoveanu. Volumele de literatură datînd din acei ani sînt încă puţine. Un Victor Hugo, în colecţia «Nelson», o monografie despre Verhaeren a lui A. Mockel, ediţia în două volume a *Jurnalului* lui Amiel. Pe contele de Gobineau îl găsim cu dramele grupate în ciclul *La Renaissance*.

Cei doi ani petrecuţi în Germania, la Tübingen, pentru redactarea tezei de doctorat, reprezintă adevărata iniţiere în cultura germană. Întîi şi întîi, a însemnat o desprindere de atmosfera din ţară, care-i devenise apăsătoare. «La Bucureşti m-am simţit foarte nemulţumit în ultima vreme. Un sentiment nou pentru cariera de scriitor, o nevoie de completare şi de totalitate cuprindeau în sine germenii unei crize care n-a încetat să se dezvolte pînă cînd toate forţele mele s-au găsit dezbinate şi în tumult. În locul unui mediu intim, binevoitor şi comprehensiv, am întîlnit însă înconjurimea cea mai rece, mai ironică şi mai surdă. Egoismul oamenilor şi mediocritatea vieţii de profesor secundar sporeau în mine simptomul foarte grav al autodeprecierii. Lecturile, însemnările mele, o lucrare mai mare începută zăceau, alături de mine, ca lucruri moarte alături de un corp fără viaţă. Într-o bună zi am reuşit să mă smulg, şi, grăbit, în neştiinţă că fac un act imprudent, fără răsuflet, am plecat în străinătate». (Tübingen, 4 august 1922. Către Garabet Ibrăileanu). Se va scrie poate o dată o istorie a doctoratelor româneşti în străinătate şi se va vedea atunci în ce măsură călătoriile geografice sînt şi unele interioare. La Vianu pare să fi fost mai degrabă o punere în acord cu el însuşi: «Plecasem din ţară printr-o iniţiativă furtunoasă, spărgînd o fereastră către libertatea de care mă bucur aici». (Tübingen, 16 noiembrie 1922. Către Mihail Dragomirescu), o eliberare de alogenia tot mai opresivă: «Refacerea n-a venit fireşte numaidecît. A fost mai întîi o lungă întoarcere împotriva trecutului, o furtunoasă repercusiune de valuri şi numai încetul cu încetul am putut să mă bucur iarăşi de puţină linişte. Am simţit atunci din nou revenind dispoziţia fericită a primei tinereţi, acea senzaţie aproape muzicală în care se rosteşte nu ştiu ce speranţă şi ce confort nou de viaţă. M-am bucurat de ordinea lucrurilor de aici, de delicateţea oamenilor, de acea binecuvîntată rînduială în toate cele care împiedică pe om să cadă subt sine şi îi garantează în mod sigur dezvoltarea». (Scrisoarea citată către G. Ibrăileanu). Firesc, gîndul se îndreaptă, ca într-o adevărată călătorie, şi către lumea

de acasă, pătrunzător şi confesiv, încărcat de experienţa noului echilibru: «Toate lucrurile astea m-au adus din nou în faţa problemei pe care o adusesem cu mine. De unde sentimentul de exilare în ţara sa pe care îl încearcă la noi naturile cele mai delicate? De unde acea blazare timpurie, acea descurajare profundă care nu cruţă pe nici unul dintre muncitorii intelectuali? Îmi apare acum cu o pecete strălucitoare de evidenţă ideea păcatului fundamental al lumii noastre aşa-numite „culte". Acea lipsă de încredere în seriozitatea vieţii, degajarea cu care se întreprinde totul, tonul de scepticism care strecoară un subînţeles menit să anuleze orice afirmaţie». (*ibidem*). Sînt reflecţii tulburătoare din partea unui om care apucase să trăiască în mediile intelectuale româneşti de după război. Fost membru al cenaclului de la *Vieaţa nouă* al lui Ovid Densusianu, Tudor Vianu făcuse experienţa muncii de redacţie la *Literatorul* lui Macedonski, dar şi cea a criticii de întîmpinare la *Sburătorul* lui Lovinescu. Era, deja, ceea ce se chema la vremea aceea «un om de litere», remarcat de colegii de breaslă. Adînc tulburat însă de amestecul şi indistincţia valorilor, face gestul simbolic al desprinderii de spaţiul cunoscut, de un mediu în care se simţea cotropit de uşurătate şi zeflemea. Pînă şi la Tübingen se cutremură de posibilitatea recăderii în marasmul de odinioară: «Adeseori simt cum urcă şi ameninţă din nou acea mişcare sălbatecă în mine care de atîtea ori m-a făcut să pierd cărările şi m-a adus pînă la ţipăt». (*ibidem*).

În Germania, se hotărăşte să studieze sub îndrumarea profesorului Karl Groos, care se bucura de notorietate în epocă. Cercetările acestuia de estetică şi psihologie îl făcuseră întemeietorul unei adevărate direcţii în mişcarea de idei germană de la începutul veacului nostru. Vianu, care în 1920, la Viena, fusese muncit de gîndul unei lucrări despre *recunoaştere*, este deja sensibilizat. Groos îi propune o cercetare asupra tehnicii epice cu aplicare la cele *Trei povestiri* ale lui Flaubert. Se apucă de lucru, nu înainte de a profita de prezenţa maestrului, cerîndu-i să-l orienteze în hăţişul cercetărilor de psihologie ale vremii. Astfel, îşi procură întîi cele două volume intitulate *Psychologie der Kunst* ale lui Richard Müller-Freienfels. Paginile sînt încărcate de sublinieri şi de comparaţii cu ideile altor filosofi germani: Kant, Lange, Bühler, Vaihinger dar şi ale străinilor Amiel şi Höffding. Pe lîngă celebra *Analyse der Empfindungen*, a lui Ernst Mach, mai dobîndeşte un studiu despre desenele copiilor al lui G.F. Hartlaub precum şi o cercetare psihologic-pedagogică despre rolul imaginilor intuitive la tineri a lui O. Kroh, psiholog şi pedagog, începînd din 1923 profesor la Tübingen. La aceste achiziţii fusese pesemne îndemnat de Groos, autorul unor prelegeri despre viaţa sufletească a copilului cît şi despre funcţiile psihologice ale jocului. Explicaţia interesului pentru psihologie o aflăm într-o mărturisire a lui Vianu: «Cînd am ajuns, în 1922, în Germania, Karl Gros m-a îndemnat: "Studiază-l în special pe Kant. Kant este filosofia". I-am consacrat deci partea cea mai întinsă a studiilor mele. Urmăream acolo cum conştiinţa creează imaginea lumii, prin formele şi categoriile ei. Dar dacă conştiinţa îşi creează obiectul, atunci toate problemele filosofiei sînt probleme psihologice. Kantismul sfîrşea în psihologism. Urmăream să descopăr felul şi condiţiile proceselor psihologice care determină reprezentările şi aprecierile noastre despre lume. Teoria cunoaşterii, morala, sociologia, estetica, metafizica, logica însăşi îmi apăreau drept capitole ale psihologiei». (*Fragmente autobiografice*, 1957).

Aceeaşi orientare îi prilejuieşte invitabila întîlnire cu psihanaliza lui Sigmund Freud. Îşi cumpără chiar din 1922 *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* şi încă *Jenseits des Lustprinzips*. Citeşte însă mai mult, de vreme ce analiza izbuteşte să-l cîştige de partea ei. Nu pare atît interesat de doctrina propriu-zisă şi de modelul psihicului în împărţirea sa canonică, cît de resursele morale cuprinse în

@Asociaţia Ziariştilor ... din România

învățătura medicului vienez: «Mă gîndesc foarte serios la morala freudiană și o compar în avantajele ei cu moralismul kantian. În locul catehismului, al conversațiilor morale, al preceptelor, admir aici liberalismul absolut al concepției, convingerea că singurul mijloc de a extirpa răului este să-l lași să se desăvîrșească, optimismul metafizic care afirmă substanțialitatea binelui — esența pură a sufletului, întrucît prezența răului tulbură funcțiunea lui normală și-l detracteazä. Toate acestea nu le spune Freud, dar cu siguranță sînt închise în învățătura lui psihanalitică după cum e închis sîmburele în fructă. O morală freudiană ar trebui să se aplice încă pentru întreg domeniul vieții (și pentru toate instinctele bestiei!). Tipul moralistului freudian este divulgatorul, nu acela care poate găsi o formulă și în ironia apatică a scepticului, ci acela care împreună realismul viziunii cu eroismul transcendent al concepției». (Norderney, 22 august 1922. Către Simon Bayer). Stăpînit de aceeași convingere, în 1923 cumpără numărul pe anul în curs al revistei *Imago*, specializată în aplicarea psihanalizei în domeniul științelor umaniste.

Ca manual de istoria filosofiei, i-a servit pesemne, la Tübingen, volumul lui Wilhelm Windelband, căci cele patru tomuri ale tratatului lui Ueberweg-Heinze, existente și ele în bibliotecă, par achiziționate mai tîrziu și nu poartă sublinieri, ceea ce la Vianu indică, cu un grad mare de probabilitate, că nu a fost citit. O carte de mare utilitate în perioada germană pare să-i fi fost de asemenea *Die deutsche Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, în două volume, apărută numai cu un an înaintea achiziției, în 1921, la Leipzig, și care conținea dări de seamă asupra preocupărilor principalilor filosofi germani ai vremii, redactate de ei înșiși. Vianu citește și subliniază capitolele despre și de: Jonas Cohn, Karl Groos, Karl Joël, A. Meinong, pe care nu le va uita multă vreme; dovadă stau cele două volume, cumpărate la apariție, în 1928 și respectiv 1934, din monumentala: *Wandlungen der Weltanschauung. Eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie* a lui K. Joël.

Răsunătoarea carte a lui Hans Vaihinger, *Die Philosophie des Als Ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus*, apăruse deja de cîțiva ani. Vianu, cunoscîndu-i deja numele din munca de cercetare a manuscriselor lui Kant și cufundat în analiza judecăților de valoare la Kant și Schiller, deoarece își schimbase subiectul tezei de doctorat cu cel cunoscut nouă astăzi, o soarbe pe nerăsuflate. Va fi fost interesat de rezolvarea psihologismului neokantian într-o problematică a valorilor, care configurează o lume de ficțiuni, un spațiu dens de umanitate, ce intră în opoziție cu lumea devenirii. Tot la Tübingen începe să-l citească și pe Ernst Cassirer, cu un volum proaspăt apărut despre poeții clasici germani. Din editorul operelor lui Kant va cumpăra și nu mai puțin cunoscuta *Kants Leben und Lehre*. Abia la București va putea însă să consulte cele trei volume ale *Filosofiei formelor simbolice*, pe care le va încărca cu sublinieri și notații. Dintre achizițiile de filosofie germană, mai sînt de reținut *Introducerea în filosofie* a lui Oswald Külpe, cărțile lui R. Müller-Freienfels: *Philosophie der Individualität* și *Die Philosophie des zwanzigsten Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen*.

Trecînd la estetica generală, remarcăm aceeași străduință a doctorandului român de a se pune la curent cu orientările vremii. Își procură cartea lui P. Moos, proaspăt apărută, *Die deutsche Aesthetik der Gegenwart*. Un capitol special se ocupă, sub titlul *Die biologisch-sensualistische Aesthetik* de K. Groos și R. Müller-Freienfels. Dar volumul tratează și despre alți esteticieni germani: O. Külpe, Th. Lipps, M. Dessoir, K. Lange, E. Meumann, J. Volkelt. Mai citește *Istoria Esteticii în Germania* a lui H. Lotze, dar și cartea lui Eduard von Hartmann, *Die deutsche Aesthetik seit Kant*. Un volum de studii estetice ale lui Georg Brandes și un studiu

despre *Estetica* lui Hegel al lui A. Baeumler par să fi fost lecturi mai puțin «sistematice».

Cu gîndirea filosofului și moralistului Georg Simmel, un neokantian dar și un continuator al lui W. James, Vianu va lua contact încă din Germania. Mai întîi cu *Philosophie der Kunst* și *Philosophische Kultur*. Apoi, poate la București, pe lîngă opiniile sale sociologice, va citi și studiile despre Kant și Goethe. Aproape de Dilthey și chiar de Spengler, Simmel avusese un ecou important între contemporani și mai ales între elevii săi. Unul dintre ei, mai tîrziu prieten, era cunoscutul critic francez Charles Du Bos, un bun cunoscător, ca și Vianu, al spiritualității germane. Georg Simmel murise în 1918. Amintirea lui era însă vibrantă în Germania doctoratului lui Vianu, de vreme ce revista de filosofie a culturii *Logos*, editată anual la Tübingen, și pe care acesta desigur că o citea, publica pagini postume ale lui Simmel în trei numere consecutive (1920—1923).

O dată cu vremea lecturilor fundamentale, citește și adnotează pe Jakob Burckhardt. De asemenea, se hotărăște să cheltuiască suma probabil apreciabilă pe care o va fi costat manualul de istoria artei al lui A. Rosenberg, un impunător volum în 4° de 700 de pagini, în caractere gotice, cu peste 900 de ilustrații și 50 de planșe în culori — o raritate la epoca aceea.

Pe Goethe, Vianu îl citise firește din anii liceului. Deși nedatată, este sigur că ediția operelor în 45 de fascicule, legate în 12 tomuri, îngrijită de Schultz și apărută la editura Knaur (Berlin și Leipzig), fusese cumpărată cu mult înainte de plecarea din țară. O dovadă ar fi și faptul că, în Germania, el cumpără singurul lucru care lipsea din ediția mare: cele două volume de *Corespondență* între Goethe și Schiller. Anii germani îi aduc în schimb cîteva cărți importante despre autorul *Maximelor și Reflecțiilor*: monumentala biografie a lui Fr. Gundolf, eseul lui Benedetto Croce, un volum despre poeții clasici germani al lui Wilhelm Dilthey. Tot lui Goethe îi sînt consacrate cărțile lui G. Simmel, G. Brandes și H. Siebeck. Mai tîrziu, va consulta amănunțit cele două volume ale lui Kuno Fischer cu privire la *Faust*, precum și cartea medicului și prietenului lui Goethe, Carl Gustav Carus.

Ajuns cu inventarul în acest punct, amatorul dornic de a afla conținutul bibliotecii lui Tudor Vianu pînă la întoarcerea sa în țară, în ultimele zile ale anului 1923, este nevoit să se oprească. Autografele și datările tomurilor de pe rafturi nu mai dau nici un amănunt suplimentar cu privire la îndemnurile spirituale ale rînduitorului lor. Firul nu poate fi tors mai departe decît de biograf, singurul care ar putea să închege într-un fascicol convergent toate aceste speranțe ale unui intelectual aflat la început de drum pe care le reprezintă zecile de volume cumpărate în străinătate. Să mai notăm doar că, poate, Vianu n-a avut niciodată sentimentul vieții prin și pentru cultură la intensitatea cu care l-a trăit în Germania. Acolo s-au zămislit, în idee, multe din lucrările lui de mai tîrziu. Dar mai ales acolo, în odăile închiriate pe sume modeste, unde rodea din scoarță în scoarță opera lui Schiller și refăcea pas cu pas istoria prieteniei lui cu Goethe, pe băncile Universității unde învățaseră altădată, prieteni nedespărțiți, Hegel, Schelling și Hölderlin, în sălile de curs în care predaseră odinioară Uhland și Friedrich Theodor Vischer și unde îi asculta acum pe «filosoful panteist Adickes, editorul marelui *Opus postumum* al lui Kant, drapat în pelerina lui de păgîn mistic», pe Constantin Ritter, «care nu admitea să se întrețe asupra unui alt subiect decît dialogurile lui Platon», pe «blîndul romanist Haas» (interviu în *Adevărul*, 1 mai 1937), acolo a înțeles Vianu pentru prima oară ce înseamnă istoria și continuitatea culturii. «Cînd mi-e drag un tînăr, scrie el în 1957, aș vrea să-l azvîrl în acea lume de entuziasm, de revelații, a tinereții mele». (*Fragmente autobiografice*).

@Asociația Ziariștilor ... din România

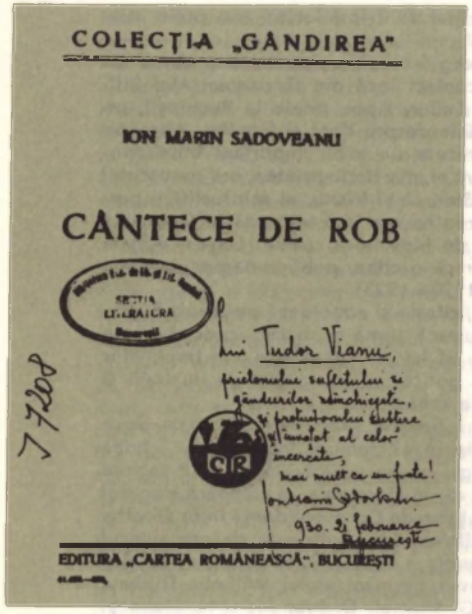

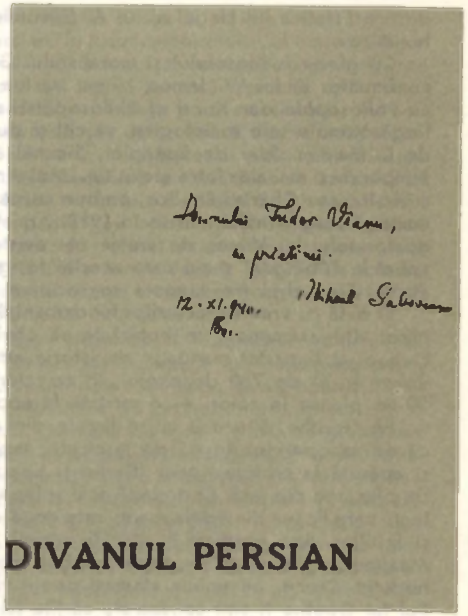

Gîndirea Cîntece de rob
Lui Tudor Vianu, prietenului sufletului și gândurilor neînchegate, și prețuitorului subțire și învățat al celor încercate, mai mult ca un frate!

Ion Marin Sadoveanu
930. 21 februarie București

Divanul persian
Domnului Tudor Vianu, cu prietenie
Mihail Sadoveanu
12.XI.940
Buc.

Cartea vremii
Lui Tudor Vianu cu neschimbată prietenie deși nu-mi dă nici un semn de viață

L.B.

Numărul lucrărilor mele ar fi fost îndoit dacă nu te-aș fi cunoscut, tartore Tudor! Dar dacă ăsta e prețul marei tale prietenii, l-aș plăti și astăzi și aș mai da încă și pe deasupra.

Dan
27.4.1940

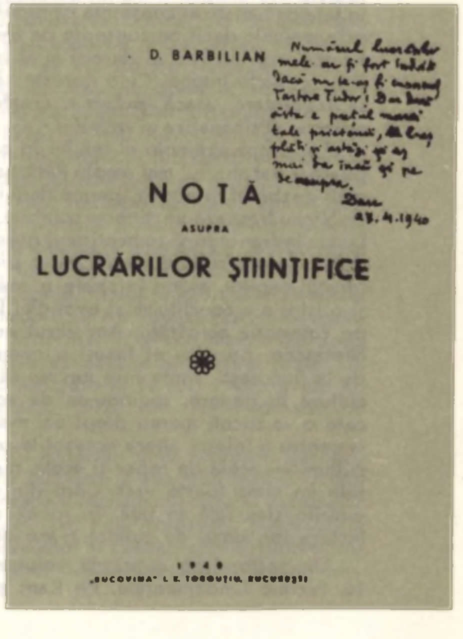

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Sînt semne care arată că, după întoarcerea în ţară, Vianu îşi schimbă modul de lectură. Obligaţiile didactice, dar poate mai curînd maturizarea intelectuală, îi impun o altă atitudine faţă de cărţi. În anii precedenţi, deprinsese o lectură de identificare şi mai ales de formare, despre care vorbea, în scrisori entuziaste, prietenilor şi profesorilor. Aşa a mistuit pe Schopenhauer şi Nietzsche, pe Kant şi pe Bergson. «În Germania, dar continuînd un interes ivit de timpuriu, mă adîncisem în lectura marilor ruşi ai secolului al XIX-lea şi al XX-lea. Citisem pe Puşkin, pe Gogol, pe Saltîkov-Scedrin, pe Ostrovski, pe Turgheniev, pe Goncearov, pe Korolenko, pe Cehov, pe Gorki, de mai multe ori în toate operele sale pe Leon Tolstoi, dar mai ales pe Dostoievski, fascinat de adîncimea şi precizia analizelor sale şi zguduit de acea teribilă imaginaţie a suferinţei umane, despre care îmi spuneam că va contribui în mod substanţial să răstoane nedreptatea şi înjosirea». (*Idei trăite*). Tot anii germani îl vor învăţa însă să treacă deasupra răbufnirilor de simpatie estompa spiritului critic şi a comparaţiei culturale. Şi acesta va fi drumul la capătul căruia va izbuti să distingă propria lui vocaţie de originalitatea autorilor citiţi. La Bucureşti, el îşi luase deja distanţele faţă de valoarea morală a psihanalizei. Dacă înainte vreme nădăjduia de la ea «o cristalizare etică nouă», descifrînd în învăţătura lui Freud că «drumul către bine nu este educaţia, ci *liberarea*», dacă pe atunci socotea pe medicul vienez drept «*Şarpele şi Porumbelul* în sfîrşit uniţi — ca în cuvintele evangheliei —, omul pe care Nietzsche îl visa şi pe care în făptura lui de contraste cosmice, reconciliind pe Satan cu Arhanghelii şi Domnul, îl presimţim şi îl dorim cu toţii» (Norderney, 22 august 1922. Către Simon Bayer), alta va fi părerea expusă într-un eseu din 1926. Dobîndind convingerea că întreaga activitate spirituală a omului ascunde şi se datoreşte unui sîmbure de amărăciune, nu mai vede un ideal în omul fără subconştient. «Păstrăm în faţa psihanalizei conştiinţa că binele pe care l-ar putea aduce omenirii suferinde este mai mic decît neajunsurile pe care le-ar provoca în acelaşi timp. Cultura omenească este un rod al durerii şi al luptelor omului cu sine însuşi, al nesfîrşitelor sale conflicte intime. Cine doreşte să mîntuiască pe om de soarta sa de suferinţă şi frămîntare atacă puterea creatoare a culturii în temeliile ei cele mai adînci». (*Psihanaliza şi morala*).

Tot drept exemplu al felului în care îşi schimbă optica din vremea studenţiei poate fi dat studiul mai amplu *Raţionalism şi istorism* (1929). Alegîndu-şi un subiect mult dezbătut în epocă, anume definirea termenului de cultură şi sensul dezvoltării ei, Vianu trasează un itinerar spiritual la originea căruia află, în opoziţie ireductibilă, Luminile franceze şi romantismul german. Studiul aduce în focar concepţia lui Nietzsche *despre cultură, desfăcînd-o piesă cu piesă şi stabilind filiaţii de idei*. Abia ultimul capitol, avînd în spate o analiză amănunţită a definiţiilor culturii, precum şi o istorie a constituirii şi evoluţiei lor, va propune o definiţie proprie, construită pe categoria *activităţii*. Am văzut admiraţia necondiţionată purtată de Vianu lui Nietzsche, pe care el însuşi o numea «un fel de beţie intelectuală». În studiul de la Bucureşti, simte însă nevoia să-i încadreze ideile în istoria reflecţiei despre cultură în genere, slujindu-se de acea situare în istoria culturii şi a ideilor, pe care o va socoti mereu drept cel mai sigur îndreptar pentru a-şi formula el însuşi şi pentru a înlesni altora accesul la propriile sale păreri. Dublul rol atribuit istoriei culturii — acela de reper şi acela, mai original, de călăuză — deschide bibliotecii sale un cîmp foarte vast. Cărţi din domenii variate şi de orientări din cele mai diferite stau faţă în faţă, în ideea caracteristică umanismului lui Vianu, că, din lectura lor, omul de cultură n-are decît de cîştigat.

Un sector larg cuprinde volume de filosofie. Aici întîlnim, înainte de toate, textele fundamentale. Pe Kant şi-l cumpărase, aşa cum am văzut, din 1920, urmînd să-l adîncească la Tübingen. Schopenhauer fusese citit în vremea războiului cu *Die Welt...* şi *Aphorismen zur Lebensweisheit*. Mai tîrzie (din timpul celui de-al doilea război mondial) este ediţia de *Sämtliche Werke* în şase volume, scoasă la Leipzig. *Scienza nuova* a lui Vico există într-o versiune germană. Raţionalismul francez este bine reprezentat. În anii '20 cumpărase pe Rousseau cu *Émile* şi *Le Contrat social* în ediţia Garnier (seria veche) şi pe Diderot, în aceeaşi ediţie, cu *Oeuvres choisies*, în două volume. Abia spre sfîrşitul anilor '50 va avea cele *trei volume bogate ilustrate şi adnonate ale seriei «Classiques Garnier» (Oeuvres philosophiques, esthétiques, romanesques)*. Accesul la Voltaire are o istorie mai complicată. Primele volume sînt ediţii modeste, de uz curent, şi, probabil, ieftine (*Dictionnaire philosophique*, în Flammarion, *Choix de lettres* în Hachette, opuscule filosofice în Renaissance du livre). Mai tîrziu, dar nu se poate deloc preciza cînd, cumpără o ediţie bibliofilă: *Oeuvres complètes* de Voltaire, avec préfaces notes et commentaires nouveaux, par Émile de La Bédollière & Georges Avenel, Paris, 1867—1870, în opt volume in 4°.

Marx şi Engels beneficiază de o ediţie franceză de *Studii filosofice* într-un volum (din 1947). Pozitivismul lui Comte (şi *Principiile* şi *Cursul de filosofie pozitivă*), rasismul contelui de Gobineau (*Essai sur l'inégalité des races humaines*), neotomismul lui Jacques Martain (*Primauté du Spirituel*, 1927, *Humanisme intégral*, 1936 şi eseurile din *Frontières de la poésie*, 1935), existenţialismul creştin al lui Gabriel Marcel (*Journal métaphysique*, 1927), marxismul lui G. Lukács (*Die Zerstörung der Vernunft*, 1955, *Schicksalswende*, 1956) sînt curente care se vor fi găsit reprezentate în mai multe din bibliotecile epocii. Tot în spiritul complementarităţii, Vianu pune alături cărţile de filosofie ale lui B. Croce (*Gesammelte philosophische Schriften*, 4 vol., Tübingen, 1929) cu doctrina actualismului lui G. Gentile, expusă în *L'Esprit, acte pur* (1916), carte dedicată de autor fostului său tovarăş de opinie împreună cu care fondase în 1906 revista *La Critica*, dar care, o dată cu ascensiunea fascismului, se retrăsese din viaţa publică. Între cărţile de filosofie, găsim reprezentat şi spiritualismul veacului al XIX-lea de sorginte, evident, germană. Învăţătura lui Schelling (*Bruno ou du principe divin et naturel des choses*) îşi răspunde în operele discipolilor săi, Karl Joël (*Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik*, 1926) şi Félix Ravaisson (cu teza sa de doctorat *De l'habitude*, 1933) şi ale unei întregi direcţii din gîndirea franceză (de pildă în cărţile lui Étienne Boutroux, unde spiritualismul se învecinează de aproape cu misticismul). Vianu urmărea, de altfel, îndeaproape problemele misticismului, de vreme ce găsim cîteva cărţi cu această temă. Un volum colectiv din 1929, *Qu'est-ce que la mystique?*, o ediţie germană, cumpărată la Tübingen în 1923, din misticul austriac Rudolf Steiner, fondator al antroposofiei — o interpretare esoterică a creştinismului — (*Theosophie. Einführung in übersinnliche Welterkenntnis und Menschenbestimmung*), studiile lui Ad. Franck (*La Philosophie mystique en France à la fin du XVIII*e *siècle. Saint-Martin et son maître Martinez Pasqualis*, 1866), dar şi cercetările de psihologie aplicată la fenomenul mistic ale lui Henri Delacroix, profesor la Sorbona, (*La Religion et la foi*, 1922) şi ale lui J.-H. Leuba (*Psychologie du mysticisme religieux*, 1930) sînt, toate, dovezi ale acestui interes.

Rafturile de filosofie lasă un spaţiu important lucrărilor unor profesori germani din a doua jumătate a veacului trecut şi prima jumătate a veacului nostru. Astfel găsim pe un oarecare Heinrich Maier, reprezentant al realismului critic şi cercetător al funcţiilor cognitive ale emoţiilor şi voinţei, pe Paul Deussen, profesor la Kiel, fondatorul societăţii «Schopenhauer», traducător şi prezentator al gîndirii indiene în Germania, pe disidentul marxist Werner Sombart cu lucrările sale fun-

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

damentale: *Les Juifs et la vie économique* (trad. fr. 1923) şi *Le Bourgeois. Contribution à l'histoire morale et intellectuelle de l'homme économique moderne* (trad. fr. 1926), precum şi cu eseul său *Vom Menschen* (1938). Tot aici se cuvin pomeniţi şi fenomenologii Max Scheler (*Die Stellung des Menschen im Kosmos*, 1928; *Nature et formes de la sympathie*, 1928; *Philosophische Weltanschauung*, 1929) şi Nikolai Hartmann (*Ethik*, 1935).

Cursul de Filosofia culturii, Vianu a început să-l predea încă din 1929, «ca primul curs de acest fel propus vreodată într-o universitate românească» (*Prefaţa* la *Raţionalism şi istorism*). Pregătindu-l, reuşise să redacteze o bibliografie analitică pe probleme pe care o publică în acelaşi an în *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*. Cîteva titluri din bibliografie le regăsim în biblioteca lui. Sub capitolul *Originea şi evoluţia culturii. Tipuri de cultură*, reuneşte cărţile lui Burckhardt (*Die Kultur der Renaissance in Italien; Weltgeschichtliche Betrachtungen*), cele patru tomuri ale lui Karl Vossler (*Aus der romanischen Welt*), *Les Origines de la France contemporaine* ale lui Hippolyte Taine, *L'Ancien Régime et la Révolution* de Tocqueville, cărţile lui Pierre Lasserre *Le Romantisme français* şi *Questions germaniques* din *Mes routes* (1924), studiile despre «cultura morală» ale profesorilor de la Sorbona Bouglé, Bréhier, Delacroix şi Parodi, grupate sub titlul *Du Sage antique au Citoyen moderne* (1921), un articol al lui N. Berdiaev, *L'Idée religieuse russe*, tipărit în revista *L'Ame russe* (1927), cartea lui Okakura Kakuzo (*Les Idéaux de l'Orient*), volumul lui D. Drăghicescu (*Din psihologia poporului român*, 1907) şi în sfîrşit celebra sinteză a lui Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes* (2 vol., 1918—1922). Această ultimă carte deschisese drumul unei întregi problematici care cădea pe teritoriul răvăşit deja de excesele istoriste ale romantismului şi pe care Vianu o rezumă sub capitolul *Criza culturii moderne*. Aici adună el laolaltă nu mai puţin cunoscutul eseu al lui N. Berdiaev, *Un nouveau Moyen Age. Réflexions sur les destinées de la Russie et de l'Europe* (trad. fr. 1930), *Consideraţiile unui apolitic* ale lui Thomas Mann (1922), diatriba lui Julien Benda (*La Trahison des Clercs*, 1927). Pe lîngă mai vechile *Essais de psychologie contemporaine* (1899) ale lui Paul Bourget, mai trece în aceeaşi ordine pamfletul lui Léon Daudet *Le stupide XIXe siècle. Exposé des insanités meurtrières qui se sont abattues sur la France depuis 130 ans* (1922), ideile universaliste şi catolice ale lui Henri Massis, cu o carte, iarăşi, de care se vorbea mult, *Défense de l'Occident* (1927) ca şi cele ale confratelui său de dincolo de Rin, contele H. von Keyserling (*Die neuentstehende Welt*, 1926). Un punct de vedere socialist este reprezentat, atît în bibliografia din *Arhiva*, cît şi în biblioteca lui Vianu, de cartea lui David Koigen, *Kultur der Demokratie* (1912). În aceeaşi chestiune, o perspectivă mai nouă o aduc J. Ortega y Gasset cu viziunea modernă din Die Aufgabe unserer Zeit şi P. Valéry într-un artiiol din *Variété* (1919) şi în discursul de recepţie la Academia Franceză (1927).

Istoria filosofiei se bucură şi ea de un spaţiu însemnat în bibliotecă. Studiile istorice asupra filosofiei generale sînt relativ puţine, fiind pesemne menite doar unei consultări sumare. Astfel îşi găsesc locul aici *Geschichte der Philosophie* (Berlin, 1925) redactată de un colectiv de autori germani, între care Max Dessoir, apoi mai răspîndita *Histoire de la philosophie* în două volume a lui Émile Bréhier (1926) şi în fine lucrarea despre probleme şi şcoli filosofice scrisă de P. Janet şi G. Séailles. Este de remarcat, în schimb, preponderenţa netă a monografiilor. Despre Kant, găsim cărţile lui Rădulescu-Motru, Alfred Baeumler (*Kants Kritik der Urteilskraft*, 1923), August Messer (*Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft*, 1922), H. Schmidt (*Die Kant-Laplace'sche Theorie*, 1925), dar şi cartea lui M. Vallois (*La Formation de l'influence kantienne en France*). De semnalat ar fi şi cărţile grupate

în jurul personalităţii şi al gîndirii lui Fr. Nietzsche. Vianu avea studiul medicului E.F. Podach despre evoluţia maladiei mentale a lui Nietzsche (*L'Effondrement de Nietzsche*, 1931). Consultase însă şi biografia scrisă de sora filosofului, Elisabeth Förster-Nietszche (2 vol., 1895—1904). Cît despre opera propriu-zisă, avea la îndemînă monografia lui Ernst Bertram (Berlin, 1922), a lui Baeumler (Zürich, 1929), dar a lui Karl Jaspers (Berlin 1936). De asemenea îl va fi interesat un studiu care pornea tot de la cartea lui Vaihinger pe care o folosise el însuşi în teza de doctorat: W. del Negro, *Die Rolle der Fiktionen in der Erkenntnistheorie Friedrich Nietzsches* (1923). Este desigur exclus să enumerăm toate titlurile de istorie a filosofiei. Prin chiar varietatea lor, ele dovedesc selecţia unui specialist. Dacă accentul cade mai cu seamă pe studiile monografice (despre Spinoza, cărţile lui Léon Brunschvicg şi E. Chartier, de pildă), întîlnim, totuşi, şi cîteva încercări de sistematizare a filosofiei contemporane: eseul colaboratorului la NRF, B. Groethuysen, *Introduction à la pensée philosophique allemande depuis Nietzsche* (1926), sinteza sociologului Georges Gurvitch, *Les Tendances actuelles de la philosophie allemande* (1930), precum şi un studiu al lui Adriano Tilgher despre relativitatea în gîndirea contemporană a lui Vaihinger, Einstein, Rougier şi Spengler (Roma, 1923).

Biblioteca lui Tudor Vianu conţinea, surprinzător, doar cîteva volume de istorie. Exista desigur *Istoria românilor* a lui Xenopol precum şi cea a lui Nicolae Iorga. Mai avea, de Iorga, cursul despre *Evoluţia ideii de libertate* (1928) şi *Istoria învăţămîntului românesc* (1928). C.C. Giurescu îi dăruise, unul cîte unul, volumele *Istoriei românilor*. Pe de altă parte, avea un întreg raft cu sintezele istorice apărute în Franţa în seria «Évolution de l'humanité». În alt loc se găseau cele trei frumoase volume in 4°, bogat ilustrate, tipărite la Larousse, 1925—1926, din *Histoire générale des peuples*, apărută, cu colaborări prestigioase, sub direcţia lui Maxime Petit. Toate acestea erau, fireşte, instrumente indispensabile de lucru. Şi totuşi, cărţile de istorie propriu-zisă erau puţin numeroase, în comparaţie cu cele de istoria ideilor, de pildă. De aici se vede că, în cumpăna aristotelică dintre filosofie şi istorie, Vianu îşi făcuse şi el, de mult, alegerea. Aceasta nu-l împiedica însă să se intereseze de problemele teoretice ale istoriei. Pe cel mai de seamă istoric al Germaniei, în acea vreme, îl avea aşadar reprezentat în bibliotecă printr-o carte teoretică (Karl Lamprecht, *Einführung in das historische Denken*, Leipzig, 1913). Despre felul cum se cuvine scrisă istoria îi vorbea Henri Berr, director-fondator la Revue de *Synthèse historique*, care, într-un volum intitulat chiar *L'Histoire traditionnelle et la synthèse historique* (1921), polemiza cu A.-D. Xenopol cu privire la istoria «istorizantă» şi istoria «ştiinţifică». Lucrări teoretice sînt şi cărţile lui Henri Sée (*Science et philosophie de l'histoire*, 1928), R. Flint (*La Philosophie de l'histoire en Allemagne*, 1878), Georg Mehlis (*Lehrbuch der Geschichtsphilosophie*, 1915), B. Croce (*Theorie und Geschichte der Historiographie und Betrachtungen zur Philosophie der Politik*, Tübingen, 1929), Arnold Toynbee (*L'Histoire. Un essai d'interprétation*, 1951). Poseda chiar un volum cu un titlu cît se poate de legat de tradiţia romantică: E. Reisner, *Die Geschichte als Sündenfall und Weg zum Gericht. Grundlegung einer christlichen Metaphysik der Geschichte*, 1929.

Ajunşi în acest punct al investigaţiei noastre, simţim nevoia să o întrerupem o clipă. În faţa zecilor de titluri şi de autori citaţi pînă acum şi în perspectiva acelora pe care îi vom mai pomeni încă, se pune întrebarea, oarecum neliniştitoare, dacă, printre aceştia, nu l-am pierdut tocmai pe Tudor Vianu. Mulţimea volumelor ţinînd de un domeniu îşi răspunde, cu o treaptă mai sus, în diversitatea domeniilor reprezentate în bibliotecă. *Dacă* se poate face o observaţie generală cu privire

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

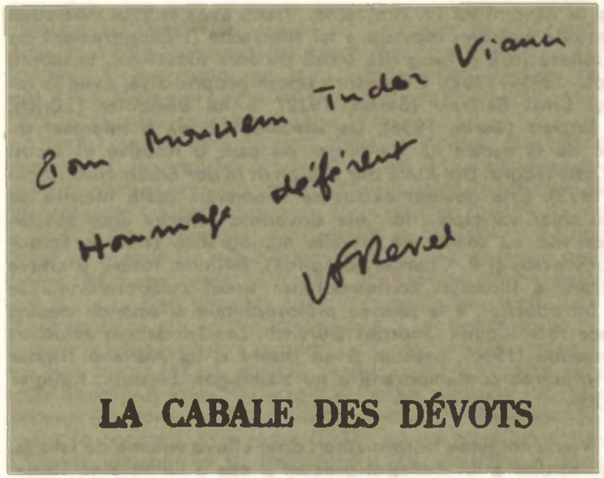

Cabale
Hommage déférent
V. Revel

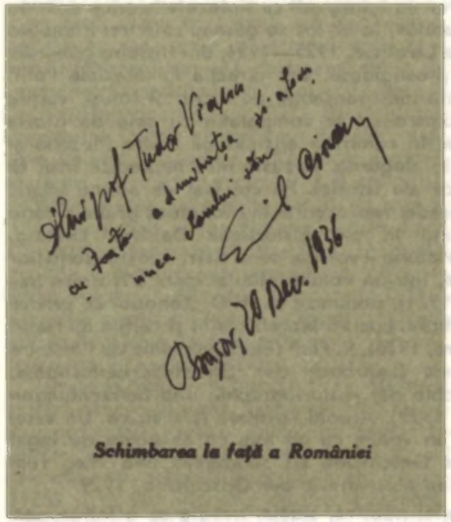

Schimbarea la față
Domnului prof. Tudor Vianu cu toată admirația și afecțiunea elanului său
Emil Cioran
Brașov, 20 Dec. 1936

la varietatea lor este tocmai aceea că ele configurează o adevărată multiplicitate, o lume unde nu se refuză nimănui preconceput dreptul de azil. Așa se face că, în ideologiile lor, se înfruntă aici Bakunin și Berdiaev, Robespierre și Mirabeau, Rousseau și Voltaire. Nu de dragul simetriei, ci din credința că adevărul nu se poate ivi decît acolo unde toate părțile sînt ascultate. Și încă din convingerea că, pe lîngă adevărul pur și simplu, către care fiecare își face o datorie să năzuiască, operăm cu un adevăr condiționat istoric și cultural, care fixează, în fiece clipă, fundamentele societății în care trăim. Chiar dacă Vianu se reclamase odinioară de la primul tip de adevăr, vocația lui de profesor și învățat îl condusese la cel de-al doilea. Numai aceasta i-a îngăduit o situare exactă în cîmpul disciplinelor pe care le-a predat și le-a ilustrat la rîndul său. În ultimă instanță, o istorie a bibliotecii lui Tudor Vianu va fi istoria adecvării sale la exigențele adevărului cultural, istoria tuturor acelor medieri care îmblînzesc în noi dominanta individuală și o ridică la confluența cu vocile semenilor. Mijlocit de acel nou mod de lectură, istoric și relativizant, pe care își construise munca de cercetare și activitatea didactică, adevărul cultural l-a împlinit pe Vianu doar în parte. Rămînînd ancorat în cultură, el a atins, în ultimii ani, și o a treia fază cînd și-a cucerit o voce transindividuală, aceea a moralistului. Dar despre aceasta va veni vorba îndată. Deocamdată avem a ne lupta cu harta unor lecturi, desenată cu grijă, o hartă detaliată și înflorită, întocmită parcă de mîna unui geograf pasionat, care nu găsește altă cale de a se înfățișa pe sine decît în redarea nuanțată a accidentelor solului. Să acceptăm pentru moment ideea că, în acest tip de cultură, intelectualul nu se poate arăta pe sine decît în filigran și că orice încercare de ridicare a vălului duce la destrămarea imaginii. Să ne mai lăsăm călăuziți și de gîndul că, în diversitatea informațională în care trăim, fiecare individualitate selectează anume structuri și fapte și că, pornind de la acestea, ea recompune, de cîte ori este nevoie, un model propriu. «Nimeni nu judecă la întîmplare și nu admiră fără plan. Chiar atunci cînd conduita cuiva nu este călăuzită sistematic, presiunea mediului și afinitățile personale dispun sub varietatea experiențelor artistice, sub hazardul lecturilor și al contemplațiilor, direcțiile precise ale unui plan rațional.» (*Estetica*).

Ar fi inutil să dăm o listă a lucrărilor de estetică aflate în biblioteca lui Vianu. Ele sînt desigur foarte multe, ba alcătuiesc poate biblioteca privată de estetică cea mai completă din epocă. Sînt, în mare, cărțile utilizate în *Estetica* și în studiile de estetică posterioare ei. O bibliografie, inevitabil sumară însă explicativă, a dat Vianu în antologia sa *Istoria Esteticii de la Kant pînă astăzi în texte alese* (1934), un volum pentru uzul studenților. În cele ce urmează nu vom da decît cîteva titluri, relevante pentru un aspect sau altul.

Am văzut cuprinzătoarele manuale și introduceri în problematica estetică a timpului consultate la Tübingen. Ele oferă doctorandului român un orizont complet pe care va avea la București răgazul să-l adîncească. Astfel, cumpără esteticile sistematice ale autorilor germani, începînd cu istorica *Estetică* (1750) a lui Baumgarten (într-o traducere germană), cu cea a lui Hegel și cu cele șase tomuri din *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen* ale hegelianului Fr. Th. Vischer. În restrîngerea științei la studiul frumosului artistic, Vianu se alătură părerii aceluiași autor, expusă însă în opera mai tîrzie *Kritische Gänge*, ale cărei volume (tot șase) le regăsim pe același raft. De asemenea întîlnim sistemul discipolului lui Herbart, R. Zimmermann, precum și cele ale lui Gustav Theodor Fechner, Emil Utitz, Theodor A. Meyer, Theodor Lipps, A. Baeumler, Étienne Souriau, Benedetto Croce. Dintre cărțile de istorie a esteticii, remarcăm pe cele consacrate lui Kant (Victor Basch, *Essai critique sur l'esthétique de Kant*, 1927; Hermann Cohen, *Kants*

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Begründung der Aesthetik, 1889; A. Baeumler, Kants Kritik der Urteilskraft, 1923), dar și generala Geschichte der Aesthetik a lui E. Utitz (1932), ori mai vechea Kritische Geschichte der Aesthetik a lui Max Schasler (1872). O carte pe care o utiliza el însuși și o recomanda celor ce studiau filologia clasică era prețioasa Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten, a lui Eduard Müller, apărută în două volume la Breslau în 1834—37. Mai departe, cărțile se restrîng pe domenii ale esteticii. Așa de pildă, despre geneza artei vorbesc volumele lui K. Bücher, G. Séailles, C. Fiedler, L. Märten, J. Combarieu, Ch. Lalo, Fr. Nietzsche, utilizate, cum se poate lesne vedea, în capitolele respective din Estetica.

În legătură cu problemele specifice ale valorii estetice, se folosise, încă de la Estetica, de teza lui Rudolf Oderbrecht Grundlegung einer ästhetischen Werttheorie (1927), achiziționată în 1930. Preocupările relative la valoarea estetică îl fac pe Vianu să-și pună devreme problema locului ei în cadrul sistemului de valori. Mai tîrziu, simte nevoia să-și extindă cercetarea la întreg acest sistem, avînd drept lectură de bază cărțile de psihologie empirică ale lui F. Brentano. Astfel va lua naștere Introducere în teoria valorilor. Despre aceste preocupări amintesc în bibliotecă volumele lui Célestin Bouglé, profesor de sociologie la Sorbona, (Leçons de sociologie sur l'évolution des valeurs, 1922), J. E. Heyde (Wert. Eine philosophische Grundlegung, 1926), Oskar Kraus (Die Werttheorien, Geschichte und Kritik, 1937), August Messer (Deutsche Wertphilosophie der Gegenwart, 1926), A. Stern (La Philosophie des valeurs, 2 vol., 1936) și în fine mult utilizata Logique des jugements de valeur, (1927) a lui E. Goblot.

La Universitate, Vianu a ținut la un moment dar și un curs de sociologie (anul școlar 1932—33; partea a doua, consacrată sociologiei culturii, a apărut în Opere, vol. 8). Așa sînt prezente între cărțile sale sociologia relaționistă a lui G. Simmel și a lui Leopold von Wiese, sociologia fenomenologică a lui Theodor Litt și A. Vierkandt, opera lui Durkheim (Sociologia, în traducerea lui Struțeanu, L'Éducation morale, 1925 și o serie de articole publicate postum de C. Bouglé sub titlul Sociologie et philosophie, 1924), a lui G. Tarde (Les Lois sociales, 1921). Tot de interes sociologic sînt cărțile lui A. Fouillée, Ed. Goblot, Fr. Jerusalem, M. Nordau, M. Halbwachs.

Vianu și-a cultivat, o vreme, fidel formației sale germane, cunoștințele de psihologie. Dacă volumele lui Théodule Ribot (Psychologie des sentiments, 1914; Évolution des idées générales, 1919; Essai sur l'imagination créatrice, 1914) și teza de «metafizică a sexelor» a lui Otto Weininger (Geschlecht und Charakter, 1922) par a fi fost citite încă din anii '20, cărțile lui E. Spranger de psihologie a vîrstelor sînt din anii '30. De asemenea, a urmărit aplicațiile psihanalizei, asimilată, cum am văzut, încă din Germania, la fenomenul artistic; mărturie stau volumele lui Ch. Baudouin (Psychanalyse de l'art, 1929) și E. von Sydow (Primitive Kunst und Psychoanalyse, 1927). Pe de altă parte, Paracelsica (1942) lui C. G. Jung grăiește despre interesul cu care a însoțit dezvoltările mai noi ale disciplinei lui Freud.

Din biblioteca lui Tudor Vianu s-au păstrat cîteva volume de critica și istoria artei, care jalonează cronologic etapele constituirii ei. Afară de cărțile lui Wölfflin, semnalate deja, începutul se face cu un volum al lui W. Worringer (Aegyptische Kunst, 1927), cu cele patru volume din Maler der Renaissence (1925), ale istoricului de artă american Bernard Berenson, dar și cu spectaculosul Handbuch für Kupferstichsammler (1921) al lui Hans Singer. Din aceeași vreme este și monografia Die Kunst Ostasiens, apărută la Insel-Verlag (1922), a lui Curt Glaser. Date însemnate în istoria artei fuseseră cărțile lui Émile Gebhart (L'Italie mystique. Histoire de la Renaissance religieuse au moyen âge, 1928) și Henry Thode (Franz von

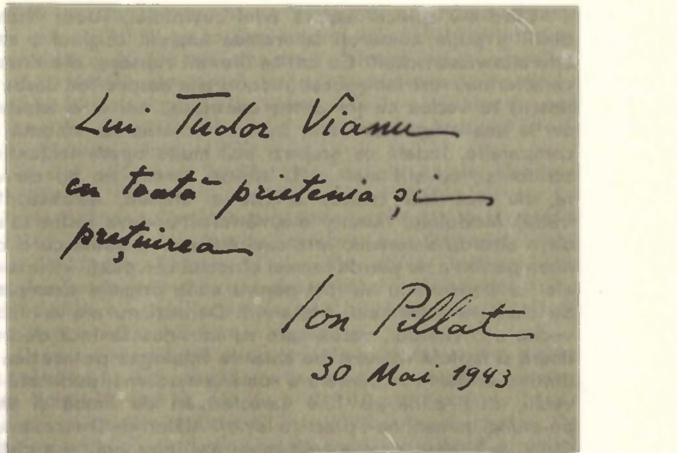

Lui Tudor Vianu cu toată prietenia și prețuirea
Ion Pillat
30 Mai 1943

Assisi, 1936). O carte despre Bizanț și arta veacului al XII-lea (1926), a lui G. Duthuit, volumele lui H. Focillon (Vie des Formes, 1934; Technique et sentiment, 1919) sînt poate achiziții din vremea Esteticii. Utilă se va fi arătat Histoire de la critique d'art (1938) a lui Lionello Venturi. Se știe de asemenea importanța pe care o acordă Vianu în Estetica părții de psihologie a creației. Lăsînd la o parte memoriile și jurnalele artiștilor (Wagner, Ma Vie, 3 vol., de exemplu), cîteva scrieri teoretice vin să umple golul: Tratatul de pictură al lui Leonardo, un volum de eseuri ale lui Rodin, programul lui le Corbusier (Vers une architecture, 1928). Dintre albumele mai vechi, puține merită amintite. Condiția alb-negru și numărul mic al reproducerilor le rezervă doar un interes documentar. O ținută modernă au totuși albumele germane în 4° consacrate lui Cézanne și Van Gogh, apărute în eleganta editură Phaidon. Mai tîrziu, în 1952, de remarcat impecabilul Tout Vermeer de Delft publicat în «galerie de la Pléiade» de André Malraux și albumul în culori intitulat La Peinture Égyptienne, însoțit de comentariul lui André Lhote (Hachette, 1954), amîndouă de format in-quarto. Vrednice de pomenit sînt și albumele, mai numeroase, din editura elvețiană Skira, cumpărate la începutul anilor '60. În sfîrșit ar mai fi de luat în seamă cele trei volume de istoria artei (L'Art et l'Homme), tipărite la Larousse, sub direcția lui René Huyghe, ca și cartea aceluiași din 1955, Dialogue avec le visible. Poate tot aici ar fi locul să vorbim despre frumoasa monografie a lui Albert Schweitzer despre Bach, cît și despre volumul profesorului de armonie de la Conservatorul din Paris, Albert Lavignac, Le Voyage aristique à Bayreuth (1937), carte care a mijlocit multor generații, prin paginile de analiză muzicală, prin tablourile de teme și motive, accesul la muzica lui Wagner. De notat de asemenea prezența în bibliotecă a libretelor wagneriene într-o ediție germană completă în două volume.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Cînd s-a aplecat asupra artei cuvîntului, Tudor Vianu a făcut-o, printre cei dintîi şi puţin numeroşi la vremea lui, din unghiul a ceea ce germanii numesc *Literaturwissenschaft*. Cu critica literară rupsese, din tinereţe, iar lucrările sale cu caracter mai restrîns-aplicat (monografia despre Ion Barbu, ori studiile despre Eminescu) le vedea ca tot atîtea contribuţii ori la o istorie a ideilor şi motivelor, ori la una a faptului literar în specificitatea sa. «Îndată ce stabileşti o filiaţie, o comparaţie, îndată ce grupezi mai multe opere înlăuntrul activităţii unui singur scriitor şi, cu atît mai mult, într-un curent, un tip de artă, o epocă de cultură, nu mai faci critică, ci istorie literară, estetică, filosofia culturii.» *(Idei trăite)*. Modelele, Vianu şi le-a mărturisit undeva, lăsînd să se înţeleagă preocuparea de a aborda sistematic arta cuvîntului şi totodată cu o deschidere îndeajuns de mare pentru a nu pierde tocmai obiectul cercetării. «Cursurile de filologie romanică ale lui Densusianu au fost pentru mine primele exemple de cercetare tematică, de studiere a formelor literaturii. Densusianu era un filolog în accepţiunea mai veche a cuvîntului, aceea care nu introdusese încă deosebirea dintre faptele de limbă şi faptele literare, ba chiar le înţelegea pe acestea ca o dezvoltare a celor dintîi. Excelenta sa *Literatura română modernă*, publicată după notele de curs mai vechi, este plină de fine caracterizări de limbă şi stil, într-un fel pe care, pe-atunci, nimeni nu-l practica la noi. Alături de Densusianu, un alt romanist, Ramiro Ortiz, un italian care a trăit mulţi ani între noi, şi-a cîştigat simpatii şi a format elevi, făcea cercetări de literatură comparată, după metoda care se impunea în acel moment în cercetările literare, studia izvoarele externe ale literaturii, urmărea dezvoltarea unei teme în mai multe literaturi naţionale. Am dezvoltat mai tîrziu orientările primite de la maeştri români.» *(ibidem)*

Despre aceeaşi concepţie largă cu privire la filologie vorbeşte şi biblioteca de care ne ocupăm. De aceea, poate, îşi stau alături crestomaţia de franceză veche a lui Karl Bartsch cu un volum al indoeuropenistului August Schleicher şi cu vechea *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischer Philologie in Deutschland* (1869) a lui Th. Benfey, de aceea se învecinează *Cursul* lui Ferdinand de Saussure cu studiile de lingvistică generală ale unuia din inspiratorii săi, americanul W. D. Whitney, *Linguistique historique et linguistique générale* (1926) a lui A. Meillet cu *Linguistica* (1933) lui O. Jespersen. Pe acelaşi raft, *Le Langage* (1921) al lui J. Vendryès, înnegrit de sublinieri, şi *Sprachtheorie* (1934) a lui Karl Bühler. Trecînd către filosofia limbii, băgăm de seamă opera capitală a scepticului Fritz Mauthner (*Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, 3 vol., 1923) şi un volum al lui Julius Stenzel. O culegere de articole, intitulată *Psychologie du langage*, apărută în 1933, reuneşte cele mai cunoscute semnături ale epocii: Ch. Bally, E. Cassirer, G. Guillaume, O. Jespersen, A. Meillet, E. Sapir, N. Troubetzkoy.

În studiile sale de stilistică, Vianu a unit o abordare lingvistică şi una estetică a operei literare. Între cărţile lui, regăsim volume ale lui Oskar Walzel, care postulase o configuraţie (structură) internă a operei literare, precum şi *Mimesis* a lui Erich Auerbach. Pe de altă parte, mărturiseşte Vianu însuşi, «metoda franceză a explicaţiei de texte, dar mai cu seamă lucrările lui Karl Vossler, ale lui Leo Spitzer, acesta din urmă vădind o adevărată genialitate în reconstituirea profilului unui scriitor din observaţia particularităţilor lui de limbă şi stil, au întărit în mine temeliile metodice pe care aveam să construiesc mai tîrziu propriile mele lucrări» *(ibidem)*. Din toate aceste îndemnuri s-au născut cercetările asupra stilului scriitorilor români. Nu avem aici de încercat o caracterizare a stilisticii lui Vianu. Ea a fost întreprinsă, nuanţat şi inteligent, de Sorin Alexandrescu în postfaţa volumului 5 al seriei de *Opere*. Se poate vedea acolo cum izbuteşte el să-şi cristalizeze propria părere asupra conceptului de *stil*, pornind de la direcţii cunoscute ale

lui Wölfflin, Spengler, Bally şi Leo Spitzer. Să ne mărginim a sublinia distanţa vederilor lui Vianu faţă de cele ale lui Iorgu Iordan, autorul *Stilisticii limbii române*, conform cărora stilistica se vedea redusă la rolul de anexă a istoriei limbii, semnalînd doar devierile de la normă în textele unei epoci. Integrînd prin cercetarea stilului critica literară în atitudinea sa filosofică generală, Vianu vede în ea şi investigarea individualităţii artistului creator. «Stilistica este locul unde istoria limbii şi istoria literaturii se întîlnesc» (*Cercetarea stilului*, 1955).

Cu aceeaşi temeinicie sînt strînse şi cărţile de poetică. Unele sînt mai vechi, cum ar fi *Deutsche Poetik*, 1916, a lui K. Borinski ori *Prinzipien der Literaturwissenschaft*, 1897, de E. Elster. Dar alături găsim prima carte de naratologie, *Einfache Formen* (1930) de André Jolles, ori celebra, azi, *Das sprachliche Kunstwerk* (1948) a lui Wolfgang Kayser (şi ea, de altfel, încărcată de însemnări). Să mai notăm două teze germane, una despre istoria simbolului, scrisă de Max Schlesinger, a doua despre originile metaforei, a lui H. Werner. În sfîrşit, din 1960, Das *literarische Kunstwerk* a lui Roman Ingarden.

De istoria literaturii, Vianu s-a slujit toată viaţa. Alegîndu-şi ca subiect pentru teza de doctorat judecata estetică la răscrucea dintre Lumini şi romantismul german, el s-a văzut pus, încă de timpuriu, faţă în faţă cu o dificilă problemă de istorie literară: disputa dintre antici şi moderni reflectată în spaţiul cultural german. De aici înainte mare parte din scrierile lui vor purta pecetea unei apropieri diacronice. Chiar dacă doar folosită (*Începuturile iraţionalismului modern* (1934); *Istoria ideii de geniu* (1964) şi nu deseori scop în sine (*Junimea*, 1944; Studii de literatură universală şi comparată), istora literaturii este o constantă în preocupările profesorului.

Un opuscul din 1928 al lui Oskar Benda, intitulat Der *gegenwärtige Stand der deutschen Literaturwissenschaft*, întreprinde o sistematizare a felurilor de a înţelege literatura în Germania începutului de veac. Numeroase cărţi germane de istorie literară datează din anii '20, '30: Georg Brandes cu mai multe lucrări, între care *Hauptströmungen der Literatur des XIX. Jhs.* (3 vol., 1924), W. Dilthey, E. Ermatinger, E.K. Fischer, G. Mehlis, J. Nader, Fr. Wolters (cu un volum despre Stefan George), G. Witkowski, Max Wundt (ultimii doi cu studii despre Goethe). Referitor la literatura engleză, Vianu utiliza încă *Istoria* lui Taine (5 vol., o ediţie din 1930). De remarcat de asemenea eseurile despre Shakespeare ale lui Alois Brandl (1922) şi Max Wolff (1926). Cît despre literatura rusă, citise încă din tinereţe şi consulta în continuare *Istoria* lui Waliszewski (1918).

Considerabilă în bibliotecă este secţiunea de istoria literaturii franceze. De menţionat, mai întîi, cu interes istoric, «Cursul» lui La Harpe (3 vol., Firmin-Didot, 1840). Apoi populara *Istorie* Bédier-Hazard (2 vol., Larousse, 1923), dar şi «istorii» mai specializate, cum ar fi cea a lui Charles Aubertin despre limba şi literatura medievală (2 vol., 1883), cea a lui Paul Albert despre veacul al XVIII-lea (1876) şi *Istoria literaturii franceze contemporane* a lui René Lalou (cumpărată în chiar anul apariţiei, 1922). La acestea vin să se adauge volume de istorie şi critică literară mai focalizate: *Port-Royal* (şase volume + unul de indici, 1922) al lui Sainte-Beuve, *Causeries du Lundi* (seria completă), precum şi suculentul Mes poisons, fără a uita volumele de istorie a literaturii franceze, pînă la 1700. În aceeaşi serie, *Legendele epice* ale lui Joseph Bédier (4 vol., 1926—1929), *La Poésie du Moyen Âge* a lui Gaston Paris (1887), *Astreea* lui M. Magendie (versiunea mică, 1929), teza lui René Bray, *La Préciosité et les précieux* (1948). Despre veacul al XVIII-lea, consultase atent cele două lucrări fundamentale ale lui Paul Hazard, *La Crise de la conscience européenne* (3 vol., 1935) şi *La Pensée européenne au XVIII*e *siècle* (2 vol., 1946). Nume de răsunet în epocă sînt Albert Thibaudet

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

(urmărit foarte cu luare-aminte în majoritatea cărților sale), F. Brunetière, E. Faguet, G. Lanson. O mențiune specială i se cuvine lui Charles Du Bos (*Approximations*, 7 vol., 1922—1937). De la acesta din urmă și pînă la cîmpul literaturii comparate nu mai rămîne decît un pas. Îl fac cărțile lui Joseph Texte, F. Baldensperger, P. van Tieghem.

Una din cheile pentru înțelegerea personalității culturale ale lui Tudor Vianu este poate grila specialitate-diletantism, pe care obișnuia el însuși să o aducă în discuție din vreme în vreme. În cel dintîi termen al dihotomiei, el vedea prima condiție a muncii de astăzi; specialistul este «ființa cu adevărat răsfățată a civilizației moderne» (*Specialiști și diletanți*, 1935). Moștenirea idealului renascentist de *uomo universale* cădea însă pe umerii diletantului. În eseul citat, el lămurea, cu nuanțele date de o confruntare personală cu problema, interesul ei actual. «Specialismul și diletantismul sînt Scylla și Charybda ale culturii noastre. Navigatorul care se avîntă pe apele ei trebuie să-și găsească o trecere printre aceste două stînci înfricoșătoare, dar de obicei el își sfărîmă corabia de una din ele. Astfel, pînă la urmă, el trebuie sau să se resemneze, mulțumindu-se cu orizontul restrîns al specialității sale, sau să consimtă la vagul și incertitudinea privirilor mai larg cuprinzătoare. În sufletul omului modern de cultură se dă o veșnică luptă și, oricare ar fi victoria sa, o înfrigurare, o renunțare se întovărășesc totdeauna cu aceasta. Împrejurarea conferă un caracter problematic culturii noastre, pe care nimeni și nimic nu pare să-l poată rezolva astăzi.» Ca orice dihotomie, nici cea de față nu-și găsește soluția. Totuși Vianu schițează mai tîrziu un drum de urmat: «Mi se pare că în jurul locului pe care-l deține, din punctul lui de vedere, orice specialist poate să refacă întregul orizont spiritual al omului. Prețuiesc mai mult, printre toate încărcăturile de cultură ale vremii noastre, pe specialistul cu orizont. Dacă nu-mi aduci punctul de vedere al unei pregătiri și al unei activități speciale, o experiență cîștigată în stăpînirea temeinică a unui domeniu, o personalitate formată în lupta cu greutățile uneia dintre formele speciale ale creației, nu mă interesezi. Orizonturile de cultură desfășurate în jurul fiecărui lucrător al culturii ajung să se suprapună într-o depărtare mai mare a zării. Specialitățile moderne pot, trebuie să crească în atmosfera întregii culturi a lumii». (*Fragmente autobiografice*, 1957).

Din articulația subtilă a termenilor opoziției reiese nu numai, așa cum am arătat, o cheie a personalității omului, dar și o cale de acces la biblioteca lui. Este neîndoielnic că puzderia volumelor, din care ne-am îngrijit să prezentăm o parte, configurează o lume, ori, mai bine zis, cultura unei lumi. Asupra acestei lumi, fiecare dintre autorii găzduiți proiectează o lumină care se vrea cît mai precisă. Abstrasă din livresc, *imago mundi* nu se naște însă decît la interferența tuturor acestor raze, acolo unde privirea rămîne suspendată între obiectul propriu-zis și haloul lui, neputîndu-se hotărî spre care să se abată. Doar o atitudine estetică, așa cum fusese ea definită în *Estetica*, este chemată să valorizeze, ca atare, această ambiguitate ontologică. Contemplația și armonia estetică generează însă și se însoțesc, la Vianu, cu un travaliu etic permanent, cu acea năzuință plăsmuitoare «care folosește materialele brute ale persoanei, integrîndu-le într-o formă, a existenței, de o unitate, consecvență și armonie internă amintind opera de artă». A scrie presupune nu numai acea aspirație către totalitate, care reface mental lumea, ci și un mare consum de libertate, pe care oricine a pus mîna pe condei l-a intuit dintru început. Despre acest act de libertate ne mai rămîne să vorbim în legătură cu opera lui Vianu. Ce era el, ca scriitor, înainte de a fi estetician, axiolog, istoric literar sau comparatist, cînd nu se mai ocupa nici de teoria culturii, nici de stilistică și nici de poetică? Cum arăta privirea lui, atunci cînd nu se mai răsfrîngea prin specialități înainte de a se aținti asupra lumii? Și, deoarece demersul nostru a

asociat de fiecare dată unei fațade din activitatea omului cîte un sector din biblioteca sa, ne-a mai rămas să vorbim despre acele cărți în care specialitatea este mică, iar «diletantismul» mare, despre cărțile care oglindesc lumea fără să o mai siluiască în vorbe teoretice, mai avem deci să vorbim despre cărțile de literatură.

Vianu face undeva o mărturisire: «Stendhal a spus odată că cel mai greu dintre cuvintele pe care le poate pronunța un scriitor este cuvîntul eu. N-am întrebuințat niciodată acest cuvînt în lucrările mele și, cel puțin din acest punct de vedere, scrierea lor mi-a fost ușoară». (*Idei trăite*). Informația este surprinzătoare și, probabil, exactă. Cu toate acestea, faptul lasă loc expresiei de sine. Se știe că Vianu a scris, în diferite perioade ale vieții sale, poezie. Crescut în atmosfera fervorii poetice a tineretului de dinainte de primul război și din vremea neutralității, el a asimilat repede poezia franceză și parte din cea germană. De atunci datează volumele lui Baudelaire (o ediție din *Les Fleurs du Mal* din 1868, dar și poemele în proză și eseurile artistice). Mai tîrziu, poate, ediția de opere ale lui Rimbaud, prefațată de P. Claudel, volume de Verlaine, Moréas, Heredia, *Les Nourritures terrestres* ale lui Gide. Pe Victor Hugo îl cumpărase aproape cu toată opera poetică (20 de volume în colecția «Nelson»). De asemenea, poeziile lui Lamartine (4 volume), Musset, Vigny, un volum al lui Gérard de Nerval. Pe Lautréamont îl găsim într-o ediție luxuoasă de opere complete, prefațată de André Breton și ilustrată de V. Brauner, M. Ernst, R. Magritte etc. (1938). Din Mallarmé, pe lîngă *Poezii*, să remarcăm traducerea poemelor lui Edgar Allan Poe. Aici se cuvin citate și volumele de poezii ale lui Paul Claudel (prezent și el cu cea mai mare parte a operei sale) și Guillaume Apollinaire (în ediția Pleiadei).

În spațiul german am amintit deja operele lui Goethe; mai avem de adăugat o ediție completă din Schiller și una din Heinrich Heine. Volumul de *Dichtungen* ale lui Hölderlin apărut la Tübigen în 1884 va fi fost cumpărat chiar din locul apariției. Să mai adăugăm poeziile lui R.M. Rilke în elegantele volume tipărite la editura Insel, precum și un volum de poeme al lui H. Hesse. Ar mai fi poate de semnalat, în afară de o antologie de poezie germană, numărul special din 1937 al revistei *Cahiers du Sud*, consacrat romantismului german, atît cu texte traduse, cît și cu articole de prestigioasă colaborare (L. Réau, V. Jankélévitch, A. Béguin, R. Caillois, A. Chastel, Ch. Du Bos, D. de Rougemont, W. Benjamin).

Tot aici se cuvine poate pomenită frumoasa ediție însoțită de gravuri a *Comediei* lui Dante, apărută la Milano, în 1865, în trei volume, cu notele și comentariile lui Niccolò Tommaséo. Cît despre poezia engleză, ca toată literatura de dincolo de Mînecă, Vianu o avea în traducere franceză: o ediție din *Sonetele* lui Shakespeare, operele lui Byron în 4 volume, un volum de poeme de Tennyson, o antologie de poezie («choix, traduction et commentaires par Louis Cazamian») apărută la Stock în 1946.

Literatură, în genere, Vianu citea pesemne multă. O familiarizare cu textele antichității clasice, încă din vremea studiilor liceale, îi adusese însă, pe lîngă «un anumit sentiment al stilului și o mare iubire pentru formele sintetice și lapidare ale exprimării» (*Hildebrand Frollo*, 1935), gustul reflecției etice. Iată rațiunea pasiunii pentru romanele-fluviu ale lui Romain Rolland și Roger Martin du Gard, devorate în adolescență, iată, mai ales, explicația admirației necondiționate purtată lui Thomas Mann. Îl văzuse mai de aproape în 1922, la Tübingen, unde scriitorul conferenția despre Goethe și Tolstoi. Apoi, în 1924, apare *Muntele vrăjit*, «o carte pe care ani de zile am purtat-o cu mine, am citit-o și am recitit-o de la început pînă la sfîrșit» (*Thomas Mann*, 1945). «Urmăream dezvoltarea tînărului Hans Castorp, nenumăratele lui experiențe de natură și cultură, cu sufletul la gură, pentru că

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

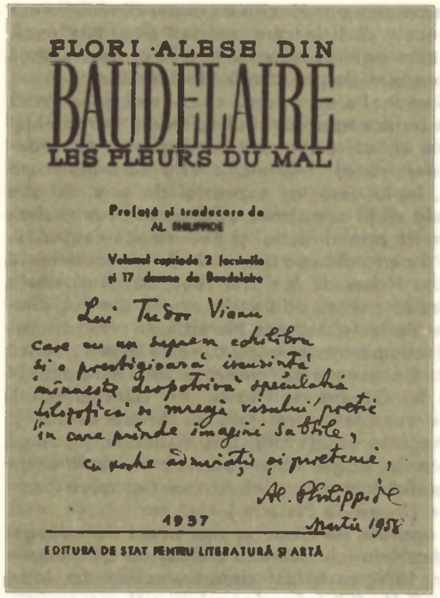

Lui Tudor Vianu
care cu un suprem echilibru și o prestigioasă iscusință mînuește deopotrivă speculația filozofică și mreaja visului poetic în care prinde imagini subtile, cu veche admirație și prietenie,
Al. Philippide
Martie 1958

în fond problemele lui erau ale mele și soarta lui ar fi putut deveni a mea. *Der Zauberberg* este una din cărțile cele mai mari ale vremii noastre; în formele ei romanești, este confruntarea cea mai profundă a conflictelor de idei și de sensibilitate în epoca de la începutul secolului nostru. De cînd l-am citit în odăița din Paris [într-o călătorie din 1927, *n.n.*], n-a fost pagină de-a lui Thomas Mann care să nu-mi fi trecut sub ochi și cuvîntul său a fost așteptat de mine ca acela al unui învățător». (*Idei trăite*). În 1956, la un an după moartea lui Mann, a apărut prima ediție de opere complete, în 12 volume, tipărită la Berlin, pe care Vianu și-a procurat-o din Germania, o ediție de care s-a bucurat pînă la sfîrșitul vieții.

În aceiași ani în care îl descoperea pe Mann, îi citea și pe Paul Valéry, a cărui operă o cumpărase poate în întregime (22 de volume în NRF, Gallimard), pe Marcel Proust și pe André Gide. La Gide (pe care îl avea în 20 de volume, dar îl urmărea și în aparițiile regulate din Nouvelle Revue Française, primită, număr cu număr, din 1924 pînă în 1939) va fi întrezărit filosofia vieții pe care o cunoscuse la Nietzsche și acel elan vitalist, îndemn către ruperea legăturilor conformiste și către un cult al libertății, despre care va vorbi o dată. Dincolo însă de orice ideologie, îl va fi citit ca pe un continuator al moraliștilor francezi. Luciditatea și penetrația lui îi aminteau pesemne de Montaigne, La Rochefoucauld, Pascal, de La Bruyère și Vauvenargues, de Chamfort și Rivarol, ale căror ediții, unele răsfățate în legătură de piele, le ținea la loc de cinste.

Dacă biblioteca de literatură franceză este atît de bogată, faptul se datorește, poate în egală măsură, Elenei Vianu, profesoară de literatură și civilizație franceză la Universitate. Deși activă abia din 1955 (cînd își începe cariera cu ambițioasa

traducere franceză a povestirilor lui Creangă), gustul ei sigur și critic este răspunzător de selecția a nenumărate volume. Ceea ce vedem astăzi este așadar rezultatul fuziunii a două biblioteci, coextensive pe o anume porțiune.

Tudor Vianu era un cunoscător al literaturii franceze vechi. Dacă din scriitorii evului mediu n-avea, în mare, decît antologii (unele prestigioase, precum *Poètes et romanciers du Moyen Âge* a lui Albert Pauphilet tipărită în «Bibliothèque de la Pléiade», ori André Mary, *La Fleur de la poésie française depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle*, în «Classiques Garnier»), cu excepția desigur a scriitorilor importanți, cum ar fi François Villon, ori a cronicarilor, în ediția Pleiadei, o dată cu Renașterea apar texte integrale: Ronsard, Du Bellay, Margareta de Navara, Rabelais. Secolul al XVII^{lea} este bine reprezentat, firește și grație preocupărilor speciale ale Elenei Vianu. Un volum dedicat preclasicismului francez, pregătit tot de *Cahiers du Sud* (1952), asociază unui dosar semnificativ de literatură barocă texte istorice și filologice ale unor specialiști. Baroce sînt și poeziile lui Théophile, farsele lui Tabarin ori proza lui Cyrano. Tragediilor lui Racine și Corneille, comediilor lui Molière, romanului Doamnei de Lafayette li se adaugă, în bibliotecă, numele lui M.Régnier, Boileau, Ch.Sorel, Scarron, Bussy-Rabutin. Să mai menționăm, alături de textele celebre ale lui Saint François de Sales, Bossuet, La Fontaine și ale Doamnei de Sévigné, ediții din autorii mai puțin cunoscuți: Guilleragues (într-un elegant «Classiques Garnier»), Saint-Réal, Bouhours (cu *Dialogurile între Ariste și Eugène*, foarte rare în țară, și folosite de Vianu încă din 1934, în *Începuturile iraționalismului modern*), Tallemant des Réaux, Filleau de la Chaise (iarăși cu o ediție din puțin cunoscutul *Discurs asupra lui Pascal*), Bourdaloue. Din epocă datează și memoriile Prințesei Palatine, ale cardinalului de Retz ca și cele, mai reputate, ale ducelui de Saint-Simon.

Despre autorii Luminilor franceze am mai vorbit cu prilejul prezentării rafturilor de filosofie. Să mai adăugăm, în linia moralismului francez, pe Montesquieu, Fénelon și pe Joseph de Maistre (acesta din urmă cu *Considérations sur la France*). Între autorii de tradiție academică și ideologi să-i pomenim pe Buffon, Condorcet, Fontenelle, La Mettrie și Volney. Cît despre literatură, pe lîngă singurul poet autentic al veacului, André Chénier, îi regăsim pe romancierii: Prévost, Laclos, Crébillon (într-o ediție prefațată de Etiemble), Le Sage, Restif de la Bretonne și pe marchizul de Sade, îngrijit de Guillaume Apollinaire (1909). Nu putem să nu spunem un cuvînt despre corespondența epocii, surprinsă sub pana lui Ninon de Lenclos, a Doamnei du Deffand, a Domnișoarei de Lespinasse, și chiar așa cum se schimba ea între regina Marie-Antoinette și împărăteasa Maria Tereza.

Despre începutul noului secol și zorii romantismului vorbesc împreună inteligenta Doamnă de Staël (*De l'Allemagne*, *Corinne*, *Dix années d'exil*) și, poate, mai inteligentul Benjamin Constant, în al său *Journal intime*. Regăsim de asemenea *Jurnalul* lui Maine de Biran, iar cu adevărat semnificativă este prezența în bibliotecă a *Memoriilor* lui Chauteaubriand în «edition du centenaire, intégrale et critique, en partie inédite, établie par Maurice Levaillant», apărută la Flammarion în 1949 (4 vol., 3000 de pagini). Tot despre prima parte a veacului stau mărturie amintirile și corespondența Doamnei Récamier, vederile politice ale lui Napoleon I și cît se poate de neașteptatele *Mémoires sur la vie privée de Napoléon, sa famille et sa cour*, ale lui Constant, «premier valet de chambre de l'empereur», apărute la Stuttgart în 1830. Marii realiști sînt desigur toți ilustați: Balzac, într-o ediție completă, Stendhal pesemne cu toată opera în volume disparate și Flaubert, vechea pasiune a lui Vianu, cu proza și, pe deasupra, ediția *Corespondenței* (4 vol., 1923—1924, Charpentier). Desigur mult înainte de *Estetica*, unde este utilizată ca mărturie a unui scriitor despre scrisul său, aceasta

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

fusese citită încă din anii germani, de cînd datează proiectul doctoratului despre Flaubert, sub îndrumarea profesorului Groos. Arhiva familiei păstrează scrisoarea acestuia în care este schițat un eventual plan al lucrării. Se cerea o analiză a metodei indirecte în prezentarea vieții sufletești a personajelor din povestiri. «Impersonalitatea artistică, postulată de Flaubert, scrie Vianu treizeci de ani mai tîrziu, amintîndu-și de o temă literară adîncită în tinerețe, nu trebuie însă înțeleasă decît ca metoda de a nara prin prezentarea obiectivă a oamenilor, a lucrurilor și a împrejurărilor, iar nu prin acea intervenție a autorului în opera sa, prin permanenta mărturie a sentimentelor sale particulare cu care romantismul își ostenise oarecum epoca. Impersonalitatea lui Flaubert era, de fapt, revenirea la disciplina în creație a tuturor marilor clasici, a căror vigoare provine din puterea de a înfățișa adevărul lumii». (*Flaubert: «Madame Bovary»*, 1956).

Din aceeași vreme să menționăm *Jurnalul* fraților Goncourt (9 vol., cum se știe încă fragmentar), cel al lui Jules Renard, memoriile lui George Sand. În sfîrșit, pentru climatul sfîrșitului de secol, sînt de față Barbey d'Aurevilly, Villiers de l'Isle Adam, R. de Gourmont, P. Louÿs, Marcel Schwob și școala naturalistă (Zola cu o mare parte din romane, Maupassant, Huysmans etc.). Cărți citite de generația din care Vianu făcea parte erau volumele lui Ernest Renan, între care importantul *Avenir de la Science*, dar și controversata *Vie de Jésus*, reacția lui Paul Bourget din *Le Disciple*, volumele lui Anatole France, urmărit în mai toată opera, cele ale lui Maurice Barrès.

Selecția literaturii din vremea noastră nu mai este atît de reprezentativă. Orice bibliotecă dinainte de război conținea cărțile lui André Maurois, J. Green, H. de Montherlant și Fr. Mauriac. Lecturile mergeau pînă la zi, de vreme ce își găseau locul și scriitori precum Aragon, Giraudoux, Cocteau și mai ales André Malraux. Scrierile lui Sartre (pînă și volume din seria *Situations*), romanele lui Camus și ale Simonei de Beauvoir au și ele raftul lor. O mențiune cu totul specială ar fi de făcut pentru cărțile lui Vercors, tipărite în editura rezistentă Minuit, în chiar anii războiului, și de asemenea pentru Antoine de Saint-Exupéry, cumpărat imediat după 1945.

Cît privește literatura, ne-am mai putea întinde încă. Ar fi de arătat cîte ceva din biblioteca de literatură engleză, deloc amplă, dar conținînd reperele fundamentale, apoi marile nume ale literaturii italiene, între care Leopardi și D'Annunzio, foarte puțin din literatura spaniolă (Baltasar Gracián, de pildă). Un paragraf ar trebui rezervat înțelepciunii și cărților religioase orientale, în traducere de obicei franceză. Apoi ar mai fi de vorbit despre cele cîteva versiuni ale Scripturii. Mai curînd ori mai tîrziu, lista va trebui totuși să se încheie. Ea va lăsa în mod necesar afară componența bibliotecii de literatura română, singura care s-a spulberat aproape complet. Firește, cîteva volume s-au păstrat; acestea sînt însă prea puține pentru a alcătui o imagine de ansamblu, atîta vreme cît întinderea ei fusese foarte mare odinioară. Cititorul va găsi reproduse cîteva dedicații și autografe, menite să sugereze ceea ce noi nu putem demonstra. Tot așa, nu vom spune nimic despre sectorul de literaturi clasice și, împreună cu acesta, despre nenumărate alte volume, care nu numai că nu au ajuns pînă la noi, dar pînă și urmele existenței lor s-au șters înainte de a se fi gîndit cineva să le consemneze într-un inventar.

Destinul unei biblioteci este adesea imprevizibil. Cărțile pe care cineva le adună de-a lungul vieții și în tovărășia cărora își dorește să rămînă cît trăiește nu-i aparțin în cele din urmă. Mîna care rînduiește fiecare tom la locul lui, care parcurge rafturile zăbovind în preajma legăturilor cunoscute, care răsfoiește paginile în căutarea unor pasaje anume se întîmplă să ostenească; mintea care a adunat laolaltă

Domnului T. Vianu care nu reușește să fie... Dracul Cordial

20 feb. 925
E. Lovinescu

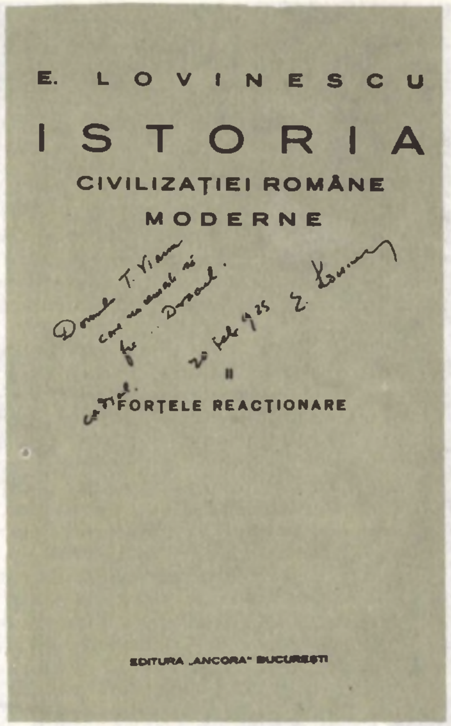

această alcătuire diversă, dar însuflețită totuși de un spirit integrator, sfîrșește atunci prin a se închide în sine. Întregul prinde a se desface. Întîi cîte puțin, apoi în părți mai mari. Fiecare volum își urmează soarta, pornind din nou în lume, fără alt semn decît poate o monogramă și cîteva însemnări pe margine. El este ursit unei alte istorii, pe care nu o putem ști, în decursul căreia își va împlini menirea de mai multe ori sau niciodată. Rostul cărților este de a fi citite și înțelese. Uneori însă cel ce le găzduiește nu le cere nici măcar atît. Ele se mărginesc atunci să-și poarte înțelesul către alte vremuri.

Aici am vrut să oprim pentru o clipă firul alunecos al acestei curgeri. Înainte de a fi prea tîrziu, am încercat să-l depănăm îndărăt pentru a putea surprinde o imagine ce va fi fost supusă dispariției. Tîrzie, tentativa noastră s-a făcut inevitabil vinovată de incompletitudine. Selectivă, ea este părtinitoare. În sfîrșit, venind din exterior, și-a asumat, din teama de a nu greși, condiția aridității. Cititorul, însă, o va fi judecat deja. Ne-a mai rămas acum de vorbit împreună despre încă ceva. Tudor Vianu a redactat și a comentat, după cum se știe, către sfîrșitul vieții, un

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Dicționar de maxime (apărut în 1962). «Ofer cititorilor o carte de învățătură, de lectură liniștită și de meditație», scria el în prefața ultimei sale cărți, dînd la iveală preocuparea care, sădită de multă vreme în inima lui, izbucnise cu mai multă aprindere în anii de la sfîrșit. Cu prilejul unei anchete organizate înainte de ultimul război, mărturisise una din credințele sale cele mai adînci: «Ani de zile am nutrit ideea de a studia medicina. În complexiunea noastră lucrează însă mai mulți factori și deci, pînă la urmă, au învins acei care mă îndemnau către cunoașterea morală a omului. Am ajuns, cel puțin, la convingerea că ceea ce am încercat a face nu se deosebește radical de ceea ce mi-ar fi fost plăcut să întreprind.» (*Tribuna medicală*, nr. 4—5, iulie — octombrie 1935, p. 30—31). Înspre cunoașterea morală a omului își îndrepta el, puțin după mijlocul vieții, străduințele, ca spre un adevăr ce nu mai este contextual, ci general uman. Am văzut progresiunea de la adevărul liber, situat în afara culturii, de la acel adevăr pur și simplu, noțiune abstractă și grabnic lăsată în urmă, către adevărul condiționat istoric și cultural. Acest urcuș a însemnat o îndelungată ucenicie, ritmată de asimilarea unor vaste cunoștințe, la capătul căreia, ca îndeletnicire verificatoare, se aflau de fiecare dată, neîndurătoare, obligațiile didactice. Această ucenicie a purtat, după cum o cereau cadența cursurilor și schimbarea domeniilor, diverse nume: estetica, filosofia culturii, teoria valorilor, istoria literară, stilistica și poetica, literatura comparată. De fiecare dată, ucenicul a ajuns la rîndul lui profesor, învățîndu-i pe alții și deschizînd cărări noi. Prin deschiderea și substanța preocupărilor, a pulverizat dihotomia specialist-diletant, izbutind integrarea cîmpului disciplinelor umaniste pe care o visa universalismul generațiilor mai vechi. Ceea ce am vrea să mai adăugăm aici este că el n-a uitat niciodată că dincolo de toate acestea mai există încă ceva, că opera, așa cum am văzut la început, are întotdeauna impact moral și că, în ultimă instanță, cultura nu este decît un drum al omului către om.

«N-am reprodus toate maximele culese în timpul lecturilor, justifica Vianu în încheierea prefeței sale, ci numai pe acelea al căror adevăr mi-l puteam însuși cel puțin în parte și eram încredințat că este chemat să întărească atitudinile raționaliste ale inteligenței, iubirea de viață și de oameni, credința în vocația lor pentru fericire, dreptate și libertate». Din această perspectivă, *Dicționarul de maxime* este un analogon al bibliotecii. Selecția maximelor ca și a volumelor, operație extrem de elaborată, presupune nu numai gustul sigur al omului de cultură, ci și acea intenție etică ce subîntinde la Vianu orice act creator. În dicționar, maxima este reprodusă prin citare directă, tot astfel cum volumul se găsește pur și simplu în bibliotecă. Rafinarea procedeului pare nulă și totuși el este cel mai eficient, căci postulează părerea ori cartea, dîndu-le forța existenței. De asemenea, atît biblioteca cît și dicționarul sînt relevante nu numai prin ceea ce rețin în cuprinsul lor, ci și prin ceea ce a fost lăsat deoparte. Și totuși, fundamentală distincție, aceste două șiruri de unități instaurează un interval care este acela dintre început și sfîrșit, dintre principiu și rezultat. Biblioteca a oferit izvorul, pe cînd dicționarul a preluat doar selecție din selecție. Biblioteca a mijlocit adevărul contextual, cultural și istoric, în mijlocul căruia orice vocație intelectuală are a se plămădi. Dicționarul arată însă calea către acel al treilea adevăr, filtrat prin contingențele culturii dar purificat de zgura contextelor diverse, el este produsul acelei voci transculturale și transindividuale al cărei rol este să îndrume către mai departe.

@Asociația Ziariștilor ... din România

Corectura LIDA IGIROȘIANU

EDITURA IMPRIMERIE LIBRARIE ARTA GRAFICĂ

PREZENTAREA ARTISTICĂ
DOINA DUMITRESCU

PREZENTAREA TEHNICĂ
SANDA GUSTI

Secolul 20

NR. 1-6/1990

(DATA APARIȚIEI: OCTOMBRIE 1992)

REDACȚIA: CALEA VICTORIEI 115
TEL. 50.64.35
ADMINISTRAȚIA: CALEA VICTORIEI 133
TEL. 50.74.96
BUCUREȘTI

109

Lei 200

43 804

@Asociația Ziariștilor Independenți din România